

การศึกษาวิเคราะห์บทละครสั้นสกฤตเรื่องมฤคฉกฏิกะ ของศุทระกะ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาสันสกฤตศึกษา แผน ก แบบ ก 2 ระดับปริญญามหาบัณฑิต

ภาควิชาภาษาตะวันออก

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2565

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยศิลปากร

การศึกษาวิเคราะห์บทละครสั้นสกฤตเรื่องมฤจฉกฏิกะ ของศุภรกะ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาสันสกฤตศึกษา แผน ก แบบ ก 2 ระดับปริญญามหาบัณฑิต

ภาควิชาภาษาตะวันออก

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2565

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยศิลปากร

AN ANALYTICAL STUDY OF THE SANSKRIT DRAMA MṚCCHAKATĪKA OF
ŚŪDRAKA

By

MISS Pradabrungr RUANGDEJ

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements

for Master of Arts (SANSKRIT STUDIES)

Department of Oriental Languages

Graduate School, Silpakorn University

Academic Year 2022

Copyright of Silpakorn University

หัวข้อ	การศึกษาวิเคราะห์บทละครสั้นสกฤตเรื่องมัจฉกฏิกะ ของศุทระกะ
โดย	นางสาวประดับรุ่ง เรืองเดช
สาขาวิชา	สันสกฤตศึกษา แผน ก แบบ ก 2 ระดับปริญญามหาบัณฑิต
อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก	รองศาสตราจารย์ ดร. สำเนียง เลื่อมใส

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ได้รับพิจารณาอนุมัติให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

.....คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย (ผู้รักษาการแทน)
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สาธิต นีรัตศัย)

พิจารณาเห็นชอบโดย

.....ประธานกรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ชัยณรงค์ กลิ่นน้อย)

.....อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก
(รองศาสตราจารย์ ดร. สำเนียง เลื่อมใส)

.....ผู้ทรงคุณวุฒิภายใน
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา)

.....ผู้ทรงคุณวุฒิภายใน
(อาจารย์ ดร. นิพัทธ์ แยมเดช)

.....ผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก
(รองศาสตราจารย์ ดร. โกวิทย์ พิมพวง)

60116204 : สันสกฤตศึกษา แผน ก แบบ ก 2 ระดับปริญญาโทบัณฑิต

คำสำคัญ : บทละครสันสกฤต, มฤจฉกฏิกะ, ศุทระกะ

นางสาว ประดับรุ่ง เรื่องเดช: การศึกษาวิเคราะห์บทละครสันสกฤตเรื่องมฤจฉกฏิกะ ของศุทระกะ อาจารย์ที่ปรึกษา
วิทยานิพนธ์หลัก : รองศาสตราจารย์ ดร. สำเนียง เลื่อมใส

วิทยานิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์เพื่อปริวรรตและแปลความบทละครสันสกฤตเรื่องมฤจฉกฏิกะของศุทระกะในองก์ที่ 1 และองก์ที่ 2 จากต้นฉบับภาษาสันสกฤตเป็นภาษาไทย รวมทั้งเพื่อศึกษาวิเคราะห์ความเป็นมา ลักษณะของบทละคร รส และอลังการ ที่ปรากฏในบทละครสันสกฤตเรื่องมฤจฉกฏิกะของศุทระกะในองก์ที่ 1 และองก์ที่ 2

ผลการศึกษาพบว่า บทละครเรื่องมฤจฉกฏิกะเป็นบทละครสันสกฤต และปรากฏ มีความยาวทั้งหมด 10 องก์ เป็นบทละครสันสกฤตรูปกะ ประเภทปรกรรมะ ประพันธ์โดยศุทระกะซึ่งสันนิษฐานว่ามีชีวิตอยู่ระหว่างศตวรรษที่ 3 - 5 ก่อนคริสต์ศักราช จากบทเกริ่นนำของบทละครกล่าวว่าศุทระกะเป็นกษัตริย์ มีความเก่งกล้า มีร่างกายสง่างาม เป็นนักปราชญ์ และมีความสามารถด้านกวี เนื้อหาของบทละครเป็นเรื่องเกี่ยวกับความรักระหว่าง 'จารุทัตตะ' พราหมณ์หนุ่มผู้ยากไร้จิตใจประเสริฐ กับ 'วสันตเสนา' หญิงงามเมืองผู้ดงามร่ำรวย จากการศึกษาวิเคราะห์เฉพาะองก์ที่ 1 และองก์ที่ 2 ปรากฏบทสนทนาร้อยแก้วและร้อยกรองสลับกัน โดยมีบทสนทนาจำนวน 445 ครั้ง และบทร้อยกรองจำนวน 78 บท มีการใช้ภาษาสันสกฤตและภาษาปรากฏตามวาระของตัวละคร กล่าวคือตัวละครที่เป็นชนชั้นสูงใช้ภาษาสันสกฤต ตัวละครที่เป็นชนชั้นต่ำใช้ภาษาปรากฏ แต่ตัวละครชนชั้นต่ำบางตัวที่ได้รับการเล่าเรียนสามารถพูดภาษาสันสกฤตได้ เช่น นางเอกวสันตเสนา ต้นฉบับที่ผู้วิจัยใช้ศึกษาวิเคราะห์ในครั้งนี้ได้แสดงไว้เป็นภาษาสันสกฤตและมีการอ้างอิงภาษาปรากฏบางช่วงของบทสนทนา บทละครมฤจฉกฏิกะในองก์ที่ 1 และองก์ที่ 2 ใช้ฉันททั้งหมด 14 ชนิด ฉันทที่นิยมใช้เรียงลำดับจากมากไปหาน้อย ได้แก่ 1) ฉันทอาร์ยา 18 บท 2) ฉันทอนุชฎ 13 บท 3) ฉันทวสันตติลกา 10 บท 4) ฉันทศารทูลวิกรีติ-ตะ 6 บท 5) ฉันทวังศัสถะ 5 บท 6) ฉันทปุષปีตาครา 3 บท 7) ฉันทมาลินี 3 บท 8) ฉันทสรคธรา 3 บท 9) ฉันทมาลาภริณี 2 บท 10) ฉันทอินทรวงศา 1 บท 11) ฉันทอุปชาติ 1 บท 12) ฉันทอุเปนทวิชรา 1 บท 13) ฉันทวิทญูมมาลา 1 บท และ 14) ฉันทศิขริณี 1 บท ตัวละครสำคัญในองก์ที่ 1 และองก์ที่ 2 ได้แก่ ตัวละครชาย คือ 1) จารุทัตตะ (พระเอก พราหมณ์ผู้ประเสริฐและยากไร้) 2) ไมเตรยะ หรือวิฑูษกะ (สหายร่วมทางของจารุทัตตะ และเป็นตัวตลก) 3) ศการะหรือสัง-สถานกะ (ตัวร้าย น้องเขยราชาปาละแห่งเมืองอุชชยินี) 4) สังวาทกะ (หมอนวดที่กลายเป็นนักพนันและบวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา) 10) กรรมปุรกะ (คนรับใช้ของวสันตเสนาผู้ช่วยภิกษุจากข้างตงมัน) ตัวละครหญิง ได้แก่ 1) วสันตเสนา (นางเอก หญิงงามเมืองทั้งดงาม และร่ำรวย) 2) มทนิกา (สาวรับใช้ของวสันตเสนา) 3) รทนิกา (สาวรับใช้ของจารุทัตตะ) รสสำคัญที่ปรากฏในองก์ที่ 1 และองก์ที่ 2 ได้แก่ กรูณารส (ความสงสาร) มักพบในคำกล่าวตัดพ้อถึงความยากจนของจารุทัตตะ รองลงมาคือเราทรรส (ความโกรธ) ภัยนกรส (ความกลัว) และศฤงคารรส (ความรัก) ส่วนรสอื่นๆ นั้นมีไม่มากนัก อลังการที่ปรากฏมีทั้งศัพท์าลังการ (อลังการทางเสียง) และอรรถาลังการ (อลังการทางความหมาย) ได้แก่ อนุปราสะ อุปมารูปกะ อติศโยกติ สมาสโกติ อุตเปรกษา ตุลยโยคิตา อรรธานต-รันยาสะ สมุจจะยะ อปรัศตุดประสังสา สวาภาโวคติ ทีปกะและมาโลปมา และจากการศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลทั่วไปในบทละครมฤจฉกฏิกะของศุทระกะ ผู้วิจัยสามารถจำแนกหัวข้อได้ 10 หัวข้อ คือ 1) ประวัติของผู้ประพันธ์ 2) ลักษณะทั่วไปของบทละคร 3) กลวิธีการดำเนินเรื่อง 4) ที่มาของโครงเรื่อง 5) เนื้อหาโดยย่อของบทละคร 6) ตัวละครและบุคลิกของตัวละคร 7) ภาษาที่ใช้ 8) การใช้ฉันท หรือฉันทะ (ฉันท) 9) สภาพสังคม และวัฒนธรรม 10) สุภาษิต จากหัวข้อดังกล่าวมาแล้วนี้จะสามารถมองเห็นภาพโดยรวมของบทละครมฤจฉกฏิกะในองก์ที่ 1 และองก์ที่ 2 ผ่านการสะท้อนความรู้สึกต่างๆ ของตัวละครได้อย่างชัดเจน รวมทั้งทำให้ผู้ชมและผู้อ่านสามารถรับรู้ถึงคุณค่าและอารมณ์ที่กวีต้องการจะสื่อสารออกมาได้อย่างสมบูรณ์อีกด้วย

60116204 : Major (SANSKRIT STUDIES)

Keyword : Sanskrit play, Mṛcchakaṭika, Śūdraka

MISS PRADABRUNG RUANGDEJ : AN ANALYTICAL STUDY OF THE SANSKRIT
 DRAMA MṚCCHAKAṬIKA OF ŚŪDRAKA THESIS ADVISOR : ASSOCIATE PROFESSOR
 SAMNIANG LEURMSAI

The objectives of this thesis are to translate and rephrase King Śūdraka's Sanskrit play, "Mṛcchakaṭika" generally Acts 1 and 2 from the original Sanskrit language into Thai language, as well as to study and analyze the origin, structure, the aesthetic experience (Rasa) and the figure of speech (Alaṃkara) found in Act 1 and Act 2 of "Mṛcchakaṭika"

The study revealed that the play Mṛcchakaṭika (The Little Clay Cart) is a ten-act Sanskrit and Prakrit play in the Prakaraṇa genre (a play of invention), attributed to Śūdraka. Based on information from the prologue of the play itself, it is assumed that Śūdraka had existed between the 3rd to 5th centuries BC. According to the prologue of Mṛcchakaṭika, it describes him as a distinguished wise and brave king with good knowledge and poetic talent. The central story is that of a noble but impoverished young Brahmin, Cārudatta, who falls in love with a wealthy and beautiful courtesan, Vasantasenā. The study and analysis of Act 1 and 2 of the play discovered that it has both prose and verse alternately, consists of 445 dialogues and 78 verses in Sanskrit and Prakrit language according to the caste of the characters, wit, the upper-class characters use Sanskrit whilst the lower caste speak Prakrit language though some lower-class but well-educated characters could speak Sanskrit, such as Vasantasenā, the heroine. The manuscript used by the researcher for this analysis is presented in Sanskrit. While some dialogues were referred on Prakrit language too. In Acts 1 and 2, 14 types of Sanskrit prosodies are used. The prosodies used most to least in descending order are as follow 1) Arya 18 stanzas 2) Anuṣṭubh 13 stanzas 3) Vasantatilakā 10 stanzas 4) Śārdūlavikrīḍita 6 stanzas 5) Vamśastha 5 stanzas 6) Puṣpitaḅgrā 3 stanzas 7) Mālinī 3 stanzas 8) Sragdhara 3 stanzas, 9) Mālabhāriṇī 2 stanzas, 10) Indravamśa 1 stanza, 11) Upajāti 1 stanza, 12) Upendravajrā 1 stanza, 13) Vidyunmā 1 stanza, and 14) Sīkharīṇī 1 stanza. The main characters appeared in Acts 1 and 2 are distinguished into male and female characters viz, Male characters are 1) Cārudatta (hero, a noble but poor brahmin), 2) Maitreya or Vidūṣaka (Cārudatta's companion and a clown) 3) Śakāra or Sañsthānaka (villain, the brother-in-law of King Pālaka of Ujjayinī), 4) Sañvāhaka (a masseuse who turned into a gambler and later ordained as a Buddhist monk) 10) Karṇapūraka (Vasantasenā's servant who saves monk from an elephant being in must), whilst the female characters are 1) Vasantasenā (the heroine, beautiful and wealthy courtesan) 2) Madanikā (Vasantasenā's maid) 3) Radanikā (Carutatta's maid). The essence of the aesthetic experience (Rasa) of Act 1 and 2 are Karuṇā Rasa (compassion), often found in Cārudatta's lamentation of poverty followed by Raudara Rasa (anger), Bhayānaka Rasa (fear), and Sṛṅgāra Rasa (love). Beside these Rasas, other are also present but lesser. The figure of speech (Alaṃkāra) both Śabdālaṃkāra (Vocal) and Ārthalaṃkāra (Essence) found in Act 1 and Act 2, namely, Anuprāsa, Upamā, Rūpaka, Atiśyokti, Samāśokti, Utprekṣā, Tulyayogitā, Arthāntranyāsa, Samuccaya, Aparastutaprasamsa Svabhāvokti, Dīpaka and Mātopamā. And from an analysis of general data in Śūdraka's play; Mṛcchakaṭika, the researcher had classified it into 10 major topics, namely 1) the author's biography, 2) the general characteristics of the play, 3) the strategy of the play, 4) the origin of the play, 5) the summary of the play, 6) the characteristics and personalities of the characters of the play, 7) Linguistics of the play 8) Chanda (Stanzas) used in the play 9) Social and Cultural structure 10) Proverbs found in the play. From these aforementioned topics, we can figure out the overview of Act 1 and Act 2 of the play, Mṛcchakaṭika and clearly reflect the sentiments and notions of the characters of the play allowing the audiences and readers to completely recognize the values and sentiments that the author yearns to pass on.

กิตติกรรมประกาศ

ผู้วิจัยขอขอบพระคุณผู้มีส่วนส่งเสริมและสนับสนุนให้การศึกษาครั้งนี้สำเร็จลุล่วงด้วยความประสงค์เป็นอย่างดี

ขอขอบพระคุณท่านรองศาสตราจารย์ ดร. สำเนียง เลื่อมใส อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก ที่ได้กรุณาสละเวลาในการอ่าน ตรวจสอบ ตลอดจนแปลและแก้ไขสิ่งต่างๆ ให้ถูกต้องในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ รวมทั้งให้คำแนะนำอันมีคุณประโยชน์หลายประการ อีกทั้งท่านยังทำให้ผู้วิจัยได้รู้จักหนังสือเรื่องอินเดียมหัตถ์จารย์ของ เอ. แอล. บาซัม (A.L. BASHAM) ซึ่งเป็นแรงบันดาลใจให้ผู้วิจัยศึกษาวิเคราะห์เรื่องมฤคฉกฏิกะของศุทระ

ขอขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา ที่กรุณามีเมตตาให้คำแนะนำในการแปลและแก้ไขตรวจทานการแปลที่ผิดพลาดของผู้วิจัยจนถูกต้องดีงาม ซึ่งมีคุณประโยชน์ต่อวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นอย่างยิ่ง

ขอขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ชัยณรงค์ กลิ่นน้อย ที่กรุณาเสียสละเวลามาเป็นประธานดูแลควบคุมการสอบวิทยานิพนธ์ของผู้วิจัย ตลอดจนคำแนะนำอันมีคุณประโยชน์ต่างๆ อีกทั้งท่านยังเคยสอนนิชาวรรณคดีสันสกฤตให้แก่ผู้วิจัย ทำให้ผู้วิจัยได้นำความรู้ที่ได้จากการศึกษาเล่าเรียนในครานั้นมาปรับใช้ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ได้ดีเป็นอย่างยิ่ง

ขอขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.โกวิท พิมพวง และท่าน ดร.นิพัทธ์ แยมเดช ที่กรุณาเสียสละเวลามาเป็นคณะกรรมการการสอบวิทยานิพนธ์ของผู้วิจัย อีกทั้งท่านทั้งสองยังให้คำแนะนำอ่านตรวจแก้ไขและให้กำลังใจผู้วิจัยจนงานวิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จเรียบร้อยเป็นอย่างดี

ขอขอบพระคุณ คุณพ่อ คุณแม่ คุณป้า คุณน้า คุณย่า น้องสาว และบุคคลอันเป็นที่รักที่สนิทมิตรสหายทั้งหลายที่สนับสนุนอุปถัมภ์ค้ำจุนทั้งกำลังทรัพย์ กำลังกาย กำลังสมอง และกำลังใจในการศึกษาครั้งนี้มาโดยตลอด

ขอขอบพระคุณอาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยภาควิชาภาษาบาลี สันสกฤต คณะพุทธ-ศาสตร์ทุกท่าน ที่สนับสนุนและผลักดันให้ผู้วิจัยได้เข้าศึกษาต่อในระดับมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร และสุดท้าย ขอขอบพระคุณบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ที่กรุณาตรวจสอบรูปแบบและแนะนำแนวทางในการจัดพิมพ์วิทยานิพนธ์โดยละเอียด

นางสาว ประดับรุ่ง เรืองเดช

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
กิตติกรรมประกาศ	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญตาราง.....	ฉ
บทที่ 1 บทนำ	2
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	2
ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา.....	5
ขอบเขตของการศึกษา.....	5
ข้อตกลงเบื้องต้น.....	6
วิธีวิจัย	6
เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	7
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	15
บทที่ 2 การปริวรรตและแปลบทละครมฤคฉฐกวีเป็นภาษาไทย	16
2.1 ปริวรรต และแปล องค์กรที่ 1	16
2.2 ปริวรรต และแปล องค์กรที่ 2.....	73
บทที่ 3 ข้อมูลทั่วไปของบทละครมฤคฉฐกวี	110
3.1 ประวัติของผู้ประพันธ์.....	110
3.2 ลักษณะทั่วไปของบทละคร	114
3.3 กลวิธีการดำเนินเรื่อง.....	117
3.3.1 โครงเรื่อง (วัสดุ).....	117

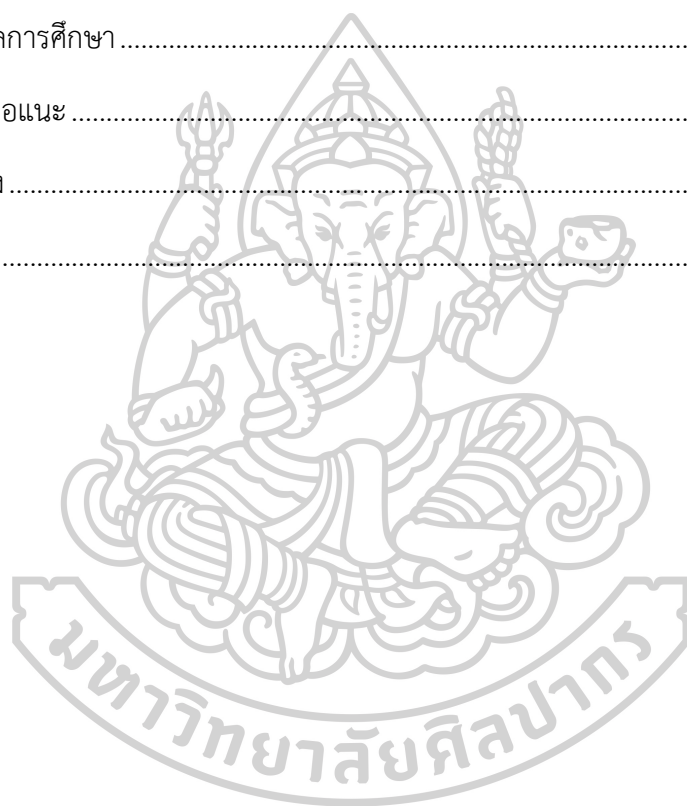

3.3.2 การพัฒนาโครงเรื่อง.....	118
3.3.2.1 อรรถปรกฤติ (อรรถปรกฤติ).....	118
3.3.2.2 อวัสถัส (อวสถส).....	119
3.3.2.3 สันธิ (สันธิ).....	120
3.3.3 การโหมโรง และการเบิกโรง.....	121
3.4 ที่มาของโครงเรื่อง.....	123
3.5 เนื้อหาโดยย่อของบทละคร.....	125
3.6 ตัวละคร และบุคลิกของตัวละคร.....	129
3.6.1 ตัวละคร.....	129
3.6.2 บุคลิกของตัวละคร.....	130
3.6.2.1 จารุทัตตะ (จารุทัตต) หรือ นายกะ (นายก).....	130
3.6.2.2 วสันตเสนา (วสันตเสนา) หรือ นายิกา (นายิกา).....	132
3.6.2.3 ไมเตรยะ (ไมเตรย) หรือ วิฑูษกะ (วิฑูษก).....	133
3.6.2.4 ศการะ (ศการ) หรือ ประตินายกะ (ปรตินายก).....	134
3.6.2.5 วิฎฐะ (วิฎฐ).....	135
3.6.2.6 ส้งวาทกะ (ส้งวาทก) (ภิกษุ หรือช่างนวด).....	137
3.7 ภาษาที่ใช้.....	137
3.8 การใช้ฉันท หรือฉันทะ (ฉันท).....	137
3.8.1 อนุษฎฐ (อนุษฎฐ).....	142
3.8.2 อารยา (อารยา).....	144
3.8.3 อินทรวังศา (อินทรวังศา).....	145
3.8.4 อุปชาติ (อุปชาติ).....	147
3.8.5 อุปนทรวังศา (อุปนทรวังศา).....	148
3.8.6 ปุષปีตาคารา (ปุષปีตาคารา).....	150

3.8.7 มาลาภาริณี (มาลาภาริณี).....	152
3.8.8 มาลินี (มาลินี).....	153
3.8.9 วังศ์สถะ (วังศ์สถ).....	155
3.8.10 วัสันตติลกา (วัสนตติลกา).....	156
3.8.11 วิทยุนมาลา (วิทยุนมาลา).....	158
3.8.12 ศารทูลวิกริทธิตะ (ศารทูลวิกริทธิต).....	159
3.8.13 ศิขริณี (ศิขริณี).....	161
3.8.14 สรัคธรา (สรคธรา).....	163
3.8.15 ตารางการใช้ฉันท.....	165
3.9 สภापสังคม และวัฒนธรรม.....	176
3.9.1 วรรณะ.....	176
3.9.2 การศึกษา.....	177
3.9.3 การบริหาร.....	178
3.9.4 ศาสนา.....	178
3.9.5 การพนัน.....	180
3.9.6 หลิงงามเมือง และการค้าประเวณี.....	180
3.9.7 ศิลปะและงานฝีมือ.....	182
3.9.8 อาหารและเครื่องดื่ม.....	183
3.10 สุภาษิต.....	184
3.10.1 ความยากจน.....	185
3.10.2 หลิงงามเมือง.....	189
3.10.3 การพนัน.....	189
3.10.4 สตรี.....	190
3.10.5 การดำเนินชีวิต.....	190

3.11	สรุปข้อมูลทั่วไปของบทละคร	191
บทที่ 4	การศึกษาวิเคราะห์ด้านวรรณศิลป์	192
4.1	ทฤษฎีรส (รส).....	192
4.1.1	ศฤงคารรส (ศฤงคารรส).....	195
4.1.2	หасыรส (หасыรส)	199
4.1.3	กรุณารส (กรุณารส).....	202
4.1.4	เราทรรส (เราทรรส).....	204
4.1.5	วีรรส (วีรรส)	206
4.1.6	ภยานกรส (ภยานกรส).....	207
4.1.7	พีภัตสรส (พีภัตสรส).....	209
4.1.8	อัทฤตรส (อัทฤตส).....	211
4.1.9	ศานตรส (ศานตรส).....	213
4.2	ทฤษฎีอลังการ (อลังการ).....	215
4.2.1	ศัพทอลังการ (ศพทอลังการ).....	215
4.2.1.1	อนุปราส (อนุปราส).....	215
4.2.2	อรรถอลังการ (อรรถอลังการ).....	216
4.2.2.1	อุปมา (อุปมา).....	216
4.2.2.2	รูปกะ (รูปก) หรือ รูปกัม (รูปกม)	218
4.2.2.3	อติศโยกติ (อติศโยกติ) หรือ อติศยะ (อติศย).....	219
4.2.2.4	สมาโสกติ (สมาโสกติ).....	220
4.2.2.5	อุตเปรกษา (อุตเปรกษา)	221
4.2.2.6	ตุลยโยคิตา (ตุลยโยคิตา)	221
4.2.2.7	อรรถานตรันยาสะ (อรรถานตรนยาสะ).....	222
4.2.2.8	สมุจยยะ (สมุจยย).....	223

4.2.2.9 อปรัสูตตประคังสา (อปรัสูตตปรคัสา).....	224
4.2.2.10 สวภาโวกติ (สวภาโวกติ).....	225
4.2.2.11 ทีปกะ (ทีปก) หรือ ทีปกัม (ทีปกม)	226
4.2.2.12 มาโลปมา (มาโลปมา).....	227
4.3 สรุปรวรรณศิลป์ในบทละคร	228
บทที่ 5 บทสรุป และข้อเสนอแนะ	229
5.1 สรุปผลการศึกษา	229
5.2 ข้อเสนอแนะ	231
รายการอ้างอิง	232
ประวัติผู้เขียน	235

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่ 1 : การเปรียบเทียบระหว่างทริทระจารุทัตตะกับมฤจฉกฏิกะ	123
ตารางที่ 2 : ตัวละครฝ่ายชาย	129
ตารางที่ 3: ตัวละครฝ่ายหญิง.....	130
ตารางที่ 4 : แผนผังคณะฉันท	142
ตารางที่ 5 : อนุชฎุภ (อนุชฎุภ).....	143
ตารางที่ 6 : อารยา (อารยา).....	145
ตารางที่ 7 : อินทรวงศา (อินทรวงศา).....	146
ตารางที่ 8 : อุปชาติ (อุปชาติ).....	148
ตารางที่ 9 : อุเปนทรวัชรา (อุเปนทรวัชรา).....	149
ตารางที่ 10 : ปุષปีตาคธา (ปุษปีตาคธา).....	151
ตารางที่ 11 : มาลภาริณี (มาลภาริณี).....	153
ตารางที่ 12 : มาลيني (มาลيني)	154
ตารางที่ 13 : วงศ์สฤถ (วงศ์สฤถ).....	156
ตารางที่ 14 : วสันตติลกา (วสันตติลกา).....	157
ตารางที่ 15 : วิทยุณมาลา (วิทยุณมาลา).....	159
ตารางที่ 16 : ศารทูลวิกริชีติตะ (ศารทูลวิกริชีติต).....	160
ตารางที่ 17 : ศิขริณี (ศิขริณี).....	162
ตารางที่ 18 : สรัคธรา (สรัคธรา).....	164
ตารางที่ 19 : ฉันท ของบทละครมฤจฉกฏิกะ แบบที่ 1 : ฉันทที่พบในบทละคร.....	165
ตารางที่ 20 : ฉันทของบทละครมฤจฉกฏิกะ แบบที่ 2 : ฉันทในแต่ละโคลก	166
ตารางที่ 21 : ฉันทของบทละครมฤจฉกฏิกะ แบบที่ 3 : ฉันทกับเนื้อหาในบทละคร	167

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

บทละครสันสกฤตมีมาตั้งแต่ในสมัยยุคพระเวท (1,500 – 1,000 ปีก่อนคริสตกาล) เป็นการแสดงตำนานทางศาสนาในงานรื่นเริงต่างๆ เพื่อสรรเสริญเทพเจ้า เช่น พระศิวะ ซึ่งในเรื่องนี้ภรตมุนี¹ ได้กล่าวไว้ในตำรา นาฏยศาสตร์ซึ่งเป็นตำราสำคัญเกี่ยวกับละครของอินเดีย (ภารต) และในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 11 ได้มีนักปราชญ์ผู้หนึ่งนามว่า ธัญชัย (ธณชย) ได้นำทฤษฎีในคัมภีร์นาฏยศาสตร์มาเรียบเรียงใหม่ให้เข้าใจง่ายขึ้น จึงเกิดเป็นคัมภีร์ละครชื่อว่า คัมภีร์ทศรูป (ทศรูป) และในคริสต์ศตวรรษที่ 15 วิศวนาถ (วิศวนาถ) ได้แต่งคัมภีร์อีกเล่มหนึ่งชื่อว่า สาหิตยทรรปณะ (สาหิตยทรรปณ) โดยดำเนินตามแบบของธัญชัยและเพิ่มเติมข้อมูลบางส่วน² นอกจากนี้ หลักฐานทางประวัติศาสตร์ยังแสดงให้เห็นว่าบทละครสันสกฤตมีต้นตอมาจากเรื่องราวทั้งทางโลกและทางธรรม เช่น การทำพิธีทางศาสนา การสวดมนต์ระในพระเวท ที่มีทั้งดนตรีและการรำจำ บทละครสันสกฤตแบ่งออกเป็น 2 ชนิด คือ 1. รูปกะ (Higher Class)³ และ 2. อรูปกะ (Lower Class)⁴ งานนิพนธ์เกี่ยวกับละครมักจะเรียกรูปกะเพราะจะแสดงให้เห็นแก่นบนเวที ละครรูปกะเป็นละครที่รู้จักกันแพร่หลายมาแต่ครั้งโบราณ และนิยมแสดงกันตลอดมา จนกระทั่งราวคริสต์ศตวรรษที่ 16 จึงมีละครอุปรูปกะขึ้นแต่ไม่ได้รับความนิยมเท่าละครรูปกะ ละครรูปกะจึงจัดเป็นละครแบบฉบับของละคร

¹ ภรตมุนี มีชีวิตประมาณพุทธศักราช 300 – 800 และเป็นคนแรกที่เสนอทฤษฎีของ “รส” ที่เกี่ยวกับละคร.

² Antony B.S., A Study of Alamkāra in Sanskrit Mahākāvya and Khandakāvya (Delhi : Amar Printing Press, 1977), 96.

³ ละครรูปกะ (รูปก) คือ ละครชั้นสูง หมายถึงละครที่มีเนื้อเรื่องเป็นเรื่องราวของบุคคลชั้นสูง เช่น เทพเจ้าหรือกษัตริย์ แบ่งออกเป็น 10 ชนิด ได้แก่ 1. นาฏกะ (นาฏก), 2. ประภระ (ประภรณ), 3. ภาพะ (ภาพณ), 4. วยาโยคะ (วยาโยค), 5. สมวการะ (สมวการ), 6. จิมะ (จิม), 7. อีหามฤคะ (อีหามฤค), 8. อังกะ (อังก), 9. วิถี (วิถี), 6. ประหสนะ (ประหสน).

⁴ ละครอุปรูปกะ (อุปรูปก) คือ ละครชั้นต่ำ หมายถึงละครที่มีเนื้อเรื่องเกี่ยวกับคนธรรมดา (มีเพียงประเภทนาฏิกา และโตรฎกเท่านั้นที่มีเรื่องราวเกี่ยวกับบุคคลชั้นสูง) แบ่งออกเป็น 18 ชนิด ได้แก่ 1. นาฏิกา (นาฏิกา), 2. โตรฎกะ (โตรฎก), 3. โคษฎิ (โคษฎิ), 4. สฎฎกะ (สฎฎก), 5. นาฎยราสกะ (นาฎยราสกะ), 6. ประสถาน (ประสถาน), 7. อุลลปะยะ (อุลลปะย), 8. กาวยะ (กาวย), 9. เปราชณะ (เปราชณ), 10. ราสกะ (ราสกะ), 11. สลปะกะ (สลปะกะ), 12. ศรีคิตะ (ศรีคิต), 13. ศิลปะกะ (ศิลปะกะ), 14. วิลาสิกา (วิลาสิกา), 15. ทูราภิลิกา (ทูราภิลิกา), 16. ประภรณิ (ประภรณิ), 17. หลลิตะ (หลลิต), 18. ภาพิกา (ภาพิกา).

สันสกฤต บทละครประเภทนาฏิกาก็เป็นละครประเภทอุปัฏฐกะมีลักษณะเหมือนละครนาฏิกะทุกประการต่างกันเพียงจำนวนองก์เท่านั้น กล่าวคือ นาฏิกะไม่บังคับเรื่องจำนวนองก์แต่นาฏิกะบังคับเรื่องจำนวนองก์แค่ 4 องก์เท่านั้น นอกจากละครจะจัดอยู่ในรูปแบบนาฏิกะหรือศิลปะการละครแล้วยังจัดเป็นกาวยะ (กาวย) ประเภทหนึ่ง เรียกว่า ทฤศยกาวยะ (ทฤศยกาวย) คือ กาวยะเพื่อการดู⁵ ละครสันสกฤตมักเริ่มต้นด้วยนาถี (นาถี) หรือการสวด และตามมาด้วย ปรีสตาวนา (ปรีสตาวนา) หรือฉากนำเรื่อง โดยสูตรธาระ (สูตรธาร) ผู้จัดการบนเวที โดยปกติชื่อของงานนิพนธ์พร้อมทั้งชื่อของผู้ประพันธ์จะได้รับการแนะนำในช่วงนี้ด้วย ในขนบธรรมเนียมนิยมของละครอินเดียจะไม่นิยมให้มีฉากจบที่มีคนตาย ฉากเศร้าหรือน่าสังเวชใจ ตอนจบจะต้องมีความสุขโดยแท้จะไม่มีช้อยกเว้น ตัวละครสำคัญคือ พระเอก หรือนายกะ (นายก) และนางเอก หรือนายิกา (นายิกา) เป็นตัวละครที่มีความจำเป็นต้องมีในละครทุกประเภท ส่วนตัวร้าย หรือประตินายก (ประตินายก) แม้จะมีความสำคัญรองลงมาแต่ถ้ามีก็จะทำให้ละครน่าสนใจ อีกตัวละครที่ขาดไม่ได้คือ วิฑูษกะ (วิฑูษก) เป็นตัวละครตลกที่สร้างเสียงหัวเราะ และช่วยผ่อนคลายความตึงเครียด มักเป็นสหายของพระเอก

บทละครเรื่องมฤจฉกฏิกะ หรือเกวียนดินเผาเล่มน้อย (The little Clay Cart) ของศุทรกะ เป็นบทละครสันสกฤตมีเนื้อเรื่องทั้งหมด 10 องก์ มีบทร้อยกรองจำนวน 380 บท บทสนทนาจำนวน 1,564 ครั้ง เป็นละครรูปแบบประกรณะ (ปรกรณ)⁶ และเป็นประเภทสังกิริณะ (สังกิริณ)⁷ เดิมมีความเชื่อว่าผู้ประพันธ์ศุทรกะ (ศุทรก) แต่งขึ้นเอง แต่ในระยะหลังมีการสันนิษฐานว่าศุทรกะนำเค้าโครงเรื่องมาจากทริทระจารุทัตตะ (ทริทระจารุทัต) ของภาสกะ (ภาส) กวีเอกในราวคริสต์ศตวรรษที่ 4 ซึ่งใน 4 องก์แรกมีลักษณะโครงเรื่องเหมือนกันและดัดแปลงเพิ่มเติมอีก 6 องก์หลังประวัติของศุทรกะมีไม่มากนักเราทราบได้จากบทปรีสตาวนา (ปรีสตาวนา หรือบทเกริ่นนำ) ว่าเป็นกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่แต่ไม่อาจกำหนดลงไปได้แน่นอนว่าในสมัยใด กล่าวคือก่อนหรือหลังสมัยกาลิทาสแต่เชื่อกันว่าก่อนสมัยของกาลิทาสเพียงเล็กน้อยเป็นผู้เคยทำพิธีอิศวรเมธ (อิศวรเมธ) และสิ้นพระชนม์หลังจากมีพระชนมายุถึง 110 ปี นอกจากนี้นามของศุทรกะยังปรากฏในสกันทปุราณะ (สกันทปุราณ) ซึ่งกล่าวว่าเป็นกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ ส่วนอวันตีสุนทฤถสระ (อวันตีสุนทฤถส) ของทณติน (ทณติม) ที่พบในมัทราส

⁵ จำลอง สารพัดนึก. ประวัติวรรณคดีสันสกฤต 1 (กรุงเทพฯ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2546), 96

⁶ ประกรณะ (ปรกรณ) เป็น 1 ในละครประเภทอุปัฏฐกะ 10 ชนิด กฎเกณฑ์การประพันธ์มีลักษณะคล้ายกับนาฏิกะ แต่เนื้อเรื่องต้องเป็นเรื่องที่กวีคิดขึ้นเองและเป็นเรื่องของชนชั้นกลาง จำนวนองก์ไม่ต่ำกว่า 5 องก์และไม่เกิน 10 องก์ ชื่อของบทละครมักตั้งตามชื่อของพระเอกและนางเอก ยกเว้นเรื่องมฤจฉกฏิกะ

⁷ สังกิริณะ (สังกิริณ) คือ 1 ใน 3 ประเภทของประกรณะ อันได้แก่ 1) ศุทระ (ศุทร) มีนางเอกเป็นสตรีในสกุลดี ร่ำรวย หรือมีจิตใจสูงส่ง 2) วิกฤตะ (วิกฤต) มีนางเอกเป็นโสเภณี 3) สังกิริณะ (สังกิริณ) เป็นประเภทรวม

(มทรุส) กล่าวถึงศุทรกะว่าเป็นกษัตริย์แห่งอุชชยีนี (อุชชยีนี) และเป็นกวีผู้ยิ่งใหญ่⁸ กาวยมีมังสา (กาวยมีมังสา) ของราชเศษร (ราชเศษร) กวีในคริสต์ศตวรรษที่ 10 กล่าวสรรเสริญกวี 4 ท่าน คือ ศุทรกะ (ศุทรก), วาสุทเวะ (วาสุทเว), ศาตวาหนะ (ศาตวาหน), และสาหสางกะ (สาหสาง) ว่าเป็นกวีราชที่ควรถือเป็นแบบอย่าง⁹นอกจากนั้นชื่อของศุทรกะยังปรากฏใน เวตาลปัญญาวิงศติ (เวตาลปัญญาวิงศติ), กถาสริตสาคร (กถาสริตสาคร) กาทัมพรี (กาทัมพรี) และทศกุมารจริต (ทศกุมารจริต) เป็นต้น

บทละครเรื่องมฤคฉกฏิกะเป็นบทละครสันสกฤตที่มีความสมจริงที่สะท้อนภาพชีวิตของชาวอินเดียโบราณ ตัวละครมีหลายวรรณะ หลายอารมณ์ ซึ่งบทละครเรื่องมฤคฉกฏิกะสร้างความสนใจในหมู่ผู้ชมชาวยุโรปมาแต่อดีต กล่าวคือ มีการแปลเป็นภาษาอังกฤษในคริสต์ศตวรรษที่ 19 และมีการแสดงบนเวทีอย่างต่อเนื่อง เช่น แสดงรอบปฐมทัศน์ที่ปารีสในปีค.ศ. 1850, The Neighborhood Playhouse in New York City ในปีค.ศ. 1924, หนึ่งภาพยนตร์ The first silent film of Kannada film industry ในปีค.ศ. 1931, The Theater de Lys, an off Broadway theatre ในปีค.ศ. 1953 and The Oregon Shakespeare Festival (OSF) ในปีค.ศ. 2008 ซึ่งในการแสดงที่นิวยอร์กในปีค.ศ. 1924 นั้นมีนักวิจารณ์ของหนังสือพิมพ์ Nation เขียนไว้ว่า “ผู้แต่งละครเรื่องนี้จะเป็นใครก็ตาม เขาจะต้องเป็นคนดีมีความเฉลียวฉลาดเพียงพร้อมด้วยคุณธรรมและสติปัญญา ซึ่งมีใช้เกิดจากกริมฝีปาก หรือจากปลายปากกาอันไหลลื่น หากเกิดจากหัวใจ เขาต้องมีอารมณ์เยือกเย็นอันเกิดจากไมตรีจิตที่มีความงามอันสดชื่นของเยาว์วัยและเกิดจากความเมตตารักใคร่ เขามีวิญญูณที่พอที่จะเข้าใจได้ว่าเรื่องเบาๆ ที่มีสัมพันธ์กันอย่างแนบเนียน อาจจะเป็นพาทะแห่งมนุษยธรรมอันละเอียดอ่อนและแห่งคุณงามความดีอันก่อให้เกิดความมั่นใจ”¹⁰ ด้วยความสำคัญของบทละครเรื่องมฤคฉกฏิกะของศุทรกะดังกล่าวมา ผู้วิจัยจึงมีความประสงค์ที่จะแปลพร้อมทั้งศึกษาวิเคราะห์บทละครมฤคฉกฏิกะทั้งนี้จะแปลและศึกษาเฉพาะองก์ที่ 1 และองก์ที่ 2 ซึ่งมีบทร้อยกรองจำนวน 78 บทและบทสนทนาจำนวน 445 ครั้ง ในรายละเอียดต่างๆ เพื่อให้เข้าใจเนื้อหาขององค์ประกอบของบทละคร สภาพสังคมอินเดียในยุคโบราณ และวรรณศิลป์ของบทละคร เป็นต้น

⁸ M.R. Kale, The Mṛcchakatika of Sūdraka (Delhi : Motilal Banarsidass, 1972), 18 – 21.

⁹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ปรียทรรคิกา (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว 2520), 12.

¹⁰ กรุณา กุศลาสัย, (ผู้แปล), พบดินอินเดีย (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์กมลกร, 2515), 2 ; 563.

ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อปริวรรต และแปลบทละครสันสกฤตเรื่องมฤจฉกฏิกะของศุทระองก์ที่ 1 และองก์ที่ 2 จากภาษาสันสกฤตเป็นภาษาไทย
2. เพื่อศึกษาวิเคราะห์ประวัติความเป็นมา เช่น สภาพสังคมสมัยอินเดียโบราณในยุคของผู้ประพันธ์ วัฒนธรรม การปกครอง การพนัน ศาสนา เป็นต้น รวมถึงองค์ประกอบและลักษณะต่างๆ ที่ปรากฏในบทละครสันสกฤตเรื่องมฤจฉกฏิกะของศุทระ
3. เพื่อศึกษาวิเคราะห์ คุณค่าด้านวรรณศิลป์ด้านฉันทลักษณ์ และอรรถกถา ของบทละครสันสกฤตเรื่องมฤจฉกฏิกะของศุทระ ตามหลักทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต

ขอบเขตของการศึกษา

การดำเนินการศึกษา ผู้ศึกษาได้กำหนดขอบเขตในการศึกษา ดังนี้

1. ศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลจากงานบทละครสันสกฤตเรื่องมฤจฉกฏิกะของศุทระฉบับตรวจสอบชำระและแปลจากภาษาสันสกฤต - ปรากฏเป็นภาษาอังกฤษของ เอ็ม. อาร์. กาล (M.R. Kale) ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 1 ตีพิมพ์เมื่อคริสต์ศักราช 1924 จัดพิมพ์โดยสำนักพิมพ์ P.S. Rege. Khanderao Building, Khote's Wadi, Girgaum, Bombay. และฉบับพิมพ์ครั้งที่ 3 ตีพิมพ์เมื่อคริสต์ศักราช 1972 จัดพิมพ์โดย สำนักพิมพ์ Motilal Banarsidass of Delhi มาศึกษาวิเคราะห์เป็นหลัก และเทียบเคียงกับ The Mrcchakaṭika : The Toy Cart : A Drama by Sūdraka, full text of translation by Horace Hayman Wilson (1862) and The Little Clay Cart by Sūdraka, full text of translation by Arthur William Ryder (1905).
2. ศึกษาวิเคราะห์เนื้อหาของบทละครมฤจฉกฏิกะของศุทระในองก์ที่ 1 และองก์ที่ 2 จาก การแปลภาษาสันสกฤตเป็นภาษาไทย
3. ศึกษาวิเคราะห์ด้านวรรณศิลป์ของบทละครมฤจฉกฏิกะของศุทระ ตามหลักทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต

ข้อตกลงเบื้องต้น

ผู้วิจัยแบ่งขั้นตอนในการวิจัยออกเป็น 3 ขั้นตอน ได้แก่

1. ขั้นตอนการค้นคว้า และรวบรวมข้อมูลทั้งภาษาไทย และภาษาอังกฤษ
  - 1.1 ค้นคว้าเอกสาร และวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง
  - 1.2 ศึกษาข้อมูลของเอกสาร และวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง
  - 1.3 ศึกษาทฤษฎีวรรณคดี และบทละครสันสกฤต
2. ขั้นตอนการศึกษา และวิเคราะห์ข้อมูล
  - 2.1 การปริวรรตอักษรเทวนาครีเป็นอักษรไทย
  - 2.2 การแปลความหมายโดยใช้หลักไวยากรณ์ และใช้พจนานุกรมภาษาสันสกฤต - อังกฤษในการแปล
  - 2.3 การนำเสนอเนื้อหาที่ได้มาเรียบเรียง และศึกษาวิเคราะห์ตามหลักวรรณคดีสันสกฤต
  - 2.4 การแจกแจงและจัดหมวดหมู่เพื่อการนำเสนอ และสรุปผลการศึกษา
3. ขั้นตอนการนำเสนอการศึกษา และวิเคราะห์
  - 3.1 การเรียบเรียง และนำเสนอผลงาน
  - 3.2 การสรุปผลการศึกษาวิเคราะห์ และข้อเสนอแนะ

วิธีวิจัย

การวิจัยในหัวข้อ “การศึกษาวิเคราะห์บทละครสันสกฤตมฤตมฤติกะของศุพทรกะ” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) ผู้วิจัยใช้ระเบียบการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) นำเสนอผลการวิจัยในรูปแบบการพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description) ซึ่งแสดงผลการศึกษาวิจัยโดยการวิเคราะห์ และสังเคราะห์ข้อมูลอย่างเป็นระบบ

เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ชลภััสสรณ์ บินอิบรอฮีม¹¹ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์บทละครสั้นสกฤตเรื่อง รัตนาวลีของพระเจ้าศรีธรรมวรรธนะ” โดยมีจุดประสงค์เพื่อศึกษาปริวรรต และแปลความบทละคร สั้นสกฤตเรื่องรัตนาวลีจากต้นฉบับภาษาสันสกฤตเป็นภาษาไทย และเพื่อศึกษาความเป็นมา และ ลักษณะของบทละครสั้นสกฤตเรื่องรัตนาวลี รวมทั้งอঙ্กการ และรสที่ปรากฏในบทละครสั้นสกฤต เรื่องรัตนาวลี จากการศึกษาพบว่า เรื่องรัตนาวลีเป็นบทละครภาษาสันสกฤตมีความยาว 4 องก์ ประพันธ์โดยพระเจ้าศรีธรรมวรรธนะ เนื้อหาในเรื่องรัตนาวลีนั้นเป็นละครสั้นสกฤตเกี่ยวกับความรัก ของพระราชาอุทยนะแห่งวัดสะกับนางสาคริกา หรือเจ้าหญิงรัตนาวลีแห่งลังกา นางข้าหลวงของพระ มเหสีवासวทัตตา ซึ่งประกอบด้วย บทสนทนาเป็นร้อยแก้ว และบทร้อยกรองสลับกัน โดยมีบท สนทนาร้อยแก้ว 554 ครั้ง และบทร้อยกรอง 87 บท มีฉันททั้งหมด 13 ชนิด อঙ্กการที่ใช้ในบทละคร รัตนาวลีมีความโดดเด่นทั้งในด้านศัพท์อঙ্กการ (อঙ্กการทางเสียง) และอรรถาঙ্กการ (อঙ্กการด้าน ความหมาย) ได้แก่ ยมก อนุปราส อุปมา อุปมาอุปไมย อุดเปรกษา ทีปกะ समाโสक्ति อรรถานตรันยา สะ สวภาโวक्ति รสสำคัญที่ปรากฏในบทละครรัตนาวลี ได้แก่ ศฤงคารรส (ความรัก) วีรรส (ความกล้าหาญ) หาสรรส (ความสนุกสนาน) กรุณารส (ความสงสาร) และพีภัตสรส (ความน่ารังเกียจ)

ดารณี บุรณวัฒน์¹² ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “อุปมาในบทละครสั้นสกฤตตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 4 – 12” โดยมีจุดประสงค์เพื่อศึกษาความหมาย และลักษณะอุปมาในตำราการประพันธ์สั้นสกฤต และเพื่อวิเคราะห์ลักษณะอุปมาที่กวีใช้ในบทละครสั้นสกฤต จากการศึกษาพบว่า อุปมาหมายถึงการ เปรียบเทียบระหว่างของสองสิ่งที่มีคุณสมบัติเหมือนกัน อุปมาที่สมบูรณ์จะต้องมีองค์ประกอบ 4 ประการ คือ ตัวนำมาเปรียบเทียบ (อุปมาน), ตัวถูกเปรียบเทียบ (อุปเมย), ลักษณะธรรมชาติที่ร่วมกัน (สาธารณธรรม) และศัพท์ที่กล่าวเปรียบเทียบ (อุปมาประติบาทก) และอุปมาในบทละครสั้นสกฤต มี วิธีแสดงอุปมาได้ 3 วิธี คือ แสดงอุปมาด้วยศัพท์ แสดงอุปมาด้วยความ และแสดงอุปมาด้วยประโยค เนื้อหาของอุปมาในบทละครสั้นสกฤตได้ให้ความคิด และภาพพจน์อย่างชัดเจน

¹¹ ชลภััสสรณ์ บินอิบรอฮีม, “การศึกษาวิเคราะห์บทละครสั้นสกฤตเรื่องรัตนาวลี ของพระเจ้า ธรรมวรรธนะ,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาสันสกฤต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2557).

¹² ดารณี บุรณวัฒน์, “อุปมาในบทละครสั้นสกฤต ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 4 – 12,” (วิทยานิพนธ์ ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522).

ธวัชชัย ดุยสุจริต¹³ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์บทละครสั้นสกฤต อภิขยานตลกมอญที่ 1 – 2” โดยมีจุดประสงค์เพื่อศึกษา 3 ประการ คือ 1) ศึกษาความหมายประวัติความเป็นมาของบทละครอภิขยานตลกมอญ 2) ศึกษาวิเคราะห์บทละครอภิขยานตลกมอญในด้านวรรณศิลป์ และ 3) ศึกษาวิเคราะห์บทละครอภิขยานตลกมอญในด้านภาษา และไวยากรณ์ จากการศึกษพบว่า บทละครอภิขยานตลกมอญเป็นผลงานของกวีกาฬิโธสมิเค้ามาจากเรื่องศกุนตโลปาขยานในมหาภารตะ เป็นละคร 7 องก์ ดำเนินเรื่องตามขนบละครสั้นสกฤตที่เรียกว่า นาฏกะ กวีได้สร้างกลวิธีการดำเนินเรื่องที่ชวนติดตาม มีรสทางวรรณคดีที่หลากหลาย โดยเฉพาะศตวรรษเป็นรสหลัก ทั้งยังมีกลวิธีการสร้างบุคลิกตัวละครที่สมจริง บทสนทนาจึงมีความสนุกสนาน ใช้ภาษาในบทร้อยกรองที่ไพเราะ และใช้อรรถาธิบายความหมาย ผลการศึกษาด้านภาษา และไวยากรณ์พบว่ากวีใช้ธาตุจำนวนน้อย เพื่อสร้างกริยาอาขยาด ลการที่พบมากที่สุดคือปัจจุบันกาล รองลงมาคืออาชญา มีการใช้กริยาทุก โดยใช้ปัจจัย ต, ตวา (และ ย) และปัจจัย ตุม มากที่สุด กวียังสร้างคำด้วยวิธีสมาสครอบคลุมสมาสแทบทุกประเภท โดยใช้ตัดปุระยะมากที่สุด ส่วนใหญ่เป็นสมาส 2 คำ แต่ใช้สมาสพิเศษเพื่อรวมเอาสมาสย่อยมาเป็นคำเดียวกัน สมาสที่ยาวที่สุดมีคำมารวมกัน 8 คำ

นิยะดา สาริกฤติ¹⁴ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ความสัมพันธ์ระหว่างละครไทย และละครภารตะ” โดยมีจุดประสงค์เพื่อการศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างละครไทย และละครภารตะว่ามีมากน้อยเพียงใด และในลักษณะเช่นใดบ้าง พร้อมทั้งจะทำการวิเคราะห์ถึงความคล้ายคลึงในละครทั้งสองนี้อย่างละเอียดเท่าที่สามารถจะกระทำได้ จากการศึกษพบว่า ความสัมพันธ์ระหว่างละครไทย และละครภารตะปรากฏในด้านต่างๆ ดังนี้ 1) ท่ารำ ได้เปรียบเทียบท่ารำแม่บทของละครชาตรี ซึ่งเป็นละครดั้งเดิมของไทยกับท่ารำ (ท่าแม่บท) ของละครภารตนาฏยัม ซึ่งเป็นละครประเภทหนึ่งตามทฤษฎีการแสดงของอินเดีย ปรากฏว่ามีความคล้ายคลึงระหว่างท่ากัณนรกับท่าลดาวฤตจิกะ และท่าแมลงมุขชโยกับท่าคองคาอวตระณะ แต่ทั้งนี้ก็ได้หมายความว่า จะมีเพียง 2 ท่าในละครไทย และละครภารตะเท่านั้นที่คล้ายคลึงกัน หากแต่เป็นเพราะว่าศิลปะเมื่อมีการถ่ายทอดก็ย่อมปรับปรุงให้เข้ากับค่านิยมของประชาชนในแต่ละชาติแต่ละสมัย ครั้นนานเข้า ลักษณะที่คล้ายคลึงกันก็เลือนรางและปรากฏไม่ชัดเจน 2) ด้านแบบแผน และวิธีแสดงของละครไทยนั้นมีความคล้ายคลึงกับวิธีการ

¹³ ธวัชชัย ดุยสุจริต, “การศึกษาวิเคราะห์บทละครสั้นสกฤต อภิขยานตลกมอญที่ 1 – 2,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาสันสกฤต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2544).

¹⁴ นิยะดา สาริกฤติ, “ความสัมพันธ์ระหว่างละครไทยและละครภารตะ,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2515).

แสดงละครพื้นเมืองของอินเดีย ประเภทหนึ่งเรียกว่า “ยาตรา” ซึ่งเป็นละครของแคว้นเบงกอล กล่าวคือ จำนวนผู้แสดงมีไม่มากนัก เรื่องที่แสดงมักเป็นเรื่องการเดินทางผจญภัยของพระเอกหรือนางเอก และตามเนื้อเรื่องนั้นตัวละครต้องเดินทางเร่ร่อนไปในที่ต่างๆ (คณะละครเองก็เป็นละครเร่ร่อนเดินทางไปแสดงตามที่ต่างๆ) 3) ด้านชื่อของละคร คำว่า “ยาตรา” นี้ ผู้เขียนเชื่อว่าคงจะกลายมาเป็นชื่อของละครไทย คือละคร “ชาตรี” 4) การเบิกโรงของละครไทยเป็นส่วนหนึ่งแสดงให้เห็นว่า ละครไทยได้รับแบบแผนการเบิกโรงจากละครภารตะ กล่าวคือในระบำเบิกโรงชุด “ประเลง” ของ ละครไทยมีตัวนายโรงถือกำหางนกยูงออกมารำร่าเพื่อขอความสวัสดีมงคลให้บังเกิดแก่ผู้ชม คล้ายคลึงกับการแสดงในชุดหนึ่งของ “ปุรวรังคะ” ที่เรียกว่า “ปริวรรตนะ” ในการแสดงชุดนี้สูตรธาร (นายโรง) จะถือธงขรรจรชระออกมารำร่าเพื่อขอความสวัสดีมงคล และเพื่อป้องกันอันตรายที่อาจจะเกิดขึ้นในการแสดงละคร 5) ลักษณะบางประการในบทละครไทยอาจจะกล่าวได้ว่า มีความคล้ายคลึงกับลักษณะของบทละครสันสกฤตในเรื่องต่างๆ เช่น (1) ในด้านตัวเอกของละครนิยมให้เป็นตัวละครชั้นสูงคือเป็นกษัตริย์ (2) วิถีของเรื่องนิยมให้จบลงด้วยความสุข (3) นิยมให้มีบทบาทของตัวตลกในเรื่อง

เบญจมาศ ขุนประเสริฐ¹⁵ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์บทละครสันสกฤต อภิชญาณศากุนตลมงก์ที่ 3 – 4” โดยมีจุดประสงค์ในการศึกษา 2 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษาเนื้อหาของบทละครอภิชญาณศากุนตลมงก์ที่ 3 และ 4 และ 2) เพื่อศึกษาวิเคราะห์บทละครอภิชญาณศากุนตลมงก์ที่ 3 และ 4 เกี่ยวกับด้านรสและอลังการ ภาพสะท้อนที่ปรากฏในเรื่อง เช่น สังคม การเมือง การปกครอง วิถีชีวิต ความเชื่อประเพณีเกี่ยวกับแหวน การต้อนรับแขก การสาปแช่ง เป็นต้น จากการศึกษาพบว่า 1) บทละคร อภิชญาณศากุนตลมงก์ มี 7 องก์ เป็นผลงานของกวีกาลิทาส มีเค้าโครงมาจากเรื่องศกุนตโลปาชยานในมหาภารตมหากาพย์มหาราชา เป็นเรื่องราวความรักของท้าวทุษยันต์กับนางศกุนตลาโดยมีเค้าโครงเรื่องมาจากมหาภารต ต่อมาภายหลังกาลิทาส ได้นำมาเขียนเป็นละคร “นาฏกะ” โดยใช้ภาษาสันสกฤตแบบแผน (Classical Sanskrit) การใช้ภาษามีรูปแบบร้อยแก้ว (บทสนทนา) และร้อยกรอง (ฉันท) 2) มีรสหลักคือ ศฤงคารรส ทั้งวิประลัมภะ (ความรักที่พลัดพรากจากกัน) และสัมโมคะ (ความรักที่สมหวัง) และยังมีรสอื่นๆ ปรากฏอีก เช่น เราทรรส วีรรส กรูณารส และอัทฤตรส ตามลำดับ ส่วนด้านอลังการพบทั้ง 2 ชนิด คือ 1) อลังการทางเสียง ประกอบด้วย ยมก

¹⁵ เบญจมาศ ขุนประเสริฐ, “การศึกษาวิเคราะห์บทละครสันสกฤต อภิชญาณศากุนตลมงก์ที่ 3 – 4,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสันสกฤต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2560).

และอนุปราศ 2) อลังการทางความหมาย พบมากที่สุด คือ อุปมา รองลงมาคือ อุปเปรกษา และรูปกะ ภาพสะท้อนที่ปรากฏมี 9 ประการ คือ 1) ด้านสังคม 2) ด้านความเชื่อ 3) ด้านพิธีกรรมทางศาสนา 4) ด้านวัฒนธรรมเกี่ยวกับแหวน 5) ด้านประเพณีการต้อนรับแขก 6) ด้านการเมืองการปกครอง 7) การรักษาแบบโบราณ อาการของคนป่วย และอาการไม่สบาย 8) การให้พรในขณะที่ลูกสาวจะออกเรือนไปสู่เรือนสามี และ 9) ค่านิยมเรื่องผู้ชายมีภรรยาได้หลายคนในวรรณคดีสมัย

ปาจรรย์ ณ นคร¹⁶ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ความรักในทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต” โดยมีจุดประสงค์ เพื่อการศึกษา แนวคิดเกี่ยวกับความรักในทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต รวมทั้งศึกษาความเหมือน และความต่างของความรักในทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตกับความรักในวรรณคดีสันสกฤต โดยศึกษาข้อมูล เรื่องทฤษฎีความรักจากวรรณคดีสันสกฤตประเภทตำรา 3 เล่ม คือ นาฏยศาสตร์ ทศรูปกะ และ สาทิตยทรรศปณะ และศึกษาเรื่องความรักในวรรณคดีสันสกฤตประเภทขัณฑกาศ 3 เรื่องคือ 1) อม- รุศตกะของกวีอมรุ 2) ศฤงคารศตกะของภรรตฤหริ และ 3) เจารปัญจาศิกากของพิลหณะ จาก การศึกษาพบว่า วรรณคดีสันสกฤตที่เกี่ยวกับความรักแบ่งเป็น 2 ประเภท คือ 1) วรรณคดีประเภท ตำรา และ 2) วรรณคดีประเภทกวีนิพนธ์ ประเภทตำราคือวรรณคดีที่ให้ความรู้ในเรื่องทฤษฎีของ ความรักซึ่งได้แก่ตำราการละคร และตำราการประพันธ์คือ นาฏยศาสตร์ ทศรูปกะ และ สาทิตย- ทรรศปณะ ซึ่งกล่าวถึงความรักไว้ในส่วนของรสว่า รสรัก คือศฤงคารรส มีสภาวะคือความชื่นชม ยินดี (รติ) มีชายหนุ่มหญิงสาวเป็นวิภาวะของความรัก และมีบรรยากาศต่างๆ เช่น ฤดูใบไม้ผลิ พระจันทร์ เสียงนกร้อง พวงมาลัย กลิ่นหอม ฯลฯ เป็นอุทกที่ปนะ คือตัวกระตุ้นเร้า ผู้มีความรักพึง แสดงอนุภาวะต่างๆ ตามแต่ว่าเป็นความรักประเภทใด ความรักในวรรณคดีประเภทตำราแบ่งได้เป็น 2 ประเภทใหญ่ๆ คือ ความรักที่สมหวัง คือ คู่รักได้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข และความรักที่ไม่สมหวัง คือการที่คู่รักต้องพลัดพรากจากกันด้วยสาเหตุต่างๆ ทฤษฎีความรักระบุไว้ว่าคู่รักที่มีใจรักกันแต่ยังไม่ สมหวังนั้นจะมีอาการ 10 ประการ คือ 1) ความปรารถนา 2) การครุ่นคิด 3) การย้อนรำลึก 4) การ พรีำพูดถึงคุณสมบัติของคนรัก 5) ความวิตกกังวล 6) การพูดเพ้อ 7) ความคลุ้มคลั่ง 8) ความเจ็บไข้ได้ ป่วย 9) การหมดสติ และ 10) ความตาย ส่วนคู่รักที่สมหวังนั้นจะมีใบหน้ายิ้มแย้ม มีความสุขกับการ จ้องมองและสัมผัสซึ่งกันและกัน และวิธีการพัฒนาสัมพันธ์ภาพของคู่รักคือการเกี่ยวพาราสิ การแสดง ท่าทางที่บอกถึงความรัก การหยอกล้อ การใช้คำพูดที่อ่อนหวาน การขำเลื่อมองกันและกันด้วย

¹⁶ ปาจรรย์ ณ นคร, “ความรักในทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตร มหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาบาลีสันสกฤต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550).

สายตาที่เปี่ยมด้วยความรัก นอกจากนี้ยังได้ระบุถึงวิธีการคืนดีกับหญิงคนรักในยามที่เธอโกรธอีกว่า ควรใช้วิธีการต่างๆ คือ การทำให้อ้อยคำเอาใจ การต่อว่า การให้ การยอมจำนน การวางเฉย และการ เปลี่ยนอารมณ์

รัตน์ สนแก้ว¹⁷ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องการเล่นพนันในวรรณคดี สันสกฤต และวรรณคดีบาลี” โดยมีจุดประสงค์เพื่อการศึกษาความเป็นมา แนวความคิด และ ผลกระทบของการเล่นพนัน รวมทั้งความสำคัญของการพนัน ตามที่ปรากฏในวรรณคดีสันสกฤต และ บาลี ข้อมูลของการวิจัยได้จากคัมภีร์ฤคเวท อถรรพเวท มหาภารตะ ธรรมศาสตร์ อรรถศาสตร์ ทศกุมารจริต ฤทธาสคร พระไตรปิฎก และชาตภัฏฐกถา เป็นต้น จากการศึกษาพบว่า ทรรศนะ เรื่องการเล่นพนันมีมาตั้งแต่สมัยพระเวทแล้ว โดยที่กระจัดกระจายอยู่ในคัมภีร์ต่างๆ ของอินเดีย การ พนันถือเป็นเรื่องสำคัญที่ผูกพันกับชีวิตประจำวันของชาวอินเดียมาตั้งแต่สมัยโบราณ มีความสัมพันธ์ กับวัฒนธรรมของชาวอินเดียในฐานะที่เป็นกีฬาบันเทิงของพระราชา แต่เป็นความชั่วร้ายในแง่ของ ศาสนา นักการพนันมีแรงจูงใจ 2 ประการ คือ 1) แรงจูงใจภายในจิตใจของตนเอง และ 2) แรงจูงใจ จากภายนอก คือการเห็นสมบัติ และทรัพย์สินของผู้อื่น การเล่นการพนันมีผลกระทบต่อนักการพนัน ครอบครัวของนักการพนัน และสังคมในด้านต่างๆ หลายด้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านเศรษฐกิจ ส่วน ความสำคัญของการพนันนั้นขึ้นอยู่กับสิ่ง 3 สิ่ง คือ 1) เทพเจ้า 2) พิธีกรรม และ 3) ผู้นำประเทศ โดย สรุปรูป คัมภีร์ต่างๆ ที่เป็นวรรณคดีสันสกฤต และบาลีแสดงให้เห็นถึงผลร้ายที่การเล่นพนัน มีต่อการดำเนิน ชีวิตของตัวบุคคล ครอบครัว และสังคม บุคคลจึงไม่ควรเล่นการพนันแม้เพียงเพื่อความสนุกสนาน

ลลลลนา ศิริเจริญ¹⁸ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “อสังการในมหาชาติคำหลวง” โดยมีจุดประสงค์เพื่อ การศึกษาทฤษฎีการประพันธ์ในอสังการศาสตร์ของอินเดีย ความเป็นมาของอสังการศาสตร์ ลักษณะ ของอสังการ และรสต่างๆ ในการประพันธ์ของสันสกฤต เพื่อนำหลักเกณฑ์วิเคราะห์ความงามใน มหาชาติคำหลวงทั้ง 13 กัณฑ์ ว่ามีความงามตรงตามทฤษฎีการประพันธ์ในอสังการศาสตร์ของ สันสกฤตหรือไม่ จากการศึกษาพบว่า กลวิธีในการแต่งอันได้แก่ การตกแต่งฝ่ายเสียง (ศัพทาลังการ) การตกแต่งฝ่ายความหมาย (อรรถาลังการ) และรสวรรณคดี ทำให้มหาชาติคำหลวงมีความงาม ความ ไพเราะตรงตามหลักเกณฑ์ของอสังการศาสตร์ของอินเดียเป็นส่วนใหญ่ นอกจากนี้ผู้วิจัยยังได้พบว่า

¹⁷ รัตน์ สนแก้ว, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องการเล่นพนันในวรรณคดีสันสกฤตและวรรณคดีบาลี,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530).

¹⁸ ลลลลนา ศิริเจริญ, “อสังการในมหาชาติคำหลวง,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525).

มหาชาติคำหลวงมีความงามอันเป็นเอกลักษณ์ของวรรณคดีไทยอีกด้วย ความงดงามเหล่านี้เป็นเครื่องแสดงถึงความสามารถ และความตั้งใจในการประพันธ์ของกวี และเป็นเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้มหาชาติคำหลวงเป็นวรรณคดีที่ยิ่งใหญ่ของไทย

วราภรณ์ จีรวาณิช¹⁹ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “พิธีอุปนัยในอินเดียสมัยโบราณ” โดยมีจุดประสงค์เพื่อศึกษารวบรวมเรื่องราวเกี่ยวกับพิธีอุปนัยของชาวอินเดียโบราณ โดยจะเสนอรายละเอียดเฉพาะพิธีที่ปรากฏในวรรณคดีสูตรต่างๆ ซึ่งอยู่ในระยะเวลาประมาณ 500 ปี ถึง 200 ปี ก่อนคริสตกาล (ประมาณ 50 ปี ก่อนพุทธศักราช ถึงประมาณพุทธศักราช 300) ระยะเวลาดังกล่าวนี้เป็นระยะเวลาที่ขนบธรรมเนียมประเพณีหรือพิธีต่างๆ ของชาวอินเดียได้กำหนดเป็นระเบียบแบบแผนให้ปฏิบัติกันอย่างเคร่งครัดในสังคมแล้ว จากการศึกษาพบว่าพิธีอุปนัยของชาวอินเดียโบราณได้กำหนดเป็นระเบียบแบบแผนที่แน่นอน และมีพิธีกรรมอันสลับซับซ้อน พิธีอุปนัยเป็นพิธีที่กระทำเพื่อฝากตัวเป็นศิษย์และเรียนพระเวทจากอาจารย์ผู้สอน ผู้ที่เข้าพิธีอุปนัยแล้วได้ชื่อว่าเป็นทวิชะ คือผู้เกิดสองครั้ง สามารถที่จะกระทำพิธีทางศาสนาได้ ผู้ที่ไม่เข้าพิธีอุปนัยเมื่อถึงกำหนดจะเป็นผู้ที่มีความผิด สังคมรังเกียจ ไม่มีสิทธิ์จะเรียนพระเวท และประกอบพิธีใดๆ ทางศาสนาทั้งสิ้น ผู้ที่มีสิทธิ์เข้าพิธีอุปนัยคือผู้ที่อยู่ในวรรณะสูงทั้งสามคือ พราหมณ์ กษัตริย์ และแพศย์ ศูทรไม่มีโอกาสเข้าพิธีอุปนัย ส่วนสตรีนั้นเคยได้เข้าพิธีอุปนัยในสมัยพระเวท แต่ต่อมามีข้อกำหนดว่าสตรีไม่ต้องเข้าพิธีอุปนัย เพราะถือว่าพิธีแต่งงานคือพิธีอุปนัยของสตรี นอกจากนี้แล้วการศึกษาพิธีอุปนัยยังทำให้เข้าใจว่าประเพณีวัฒนธรรมของไทย คงได้รับอิทธิพลจากพิธีอุปนัยอยู่บ้าง โดยเฉพาะปรากฏในพิธีไหว้ครู และครอบโคลงละครไทย

อุดม สมพร²⁰ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “โสเภณีในวรรณคดีบาลีและสันสกฤต : การศึกษาเชิงวิเคราะห์” โดยมีจุดประสงค์เพื่อการศึกษาวิวัฒนาการความคิดเรื่องโสเภณีตามที่ปรากฏในวรรณคดีบาลี และสันสกฤต มีการเก็บและวิเคราะห์ข้อมูลจากคัมภีร์ฤคเวท มหาภารตะ รามายณะ อรรถศาสตร์ มถจณกฏิกา กามสูตร ทศกumarจริต กถาสริตสาคร พระไตรปิฎก ฉัมมปทักฎกถา และชาตักฎกถา เป็นต้น จากการศึกษาพบว่า โสเภณีปรากฏในสังคมอินเดียตั้งแต่สมัยพระเวท ในวรรณคดีบาลีโสเภณีได้รับการยกย่องในฐานะผู้อุปถัมภ์พุทธศาสนา หรือคนโปรดของพระเจ้าแผ่นดิน ในวรรณคดีสันสกฤตโสเภณีอยู่ในฐานะผู้หารายได้ให้รัฐและเป็นจาระ

¹⁹ วราภรณ์ จีรวาณิช, “พิธีอุปนัยในอินเดียสมัยโบราณ,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522).

²⁰ อุดม สมพร, “โสเภณีในวรรณคดีบาลีและสันสกฤต : การศึกษาเชิงวิเคราะห์,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522).

อัจฉราภรณ์ ชาติวิสัย²¹ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์คีตโควินทกาวยะ” โดยมีจุดประสงค์ในการศึกษา 1. เพื่อปริวรรตและแปลคีตโควินทกาวยะเป็นภาษาไทย 2. เพื่อศึกษาวิเคราะห์เนื้อหาของคีตโควินทกาวยะ และ 3. เพื่อศึกษาวิเคราะห์วรรณศิลป์ของคีตโควินทกาวยะ จากการศึกษาพบว่า คีตโควินทกาวยะเป็นผลงานของกวีชยเทพ ประพันธ์ขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 17 มีรูปแบบเป็นฉันทกาวยะ เนื้อเรื่องกล่าวถึงความรักของพระกฤษณะ และราธา แบ่งบทเป็น 12 สรรค และแบ่งเป็นบทย่อยอีก 24 ประพันธ์หรืออัฐกัปที่ การร้อยเรียงเรื่องมีลักษณะเหมือนการต่อจิ๊กซอว์ คือสามารถดึงเอาส่วนต่างๆ ของเรื่องไปแสดงแยกจากกันได้ และเมื่อต่อรวมกันเข้าก็จะได้ภาพใหญ่ที่สมบูรณ์ มีอรรถาธิบายทั้งศัพท์พาลังการ และอรรถาธิบาย และปรากฏอยู่เกือบทุกโศลก และหลากหลายชนิด โดยปรากฏอรรถาธิบายตอนอุปมา อุปมา รูปกะ และอุตเปรกษามากที่สุด รองลงมาคือชนิดสังกระ มีรสทางวรรณคดีหลักคือ ศกฺงคารรส และรสรองคือ วีรรส กรุณารส และศานตรส คีตโควินทกาวยะได้รวมความรักที่แท้จริงระหว่างเทพเจ้า และมนุษย์ ความงามของมนุษย์ และธรรมชาติ และการร่วมรักอันลึกซึ้งและศักดิ์สิทธิ์เข้าไว้ด้วยกัน

หรัชเช ปุรวาร์ (Harsh Purwar)²² ได้เขียนบทความเรื่อง “A Critical Appreciation of Mṛcchakaṭika” จากการศึกษาพบว่า มีการกล่าวถึงประวัติของศูทรกะว่าเป็นกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่แต่หลักฐานไม่แน่ชัดนัก มีลักษณะการประพันธ์ไม่เหมือนใครในยุคสมัยนั้นรวมทั้งมีการนำไปเปรียบกับลักษณะการประพันธ์ของวิลเลียม เชกสเปียร์ (William Shakespeare)²³ ว่ามีความคล้ายคลึงกันในอารมณ์การประพันธ์ ซึ่งมีความโดดเด่นเรื่องอารมณ์ขัน และการเสียดสี เป็นต้น

ปริธะ กุนทะ (Pritha kunda)²⁴ ได้เขียนบทความเรื่อง “Vasantasena in Mṛcchakaṭika : A ‘New Woman’ in Sanskrit Drama ?” จากการศึกษาพบว่า มีการวิพากษ์วิจารณ์ลักษณะของตัวละครเพียงตัวเดียวคือนางเอกของเรื่องนามว่า วสันตเสนา เขากล่าวว่าเป็นนางเอกที่มีความเฉลียว

²¹ อัจฉราภรณ์ ชาติวิสัย, “การศึกษาวิเคราะห์คีตโควินทกาวยะ,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษร-ศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาสันสกฤต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2556).

²² Harsh Purwar, “A Critical Appreciation of Mṛcchakaṭika,” (Indian Institute of Science Education & Research, Kolkata, 2008).

²³ วิลเลียม เชกสเปียร์ (William Shakespeare) เป็นกวีและนักเขียนบทละครชาวอังกฤษ ได้รับยกย่องทั่วไปว่าเป็นนักเขียนผู้ยิ่งใหญ่ของวงการวรรณกรรมอังกฤษและของโลก (th.m.wikipedia.org).

²⁴ Pritha Kunda, “Vansatasena in Mṛcchakaṭika : A ‘New Woman’ In Sanskrit Darma ?,” (<http://cafedissensus.com/2018/11/25/vasantasena-in-mrcchakatika-a-new-woman-in-sanskrit-drama/>, 2018).

ฉลาด มีเอกลักษณ์ และแปลกใหม่ ซึ่งเปล่งประกายออกมาตามลำดับในบทละครเรื่องมฤคฉกฏิกะ ถึงแม้ว่าในละครจะให้ความสำคัญกับตัวละครชายมากกว่าก็ตาม

โมนะมี มุขเรชี (Monami Mukherjee)²⁵ ได้ศึกษาประเด็นชื่อของบทละครมฤคฉกฏิกะในบทความเรื่อง “The Title Mricchakatika : Justification and Analysis” เมื่อ ค.ศ. 2020 โดยศึกษาชื่อเรื่องของบทละคร การเลือกชื่อเรื่องของศูทรกะ ความสำคัญตามตัวอักษรของมฤคฉกฏิกะ ความเป็นสัญลักษณ์ของรถเกวียนดินเผา เป็นต้น พบว่าบทละครเรื่องมฤคฉกฏิกะ แปลว่า “รถเกวียนดินเผาเล่มน้อย” มีนัยสำคัญทั้งเชิงตัวอักษร และเชิงเปรียบเทียบ ศูทรกะในฐานะนักเขียนบทละครได้ละทิ้งธรรมเนียมปฏิบัติของละครสันสกฤตหลายฉบับที่ภรรยาไว้นาฏยศาสตร์ ตามวัฒนธรรมชื่อเรื่องมักได้รับการตั้งชื่อตามนาย (พระเอก) และนาง (นางเอก) ตัวอย่างเช่น มาลวิกานิมิตร์ เป็นเรื่องราวความรักของเจ้าหญิง มาลวิกา และกษัตริย์อัคนิมิตร์ ตามประเพณีนี้ ศูทรกะสามารถร่วมชื่อของจารุทัตตะ และวสันตเสนาในชื่อเรื่องของเขาได้ แต่เขาแสดงความคิดสร้างสรรค์ที่ยอดเยี่ยมในการตั้งชื่อว่ามีมฤคฉกฏิกะ โดยไม่กล่าวถึงตัวละครหลักเลย ในระดับอักษร ชื่อมฤคฉกฏิกะ หมายถึง เกวียนดินเผาของโรหเสนะ ลูกชายของจารุทัตตะ เด็กน้อยปรารถนาที่จะมีเกวียนทองคำในขณะที่เขารู้สึกอายใจกับเกวียนดินเผาธรรมดาของเขา วสันตเสนาเสนอเครื่องประดับทองเพื่อตอบสนองความปรารถนาของโรหเสนะ แม้ว่าจะเป็นเรื่องจริง แต่ก็มีการเชื่อมโยงเชิงประจักษ์กับ รถเกวียนดินเผาเล่มน้อยนั้นเป็นสัญลักษณ์ของชีวิตในบ้าน โลกธรรมดาสามัญที่จารุทัตตะเป็นเจ้าของ วสันตเสนาเสนอเพิ่มมูลค่าให้กับมันเช่นเดียวกับที่เพิ่มคุณค่าให้กับการดำรงอยู่อย่างปกติของจารุทัตตะ จากมุมมองที่ต่างออกไป ของที่วสันตเสนามอบให้อาจมองว่าเป็นความปรารถนาที่จะเป็นส่วนหนึ่งของจารุทัตตะในสังคมของเขา มันเป็นวิธีของนางในการทำให้ความปรารถนาที่จะเป็นแม่คนเป็นจริงโดยการละทิ้งเครื่องประดับทองเหล่านั้นซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของการแยกตัว และการดำรงอยู่แบบโสภณที่ไม่มีลูก รวากับว่านางรู้สึกว่าการประดับทองมีมูลค่าเพิ่มขึ้นเมื่อวางลงบนรถเกวียนดินเผาเล่มน้อยนั้น รถเกวียนดินเผาจึงเป็นอุปมาของโลกที่วสันตเสนาปรารถนาจะเป็นส่วนหนึ่ง ในอีกทางหนึ่ง ชื่อเรื่องเป็นผลรวมของแนวคิดฮินดูในการมองชีวิตเป็นวงล้อหรือจักระ ลูกชายของจารุทัตตะอยากจะเล่นกับเกวียนทอง วสันตเสนาจึงให้เครื่องประดับทองแก่โรหเสนะเพื่อแทนเกวียนทองเล่มนั้น วงจรนี้เสร็จสมบูรณ์ เมื่อเปลี่ยนจากเกวียนดินเผาเป็นเกวียนดินเผาสีทอง มันจะกลายเป็นสัญลักษณ์แห่งความยากจนเหนือความร่ำรวย รูปแบบวัฏจักรดังกล่าวมีอยู่ในเนื้อเรื่องของมฤคฉกฏิกะ โชคชะตาของ

²⁵ Monami Mukherjee, “The Title Mricchakatika : Justification and Analysis,”

อารยกะบุตรคนเลี้ยงโค ผู้พลัดถิ่น และถูกจองจำโดยพระราชอาปาลกะเพราะเชื่อในคำทำนายแต่สุดท้ายก็กลับกลายเป็นพระราชเสีเอง หรือนักพนันที่สูญเสียเงิน และสูญเสียจิตวิญญาณไปกับการพนันได้กลับมาที่มีความมั่งคั่งทางจิตวิญญาณเมื่อบวชให้พระพุทธศาสนา ล้วนเป็นไปตามวัฏจักรแห่งโชคชะตา รวากับว่ากรอบของเรื่องเป็นเกวียนดินเผาที่ล้อหมุนไปตามโชคชะตาของตัวละครที่เปลี่ยนไป

จากการศึกษาเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เกี่ยวกับบทละครสันสกฤต ไวยากรณ์ สันสกฤต อุปมาในบทละครสันสกฤต ความสัมพันธ์ระหว่างละครไทย และละครภารตะ ความรักในทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต การพนันในวรรณคดีสันสกฤต และวรรณคดีบาลี โสเภณีในวรรณคดีบาลี และสันสกฤต เป็นต้น ดังนั้นจึงทำให้ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะศึกษาวิเคราะห์บทละครสันสกฤตเรื่องมฤจฉกฏิกะของศูทรกะ ในเรื่องการวิเคราะห์เนื้อหา รส และอลังการ เพื่อเรียบเรียง และจำแนกหมวดหมู่ ตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตต่อไป

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

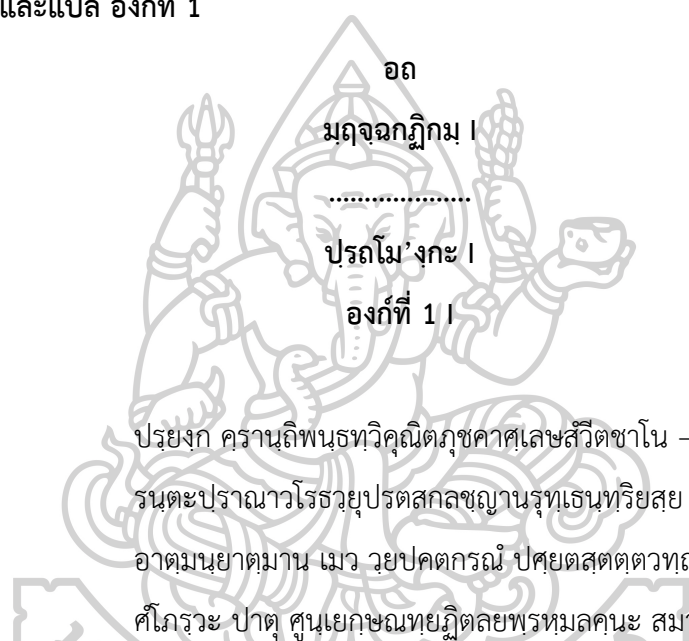
1. ทำให้ได้ผลงานการแปลบทละครสันสกฤตเรื่องมฤจฉกฏิกะของศูทรกะ องค์กรที่ 1 และองค์กรที่ 2 เป็นภาษาไทย
2. ทำให้ได้ทราบถึงประวัติความเป็นมา สภาพสังคมอินเดียโบราณ วัฒนธรรม การปกครอง การพนัน ศาสนา เป็นต้น ที่ปรากฏในบทละครสันสกฤตเรื่องมฤจฉกฏิกะของศูทรกะ
3. ทำให้ได้ทราบถึงคุณค่าทางวรรณศิลป์ ด้านฉันท รส และอลังการ ของบทละครสันสกฤตเรื่องมฤจฉกฏิกะ ของศูทรกะ ตามหลักทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต

บทที่ 2

การปริวรรตและแปลบทละครมฤคฉกฏิกะเป็นภาษาไทย

การแปลบทละครสันสกฤตเรื่องมฤคฉกฏิกะเป็นภาษาไทยนั้น เป็นการแปลโดยอรรถมิใช่การแปลโดยพยัญชนะ ซึ่งแปลจากภาษาสันสกฤตเป็นภาษาไทย แสดงรายละเอียดดังต่อไปนี้

2.1 ปริวรรต และแปล องค์กรที่ 1

ขณะที่พระศิวะ²⁶ผู้มีพระชานู (เขา) ถูกพันรอบด้วยการรัดของงูที่ถูกทำให้แน่นเป็นสองเท่าด้วยการผูกให้เป็นปมด้วยผ้า (โยคปฏฐะ²⁷) ผู้มีอินทรี (ประสาทสัมผัส) หยุดทำงาน เพราะไม่มีการรับรู้ทางประสาทสัมผัส เนื่องจากว่าลมหายใจถูกหยุดไว้ภายใน ทรงใช้ตาที่รู้ความจริงมองเห็นอาตมัน²⁸ (ภายนอก) ที่ไม่มีอินทรีภายในเพื่อการรับรู้ ในตนเองนั่นเอง ขอ

²⁶ พระศิวะ เป็นเทพเจ้าฮินดูองค์สำคัญถือเป็นพระเป็นเจ้าสูงสุดในคติของลัทธิไศวะ ในบรรดาตรีมูรติ (เทพเจ้าสูงสุด 3 องค์ อีก 2 องค์ คือพระพรหม และพระวิษณุ) เป็น "ผู้ทำลาย" นิกายไศวะถือว่าพระศิวะเป็นเทพเจ้าสูงสุด ผู้สร้าง ผู้พิทักษ์ และผู้เปลี่ยนถ่ายจักรวาล (<https://th.wikipedia.org/wiki>).

²⁷ แถบผ้าพันรอบร่างกาย และหัวเข่าในเวลาทำสมาธิ (<https://www.wisdomlib.org/definition/yogapata>).

²⁸ แปลว่า ตัวตน (สิ่งที่เป็นอมตะ นิรันดร) มาจาก อน ธาตุ แปลว่า หายใจ ซึ่งเป็นลมหายใจของชีวิตความหมายของอาตมันแผ่กว้างออกไปตามลำดับจนมีความหมายครอบคลุมถึงชีวิต วิญญาณ หรือตัวตน (Sucinand Saensirimongol/ <https://www.gotoknow.org/posts/502432>).

สมาธิของพระศิวะนั้นที่แนบชิดอยู่กับพรหมสูงสุดด้วยการละลายติดอยู่กับดวงตาที่เห็นความ
ว่าง จงคุ้มครองพวกท่าน ॥ 1.1 ॥

อปิ จ ।

และ

ปาตุ โว นีลกณฐสย กณฐะ ศยามามพุโทปมะ ।

เคารี ภูชลตา ยตร วิฑูลเลเชว ราชเต ॥ 1.2 ॥

ขอพระศอ (คอ) ดุจเมฆดำทะมึนของพระศิวะ ซึ่งมีเกาวัลย์ คือแขนของนางปารวตี²⁹
สว่างไสวราวกับแสงฟ้าแลบพันอยู่ จงคุ้มครองพวกท่าน ॥ 1.2 ॥

(นันทยนต์ 1)

(ในตอนท้ายของพร)

สูตรธาระ : อลมนเนน ปรัชตฤทุหลวิมรทการินา ปรีศรเมณ । เอวมหารมยมิศราน-
ปรณิปตย วิชญาปยามิ ยทิท วยม มฤจจกฏิกัม นาม ปกรณัม ปรอยกตุ
วยวสิตาะ । เอตตกวิะ กิล ।

สูตรธาระ : พอละ สำหรับการหักเหความกระตือรือร้นของผู้ชม ด้วยการสวดอันยืดยาว
เมื่อได้แสดงความเคารพท่านผู้ทรงความรู้ทั้งหลายอย่างนี้แล้ว ข้าพเจ้าขอ
เรียนให้ทราบว่าเราจะได้นำเนินการแสดงละครเวทีที่เรียกว่ามฤจจกฏิกะ
ได้ยืนยันว่าผู้แต่งบทละครนี้ ก็คือ

²⁹ ปารวตี หรืออูมา เป็นเทวีในศาสนาฮินดู เป็นเจ้าแห่งความอุดมสมบูรณ์ ความรัก การอุทิศตน
ตลอดจนพลังอำนาจศักดิ์สิทธิ์ พระนางยังแสดงพระองค์เป็นหลายด้าน เรียกว่า "ปาง" แต่ละปางเป็นที่รู้จักด้วย
หลายชื่อหลายเรื่องราว พระนางกับพระลักษมี และพระสร้สวดีประกอบกันเป็นตรีเทวี พระนางเป็นพระชายาของ
พระศิวะ เป็นพระธิดาของพระหิมวัตเทพแห่งภูเขากับพระนางไมนาวัตผู้เป็นพระชายา พระนางทรงให้กำเนิดพระ
พิฆเนศกับพระขันตกุมาร คัมภีร์ปุราณะกล่าวว่าพระนางเป็นพระภคินีของพระวิษณุ และพระแม่คงคา พระนางกับ
พระสวามีเป็นศูนย์กลางแห่งลัทธิไศวะ หรือลัทธิซึ่งถือพระศิวะเป็นใหญ่ พระนางทรงเป็นพลังงาน และอำนาจแห่ง
การสร้างสรรคใหม่ของพระสวามี เป็นรากเหง้าของพันธะที่รัดรั้งสรรพสิ่งเข้าด้วยกัน และเป็นหนทางแห่งการ
ปลดปล่อยทางจิตวิญญาณ ในเทวาลัยฮินดูที่สร้างถวายพระนาง และพระสวามี มักใช้โยนี (อวัยวะเพศหญิง) เป็น
สัญลักษณ์แทนพระนาง (<https://th.wikipedia.org/wiki/>).

ทวิเรนทรคติศุจโกรเนตรระ ปริปุณณมุขะ สุวิครทศจ ।

ทวิมุขุตตะมะ กวิรพภูว ปรีถิตะ ศุทฺรก อิตยคารสทตะวะ ॥ 1.3 ॥

กวีเป็นนักปราชญ์ที่มีชื่อเสียงนามว่าศุทฺรกะเป็นผู้ยอดเยี่ยมที่สุดในหมู่ทวิชาติ (วรรณกะษัตริย์) และทรงมีพลังกำลังที่คนอื่นยากจะหยั่งถึง การเอียงกรายของพระองค์ เหมือนช้างตัวประเสริฐ ดวงตาคัล้ายกับนงกอโระ³⁰ พระพักตร์เหมือนพระจันทร์วันเพ็ญ และทรงมีร่างกายสง่างาม ॥ 1.3 ॥

อปิ จ ।

และ

ฤคเวทํ สามเวทํ คณิตมถ กลํ วัศกีมํ หสฺติคึกษา

ชญาตฺวา ศรวปฺรสาทาหยปคตติมิเร จกฺษุซี โจปลภย ।

ราชานํ วิกฺษย ปุตฺรํ ปรมสมุทเยนาศฺวเมธเณ เจษฺฐวา

ลพฺธวา จายะ ศตาพทํ ทศทินสฺหิตํ ศุทฺรโก'คฺนึ ปฺรวิษฺณู ॥ 1.4 ॥

พระองค์ทรงเข้าใจแจ่มแจ้งซึ่งฤคเวท สามเวท คณิตศาสตร์ วิจิตรศิลป์ (ที่พวกหญิงงามเมืองฝึกฝนกัน) และศาสตร์แห่ง (การฝึก และการบังคับ) ช้าง และได้รับดวงตาที่จัดความมืด (คืออวิชา³¹) (หรือความมืดบอด) เพราะความโปรดปรานจากพระศิวะ เมื่อได้เห็นพระโอรสเป็นกษัตริย์แล้ว เมื่อได้ประกอบพิธีอัสวเมธ³²อันสูงส่ง และมีชีวิตยืนยาวถึงหนึ่งร้อยปีพร้อมกับอีกสิบวัน ราชาศุทฺรกะจึงเข้าสู่ไฟศักดิ์สิทธิ์ (สวรรคต) ॥ 1.4 ॥

อปิ จ ।

และ

³⁰ เป็นนกกินตำนาคที่อธิบายไว้ในเทพนิยายฮินดู หรือนกกระทา ในตำนาน เช่น ในภุชชจักษุติกะเชื่อว่ากินแสงจันทร์ ซึ่งความสัมพันธ์ของนงกอโระ และแสงจันทร์ทำให้เกิดเรื่องราวความรักพื้นบ้านมากมายในอินเดียเหนือ ([https://en.wikipedia.org/wiki/Chakora_\(mythology\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Chakora_(mythology))).

³¹ คือ ความไม่รู้, อวิชา (พจนานุกรม พุทธศาสน์)

³² ชื่อพระราชพิธีเพื่อประกาศพระบรมเดชานุภาพของพระราชาราชในวรรณคดีอินเดีย โดยจะทรงปล่อยม้าอุปการพร้อมทั้งกองทัพให้เข้าไปในประเทศต่างๆ ถ้าประเทศใดไม่ยอมอ่อนน้อมกองทัพจะเข้าโจมตี เมื่อครบ 1 ปีแล้วกองทัพก็ยกกลับพร้อมทั้งพระราชาก็ถูกปราบ พระราชาราชก็จะจัดพระราชพิธีโดยฆ่าม้านั้นบูชาญ เรียกว่า พิธีอัสวเมธ (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน 2554) .

สมรวยสนี ปรมาทศนุยะ กกุทั เวทวิททำ ตโปธนศจ ।

ปรวารณพาทุหุทธุพระ กษิติปาละ กิล ศุทรโก พภูว ॥ 1.5 ॥

กษัตริย์ผู้ขึ้นชอบสงครามอย่างมาก ไม่มีความประมาท เป็นผู้นำของเหล่าชนผู้ฉลาด
ในพระเวท มากไปด้วยการบำเพ็ญตบะ และกระหายในการต่อสู้กับข้างของศัตรูด้วยแขนสอง
ข้าง นี่แลคือพระเจ้าศุทรกะ ॥ 1.5 ॥

อสุยา จ ตตฤฤเตา ।

และในผลงานนี้ของเขา

อวนติปุรยา ทวิชสารถวาโห ยุวา ทริทระ กิล จารุฑตตะ ।

คุณานุรฤตา คณิกา จ ยสย วสนตโศเกว วสนตเสนา ॥ 1.6 ॥

(เล่ากันมาว่า) มีชายคนหนึ่งอาศัยอยู่ในเมืองอุชชยินี (อวันตีบุรี)³³ นามว่าจารุฑตตะ
เป็นผู้นำของพราหมณ์ ผู้ยังหนุ่ม และยากจน และมีหญิงงามเมืองนามว่าวสันตเสนา (ผู้
สวยงาม) เหมือนความงามแห่งวสันต (ฤดูใบไม้ผลิ) ผู้หลงรักเขาเพราะความดีของเขา
॥ 1.6 ॥

ตโยริท สดสุรโตตสวาศรย นยปจารี วยวหารทุษฏตาม ।

ชลสวภาว ภวิตพยตา ตถา จการ สรว กิล ศุทรโก นฤปะ ॥ 1.7 ॥

เรื่องราวเกี่ยวกับคนทั้งสองนั้น (จารุฑตตะ และวสันตเสนา) พระเจ้าศุทรกะ ได้
พรรณนาถึงทั้งหมด ได้แก่ การดำเนินชีวิตที่น่ายกย่อง และประกอบไปด้วยความสุขอย่าง
มากมายที่เกิดจากความรัก ความชั่วร้ายในการตัดสินคดีความ อุปนิสัยของคนชั่ว และ
โชคชะตา ॥ 1.7 ॥

(ปริกรรมยาวโลกย จ I) อเย ศุนเยยมสมตส์คีตศาลา । กว นุ คตาะ กุศีลวา ภวิษยนติ ।

(วิจินตย I) อ่า ชญาตม ।

(เดินไปรอบๆ และมอง) เอ๊ะ ทำไมนะ ห้องแสดงดนตรีของเรานี้ค่อนข้างว่างเปล่า นักแสดง
หายไปไหนนะ (ครุ่นคิด) อ่า เข้าใจแล้ว

³³ ชื่อแคว้นหนึ่งในบรรดา ๑๖ แคว้นใหญ่แห่งชมพูทวีป ตั้งอยู่ทางเหนือของภูเขาวินธัย ทางตะวันตก
เฉียงใต้ของแคว้นวังสะ มีนครหลวงชื่อ อุชเชนี ราชวงศ์ครองวันตีในพุทธกาล มีพระนามว่าพระเจ้าจันทปชโชต
(พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ พิมพ์ครั้งที่ 10, 2546).

ศุขมปุตรสย คฤห์ จิรศุขย์ นาสติ ยสย สนมิตรม ।

มูรขสย ทิศะ ศุขยาเย สรวุ ศุขย์ ทริทสย ॥ 1.8 ॥

บ้านของคนไร้บุตรยอมว่างเปล่า ผู้ที่ไม่มีเพื่อนแท้จะพบว่าเวลาผ่านไปเข้ามาทัก
ทั้งหลายยอมว่างเปล่าสำหรับคนโง่ และทุกสิ่งก็ว่างเปล่าสำหรับคนยากจน ॥ 1.8 ॥

กฤต จ สคีต ก มยา । อเนน จิรศีโตปาสเนน ศรีษมสมเย ปรจณททินกรกิริโณจลุชกปุชกร-
พีชมิว ปรจลิตตารเก กุชธา มมากษิณี ขณขญาเยเต । ตทยวทคฤทธีมาหุย ปฤจณามิ อสติ กิมปี
ปราตราโส น เวติ । เอโษ’สมิ โภะ การยวศาทปรโยควศาจจ ปรากฤตภาซี ส่วฤตตะ । อวิท อวิท โภะ
จิรศีโตปาสเนน ศุชกปุชกรนาลานิว เม พุกุชชา มลานานยงคานิ । ตทยวทคฤท คตวา ซานามิ
อสติ กิมปี กุณุมพินโยปปาทิต น เวติ । (ปริกรรมยาวโลกย จ 1) อิทิ ตทสมาก กฤหม । ตตปรวิศามิ ।
(ปรวิศยาวโลกย จ 1) อาศจรม । กิ นุ ขลวสมาก คฤเท’นยทิว สวีชานก วรตเต । आयामิตณทุโลหก-
ปรวหารถยา โลหกฐาหปริวรรตณกฤษณสารา กฤตวิเศษเกว ยวตยธิกตร โสภเต ภูมิชะ । สนิคคณเช-
โนทพิทยมาเนวาทิก พาทเต มาพุกุชชา । ตตกี ปรวารชิต นิชานมุตปนน ภาเวต । อถ วา’หเมว พุกุชชา-
โต’นนมย ชิวโลก ปศยามิ । นาสติ กิล ปราตราโส’สมาก คฤเท । ปรณาดยย พาทเต มา พุกุชชา ।
อิท สรวุ นวมิว สวีชานก วรตเต । เอกา วรณก ปินชฎิ อปรา สมนโส คุมผติ । (วิจินตย) กิ นวิทมิ ।
ภวตุ । กุณุมพินิม ศพทายย ปรมารถ ชญาস্যามิ । (เนปถยาภิขมวโลกย 1) อารเย อิตสตาเวต ।

เออ ข้าเสิร์ฟสั่งการแสดงดนตรี และการขับร้องแล้ว ด้วยการเล่นดนตรีมาเป็นเวลานาน
ดวงตาของข้าซึ่งรูปร่างกำลังลอกกลิ้ง (ด้วยความเจ็บปวด) เป็นเวลานาน จึงเหมือนกับส่งเสียงซู่ๆ
เนื่องจากความหิวโหย เช่นเดียวกับ เมล็ดบัวที่ใหม่กริยมาจากแสงแดดที่แผดเผาในเวลาฤดูร้อน ดังนั้น
ตอนนี้ข้าจะเรียกหาภรรยาของข้า และถาม (นาง) ว่ามีอาหารเข้า (ให้บริการ) หรือไม่ ท่านทั้งหลาย
เพราะลักษณะงานบังคับ และเพราะเป็นการแสดงละครข้าต้องเปลี่ยนเป็นพูดภาษาปรากฤต อวิท
อวิท โภะ (แย่งจริงๆ ท่านทั้งหลาย) แขนขาของข้าก็แทบยกไม่ขึ้นเพราะความหิวเหมือนก้านบัวที่ถูก
แดดเผาจนแห้ง เนื่องจากการเล่นดนตรีเป็นเวลานาน ดังนั้น ตอนนี้ข้าจะกลับบ้านจะได้รู้ว่าภรรยา
ของข้าได้จัดเตรียมอะไรให้ (กิน) หรือไม่ (เดินไปรอบๆ และมองดู) นี่คือบ้านของเรา ข้าจะเข้าไปข้าง
ในละ (เข้าไป และสังเกต) แปลกจริง เป็นไปได้ยังไงที่บ้านของเราดูเหมือนมีการจัดแจงใหม่ ทางเดิน
นั้นเต็มไปด้วย

ด้วยน้ำข้าวที่ไหลเป็นทางยาว และพื้นกลายเป็นสีเทาเข้มเนื่องจากกระทะเหล็กถูกเคลื่อนย้ายไปบนพื้น ตอนนี้ดูเหมือนจะมีเส้นไหมมากขึ้นคล้ายหญิงสาวที่มีเครื่องหมายติดกะ³⁴ หลากสี (บนหน้าผากของนาง) และความหิวของข้าดูเหมือนว่าเพิ่มมากขึ้น จากกลิ่นที่ชวนให้หลงไหล (นี้) เป็นไปได้ไหมว่ามีการค้นพบสมบัติ (ที่ถูกลืม) ซึ่งเป็นของบรรพบุรุษของเรา หรือว่าเพราะความหิว ตัวข้าเอง จึงเห็นทุกสิ่งในโลกเป็นของที่กินได้ไปเสียทั้งหมด อันที่จริง ไม่น่าจะมีอาหารเข้าในบ้านของเรา ความหิวกำลังทำให้ข้าเจ็บปวด เพื่อจะพรากชีวิตข้าไป ทุกอย่างที่นี่ดูเหมือนมีการจัดแจงใหม่ หญิงคนหนึ่งกำลังบดเครื่องลูบไล้ ในขณะที่อีกคนหนึ่งกำลังร้อยพวงมาลัย (ครุ่นคิด) นี่มันเกิดอะไรขึ้นนะ ไม่เป็นไรข้าจะเรียกภรรยา มา แล้วข้าก็จะรู้ความจริง (มองไปที่ฉาก) นางผู้เจริญ มานี้หน่อยสิ

นภี (นักแสดงหญิง) : (ปรวิศย) อารย อียมสมิ ।
 นภี : (เข้ามาหน้าเวที) ท่านผู้เจริญ ข้ามาแล้ว
 สุตรธาระ : อารย สวาคดี เต ।
 สุตรธาระ : นางผู้เจริญ ข้าขอต้อนรับเจ้า
 นภี : อาชญาปยตวาระ โก นิโยโค'นุชฐิตามิติ ।
 นภี : ขอให้ท่านผู้เจริญ จงส่งมาเถิด ว่าจะให้ข้าทำอะไร
 สุตรธาระ : อารย । อสติ กิมปยสมาร์ก เคเห'ศิตวอย์ น เวติ ।
 สุตรธาระ : นางผู้เจริญ บ้านเรามีอะไรกินบ้างหรือเปล่า
 นภี : อารย สรวมสติ ।
 นภี : ท่านผู้เจริญ มีทุกอย่าง
 สุตรธาระ : กี่ กิมสติ ।
 สุตรธาระ : มีอะไรบ้าง

³⁴ เป็นสัญลักษณ์ที่มีกติดไว้ที่หน้าผากจุดจักระ (the Ajna chakra) หรือบางทีก็ตามส่วนอื่นของร่างกาย เช่น คอ มือ หน้าอก หรือแขน อาจติดทุกวันหรือสำหรับพิธีกรรมทาง หรือโอกาสพิเศษทางจิตวิญญาณ และศาสนาเท่านั้นขึ้นอยู่กับประเพณีของภูมิภาค (<https://en.wikipedia.org/wiki/Tilaka>)

- นฎี : ตพยถา คุเททาทนั ฆฤตัง ทธิ ตณฺฑลลา อารุเยณาทตวญฺ รสาณัน สรวมฺสตีติ ।
เอวํ ตว เทวา อาศานฺตาม ।
- นฎี : มีดั่งนี้ ข้าพปรุงรสด้วย คุฑะ (น้ำอ้อยที่เป็นก้อน) ฆี (เนยใส) นมเปรี้ยว ข้าว
ทั้งหมดเป็นเหมือนยาอายุวัฒนะที่เหมาะสมที่ท่านจะกิน ขอให้เทวดา
ทั้งหลายจงเอื้อเฟื้อท่านอย่างนี้ต่อไป
- สูตรธาระ : อารุเย กิมสมากัง เคเห สรวมฺสตี । อถวา ปรีหสฺสี ।
- สูตรธาระ : นางผู้เจริญ อะไรพวกนี้อยู่ที่บ้านเราจริงๆ เหรอ หรือเจ้าล้อเล่น
- นฎี : (สรวคตม 1) ปรีหสฺสียามิ ตาวต । (ปรกาศม 1) อารุเย อสฺตยาปณเ ।
- นฎี : (กล่าวกับตัวเอง) ข้าแค่ล้อเล่นกับเขา (กล่าวเสียงดัง) ท่านผู้เจริญ
ของพวกนั้นอยู่ที่ตลาด
- สูตรธาระ : (สโกรธม 1) อาะ อนารุเย เอวํ ตวาศา เฉตสฺยเต । อภาวํ จ คมิชฺยสฺสี ।
ยทิทานิมหํ วรรณฺชลฺมพุก อิว ทูรมฺตกฺชปิย ปตีตะ ।
- สูตรธาระ : (แสดงอาการโกรธ) อ้าว นางคนเลว ความหวังของเจ้าจะสิ้นสลายแบบ
เดียวกันนี้ และเจ้าจะไม่มี (สำหรับข้าอีกต่อไป) เนื่องจากว่า นางเพิ่งจะ
ยกข้าขึ้นแล้วโยนข้าทิ้งไปเดี๋ยวนี้เอง เหมือนโยนก้อนหินออกไปไกล
จากวรัณทะ (เฉลียงบ้าน)
- นฎี : มรฺษตฺ มรฺษตฺวารุยะ । ปรีหาสะ ขลฺ มยา กฤตตะ ।
- นฎี : ขออภัย ท่าน ขออภัย จริงๆ แล้วข้าล้อเล่น
- สูตรธาระ : ตตฺกิ ปุนริทํ นวมิว สวีธานกํ วรรณฺเต । เอกา วรรณกํ ปินฺชฎิ อปรา สุมโนส
คฺมผติ อियํ จ ปญฺจวรรณกฺสุโมปหารโศภิตา ภูมิยะ ।
- สูตรธาระ : แล้วการจัดแจงซึ่งดูเหมือนเป็นของใหม่ มันคืออะไร หญิงคนหนึ่งกำลังบิด
เครื่องลูบไล้ อีกคนหนึ่งร้อยพวงมาลัย และพื้นตรงนี้มีเครื่องบูชาทำด้วย
ดอกไม้ 5 สี

- นมฺหิ : อทโยปวาโส คฤหิตะ ।
 นมฺหิ : ข้าอดอาหารวันนี้
- สุตฺรธาระ : กีนามธโย'ยมุปวาสะ ।
 สุตฺรธาระ : อะไรคือชื่อของการอดอาหาร
- นมฺหิ : อภिरูปตฺรนาม ।
 นมฺหิ : ชื่อว่า อภिरูปะ-ปติ (ที่จะทำให้ได้สามิรูปงาม)
- สุตฺรธาระ : อารุเย อิทเลากิโก'ถ วา ปารเลากิกะ ।
 สุตฺรธาระ : นางผู้เจริญ ในโลกนี้ หรือในโลกหน้า
- นมฺหิ : อารุเย ปารเลากิกะ ।
 นมฺหิ : ท่านผู้เจริญ ในโลกหน้า
- สุตฺรธาระ : (สโรชมฺ 1) เปรภษณตํ เปรภษณตามารุยมิตฺตราชะ । มทีเยน ภกตฺปริวฺยเยน
 ปารเลากิโก ภรตํ'นวิษยเต ।
 สุตฺรธาระ : (แสดงอาการโกรธ) ดูเถิด ท่านผู้รู้ทั้งหลาย เขาแสวงหาสามิโลกหน้า โดยใช้
 ค่าอาหารของข้า
- นมฺหิ : อารุเย ปฺรสีท ปฺรสีท । ตวเมว ชนมานตเร ภวิษยสีติ ।
 นมฺหิ : ได้โปรดเถิดๆ ท่านผู้เจริญ (ข้าอดอาหารเพื่อว่า) ท่านจะเป็นสามิของข้า
 ในโลกหน้า
- สุตฺรธาระ : อยมุปวาสะ เกน ตโวปทិษฺฐะ ।
 สุตฺรธาระ : ใครเป็นคนแนะนำเจ้าอดอาหารอย่างนี้

- นฎิ : อารยสไยว ปริยวสเยน จุรณวฤทเธน ।
 นฎิ : โดยจุรณวฤทเธ สหายรักของท่าน
- สุตรธาระ : (สโกปม 1) อาะ ทาสยะปุตร จุรณวฤทเธ กทา นุ ชลฺ ตวํ กุปีเตน ราชญา
 ปาลเกน นววรุเกศกลาปมิว สฺคนธึ ฉะทยมานิ เปรกษิษเย ।
- สุตรธาระ : (ด้วยความโกรธ) อ้อ เจ้าลูกทาสจุรณวฤทเธ เมื่อไหร่จะ ข้าจะเห็นเจ้า
 ถูกพระราชาปาลกะผู้เกรี้ยวเหมือนเจ้าเป็นขึ้นๆ เหมือนสยายผมถักเปียที่มี
 กลิ่นหอมของเจ้าสาวคนใหม่
- นฎิ : ประสทิทวารยะ । นนวารยสไยว ปารเลากิโก'ยมุปวาโส'นุชฺฐิยเต ।
 นฎิ : ท่านผู้เจริญได้โปรดเถิด การอดอาหารนี้ ข้าทำเพื่อผลในโลกหน้า
 สำหรับท่านจริงๆ (ไม่มีคนอื่น) (นางล้มตัวลงแทบเท้าของเขา)
- สุตรธาระ : อารเย อุตติชฺฐุ อุตติชฺฐุ । กถย กถยาตโรปวาเส เกน การยม ।
 สุตรธาระ : นางผู้เจริญ ลูกขึ้น ลูกขึ้น บอกรมาๆ ว่าใครควรจะทำพิธี ในการอดอาหารนี้
- นฎิ : อสมาทฤศชนโยคเยน พราหมณเณปนนิมนตริเตน ।
 นฎิ : พราหมณ์ที่จะถูกเชิญจะต้องเหมาะสมกับคนแบบพวกเรา
- สุตรธาระ : เตน ทิ คจฉตวาราเย । อหมปยสมาทฤศชนโยคโย พราหมณมุปนนิมนตริ
 ยามิ ।
- สุตรธาระ : ถ้าเป็นเช่นนั้นเจ้าไปได้แล้ว ข้าจะเชิญพราหมณ์ที่เหมาะสมกับเราเอง
- นฎิ : ยทารย อาชญาปยติ । (อติ นิษฺกรานตา)
 นฎิ : จะทำตามคำสั่งของท่านผู้เจริญ (กล่าวจบ แล้วจึงออกไป)

สูตรธาระ : (ปริกรมย I) อาศจรมย I ตสมาตถกถ มโยว สุตสมฤทธานามุชชยนิยามสมา-
 ทฤศชนโยคโย พราหมโณ'นเวษฏวเย I (วิโลกย I) เอษ จารุทตตสย มิตร
 ไมเตรย อิต เอวาคจจติ I ภาต I ปรกษยามิ ตาวต I อารย [อทย] ไมเตรย
 อสมากิ คฤเท'ศิตุมครณิรภาตวอารย I

สูตรธาระ : (เดินไปรอบๆ) วิเศษมาก ข้าจะค้นพบได้อย่างไรในเมืองอุชชยินีที่เจริญ
 พราหมณ์รุ่งเรืองนี้ พราหมณ์ที่เหมาะสมกับคนอย่างพวกเรา (มองไป)
 นั่น ท่านไมเตรยะ สหายของท่านจารุทตตะนี้ เขากำลังมาทางนี้ อยู่ที่เดียว
 เอาละ ข้าจะถามเขาดูหน่อย ท่านไมเตรยะผู้เจริญ กรุณาเป็นคนแรกที่
 รับประทานอาหารในบ้านของเราวันนี้

(เนปถเย I)

(หลังฉาก)

โภ อนนยฺ พราหมณมฺปนิมนตฺรยตุ ภาวาน I วยาปฤต อิทานิมหม I

โอ ท่านควรเชิญพราหมณ์คนอื่นๆ เกิด ข้ามีภารกิจต้องทำในตอนนี้

สูตรธาระ : อารย สฺปนนํ โภชนํ นิสะปตฺนํ จ I อปิ จ ทกฺษิณา ก่า'ปิ เต ภาวิชยติ I

สูตรธาระ : ท่านผู้เจริญ อาหารอุดมสมบูรณ์ และไม่มีคู่แข่ง ยิ่งไปกว่านั้น จะมี
 ทักษิณา (ของก้านัลเงิน) ให้ท่านด้วยนะ

(ปุณฺรเนปถเย I)

(หลังฉากอีกครั้ง)

โภ ยทิทานิม ปรถมเมว ปรตยาทิษฺโณ'สิ ตตถ อิทานิม เต นิรพฺนธะ ปเท ปเท

มามนุพฺนทฺธุม I

นี่ท่าน ข้าได้ปฏิเสธ (คำเชิญ) ไปแล้ว ตั้งแต่ตอนแรก ทำไมท่านจึงยังคงตั้งร้านรับเราอยู่
 นั่นแหละ

- สูตรธาระ : ปรตยาทิษโณ'สมเยเตน | ภาตฺ | อนฺยํ พราหมณฺมฺปนินฺนตฺรยามิ |
(อิติ นิษฺกรานตฺะ |)
- สูตรธาระ : ข้าได้รับการปฏิเสธจากเขาแล้ว เออล่ะ ข้าจะเชิญพราหมณ์คนอื่นๆ
(กล่าวจบ ออกไป)

อิตฺยามุขม |

สิ้นสุดอาร์มภท

(ปรวิศฺย ปรวาวรหสฺตฺะ |)

(เข้ามาพร้อมกับถือผ้าห่มมาด้วย)

- ไมเตรยะ : อถ วา มยา'ปิ ไมเตรเยณ ปรสฺยามนฺตรณฺกานิ เปรฺกษิตฺวยานิ | หา อวสฺเส
ตุลฺยสิ | โย นามานํ ตตฺรภวตฺศฺจารุทตฺตสฺย ฤทฺธยา'โหราตฺรํ ปรยตฺนสิทฺธิ-
รฺุทฺคารสฺสุภิกฺคนฺธิกรฺโมทโกเรวาศิโต'ภยฺนตฺรจตฺตะศาลกทฺวาร อุปฺวิษฺโณ มลฺล
ศตฺปริวฤตฺศฺจิตรกร อิวางฺคฺลึภิฯ สฺปฤษฺภฺวฯ สฺปฤษฺภฺวฯ'ปฺนยามินฺครจตฺตร-
วฤษภ อิว โรมฺนถายมานสฺติษฺฐามิ ส อิทฺนินฺมํ ทสฺย ทริทฺรตฺยา ยตฺร ตตฺร
จริตฺวา คฤทฺปราวต อิวาวาสนินฺมิตฺตมฺตราคจฺฉามิ | เอษ จารฺยจารุทตฺตสฺย
ปรียวยสฺเย จูรณฺวฤทฺเธน ชาตฺกฺุสมฺวาสิตฺตะ ปรวาวรโก'นฺุเปรฺษิตฺตะ สิทฺธิกฺฤต-
เทวการฺยสฺยารฺยจารุทตฺตสฺโยปเนตฺว ย อิติ | ตทฺยวาทฺรยจารุทตฺตํ ปศฺจามิ |
(ปริกรฺมยวาลอกฺย จ |) เอษ อารฺย จารุทตฺตะ สิทฺธิกฺฤตเทวการฺโย คฤทฺเทว-
ตานํ พลี หรฺนฺนติ เอวาคจฺฉติ |
- ไมเตรยะ : (กล่าวซ้ำว่า ท่านควรเชิญพราหมณ์คนอื่นเถิด ข้ามีภารกิจต้องทำในตอนนี้)
หรือข้าเองไมเตรยะ ก็ต้องมองหาค่าเชิญจากผู้อื่นด้วย เออ โชคลาภเอย
เจ้าทำตัวเหมือนตาชั่งเลย จริงๆ แล้ว ตอนที่ท่านจารุทตตะร่ำรวย ข้าซึ่ง
เคยถูกเลี้ยงดูทั้งกลางวัน และกลางคืนด้วยขนมหวาน ที่ปรุงด้วยความ
ระมัดระวัง และมีกลิ่นหอมเวลาเร่ออกมา (ตอนที่กิน) ข้านั่งที่ประตู
ภายในบ้านของเขาที่สร้างล้อมพื้นที่ว่างสี่เหลี่ยมที่อยู่ตรงกลาง ข้าถูกล้อม
ไปด้วยภาชนะใส่อาหารนํบร่อย ข้าสัมผัสภาชนะเหล่านั้นข้าแล้วข้าอีกด้วย

นิ้วมือ แล้วก็ไสมันออกไป เหมือนจิตรกรสัมผัสภาพขณะใส่สี (สำหรับวาดภาพ) แล้วก็นั่งเฉยรอให้อาหารย่อยเหมือนวัวตัวผู้ที่เคี้ยวเอื้องที่จัดรูสีในเมือง เนื่องจากตอนนี้เขาจนลง ข้าจึงต้องท่องเที่ยวไปที่นั่นที่นี่แล้วก็กลับมาบ้านเพียงเพื่อพักอาศัยเหมือนนกพิราบบ้าน จูรณะวฤทธะซึ่งเป็นสหายรักของจารุทัตตะผู้ประเสริฐได้ส่งผ้าห่มผืนนี้ที่อบให้หอมด้วยดอกมะลิมาให้ข้านำไปมอบแด่จารุทัตตะผู้ประเสริฐ หลังจากที่เขาบูชาเทพเจ้าประจำวันเสร็จแล้ว ดังนั้น ข้าจะไปดูจารุทัตตะก่อนละ (เดิน และมองไปรอบๆ) นี่ไง จารุทัตตะมาทางนี้พอดี กำลังนำเครื่องพลี (เครื่องบูชา) ไปถวายเทพประจำบ้าน หลังจากเสร็จสิ้นการบูชาเทพเจ้าแล้ว

(ตตะ ปรวิศติ ยถานิริทมิชฎุศจารุทัตโต รทนิกา จ I)

(หลังจากนั้น จารุทัตตะ และรทนิกา เข้ามาตามที่อธิบายไว้)

จารุทัตตะ : (อุจรววมวโลกย สนิรเวทํ นิเศศวสย I)

จารุทัตตะ : (มองขึ้นไป และถอนหายใจอย่างเหนื่อยหน่าย)

ยาสาํ พลิละ สปทํ มทคฤหเทหลิํนํ

หํไสศจ สारสคโณศจ วิลुप्तปุรวะ I

ตาสเวว สंपริติ วิรูฒตถุณางกชราสุ

พิชานชลิละ ปตติ กิฎุมขาวลิฒะ || 1.9 ||

ที่บริเวณใกล้ธรณีประตูบ้านข้า พวกหงส์ และฝูงนกกระสาเคยพากันมาแย่งกินเครื่องสังเวทยหมดไปอย่างรวดเร็ว มาบัดนี้ ในบริเวณเดียวกันนั้นมีหน่อหญ้าขึ้นรก (เครื่องสังเวทยที่ประกอบด้วย) ข้าวโพตประมาณหนึ่งกำมือตกลงมาเป็นอาหารของหมู่แมลง || 1.9 ||

(อิติ มนทํ มนทํ ปริกกรมโยปวิศติ I)

(กล่าวจบด้วยคำพูดเหล่านี้ เขาเดินช้าๆ และนั่งลง)

- วิหุชกะ : เอษ อารยจรรุทตตะ | ตพยวตส่ำปรตมฺปสรฺปามิ | (อุปฺสฤตฺย |)
สวสฺติ ภวเต | วรฺชต่า ภวานุ |
- วิหุชกะ : ท่านจรรุทตตะอยู่นั่นเอง ถ้าเช่นนั้น ข้าจะเข้าไปหาเขาเดี๋ยวนี้ (ไปใกล้เขา)
ท่าน ขอให้ท่านเจริญรุ่งเรือง
- จรรุทตตะ : อเย สรฺกกาลมิตฺรํ ไมฺเตรยะ ปรฺวาปต | สเช สวาคตม | อาสยตาม |
- จรรุทตตะ : อ้อ ไมฺเตรยะ สหายตลอดกาล มาแล้ว ขอต้อนรับด้วยความยินดี
เชิญนั่งลงก่อน
- วิหุชกะ : ยทภวานาชญาปยติ | (อุปฺวิคย |) โภ วยสย เอษ เต ปรฺยวยสเยน จูรฺณวฤท-
เรน ชาตฺกฺสูมวาวาสิตะ ปรฺวารโคโนปรฺยชิตะ สิทฺธีกฤตฺเทวการยสยารย-
จรรุทตตสย สวโยปเนตวย อิติ | (สมรฺปยติ |)
- วิหุชกะ : ตามที่ท่านสั่ง (นั่งลง) ท่านผู้เจริญ สหายจรรยาฤทธะ สหายรักของท่านได้
ส่งผ้าห่มผืนนี้มา อบหอมด้วยกลิ่นของดอกมะลิ และขอให้ข้านำมาให้ท่าน
เมื่อท่านบูชาเทพเจ้าเสร็จแล้ว (เขายื่นผ้าห่มให้)
- จรรุทตตะ : (คฤทฺทิตวา สจฺนิตะ สฤตตะ |)
- จรรุทตตะ : (รับผ้าห่มแล้ว และยังคงหมกมุ่นอยู่กับความคิด)
- วิหุชกะ : โภะ กิมิทํ จินฺตยเต |
- วิหุชกะ : ท่านผู้เจริญ ท่านกำลังคิดอะไรอยู่
- จรรุทตตะ : วยสย |
- จรรุทตตะ : สหาย

สุข์ หิ พุชชานนุญญ โสภเต ฆนนานธกาเรชวิวิ ที่ปทรศนม ।

สุขาตตุ โย ยาติ นโร ทริทรรต่า ธฤตตะ ศรีเรณ มฤตตะ ส ชีวติ ॥ 1.10 ॥

แท้จริง ความสุขย่อมปรากฏอย่างงดงามหลังจากที่ผู้คนได้ผ่านความลำบากมาแล้ว เหมือนการมองเห็นแสงตะเกียงในความมืดมิด ส่วนผู้ใดยอมถึงความยากลำบากหลังจากที่เขาผ่านช่วงเวลาความสุขมา ผู้นั้นย่อมมีชีวิตอยู่เหมือนคนที่ตายแล้วโดยการประคองอัตภาพให้รอดไปวันๆ เท่านั้น ॥ 1.10 ॥

- วิหุชกะ : โภ วยสย มรณาททาทริทรรยาทวา กตรตเต โรจเต ।
 วิหุชกะ : โอ สหาย ระหว่างความตาย หรือความยากจน ท่านชอบแบบไหน
 จารุทตตะ : วยสย ।
 จารุทตตะ : สหาย

ทาทริทรรยานมรณาท วา มรณั มม โรจเต น ทาทริทรรยม ।

อลปะเกลศั มรณั ทาทริทรรยมนนตักั ทุชชม ॥ 1.11 ॥

ระหว่างความขัดสนกับความตาย เราชอบใจความตายมากกว่า ไม่ชอบความขัดสนเลย เพราะความตายยังความเจ็บปวดให้เกิดในช่วงเวลาสั้นๆ แต่ความขัดสนเป็นความทุกข์ยากไม่มีที่สิ้นสุด ॥ 1.11 ॥

- วิหุชกะ : โภ วยสย อลั สัตปะเตน । ปุรณยิชนัสักรามิตวิภวสย สุรชนปีตเศษสย
 ปรัตติปะจจนุทรรสเยว ปริกษโย’ปิ เต’ธิกตริ รมนนิยะ ।
 วิหุชกะ : โอ สหายเอ๋ย ท่านไม่ต้องรู้สึกเดือดร้อนหรอก เนื่องจากท่านได้ให้ทรัพย์สมบัติแก่คนที่ท่านรัก การหมดไปของทรัพย์ของท่านนั้นงดงามยิ่ง เหมือนการลดน้อยลงของดวงจันทร์ในวันขึ้น 1 ค่ำ ที่เหลือจากการเต็มของพวกเขา
 จารุทตตะ : วยสย । น มมารถานปรติ ไทนยม । ปศย ।
 จารุทตตะ : สหาย ความทุกข์ยากของข้าไม่ได้เกิดจากการสูญเสียทรัพย์ ดูนี่สิ

เอตตตฺ มํ ททติ ยทคฤหมสมทียํ

กษีณารณมิตยติถยะ ปริวราชยนฺติ ।

สํศุชฺชกसानุทรมทเลขมิว ภารมนฺตະ

กาลาตฺยเย มธฺกฺราระ กริณະ กโปลม ॥ 1.12 ॥

แต่สิ่งนี้ต่างหากที่เผาซ้ำ (ทำให้เจ็บปวด) คือการที่แขกหลักเฉียงในการมาสู่บ้านของเรา เพราะนึกว่าบ้านของข้านี้ไม่มีทรัพย์แล้ว เหมือนฝูงผึ้งที่บินวนเวียนอยู่ ฝั่งกระพอง³⁵ข้างที่มีมันที่ไหลเป็นทางแห่งหมดแล้ว เมื่อหมดฤดู (ผสมพันธุ์ของข้าง) ॥ 1.12 ॥

- วิหุชกะ : โภ วยสฺย เอเต ชฺลฺ ทาสฺยาะ ปุตรา อรฺกฺกฺลยวฺรตา วรฺภวาทิตา อิว
โคปาลทารกา อรณฺเย ยตฺร ยตฺร น ชาทฺยนฺเต ตตฺร ตตฺร คจฺฉนฺติ ।
- วิหุชกะ : โอ สหาย อาหารมื่อเช้าในรูปทรัพย์เหล่านี้ ก็คือลูกทาสีนั้นแหละ มันจะไป
ยังที่ที่มันจะไม่ถูกกิน (ถูกทำร้าย) เหมือนเด็กเลี้ยงโคในป่า ผู้กลัวตัวต่อย่อม
ไปยังที่ที่พวกเขาจะไม่ถูกตัวต่อต่อ
- จารุทตตะ : วยสฺย ।
- จารุทตตะ : สหาย
- สตฺยํ น เม วิภวนาศกฺกฺตา’สฺติ จินฺตา
ภาคฺยกรเมณฺ หิ ธนานิ ภวนฺติ ยานฺติ ।
เอตตตฺ มํ ททติ นชฺญธฺนาศฺรยสฺย
ยตฺเสหาทฺททาปิ ชนาะ ศิถิลิภวนฺติ ॥ 1.13 ॥

จริงๆ แล้วเราไม่ได้รู้สึกวิตกกังวลกับการสูญเสียทรัพย์สมบัติของเราเลย เพราะ
แท้จริงแล้วความร่ำรวยเกิดขึ้น และเป็นไปตามโชคชะตา แต่สิ่งที่เหมือนกับแมดเผาเรา (ทำ
ให้เราเจ็บปวด) ก็คือการที่คนที่เป็เพื่อนกันแท้ๆ ก็ยังเมินเฉยต่อคนที่สิ้นทรัพย์ และที่ฟังฟัง
॥ 1.13 ॥

³⁵ ส่วนที่นูนเป็นปุ่ม ๒ ข้างคือกระชัง ตะพอง ตะพอง หรือ กะพอง ก็ว่า (พจนานุกรมแปลไทย-ไทย
ราชบัณฑิตยสถาน).

อปิจ ।

และ

ทาทริยาพุทธริยเมติ หลีปริคตะ ปรรุศยเต เตชโส

นิสเตชชะ ปริญเต ปริภวานนิรเวทมาปทยเต ।

นิรวินณะ ศุจเมติ โศกวิโท พุทธยา ปริตยชยเต

นิรพุทธะ กษยเมตยโห นิธนตา สรวาปทามาสุปทม ॥ 1.14 ॥

นรชนยอมถึงความละเอียดเพราะความยากจน เมื่อถูกความละเอียดรอบงาย่อม
สูญเสียจิตวิญญาณ เมื่อสูญเสียจิตวิญญาณยอมถูกดูหมิ่น เพราะถูกดูหมิ่นเขาจึงประสบ
เวทนา เมื่อเต็มไปด้วยความหดหู่ใจยอมเศร้าโศก เมื่อถูกความโศกครอบงาย่อมละทิ้งเหตุผล
เมื่อไร้เหตุผลเขาย่อมฟังพินาศ โหหนอ ความยากจนขั้นแค้นเป็นศูนย์รวมความโศคร้ายทั้ง
ปวง ॥ 1.14 ॥

วิหุชกะ : โภ วยสย ตเมวารถกถยวรวรต สมฤตวา'ล สัตตปิเตน ।

วิหุชกะ : โอ สหาย ไม่ต้องรู้สึกอึดอัดเพราะนึกถึงอาหารเข้าในรูปของทรัพย์นั้นเลย

จารุทตตะ : วยสย ทาทริยั หิ ปุรุชสย ।

จารุทตตะ : สหาย จริงๆ แล้ว สำหรับมนุษย์ความยากจน

นิวาสจจินตายะ ปรริปริโก ไวรอมปรี

ชुकุปสา มิตรานำ สวชนชนวิเวษกรณม ।

วน คนตุพุทธริภวติ จ กลตฺรตฺปรีโก

หฤทิสถะ โศกาคุณิรณ จ ทหติ สัตตปิยติ จ ॥ 1.15 ॥

เป็นที่อาศัยของความวิตกกังวล เป็นการดูถูกเหยียดหยามสูงสุด เป็นอีกรูปแบบหนึ่ง
ของการก่อศัตรู ก่อเกิดความรังเกียจในหมู่มิตร ก่อให้เกิดความไม่ชอบพอกันในหมู่ญาติ และ
ของคนทั่วไป เขารู้สึกอยากปลื้กวีเวกในป่า เขาต้องทนทุกข์เพราะถูกดูหมิ่น แม้กระทั่งจาก
ภรรยาของเขาเอง เป็นไฟแห่งความเศร้าโศกที่เกิดขึ้นในใจ ซึ่งมีได้เผาให้วอดรวดเร็ว แต่
ค่อยๆ เผาไหม้ให้ปวดร้าวอย่างต่อเนื่อง ॥ 1.15 ॥

ตทวยสย กฤโต มยา คฤทเทวตภาโย พลิสะ । คจจ ตวมปี จตุษุปเถ มาตฤภโย พลิมุปรห ।
 สหาย ดังนั้น ข้าได้ถวายเครื่องบูชาแต่เทพเจ้าประจำบ้าน ท่านก็เช่นกันไปถวายพลี (เครื่อง
 บูชา) แต่พระมารดาผู้ศักดิ์สิทธิ์ที่จัตุรัสสาธารณะสิ

วิหุษกะ : น คมิษยามิ ।

วิหุษกะ : ข้าไม่ไป

จารุทตตะ : กิมรถม ।

จารุทตตะ : ทำไมล่ะ

วิหุษกะ : ยต เอวิ บูชยมานา อปี เทวตา น เต ประสีทนต์ ตตโก कुณ เทเวษวริจิตेषु ।

วิหุษกะ : เพราะว่า ถึงแม้จะบูชาเช่นนี้ แต่เหล่าเทพก็ไม่ได้แสดงความโปรดปรานต่อ
 ท่าน ดังนั้น อะไรคือประโยชน์ของการบูชาเทพทั้งหลาย

จารุทตตะ : วยสย มา ไมวม । คฤทสสสย นิตโย'ย วิธิ ।

จารุทตตะ : ไม่ สหาย อย่างกล่าวเช่นนั้น นี่เป็นหน้าที่ของผู้อยู่ครองเรือน

ตปสา मनसा वाक्ये बुचिता प्लिग्रमणे ।

ตุษยนติ คมินา นิตยं เทวตาสะ กิ วิจारीเต ॥ 1.16 ॥

เมื่อถูกสักการบูชาด้วยการบำเพ็ญตบะ ด้วยใจอุทิศ ด้วยจิตที่สรรเสริญ และด้วยการ
 เช่นไหว้ เทพเทวาทั้งหลายย่อมโปรดปรานสาวกผู้สงบเช่นนั้น มีประโยชน์อะไรด้วยการสงสัย
 ในข้อนี้ ॥ 1.16 ॥

ตทคจจ । มาตฤ ภโย พลิมุปรห ।

ดังนั้น จงไปถวายเครื่องบูชาแต่พระมารดาผู้ศักดิ์สิทธิ์เถิด

วิบุษกะ : โภชะ น คมิษยามิ | อนนยะ โภ'ปี ปยุชชุตตาม | มม ปุนรพราหมณสย สรวเมว
 วิปริตฺ ปริณมตี | อาทรรศคเตว ฉายา วามโต ทกฺษิณา ทกฺษิณโตวามา |
 อนนยจฺจิตสยํ ปโรทษเวลายามิท ราชมารุเค คณิกา วิภูษจเฐฐา ราชवलล-
 ภาศจปุรุษายะ สัจฺรณตี | ตสมานนฺมณทูลุพฺรศย กาลสรุปลย มุชิก อิวาภิมุขา
 ปตีโต วรย อิทานิมี ภวิชยามิ | ตวมิโหปวิษฺฎะ กิ กริชยลึ |

วิบุษกะ : ท่านผู้เจริญ ข้าจะไม่ไป ท่านจะสั่งใครก็ได้ สำหรับในกรณีของข้า พราหมณ์
 (ผู้นำสงสาร) ทุกอย่างกลับกลายเป็นตรงกันข้าม เช่นเดียวกับภาพสะท้อน
 ในกระจก ขวาอยู่ด้านซ้าย ซ้ายอยู่ด้านขวา ยิ่งไปกว่านั้น ในช่วงเวลานี้ของ
 กลางคืนมีคนเดินไปรอบๆ บนถนนหลวงนี้ คือ หญิงงามเมือง พวกกาฝาก
 (แมงดา) คนรับใช้ และเหล่าคนผู้เป็นที่โปรดปรานของพระราชา ดังนั้น ที่นี่
 แหละ ข้าจะตกเป็นเหยื่อ (สำหรับพวกเขา) ถ้าข้าเผชิญหน้ากับพวกเขา
 เหมือนหนูกับงูดำอยากกินกบ ท่านนั่งอยู่ที่นี้จะทำอะไรได้

จารุทตตะ : ภาตฺ | ติชฺฐ ตาวตฺ | อหิ สฺมาธิ นิรวรตฺยามิ |

จารุทตตะ : เอาเถอะ รอสักครู่ ข้าจะทำสมาธิอันศักดิ์สิทธิ์ของข้า

(เนปถุเย |)

(หลังฉาก)

ติชฺฐ วสนตเสเน ติชฺฐ |

หยุด วสันตเสนา หยุด

(ตตะ ปรวิศติ วิภูศการเจฏเฐรณฺคฺมยมานา วสนตเสนา |)

(หลังจากนั้น วสันตเสนา ตามด้วยวิภูษะ ศการะ และคนรับใช้เข้ามา)

วิภูษะ : วสนตเสเน ติชฺฐ ติชฺฐ |

วิภูษะ : วสันตเสนา หยุดก่อน หยุดก่อน

ก็ ตว์ ภเณน ปวีรวรตติเสากุมารยา
 นฤตยปรโยควิศเทหา จรณา กษิปนดี ।
 อุทวิคนจณจลภฏากษวิสฤษฐฤทฤษฏี –
 รวยธาณูสารจกิตา ทริณิว ยาสิ ॥ 1.17 ॥

ทำไม นางจึงถูกความหวาดกลัวทำให้ความนุ่มนวลของนางเปลี่ยนไป และก้าวเท้า
 ทั้งสองที่เชี่ยวชาญในการแสดงท่ารำไปอย่างรุกกรึกรอน วิ่งหนีเหมือนกวางตัวเมียที่ตื่น
 ตระหนก มีตาชำเลื่องมองด้วยความหวาดผวาเมื่อถูกนายพรานไล่ล่า ॥ 1.17 ॥

ศการะ : ดิษฐ วสนตเสนิกะ ดิษฐ ।

ศการะ : หยุด วสนตเสนา หยุด

ก็ ยาสิ ชาวลี ปลายเส ปรสขลนดี
 วาสู ปรสสิท น มริษยสิ ดิษฐ ตาวต ।
 กาเมน ทหวเต ชล เม หฤทย์ ตปสวิ
 องค์กรราศิปติตมิว มาสขณทม ॥ 1.18 ॥

โฉนเจ้าทั้งเดินทั้งวิ่ง และหนีไปอย่างลุ่มลุกคลุกคลานปานนี้ แนนหญิงสาว ได้โปรด
 เกิด เจ้าจะไม่ตายหรือ อยู่ด้วยกันครู่เดียว ดวงใจที่นำส่งสารของข้านี้ยอมเร้าร้อนเพราะไฟ
 ตัณหา (ต่อเจ้า) ประดุจชิ้นเนื้อที่ตกกลางถ่านที่กำลังลุกโชน ॥ 1.18 ॥

เงาะ : อารยเก ดิษฐ ดิษฐ ।

คนรับใช้ : นายหญิงผู้เจริญ หยุด หยุด

อุตราสิตา คจณสยนติกานมม สंपูณปกเชว คริษมมยูรี ।

อवलคตติ สวามิภฏฏารโก มม วเน คตะ กุกฏฏศาวก อิว ॥ 1.19 ॥

ท่านสะดุ้งกลัวแล้ววิ่งหนีไปจากข้า เหมือนนกยูงตัวเมียล่าแพนหางที่ขึ้นตกเต็มทีใน
 ฤดูร้อน เจ้านายชั้นผู้ใหญ่ของข้าวิ่งไล่ล่าตามนายหญิงดังลูกไก่ตัวผู้ในป่าฉันทัดฉันทัน
 ॥ 1.19 ॥

วิญเษ : วสันตเสนา ติษฐุ ติษฐุ ।
 วิญเษ : วสันตเสนา หยุด หยุดก่อน

กี ยาสิ พาลกทลิว วิกรมปมานา
 รุกตำศุกิ ปวนโลลทศิ วหนตี ।
 รุกโตตปลปรกรุกทลมุตสฤชนตี
 ฎงไกรมนะสิล คุเหว วิหารยมาณา ॥ 1.20 ॥

ไฉนนายหญิงจึงวิ่งหนีจนตัวสิ้นระริ้วตั้งต้นกล้วยอ่อน ห่มผ้าไหมสีแดงที่ปลิวเพราะ
 สายลม และปล่อยดอกบัวตูมสีแดงจำนวนมาก (บนศีรษะ) ให้ร่วงกระจายลงสู่พื้นเหมือนถ้ำ
 มนะศิลา (มั่งศิลา) ถูกเจาะด้วยสิ่ว ॥ 1.20 ॥

ศการะ : ติษฐุ วสันตเสนา ติษฐุ ।
 ศการะ : หยุด วสันตเสนา หยุด

มม มทนมมงค์ มนมถิ วรณตี
 นิติ จ ศยนเก มม นิทรา ปรกษิปนตี ।
 ปรสสิ ภัยภิตา ปรสชลนตี สชลนตี
 มม วศมนุยาตา ราวนสเยว กุนตี ॥ 1.21 ॥

เจ้าจุดประกายความปรารถนา และกิเลสตัณหาของเรา ใจชำระทมนแสนยากจะ
 หลับไหล แม้นกายเอนอยู่บนเตียงในยามราตรี มาบัดนี้ ไฉนเจ้าจึงวิ่งหนีเอาเป็นเอาตายด้วย
 จิตอันหวาดผวาแต่กระนั้นก็ตกอยู่ในกำมือข้า ดังนางกุนตีในอ้อมมือราวีณ (ทศกัณฐ์)³⁶

॥ 1.21 ॥

³⁶ การกล่าวเปรียบเทียบตำนานแบบผิดๆ ของศการะ (ตัวร้าย) เพราะนางกุนตี และราวีณ (ทศกัณฐ์) เป็นตัวละครเอกที่อยู่กันคนละเรื่องซึ่งนางกุนตีมีชื่อเดิมว่า "ปฤถา" เป็นธิดาในท้าวศุระเสน กษัตริย์แห่งกรุงมถุรา มีพี่ชายนามว่า "วาสุเทพ" ซึ่งเป็นบิดาของ"พระกฤษณะ" เป็นตัวละครเอกในมหากาพย์เรื่อง มหภารตะ ส่วนราวีณ (ทศกัณฐ์) เป็นตัวละครหลักฝ่ายร้ายในมหากาพย์เรื่องรามายณะ.

วิภูษะ : วสันตเสนา ।
 วิภูษะ : โอ วสันตเสนา

ก็ ตวั ปไทรम्म ปทานิ วิเศษยนตี
 วยาลีว ยาสิ ปตเคนทรภยาภิกูตา ।
 เวคาทห์ ปรวิสฤตะ ปวนน์ นิรุนธยา
 ตวนนิครเห ตู วรคาตริ น เม ปรอยตนะ ॥ 1.22 ॥

เหตุใดหนอ นายหญิงจึงวิ่งแข่งผีเท้า (ความเร็ว) ของพวกข้าแล้วได้วิ่งหนีไป ดุจนาง
 อสรพิษที่ผวาเจ้าเวหา (ครุฑ) แล้วเลื้อยหนีไป ฉะนั้น พุดเรื่องความว่องไว ข้านี้พิชิตได้แม้วายุ
 แต่เพื่อจะชนะเจ้า โอ แม่ผู้ข้าเรียวงาม ข้าไม่จำเป็นต้องออกแรงอะไร (พิเศษ) ॥ 1.22 ॥

ศการะ : ภาว ภาว ।
 ศการะ : สหาย สหาย

เอชา นานกโมชิกามกศิกา มตสยาศิกา ลาสีกา
 นิรนาสา กุลนาศิกา อวศิกา กามสย มณชูชิกา ।
 เอชา เวศวฐะ สุเวศนิลยา เวศางคณา เวศิกา
 เอตานยสยา ทศ นามกานิ มยา กฤตานยทยาปิ ม่า เนจฉติ ॥ 1.23 ॥

นางคือ 1) นานกโมชิกามกศิกา (ผู้กระตุนกามของพวกโจร) 2) มตสยาศิกา (ผู้กิน
 ปลา) 3) ลาสีกา (นักเดินรำ) 4) นิรนาสา (ผู้จุมกไม้โต้ง) 5) กุลนาศิกา (ผู้ทำลายครอบครัว
 ของคนที่หลงรัก) 6) อวศิกา (ผู้ไม่อยู่ในอำนาจใคร) 7) กามสย มณชูชิกา (เป็นหีบแห่งความ
 รัก) 8) เวศวฐ (หญิงแห่งบ้านหญิงแพศยา) 9) สุเวศนิลยา (หญิงผู้มีบ้านหญิงแพศยาที่ตั้งงาม
 เป็นที่อาศัย) 10) เวศางคณา (หญิงผู้ส่งแห่งบ้านหญิงแพศยา) 11) เวศิกา (หญิงผู้มีบ้าน
 หญิงแพศยาเป็นบ้าน) แม้ว่าข้าจะตั้งชื่อ ๑๐ ชื่อนี้ให้นาง นางก็ยังไม่ต้องการข้า ॥ 1.23 ॥

วิภูษะ

:

ปรสราสี ภยวิกถวา กิมรณั ปุจจลิตกณทลขณทศทปาศรวา ।

วิภูชนนขมภูฏิตเว วิณนา ชลธรรคชิตถิตสารสีว ॥ 1.24 ॥

เหตุใดแม่หญิงจึงวิ่งหนีเพราะถูกความกลัวครอบงำ ตุ่มหูทั้งสองข้างของเจ้ากระทพ กระพุ่มแก้มทั้งสองตั้งกั้ววานกีกก้อง (ปรากฏ) ดังพินที่ตีตแรงแงๆ ด้วยเล็บของวิภูษะ หรือ ประหนึ่งนางนกระเรียนที่แตกตั้นเพราะเสียงฟ้าร้องเมฆฝนคำราม ॥ 1.24 ॥

ศการะ

:

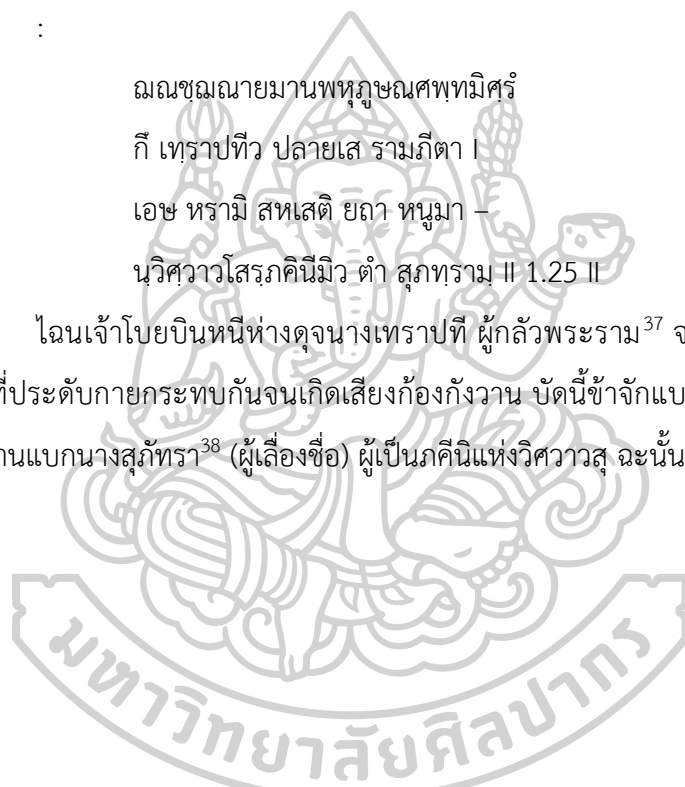
ณณชณณายมานพหุภุชณศพทมิศรี

กั เทราปทิว ปลายเส รามถิตา ।

เอษ ทรามั สทเสติ ยถา หนุมมา –

นวิศวาวโสธภคินีมิว ต่า สภทราม ॥ 1.25 ॥

โฉนเจ้าโอบยบินหนีห่างตจนางเทราปทิว ผู้กลัวพระราม³⁷ จนเครื่องอาภรณ์เป็นอัน มากที่ประดับกายกระทบกันจนเกิดเสียงก้องกั้ววาน บัดนี้ข้าจักแบกเจ้าขึ้นอย่างว่องไว ดัง หนุมานแบกนางสุภัทธา³⁸ (ผู้เลื่องชื่อ) ผู้เป็นภคินีแห่งวิศวาวสุ ฉะนั้น ॥ 1.25 ॥

³⁷ การกล่าวเปรียบเทียบตำนานแบบผิดๆ ของศการะ (ตัวร้าย) ซึ่งนางเทราปทิวกับพระรามไม่มีความเกี่ยวข้องกัน เพราะไม่ได้เป็นตัวละครที่อยู่ในเรื่องเดียวกัน โดยนางเทราปทิวเป็นธิดาของท้าว ทรุบทและเป็นน้องสาวของธฤชภูฏิตยุมนะ มีต้นกำเนิดมาจากกองไฟัญญะที่ฤๅษีได้ทำพิธีขึ้นมา นางเป็นตัวละครเอกในมหากาพย์เรื่องมหากาภระตะ ส่วนพระรามเป็นพระโอรสของท้าวทศรดและนางเกาสุริยาแห่งกรุงอโยธยาภคินีผู้ครองแคว้นโกศล เป็นตัวละครเอกในมหากาพย์เรื่อง รามายณะ.

³⁸ การกล่าวเปรียบเทียบตำนานแบบผิดๆ ของศการะ (ตัวร้าย) ซึ่งหนุมานกับนางสุภัทธาไม่มีความเกี่ยวข้องกัน เพราะไม่ได้เป็นตัวละครที่อยู่ในเรื่องเดียวกัน โดยหนุมานเป็นลิงที่มีผิวกายสีขาบ มีกษัตริย์ (ต่างหู) ขนเพชร เขี้ยวแก้ว (อยู่กลางเพดานปาก) หาวเป็นดาวเป็นเดือน ยามแผลงฤทธิ์จะมีสี่หน้า แปดกร ตัวละครเอกในมหากาพย์เรื่องรามายณะ ส่วนนางสุภัทธาเป็นพระชนิษฐาของพระภคินันท์กับพระพลราม และเป็นชายาของอรชุน นางเป็นตัวละครเอกในมหากาพย์เรื่อง มหากาภระตะ.

เงาะ :

คนรับใช้ :

รรมย จ ราชवलลภ ตตะ ขาทิษยสี มตสยมาสกม ।

เอตาภยา มตสยมาสกภยา ศวาโน มฤตกั น เสวนเต ॥ 1.26 ॥

เจ้าจงอภิรมย์กับคนโปรดปรานของพระราชบิดา (ศการะ) แล้วเจ้าจะได้กินปลา และเนื้อ (ซึ่งแม้แต่) พวกสุนัขเมื่ออ้อมจากการกินเนื้อ และปลานี้ก็จะไม่กินสัตว์ที่ตายแล้ว

॥ 1.26 ॥

วิฐะ :

วิฐะ :

ภวติ วสนตเสเน ।

ท่านหญิง วสันตเสนา

รกี ตวั กภูติภูนิเวศิตมทวหนตี

ดาราวิจิตรจุจิริ รศนากลาปม ।

วกตเรณ นิรมลิตจุรณมนะศิเลน

ตรสโต ทุรุติ นครไทวตวตปรยาสิ ॥ 1.27 ॥

โฉนเล่า แม่หญิงผู้สวมสาเอว (เข็มขัด) อันยึดคดเคี้ยวรอบสะโพก และส่องแสงด้วยความแวววาวเหมือนดวงดาว และมีใบหน้าสีแดงเพราะทาด้วยฝุ่นมโนศิลา³⁹ จึงวิ่งหนีไปอย่างรวดเร็วด้วยความตื่นตระหนก ดูเหมือนเทพผู้ปกป้องรักษาบ้านเมือง ॥ 1.27 ॥

ศการะ :

อสมภิศุจณทมภิสารยมาณา วเน ศฤคาลีว กุกุโระ ।

ปลายเส ศิฆริ ตวริติ สเวคั สวณุตั มม หฤทย์ หรนต์ิ ॥ 1.28 ॥

ถูกพวกเราไล่ติดตามอย่างรุนแรง เช่นเดียวกับ สุนัขจิ้งจอกตัวเมียโดนสุนัข (ตัวผู้) ไล่ติดตามไปในป่า เจ้าวิ่งหนีอย่างรวดเร็ว และด้วยความรวดเร็ว พร้อมกับพาหัวใจ พร้อมทั้งหัวใจของข้าไปด้วย ॥ 1.28 ॥

³⁹ ศิลาอ่อนที่ย่อยให้ละเอียดประสมเป็นสีทาสีอื่นได้ อีกนัยหนึ่งว่าการหนูแดง เรียกหินลายสีแดงๆ เช่น รัตนผลึกเลื่อมมโนศิลาลาย. (ม. ร่ายยาว มหาพน). (ส. มนสฺ + ศิลาทมิฬ มโนจีไล) (พจนานุกรมแปลไทย-ไทย ราชบัณฑิตยสถาน).

วสันตเสนา	:	ปลลวก ปลลวก ปรภฤติเก ปรภฤติเก ।
วสันตเสนา	:	ข้าทาส ข้าทาส คนรับใช้ คนรับใช้
ศการะ	:	(สภยม I) ภาว ภาว มนุษยา มนุษยาะ ।
ศการะ	:	(ด้วยความกลัว) สหาย สหาย ผู้ชาย ผู้ชายทุกคน
วิฐะ	:	น เภตวย์ น เภตวยม ।
วิฐะ	:	อย่ากลัว อย่ากลัว
วสันตเสนา	:	มารวิเก มารวิเก ।
วสันตเสนา	:	มารวิกา มารวิกา
วิฐะ	:	(สหาสม I) มุรข ปรัชโน'นวิษยเต ।
วิฐะ	:	(พร้อมหัวเราะ) ท่านช่างโง่เขลา นางกำลังมองหาคนรับใช้ของนาง
ศการะ	:	ภาว ภาว สตรียมนวิษยติ ।
ศการะ	:	สหาย สหาย นางเรียกหาผู้หญิงบางคนหรือ
วิฐะ	:	อถ กิม ।
วิฐะ	:	แน่นอน (ใช่)
ศการะ	:	สตรีณำ ศตฺ มารยามิ । ศุโร'หม ।
ศการะ	:	ข้าสามารถฆ่าผู้หญิงได้เป็นร้อยๆ คน ข้ากล้ามาก
วสันตเสนา	:	(ศุณยมวโลกย I) หา ธิก หา ธิก । กถฺ ปรภฤษฐะ ปรัชนะ । อตร มยา'ตมา สวยเมว รกษิตวยะ ।
วสันตเสนา	:	(มองเห็นแต่ความว่างเปล่า) โอ โชคไม่ดี ตอนนี้เป็นอย่างนี้ แม้แต่คนรับ ใช้ก็หายไป ตอนนี้ข้าต้องปกป้องตัวข้าเอง

- วิญเฐ : อนุวิษยตามนวิษยตาม ।
 วิญเฐ : คั่นหาพวกเขา ออกไปหาพวกเขา
- ศการะ : วสนตเสนเก วิลป วิลป ปรมฤตีกำ วา ปลลวกำ วา สรวำ วา วสนตมาสม ।
 มยา'ภิสารยมาณำ ตวำ กะ ปรีตราสยเต ।
- ศการะ : วสันตเสนา จงพรำเรียก จงเพรียกหา คนรับใช้ (ของท่าน) หรือ ข้าทาส
 (ของท่าน) หรือตลอดตฤดูไบไม้ผลิ เมื่อข้าไล่ตามเจ้าใครจะช่วยเหลือเจ้าได้

กี ภิมเสโน ชมทคณิปุตระ กุนตีสูโต วา ทศกนธโร วา ।

เอไซ'ห้ คฤหิตวา เกศหสเต ทุศศาสนสยานุกฤตี กโรมิ ॥ 1.29 ॥

ภิมเสนะบุตรของชมทคณิปุตรี หรือรารวณะบุตรของนางกุนตี⁴⁰ (ได้ช่วยเหลือเจ้าไว้) ข้านี้แหละ
 ครั้นรวบรวมขมยผมได้แล้ว จะทำการเล่นเลียนแบบการกระทำของทุศศาสนะ ॥ 1.29 ॥

นनु เปรกษสว นनु เปรกษสว ।

คูนีลี ข้าบอกวำ คูนีลี

อลิสะ สุตีกษโณ วลิตัง จ มสตกัม กลปเย ศีระมุต มารยามิ วา ।

อลั ตไวเตน ปลายิตน มมุรชुरโย ภวติ น ส ขลุ ชีวติ ॥ 1.30 ॥

ดาบของข้าแหลมคมยิ่งนัก และศีระษะของเจ้าก็หันมา (ทางข้า) ข้าจะฟันศีระษะหรือ
 จะฆ่าเจ้า พอที่สำหรับการวิ้งหนีของเจ้า หรือถึงแม้เจ้าจะพอใจด้วยด้วยการวิ้งหนีไปก็ตาม
 คนที่ถูกกลิตให้ตายจะไม่สามารถมีชีวิตอยู่ต่อไปได้ ॥ 1.30 ॥

วสนตเสนา : อารย อพลา ขลวหม ।

วสันตเสนา : ท่านผู้เจริญ ข้าเป็นเพียงผู้หญิงคนหนึ่งเท่านั้นนะ

⁴⁰ การกล่าวตำนานแบบผิดๆ ของศการะ (ตัวร้าย) ภิมเสนะเป็นโอรสที่เกิดจากพรของพระพาย และเป็น
 น้องชายต่างมารดาของหนุมาน ซึ่งเกิดวัน เดือน และปีเดียวกับทุรโยธน์ ไม่ได้เป็นบุตรของชมทคณิปุตรี ส่วนรารวณะเป็นอสูร เป็น
 บุตรของท้าวลัสเตียนกับนางรัชฎา เป็นเจ้านครลงกา ไม่ได้เป็นบุตรของนางกุนตี.

- วิชา : อต เหว ธุริยเส ।
 วิชา : ดั่งนั้น นั่นเอง เจ้าจึง (ยังคง) มีชีวิตอยู่
- ศการะ : อต เหว น มารยเส ।
 ศการะ : ดั่งนั้น นั่นเอง เจ้าจึงยังไม่ได้ถูกฆ่า
- วสันตเสนา : (สวคตม I) กถมนุญโย'ปยุสย ภยมุตปาทยติ । ภาตฺตุ เอิวฺ ตาวตฺ ।
 (ปรกาศม I) อารย อสมาทกิมปยลักรณฺ ทรุกยเต ।
- วสันตเสนา : (กล่าวกับตัวเอง) ทำไมนะ แม้แต่ความสุภาพของเขาก็ยังทำให้ข้าหวาดกลัว
 เอาละ เราจะทำแบบนี้ดีกว่า (ออกเสียงดัง) นายท่าน ท่านนี้ก็อยากจะได้
 เครื่องประดับจากคนคนนี้ หรือ
- วิชา : ศานต์ ปาปม । ภาตฺติ วสันตเสเน น ปุชฺฌโฆษมรหตุยฺหยาณลตา ।
 ตตฺกถุตมลักรโณชะ ।
- วิชา : สวรรค์ทรงโปรด ทรงโปรดด้วยเถิด โอ วสันตเสนา ไม่เลื้อยในสวน
 ไม่สมควรที่จะถูกขโมยดอกของมัน ยิ่งเครื่องประดับแล้วจึงไม่ต้องพูดถึง
- วสันตเสนา : ตตฺกิ ขลฺวิทานิมฺ ।
- วสันตเสนา : แล้วตอนนี้ท่านต้องการอะไรละ
- ศการะ : อหํ เทวปุรุโษ มนุชฺชโย วาสูเทวะ กามยิตวฺยชะ ।
- ศการะ : ข้านี้ เป็นบุคคลบนสวรรค์ ผู้ชายคนหนึ่ง และวาสูเทวะ (ภฤชณะ)
 จึงควรได้รับความรัก (จากเจ้า)
- วสันตเสนา : (สโกรธม I) ศานต์ ศานตมฺ । อเปหิ । อนารยฺ มนฺตรยสิ ।
- วสันตเสนา : (แสดงอาการโกรธ) พอได้แล้ว ไม่มีสิ่งนี้อีกแล้ว ไปให้พ้น ท่านพูดอย่าง
 ชั่วร้าย

ศการะ : (สหสุตตาลิ วิหสย I) ภาว ภาว เปรภษสว ตาวต I อนตเรณ สฺสนิกุโษชา
คณิกาทาริกา นนุ I เยน มำ ภณติ ‘เอหิ I ศฺรานโต’สิ I กลานโต’สิ’ อิติ I
อหํ น ครามานตริํ น นครานตริํ วา คตตะ I อารยเก [ภฏฐาลิก] ศเป
ภาวสย ศีรขมาตมียาภยำ ปาทาภยาม I ตโวว ปภษฐานูปภษฐิกยา’’หิณช
มานะ ศฺรานตตะ กลานโต’สมิ สํวตตะ I

ศการะ : (ปรบมือ และหัวเราะ) สหาย สหาย ดูลิ หึงสาวผู้เป็นหญิงงามเมืองนางนี้
มีจิตใจผูกพัน (กับข้า) แน่ๆ และด้วยเหตุนี้ นางจึงพูดกับข้าว่ามาเถอะ ท่าน
อ่อนเพลีย ท่านหมดแรง ในขณะที่ข้าไม่ได้ไปหมู่บ้านอื่น หรือไปเมืองอื่น
ท่านหญิง ข้าขอสาบานด้วยศีระะของสหาย และด้วยเท้าของข้า ข้า
อ่อนเพลีย และหมดแรงขณะเหยียบย่ำอยู่ใกล้ๆ ด้านหลังเจ้าที่นี้และที่นั้น

วิฐะ : (สวคตม I) อเย กถิํ ศานตมิตยภิทเต ศฺรานต อิตยวคจจติ มุรขะ I
(ปรภาศม I) วสนตเสเน เวศวาสิวิรุทรมภิทติ ภวตยา I ปศย I

วิฐะ : (กล่าวกับตัวเอง) โอ เจ้าคนโง่เข้าใจว่า ศฺรานตตะ (อ่อนเพลีย) เมื่อนาง
กล่าวว่า ศานตตะ (พอได้แล้ว) (กล่าวเสียงดัง) โอ วสันตเสนา เจ้าพูดใน
ลักษณะที่ตรงกันข้ามกับการอยู่ของเจ้า (กล่าวคือชีวิต) ในที่อยู่อาศัยของ
หญิงงามเมือง จงดูนี้สิ

ตรุณชนสหายศจินตยตตำ เวศวาโส
วิคณย คณิกา ตวิ มารุคชาตา ลเตว I

วหสิ หิ ธนหารยํ ปณยภูตํ ศรีริ

สมมุปจร ภทเร สุปริยํ จาปริยํ จ II 1.31 II

แม่หญิงจงจำไว้เถอะว่า ฐานที่อยู่ของหญิงงามเมืองนั้น (ส่วนใหญ่) ต้องอาศัยชาย
หนุ่มเป็นสหายคอยช่วยเหลือ และจงพิจารณาเถิดว่า แม่หญิงนั้นเป็นหญิงงามเมือง เป็น
เหมือนแถววัลย์ที่เติบโตข้างทาง มีร่างกายที่สามารถซื้อได้ด้วยเงิน และด้วยเหตุนี้ จึงเป็น
เหมือนสิ่งของที่สำหรับเอาไว้ขาย (เพราะฉะนั้น) โอ แม่หญิง เจ้าจะต้องปรนนิบัติทุกคนอย่าง
เท่าเทียมกัน ไม่ว่าแม่หญิงจะชอบใจหรือไม่ก็ตาม II 1.31 II

อปิ จ ।

และ

วาบยา สุนาติ วิจกษโณ ทิวชโร มุรุโข'ปิ วรณามะ
 ผูลลา นามยติ วายโส'ปิ ทิ ลตา ยา นามิตา พรธิณา ।
 พรหมกษตรวิศตรนติ จ ยยา นาวา ตโยเวเตร
 ตว วาปิว ลเตว เนาริว ชน เวศยา'สิ สรวุ ภาช ॥ 1.32 ॥

พราหมณ์ผู้ประเสริฐมีปัญญาเห็นแจ้งและแม้แต่คนวรรณะชั้นต่ำก็ยกพากันอาบน้ำ
 ในสระเดียวกัน แม้อีกาก็เข้าไปเกาะเถาวัลย์ที่ผลิดอกบานสะพรั่งซึ่งนกยูงมักจับ และพวก
 พราหมณ์ กษัตริย์ และไวยศยะ ทั้งสามพวกนี้ ก็ยังใช้เรือลำเดียวกัน (ข้ามแม่น้ำ) ท่านเป็น
 หลิงงามเมือง ฉะนั้น ท่านก็เป็นเช่นกับชลธาร เถาวัลย์ หรือเรือ จงปรนนิบัติทุกคนเสมอกัน
 ॥ 1.32 ॥

- วสันตเสนา : คุณะ ขลวนุราคสย การณ์ น ปุณรพลาตการะ ।
- วสันตเสนา : คุณความดีเป็นสาเหตุแห่งความรักไม่ใช้การใช้กำลังบังคับ
- ศการะ : ภาว ภาว เอชา ครภทาสี กามทเวยตโนทยาเนาตปรภฤติ ตสย ทริทฺร-
 จารุทตตสยานุรกตา น มา กามยเต । วามตสตสย คฤหม । ยถา ตว มม จ
 หลสถานเนษา ปรีภรศยติ ตถา กโรตุ ภาวะ ।
- ศการะ : สหาย สหาย ผู้หญิงเลวคนนี้ได้รักข้า นางหลงรักจารุทัตตะ ผู้สิ้นเนื้อ
 ประดาตัวตั้งแต่นั้นมา (นางไปเที่ยว) ที่สวนของศาลเจ้ากามเทพ ด้านซ้าย
 คือบ้านของเขา ดังนั้น ท่านต้องพยายามที่จะไม่ปล่อยให้นางหลุดมือไปจาก
 ท่าน หรือจากข้า
- วิภูชะ : (สวคตม 1) ยเทว ปรีหฺรตวฺย ตเทโวทาหฺรติ มุรุชะ । กถํ วสันตเสนา'รฺย-
 จารุทตตมฺนุรกตา । สุขฺจฺ ขลวิทฺมฺจยเต รตฺนํ รตฺเนน สํคจฺฉต อิติ ।
 ตทคจฺฉต । กิมนเนน มุรุเชณ । (ปฺรภาศม 1) กาณฺณสิมาตะ วามตสตสย
 สารฺธวาทสย คฤหม ।

วิฐะ : (กล่าวกับตัวเอง) คนโง่พูดในสิ่งที่ควรหลีกเลี่ยง อะไรนะ วสันตเสนาตกลมุ
 รักรักรู้ทัตตะผู้ประเสริฐ เป็นที่กล่าวขานกันอย่างแท้จริงว่า อัญมณีผसान
 เข้ากับอัญมณี อย่างนั้น ปล่อยให้นางหนีไปเถอะ ข้าจะสนใจเจ้าคนโง่คนนี้
 ไปทำไม (กล่าวเสียงดัง) นีบุตรของหญิงที่ไม่ได้แต่งงาน บ้านของพ่อค้า
 พรหมณ์อยู่ทางซ้ายใช่หรือไม่

ศการะ : อถ กิม | วามตสตสย คฤหม |

ศการะ : แน่นอน บ้านของเขาอยู่ทางซ้าย

วสันตเสนา : (สวดตม |) อาศจรม | วามตสตสย คฤหมิติ ยตสตยมปราธยา'ปี
 ทุรุชเนโนปกฤตฺ เตเน ปริยสํคมิ ปราปีตา |

วสันตเสนา : (กล่าวกับตัวเอง) วิเศษมาก จริงๆ แล้ว การที่คนชั่วทำผิดด้วยการพูดว่า
 “บ้านของเขาอยู่ทางซ้ายมือ” นั้นกลับเป็นการช่วยข้าเพราะทำให้ข้าได้
 พบกับคนรักของข้า

ศการะ : ภาว ภาว พลียสิ ขลวนธการ มาชราศิปรัวิษเฐว มสีคฤฎิกา ทฤศยามาเนา
 ปรัณษฎา วสันตเสนา |

ศการะ : สหาย สหาย ในความมืดมิดนี้วสันตเสนาได้หายไปในขณะที่อยู่ในสายตา
 เหมือนก้อนกลมเล็กๆ ของเขม่าตกลงไปในกองถั่วดำ

วิฐะ : อโห พลวานนธการะ | ตถา หิ |

วิฐะ : อา ความมืดนั้นหนาแน่นมาก ที่พูดเช่นนั้นก็เพราะว่า

อาโลกวิศาลา เม สหสา ติมิรปรเวศวิจฉินนา |

อุนมีลิตา'ปี ทฤษฎิรินีลิตewanธการณ ॥ 1.33 ॥

ตาของข้าที่มองได้กว้างไกลในแสงสว่าง แต่จะมองไม่เห็นอะไรทันทีเมื่อเข้าไปใน
 ความมืด แม้จะลืมนตาอยู่ก็ดูเหมือนกับว่าหลับตาเพราะความมืด ॥ 1.33 ॥

อปิจ ।

และ

ลิมปตีว ตโม'งคานิ วรุษตีวาลุขน์ นกะ ।

อสดปุรุษเสเวว ทฤษฏีวิผลดำ คตา ॥ 1.34 ॥

ความมีตรวกับว่ากำลังรุ่มเร้า (ฉาบทา) แขนขา ท้องฟ้าเป็นเหมือนกำลังหยอดยา
หยอดตา และสายตาก็ถึงซึ่งความไร้ประโยชน์ เหมือนกับการให้บริการแก่คนชั่วช้า ॥ 1.34 ॥

ศการะ : ภาว ภาว อนวิษยามิ วสนตเสนิกาม ।

ศการะ : สหาย สหาย ข้าจะคั่นหวาดสันตเสนา

วิฐะ : กาณลิมาตะ อสติ กิจิจิหฺนึ ยทุปลกษยสิ ।

วิฐะ : นีบุตรของหญิงที่ไม่ได้แต่งงาน (คนลูกไม่มีพ่อ) มีสัญญาณใดๆ (ของนาง)
ที่ท่านสังเกตเห็นไหม

ศการะ : ภาว ภาว กิมิว ।

ศการะ : สหาย สหาย เช่นอะไร

วิฐะ : ภูษณศพท์ เสารภยานุวิฑ์ มาลยคนธั วา ।

วิฐะ : (ตัวอย่างเช่น) เสียงของเครื่องประดับของนาง หรือกลิ่นหอมจากพวงมาลัย
ของนาง ซึ่งกลิ่นหอมของมันจะติดตามอย่างใกล้ชิด

ศการะ : ศถโณมิ มาลยคนธม । อนธการปุริตยา ปุนรนาสิกยา น สุวยกต์ ปศยามิ
ภูษณศพทม ।

ศการะ : ข้าได้ยินกลิ่นหอมจากพวงมาลัยของนาง แต่จมูกของข้าถูกปิดกั้นด้วย
ความมืด ข้าจึงไม่เห็นเสียงเครื่องประดับของนางอย่างชัดเจน

วิฐะ : (ขนานติกม) วสนตเสเน ।

วิฐะ : (เข้าใจคนดู) โอ วสันตเสนา

กาม์ ปุโรหิตมิเรณ น ทฤษยเส ตว

เสาทามนีว ชลโทรสธิลีนา ।

ตว้า สูจยิชยติ ตู มาลยสมุททวไวย

คนุศจ ภีรุ มุขราณี จ นูปุราณี ॥ 1.35 ॥

จริงอยู่ เนื่องจากความมืดในเวลากลางคืน ท่านไม่สามารถถูกมองเห็นได้ เหมือนสายฟ้าที่ซ่อนอยู่ในช่องว่างภายในเมฆ โอ แม่หญิงขวัญอ่อน กลิ่นหอมนี้ที่เกิดจากพวงมาลัยเช่นเดียวกับกระดิ่งข้อเท้าจะบอกให้รู้ว่าเธออยู่ที่ไหน ॥ 1.35 ॥

ศรุติ วสันตเสนา ।

วสันตเสนา เจ้าไต้ยีนเสียงข้าไหม

วสันตเสนา : (สวดนม I) ศรุติ คฤหิต จ I (นาฏเยน นูปุราณยุตสารย มาลยานิ จาปนีย กิจิตปริกรรมย หสเสน ปรามฤศย I) อโห ภิตติปรามรศสุจิต ปกษทวารกั ชลเวตต I ชานามิ จ ลีเยเคน เคหสย ส่วฤต ปกษทวารกม I

วสันตเสนา : (กล่าวกับตัวเอง) ข้าไต้ยีน และเข้าใจด้วย (นางแสดงให้เห็นว่านางถอดสร้อยข้อเท้าของนาง ทั้งพวงมาลัย จากนั้น เดินประมาณเล็กน้อย และใช้มือคลำทาง) อา ที่นี่ แน่นอน เป็นประตูด้านข้างที่ข้าพบด้วยการใช้มือคลำผนังบ้าน และข้าก็รู้ว่าประตูด้านข้างของบ้านหลังนี้ถูกปิด (จากด้านใน)

จารุทตตะ : วยสย สมาปตชโป'สมิ I ตตส่าปรต คจณ I มาตฤกโย พลิมุปรห I

จารุทตตะ : สหาย ข้าสวดภาวนาเสร็จแล้ว ดังนั้นตอนนี้ท่านสามารถไปและถวายเครื่องบูชาแด่พระมารดาผู้ศักดิ์สิทธิ์ได้

วิหุชกะ : โกะ น คมิชยามิ I

วิหุชกะ : ท่านผู้เจริญ ข้าไม่ต้องการไป

จารุทตตะ : อิกกษมม I

จารุทตตะ : แย่มาก

ทาริทรยาตปุรุชสย พานธวชนโน วากุเย น สติษฐเต
 สุสนิครธา วิมุขีภวนติ สุหฤทะ สุมาริภวนตยาปทะ ।
 สตตวั หราสมุไปติ ศีลศคินะ กานติะ ปริมลายเต
 ปาปั กรม จ ยตปไรรปี กฤตฺ ตตตสย สภาวยเต ॥ 1.36 ॥

ชนผู้เป็นญาติของบุรุษย่อมไม่ปฏิบัติตามคำสั่งเพราะความยากจนของเขา สหาย
 สนิทก็พากันเป็นหน้าหนี (หลีกเลี่ยง) ความหายนะของเขาก็เพิ่มทวีขึ้น จิตวิญญูณของเขา
 อ่อนแอลง ความสดใสของดวงจันทร์คือนิสัยใจคอของเขาก็มีตกลงอย่างสิ้นเชิง การกระทำที่ชั่ว
 ร้ายใดๆ แม้คนอื่นทำไว้ ก็ถูกยกให้เป็นการกระทำของเขา ॥ 1.36 ॥

อปิ จ ।

และ

สงคฺ โนว ทิ กศจิตสย กुरुเต สภาษเต นาทรา -
 ตสฺปฺราปโต คฤหมตสเวษุ ธนินา สวาชญมาโลกยเต ।
 พูราเทว มหาชนสย วิหฺรตยลปจฉโท ลชชยา
 มนุเย นิรฺธนา ปรกามมปฺริ ษษฐฺ มหาปาตกม ॥ 1.37 ॥

ไม่มีใครคบค้าสมาคม หรือพูดคุยกับเขาด้วยความเคารพ ถ้าเขาไปสู่ศฤหาสน์ของคน
 รวยในงานรื่นเริง เขาจะถูกมองด้วยความดูถูก นุ่งห่มผ้าอย่างจำกัด เขามักอยู่ห่างไกลจาก
 มหาชนเพราะความละอาย ข้าคิดว่าจริงๆ แล้ว ความยากจนเป็นบาปหนักอีกประการหนึ่ง
 ซึ่งเป็นอันดับที่หก (ของบาปห้าอย่าง ตามที่รู้ๆ กัน) ॥ 1.37 ॥

อปิ จ ।

และ

ทาริทจ โสจามิ ภวนตเมวมสมจฉริเร สุหฤทิตยฺชิตวา ।
 วิปนฺนเทเห มยิ มนฺทภาคเย มเมติ จินตา กว คมิษยสิ ตวม ॥ 1.38 ॥

โอ เจ้าความขัดสนนี้หนอ ข้ายอมเศร้าโศกเสียใจต่อเจ้านั่นเอง ข้าเป็นห่วงว่าเจ้าจะ
 ไปอยู่กับใคร เมื่อข้าผู้โชคร้าย ทิ้งร่างนี้ไปแล้ว เจ้าได้สิงสถิตอยู่ในร่างของข้าเหมือนสหาย (มา
 นานมาก) ॥ 1.38 ॥

- วิหุษกะ : (สไวลกษยม 1) โภ วยสย ยที มยา คนตวฺย ตเทษา'ปี มม สหายินี รทนิกา
ภวตุ 1
- วิหุษกะ : (ด้วยความละอายใจ) สหาย ถ้าข้าต้องไป ก็ให้รทนิกาหนีไปเป็นเพื่อนกับ
ข้าด้วย
- จารุทตตะ : รทนิเก ไมเตรยมนุคจณ 1
- จารุทตตะ : รทนิกาจงติดตามท่านไมเตรยะ
- เจฎีเษ : ยหารุย อาชญาปยติ 1
- สาวรับใช้ : ตามที่ท่านผู้เจริญสั่ง
- วิหุษกะ : ภวติ รทนิเก คุณหาณ พลี ปรทีป จ 1 อหฺมปาวฤตฺ ปกษทวารกํ กโรมิ 1
(ตถา กโรติ 1)
- วิหุษกะ : สาวน้อยรทนิกา จงถือเอาเครื่องพลี และประทีป ข้าจะปลดปล่อยประตุ
ด้านข้าง (เขาทำเช่นนั้น)
- วสันตเสนา : มมาภยุปตติณิมิตตมิวปาวฤตฺ ปกษทวารกม 1 (ทฤษฏววา 1) ตพยวต-
ปรวิสามิ 1 หา ธิก หา ธิก 1 กถํ ปรทีปะ 1
- วสันตเสนา : ประตุด้านข้างเปิดออกราวกับจะเข้าข้างข้า ถ้าอย่างนั้นข้าจะเข้าไป (มองดู)
โอ้ แยมแล้ว เอ๊ะ นั่นประทีป

(ปฏานเตน นิรกาปย ปรวิษฎา 1)

(นางดับมันด้วยชายผ้าเครื่องแต่งตัวของนางแล้วก็เข้ามา)

- จารุทตตะ : ไมเตรย กิเมตต 1
- จารุทตตะ : ไมเตรยะ เกิดอะไรขึ้น

- วิหุชกะ : อปาวฤตปักษทวารเกณ ปิณฐีภูเตน วาเตน นิรวาปีตะ ปุรทีปะ । ภาวติ
รพนิเก นิษุกราม ตวั ปักษทวารเกณ । อหมปยุภยนตรจตุเศลาตตะ ปุรทีปะ
ภรชวาลยา คจฉามิ । (อิตี นิษุกรานตะ ।)
- วิหุชกะ : ลมแรงพัดประตูเปิดออก และทำให้ประตูปิดไปด้วย นีรพนิกา เจ้าออกไป
ทางประตูด้านข้าง ข้าจะตามเจ้าไปหลังจากจุดประทีปจากศาลาที่จัตุรัส
กลางบ้านแล้ว (กล่าวจบ ออกไป)
- ศการะ : ภาว ภาว อนนเวษยามิ วสนตเสนิกาม ।
- ศการะ : สหาย สหาย ข้าจะมองหาวสันตเสนา
- วิหุชกะ : อนนวิษยตามนวิษยตาม ।
- วิหุชกะ : ตามหาเลยๆ
- ศการะ : (ตถา กฤตวา) ภาว ภาว คฤหิตา คฤหิตา ।
- ศการะ : (ทำตามนั้น) สหาย สหาย ข้าจับนางได้แล้ว
- วิหุชกะ : มูรช นนวม ।
- วิหุชกะ : เจ้าโง่ นี่ข้าเองนะ
- ศการะ : อิตสดาวทฤตไวگانเต ภาวสตีษฐตุ । (ปุณรณวิษย เจมฺหิ คฤหิตวา)
ภาว ภาว คฤหิตา คฤหิตา ।
- ศการะ : เจ้าควรมาทงนี้ และยืนอยู่ในมุมหนึ่ง (ค้นหาอีกครั้ง และจับคนรับใช้)
สหาย สหาย ข้าจับนางได้แล้ว
- เจหุชกะ : ภูฏฏารก เจโฏฏ'หม ।
- คนรับใช้ : นายท่าน นี่มันข้า คนรับใช้

ศการะ : อีโต ภาว อิตศเจฏฐะ | ภาวศเจฏฐะเจโฏ ภาวระ | ยุว่า ดาวเทกานเต ดิษฐุตม |
(ปุณรรวิษย รทนิกำ เกเศษุ คฤหิตวา |) ภาว ภาว สำปรต คฤหิตา คฤหิตา
วสนตเสนิกา |

ศการะ : นี้คือสหาย (วิญะ) นี้คือ เจฏฐะ วิญะ และ เจฏฐะ สำหรับเจ้า เจ้าทั้งสองไปยืน
อยู่ในมุมเดียวกัน (ค้นหาอีกครั้ง และจับรทนิกาที่ผม) สหาย สหาย คราว
นี้ข้าจับนางได้ ข้าจับวสนตเสนาได้แล้ว

อนธกาเร ปลายมานา มาลัยคนธเนสูจิตา |

เกศหสฺเต ปรามฤชฎา จาณกเยเนว เทราปที || 1.39 ||

เหมือนเทราปทีที่ถูกจับโดยจาณักยะ⁴¹ ข้าได้จับนางที่ผมที่รวบไว้ ข้ารู้ว่าเป็นนาง
ด้วยกลิ่นหอมของมาลัย ในขณะที่วิ่งหายไปในความมืด || 1.39 ||

วิญะ :

เอชา'ลี วยโส ทรปาตกุลปุตฺรานุสวาริณี |

เกเศษุ กุสุมาตฺมเยษุ เสวิตฺวเยษุ กรชิตา || 1.40 ||

ท่านนี่เอง ผู้ซึ่งมีความภาคภูมิใจในวัยเยาว์ (ของตน) กำลังแสวงหากุลบุตรผู้มีเกียรติ
(จารุทัตตะ) บัดนี้ ท่านถูกจับที่ผมซึ่งประดับประดาอย่างสวยงามด้วยดอกไม้มานานาพรรณ ผม
ที่สมควรจะได้รับการประดับ || 1.40 ||

ศการะ :

เอชา'ลี วาสุ ศิริสิ คฤหิตา เกเศษุ พาเลษุ ศิริโรหุเขฯ |

อาโกรศ วิโกรศ ลปาธิจณฺฑิ คัมภี คิว คัมภีศวร วา || 1.41 ||

นี่ไง สาวน้อยเอ๋ย ท่านถูกจับที่ศีรษะ ที่ผมทิ้งอกบนศีรษะ ที่เป็นผมสาว ๆ ร้อง
ออกมาเลย ร้องดังๆ ถึงพระศัมภุ พระศิวะ พระคังกร พระอิศวร || 1.41 ||

⁴¹ การกล่าวเปรียบเทียบกับตำนานแบบผิดๆ ของศการะ (ตัวร้าย) ซึ่งนางเทราปทีเป็นชนวนเหตุของสงครามทุ่ง
กุรุเกษตรเพราะพระนางเทราปทีได้ถูกทศสันจับผมนางลากมากระทำอนาจารที่กลางสภา ทำให้ฝ่ายปาณฑพแค้นมากจึง
ประกาศสงครามขึ้น มิใช่ถูกจับโดยจาณักยะ.

- รทนิกา : (สภยม I) กิमारยมิเศรารุยวสิตม I
- รทนิกา : (ตกใจ) ท่านผู้สูงส่ง ท่านกำลังคิดจะทำอะไร
- วิฐะ : กาณลิมิตะ อนย เอโวษ สวรส์โยคะ I
- วิฐะ : นี้คนลูกไม่มีพ่อ ท่วงทำนองของเสียงพูดดูเหมือนจะเปลี่ยนไป
- ศการะ : ภาว ภาว ยถา ทิศรปริรุพชยา มารุชาริกายาษะ สวรปริวฤตติรภวติ
ตถา ทาสยาษะปุตฺรยา สวรปริวฤตติระ กฤตธา I
- ศการะ : สหาย สหาย ลูกสาวทาสีคนนั้นเปลี่ยนเสียงของนาง แบบเดียวกับ
แมวดัวเมียที่เปลี่ยนเสียงร้อง เมื่อมันอยากกินครีมของนมเปรี้ยว
- วิฐะ : กถิ สวรปริวฤตตะ กฤตตะ I อโห จิตรม I อถ วา กิมตร จิตรม I
- วิฐะ : เสียงของนางเปลี่ยนไปได้อย่างไร โอ แปลกจริง หรือว่ามันไม่ใช่
เรื่องแปลกอะไร

อียิ รงคปรเวเศน กลานำ โຈปศิกษยา I

วณจนาปนทิตตเวณ สวรโนปณยมาศริตา II 1.42 II

นางได้รับความชำนาญใน (การใช้) เสียง โดยการแสดงบนเวที (เต้นรำ) ได้รับการ
ฝึกหัดในด้านศิลปะ และมีความฉลาดใน (ศิลปะแห่ง) การหลอกลวง II 1.42 II

(ปรีวิศย I)

(กำลังเข้ามา)

- วิหุชกะ : อาศุจรัย โภชะ ปรีโทชมณฑมารุเตน ปศุพนโรปนีตสเยว ฉาคลสย หฤทยิ
มุรุมุราย เต ปรีทีปะ I (อุปสฤตย รทนิกำ ตถา ทฤษฏว I) โภ รทนิเก I
- วิหุชกะ : วิเศษมาก ท่านผู้เจริญ เนื่องจากสายลมอันอ่อนโยนยามค่ำคืน แสงประทีป
ไหวไปมาเหมือนหัวใจของแพะที่ถูกนำไปผูกไว้กับเสาบูชายัญญู (เพื่อถูกเชือด
บูชาเทพ) (เข้าไปใกล้ และเห็นรทนิกาในสภาพนั้น) โอ รทนิกา

- ศการะ : ภาว ภาว มนุษโย มนุษยะ ।
- ศการะ : สหาย สหาย มีชายคนหนึ่ง มีชายคนหนึ่ง
- วิหุชกะ : ยุกต์ นวิทฺ สทฤคฺ นวิทฺ ยทารุยจารุทตตสย ทริทฺรตยา สํปรตฺ ปรปุรุษฯ
เคหํ ปรเวศยนเต ।
- วิหุชกะ : มันไม่เหมาะสมเลย มันไม่ถูกต้องเลย ที่เพราะความยากจนของท่าน
จารุทตตะผู้สูงส่งของเรา จึงมีคนแปลกหน้าบุกเข้ามาในบ้านของเขา
(โดยไม่มีความผิดอะไร)
- รทนิกา : อารุย ไม้เตรย เปรกุชสว เม ปริภวม ।
- รทนิกา : นายท่านไม้เตรยผู้เจริญ ดูสิว่า ข้าได้รับการดูถูกขนาดไหน
- วิหุชกะ : กิ ตว ปริภวะ । อถ วา 'สมากม' ।
- วิหุชกะ : อะไรนะ มันเป็นการดูถูกเจ้า หรือดูถูกเรา
- รทนิกา : นนุ ฤษฺมากเมว ।
- รทนิกา : ท่านแน่นอน มิใช่หรือ
- วิหุชกะ : กิเมช พลาตการะ ।
- วิหุชกะ : นี่คือ การใช้ความรุนแรงใช่ไหม
- รทนิกา : อถ กิม ।
- รทนิกา : แน่แน่นอน (ใช่)
- วิหุชกะ : สตยม ।
- วิหุชกะ : จริง (หรือ)

- รทนิกา : สตยม I
- รทนิกา : จริง
- วิหุชกะ : (สโกรธ ทณทกาษฐมุตยมย I) มา ดาวต I โกะ สวเก เคเท กุกุโร'ปี ดาวจ-
จณโฑ ภาติ ก็ ปุณรห่ พรหมณะ I ตเทเตนาสูมาทศชนภาคเยยกุฎิเลน
ทณทกาษฐน ทุชฐสเยว ศุชกเวณุกสย มสตกั เต พรหาไรระ กุฎฎยิชยามิ I
- วิหุชกะ : (ยกไม้เท้าของเขาขึ้นด้วยความโกรธ) อย่างนะเว้ย ดูทีนี้สิ แม้แต่สุนัขก็ยังดู
เมื่ออยู่ในคอกสุนัขของมันเอง แล้วพรหมณ์อย่างข้าจะขนาดไหนลองคิดดู
ดังนั้น ข้าจะใช้ไม้เท้านี้ซึ่งคดเคี้ยวเหมือนโซ่ของคนอย่างพวกข้า ฟาด
กบาลเจ้าให้แตกเหมือนฟาดยอดไม้ไผ่แห้งที่เน่าเสียแล้ว
- วิหุชกะ : มหาพรหมณ มรชย มรชย I
- วิหุชกะ : ยกโทษให้ด้วยเถิด ท่านพรหมณ์ผู้ประเสริฐ ยกโทษให้ด้วย
- วิหุชกะ : (วิฎฐิ ทฤษฏฐวา I) นา'ไตรโซ'ปราชยติ I (ศการิ ทฤษฏฐวา I) เอช ขลวตตรา-
ปราชยติ I อเร เร ราชศยาลก สัสถานก ทุรชน ทุรมนุษย ยุกตฺ นวิทม I
ยทยปี นาม ตตรภวานารยจารุทโต ทริทระ สัถตตะ ตตก็ ตสย कुณेर-
นาลักโกโตชยนิ เยน ตสย คฤหํ ปรวิสย ปริชนสเยทฤศ อูปมรทะ กรียเต I
- วิหุชกะ : (มองวิหุชกะ) เขาไม่ใช่ฝ่ายที่มีความผิดในเรื่องนี้ (มองไปที่ศการะ) เห็นได้ชัด
ว่าเขาเป็นคนร้ายของเรื่องนี้ อะไรกันนี้ ท่าน น้องเขยของพระราชา ท่าน
สังสถานกะ คนเลว วายร้าย เป็นท่านจริงๆ หรือนี้ จริงอยู่ แม้ว่าท่าน
จารุทัตตะผู้ประเสริฐจะกลายเป็นคนยากจน กระนั้น คุณงามความดีของ
เขา ไม่ได้เป็นเครื่องประดับเมืองอุชชยีนี้นี้ดอกหรือ ท่านถึงได้เข้าไปในบ้าน
ของเขา และข่มเหงคนรับใช้ของเขา

มา ทุรคต อิติ ปริภโว นาสติ กฤตानตสย ทุรคโต นาม ।

จาริเตรณ วิหีน อามโย'ปิ จ ทุรคโต ภวติ ॥ 1.43 ॥

อย่าดูหมิ่นผู้ใดเพียงเพราะเขาเป็นคนยากจน จริงๆ แล้วคนจนไม่มีสำหรับโชคชะตา
คนถึงจะรวยก็เป็นคนยากจนหากขาดความประพฤติที่ดี ॥ 1.43 ॥

วิญะ : (สไว้ลกษยม I) มหาพราหมณ มรชย มรชย I อนยชนศงกยา ชลวิทมนุชฐิตัน
น ทรฺปาด I ปศย I

วิญะ : (รู้สึกละอายใจ) ยกโทษให้ด้วยเถิด ท่านพราหมณ์ผู้ประเสริฐ ยกโทษให้ด้วย
เถิด สิ่งที่ทำไป นี้ไม่ใช่ด้วยความอวดดี แต่เกิดจากการที่เราเข้าใจผิดว่านาง
เป็นคนอีกคนหนึ่ง (ซึ่งเรากำลังติดตาม) ดูนี่สิ

สกามา'นวิชยเต'สมากิเ ।

เรากำลังมองหาผู้หญิงที่มีความรัก

วิทฺษกะ : กิมิยม I

วิทฺษกะ : คนนี้นะหรือ

วิญะ : ศานต์ ปาปม I

วิญะ : สวรรค์ทรงโปรด

กาจิตสวาจีนเยาวนา I

สา นชฺฐา ศงกยา ตสยาะ ปฺราปเตยฺ สิลลณฺจนา ॥ 1.44 ॥

หญิงคนหนึ่งเป็นผู้มีความสาว ไม่ขึ้นกับใครนอกจากตัวเอง นางนั้นหายตัวไป เพราะ
เข้าใจผิดคิดว่าหญิงคนนี้เป็นเขา เราจึงละเมิดศีลธรรมแบบนี้ ॥ 1.44 ॥

สรวเถทมนุชยสรวสวํ คฤหฺยตาม I

โปรดรับการประนีประนอมทั้งหมดนี้โดยไม่มีเงื่อนไข

(อิติ ชขทคมุตสฤชย กฤตตามชลิสะ ปาทโยชะ ปตติ)

(กล่าวจบ เขาโยนดาบทิ้ง และพนมมือหมอบราบลงที่เท้าของวิหุชกะ)

วิหุชกะ : สตปุรุช อุตติษโฐตติชฐ | อชานตา มยา ตวมุपालพะระ | สำปรตฺ ปุณฺรชานน-
นนุนยามิ |

วิหุชกะ : คนติจลุกขึ้นเถิด ข้าตำหนิท่าน ในขณะที่ข้าไม่รู้ (ธรรมชาติที่แท้จริงของ
ท่าน) แต่ตอนนี้รู้แล้วข้าขอประนีประนอม

วิหุชกะ : นนุ ภวานเนาตราอนุเนยะ | ตทุตติษฐามิ สมยตะ |

วิหุชกะ : แท้จริงแล้วท่านคือผู้ที่เราต้องขอภัยในเรื่องนี้ มิใช่หรือ ดังนั้น ข้าจะลุกขึ้น
โดยมีเงื่อนไข

วิหุชกะ : ภณตฺ ภวาน |

วิหุชกะ : ท่านบอกมาเลย

วิหุชกะ : ยทิมิ วฤตตานตมารยจารุทตตสย นายยาสยาสิ |

วิหุชกะ : (ข้าจะลุกขึ้น) ถ้าท่านจะไม่บอกจารุทตตถึงเหตุการณ์นี้

วิหุชกะ : น กถิชชยามิ |

วิหุชกะ : ข้าจะไม่บอก

วิหุชกะ :

เอษ เต ปฺรณโย วิปร ศิริสา ธารยเต มยา |

คุณศสเตรวย เยน ศสฺตรวนโต'ปี นิริชิตาเช ॥ 1.45 ॥

โอ ท่านพราหมณ์ นี่คือนี่ที่ท่านโปรดปราน ข้าแบกรับไว้ด้วยเศียรเกล้า (ยอมรับ
ด้วยความเคารพอย่างยิ่ง) ถึงแม้เราจะมีมือถือศัตราวุธแท้ๆ แต่ท่านก็ได้เอาชนะเราด้วย
ศัตราวุธคือคุณธรรม ॥ 1.45 ॥

- ศการะ : (สาสุยม 1) กีนิมิตต์ ปุณฺรภาว เอตสย พุชฺฌพุกฺกสย กุถปณฺณาลชลี กุถตฺวา
ปาทโยรฺนิปติตะ ।
- ศการะ : (แสดงความอิจฉา และความโกรธ) นี้สหาย ด้วยเหตุผลอะไร ท่านถึงกับล้ม
ลงที่เท้าพราหมณ์หนุ่มช้วนี่พร้อมกับประนมมืออย่างน่าสงสาร
- วิฐะ : ภิโต’สฺมิ ।
- วิฐะ : เพราะว่าข้ากลัว
- ศการะ : กสฺมาตฺตวฺ ภิตตะ ।
- ศการะ : ท่านกลัวอะไร
- วิฐะ : ตสย จารุทตตสย कुณฺณภยชะ ।
- วิฐะ : คุณธรรมของท่านจารุทัตตะ
- ศการะ : เก ตสย कुณฺนา ยสย कुถฺ ปรวิศยาศิตฺตวฺมปี นาสติ ।
- ศการะ : คุณธรรมประเภทใดที่เขาครอบครอง เมื่อเข้าไปในบ้านของเขาไม่พบแม้แต่
ของกินที่นั่น
- วิฐะ : มา ไมวม ।
- วิฐะ : ไม่ อย่าพูดเช่นนั้น

โส’สฺมาทฺวิธานํ ปฺรณโยชะ กุถศิกฺกโต

น เตน กศฺจิทฺทวิภวโรวฺมานิตะ ।

นิทาฆกาเลชฺวิว โสทโก หุโรโท

นุถฺนํ ส ตฺถุชฺฌนํปนีย สฺชชฺชวณ ॥ 1.46 ॥

ด้วยการช่วยเหลือเหล่าชนเช่นพวกเรา ในที่สุด ก็ทำให้เขายากจนลง เขาไม่เคยดูถูก
ใครด้วยความมั่งคั่งของตน เขาเหมือนสระที่มีน้ำในฤดูร้อน ที่ยอมแห้ง เมื่อได้ตอบสนอง
ความกระหาย (ความต้องการ) แก่ผู้คนแล้ว ॥ 1.46 ॥

ศการะ : (สามรชม I) กะ ส ครภทาสยะ ปุตระ I
 ศการะ : (อย่างขุ่นเคือง) เขาเป็นใคร ลูกของทาสคนนั้นนะ

ศุโร วิกรานตะ ปาณทวะ ศเวตเกตุะ
 ปุโตร ราธายา รวณ อินทรทตตะ I
 อาโห กุนตยัม เตน ราเมณ ชาตะ
 อศวัตถามา ธรรมปุโตร ชฎายะ II 1.47 II

เขาคือเศวตเกตุผู้องอาจกล้าหาญ ซึ่งเป็นบุตรของปาณฑุหรือ หรือว่าเป็นราวณะ
 บุตรของราชาที่เกิดจากพระอินทร์ หรือว่าเขาคืออศวัตถามา ซึ่งเกิดจากพระรามกับพระนาง
 กุนตี หรือว่าเขาคือชฎายุบุตรของธรรม⁴² II 1.47 II

วิญะ : มุรข อารยจารุทตตะ ขลวเสา I
 วิญะ : เจ้าโง่ เขาเป็นที่รู้จักกันดี คือ ท่านจารุทตตะผู้ประเสริฐ

ทีนानำ กลปวฤกษะ สวคณผลนตะ ตชชนานำ กุฎุมพี
 โอทสะ ศิกษิตานำ สุจรีตนิกษะ ศีลเวลาสมุทระ I
 สตกรตา นาวมนตา ปुरुษคุณ นิธิรทกษิโณทาสตโตโว
 หเวกะ ศลาธยะ ส ชิวตยธิกคุณตยา โจจฉวสนตีว จานเย II 1.48 II

สำหรับผู้ขี้ตสัน เขาคือต้นกลปพฤกษ์ที่ผลของมันคือคุณงามความดีทำให้กึ่งโน้มลง
 มา สำหรับคนมีคุณธรรม เขาคือกุฎุมพี (หัวหน้าครอบครัวที่ให้การอุปถัมภ์ค้ำจุน) สำหรับคน
 ใฝ่รู้เขาคือกระจกวิเศษ (ส่องให้เห็นศาสตร์) สำหรับคนประพฤดีชอบ เขาคือหินฝนทดสอบ
 ทอง เขาคือมหาสมุทรที่มีศีลเป็นฝั่ง ให้การต้อนรับกับผู้เยือนทุกคน ไม่ดูหมิ่นใคร เป็น
 ชุมทรัพย์แห่งคุณงามความดีของมนุษย์ มีความสุภาพ และใจกว้างเป็นแก่นแท้ เขาคนเดียว
 เท่านั้นที่มีชีวิตที่น่ายกย่องสรรเสริญจริงๆ ส่วนคนอื่นมีชีวิตอยู่แบบสักแต่ว่าหายใจเท่านั้นเอง
 II 1.48 II

⁴² การกล่าวเปรียบเทียบตำนานแบบผิดๆ ของศการะ (ตัวร้าย) เพราะเศวตเกตุมิใช่บุตรของปาณฑุ ราวณะ
 มิใช่บุตรของราชาและพระอินทร์ อศวัตถามามีใช่บุตรของพระรามกับพระนางกุนตี และชฎายุมิใช่บุตรของธรรม.

ตทิตโต คจฉามะ ।

ดังนั้น เราจะไปให้พ้นจากสถานที่แห่งนี้

ศกการะ : อคฤหิตวา วสนตเสนาม ।

ศกการะ : โดยไม่พาวสันตเสนาไปกับเราหรือ

วิภูชะ : นษฏา วสนตเสนา ।

วิภูชะ : ท่านสูญเสียวสันตเสนาแล้ว

ศกการะ : กถมิว ।

ศกการะ : แท้จริงแล้วเป็นอย่างไร

วิภูชะ :

อนนธสย ทฤษฏีริว ปุษฏีริวาตฺรสย

มูรขสย พุทธิริว สิทธิริवालสย ।

สวลปสมถเตวรายสนินชะ ปรมเว ววิทยา

ตฺวา ปฺราปย สา รติริวาริชน ปฺรณษฏา ॥ 1.49 ॥

นางจะอันตรายหายไปเมื่อได้พบเจ้า เหมือนกับสายตาของคนตาบอด เหมือนกับ
เรี่ยวแรงของคนป่วย เหมือนการคิดแยกแยะของคนโง่ อำนาจของคนเกียจคร้าน คลังปัญญา
ของคนที่ไม่มีความคิด หรือเช่นเดียวกับความรู้สึกรักในคนผู้เป็นศัตรู ॥ 1.49 ॥

ศกการะ : อคฤหิตวา วสนตเสนา น คมิษยามิ ।

ศกการะ : ข้าจะไม่ไปโดยไม่พาวสันตเสนา (ไปด้วย)

วิภูชะ : เอตทปิ น ศฺรุตฺ ตฺวया ।

วิภูชะ : ท่านไม่เคยได้ยินเรื่องนี้หรือ

อาลาเน คฤหฺวเต หสตี วาซี วลฺคาสฺย คฤหฺวเต ।

หฤทฺเเย คฤหฺวเต นารี ยทีทํ นาสติ คมฺยตาม ॥ 1.50 ॥

ข้างต้องล่ามโซ่ไว้ที่เสาตะลุง ม้าต้องมีสายบังเหียนผูกไว้ ผู้หญิงต้องผูกไว้ที่หัวใจ แต่
ถ้าท่านยังไม่มีของเหล่านี้ ก็จงหลีกเลี่ยงไปเสีย ॥ 1.50 ॥

ศการะ : ยที คจฺฉลฺลิตฺ คจฺฉ ตวมฺ । อหํ น คมิชฺยามิ ।

ศการะ : ถ้าท่านต้องการไป ท่านก็ไปได้ ข้าจะไม่ไป

วิญฺชะ : เอวมฺ । คจฺฉามิ । (อิติ นิษฺกรานฺตชะ)

วิญฺชะ : เอาละ ข้าไปแล้ว (กล่าวจบ ออกไป)

ศการะ : คตชะ ชลฺ ภาโว’ภวามฺ । (วิหฺมุชกมฺทหิตฺย) อเร กากปทศึรฺชมฺสตก พุชฺญพฺภุก
อุปริโศปวิศ ।

ศการะ : สหายได้หายตัวไปแล้วจริงๆ (กล่าวกับวิหฺมุชกะ) นี่เจ้าหนุ่มตัวโกง ที่หัวทำ
ผมเป็นรูปตีนกา นั่งลง นั่งลง

วิหฺมุชกะ : อุปเวศิตา เอว วยมฺ ।

วิหฺมุชกะ : เราถูกทำให้นั่งลงแล้ว

ศการะ : เกน ।

ศการะ : โดยใคร

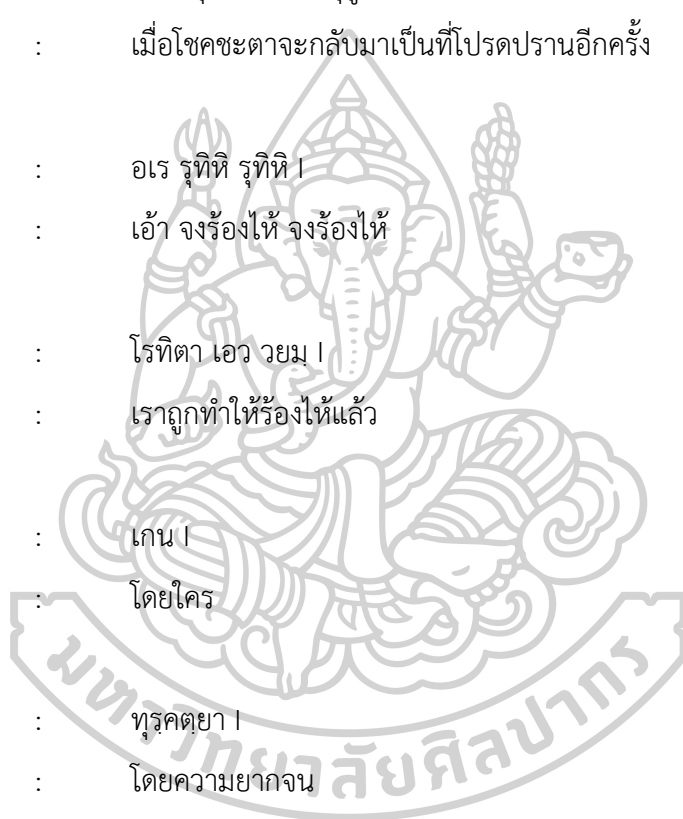
วิหฺมุชกะ : กฤตฺตานเตน ।

วิหฺมุชกะ : โดยโชคชะตา

ศการะ : อุตฺติชฺโฐตฺติชฺฐ ।

ศการะ : ลูกขึ้น ลูกขึ้น

- วิหุษกะ : อุตถาสยามะ ।
 วิหุษกะ : เราจะลุกขึ้น
- ศการะ : กทา ।
 ศการะ : เมื่อไหร่
- วิหุษกะ : ยทา ปุณรปี ไทวมนุกุล ภาวิษยติ ।
 วิหุษกะ : เมื่อโชคชะตาจะกลับมาเป็นที่โปรดปรานอีกครั้ง
- ศการะ : อเร รุทิติ รุทิติ ।
 ศการะ : เอ้า จงร้องไห้ จงร้องไห้
- วิหุษกะ : โรทิตา เอว วยม ।
 วิหุษกะ : เราถูกทำให้ร้องไห้แล้ว
- ศการะ : เกน ।
 ศการะ : โดยใคร
- วิหุษกะ : ทุรคตยา ।
 วิหุษกะ : โดยความยากจน
- ศการะ : อเร หส หส ।
 ศการะ : เอ้า จงหัวเราะ จงหัวเราะ
- วิหุษกะ : หลิษยามะ ।
 วิหุษกะ : เราจะหัวเราะ

ศการะ : กทา ।

ศการะ : เมื่อไหร่

วิหุษกะ : ปุณรปี ฤททยา’’รยจารุทตตสย ।

วิหุษกะ : เมื่อท่านจารุทตตะผู้ประเสริฐรุ่งเรืองอีกครั้ง

ศการะ : อเร เร พุชฎพฏก ภณษยสิ มม วจเนน ตั ทริทจารุทตตคม เอษา สสุวรรณา สหิรณยา นวนาฏกทรศโนตถิตา สุตธาธาวิ วสนตเสนา นาม คณิกาทาริกา กามเทวายตโนทยานาตปรภถติ ตวามนุรฤตา’สมาภิรพลาตการานุนิยมานา ตว เคหั ปรวิชฎา । ตทยทิ มม หสเต สวยเมว ปรสลาปโยนา สมรปปยสิ ตโต’ธิกรณ วยวหารั วินา ลขุ นิรยาศยตสทว มยา’นุพทธา ปรีติรภวิษยติ । อถ วา’นิรยาศยโต มรณานตักั ไวริ ภวิษยติ । อปิ จ เปรภษสว เปรภษสว ।

ศการะ : เอ้า เจ้าหนุ่มตัวโง่ จงพูดกับขอมานจารุทตตะนั้น ตามที่ข้าบอก (ดังนี้) นี่คือ “หญิงงามเมืองคนนี้ นามว่าวสันตเสนา ประดับด้วยทองคำ และปกคลุมด้วยทองคำ (และมีเสน่ห์) เหมือนผู้กำกับละครผู้หญิง ที่มาเพื่อจัดแสดงละครเรื่องใหม่ ผู้ซึ่งตกหลุมรักเจ้าเมื่อครั้งที่เข้าไปในสวนที่เป็นที่ตั้งของเทวาลัยพระกามเทพ ได้เข้าไปในบ้านของเจ้าระหว่างเราพยายามเอาชนะนางด้วยกำลัง ดังนั้น ถ้าเจ้าส่งนางออกมาโดยสมัครใจ และมอบนางไว้ในมือของข้า ก็จะมีมิตรภาพที่ยั่งยืนระหว่างเจ้า และข้า โดยการคืนตัวนางอย่างรวดเร็วโดยไม่ต้องมีการพิจารณาคดีในศาล มิฉะนั้น จะมีความบาดหมาง (ระหว่างเรา) ยาวนานไปจนตาย และจงคิดพิจารณาให้ดีด้วย

กุษมาณชิ โคมยลิตวฤตตา ศากั จ ศุษกั ตลิตั ขลุ มาสม ।

ภกตั จ ไหมนตกราทริสิทธีสินายา จ เวลายา น ขลุ ภวติ ปูติ ॥ 1.51 ॥

ฟักทองที่ฉาบพามูลวัวไว้ที่ขั้ว ผักที่ตากแห้ง เนื้อสัตว์ที่ทอดแล้ว และข้าวที่หุงไว้ในเวลากลางคืนในฤดูหนาว สิ่งเหล่านี้จะไม่เน่าเสีย (หมดจด) แม้เวลาจะผ่านไปนานก็ตาม

॥ 1.51 ॥

โศภน ภณิษยสี | สกปภู ภณิษยสี | ตถา ภณิษยสี ยถา'หมาตมกียายำ ปราสาทพาลาครก-
โปตปาติกายามุปวิษณุะ ศฤโณมิ | อนนยถา ยทิ ภณสี ตทา กปาภูปวิษณุกปีตถคฺลิกมิว มสฺตกั เต
มทมทายิษยามิ |

พูดให้ดี พูดอย่างมีแผน พูดด้วยเสียง (ดัง) แบบที่จะทำให้ข้าได้ยินเมื่อข้านั่งอยู่ที่ตาดฟ้าวัง
ของข้า ที่เรียงรายไปด้วยนกพิราบ ถ้าพูดในลักษณะอื่นข้าจะกระต๊อบหัวของเจ้าเหมือนลูกมะขวิด ที่ถูก
ปีบระหว่างบานประตู่

- วิหุชกะ : ภณิษยามิ |
- วิหุชกะ : ข้าจะพูด (อย่างที่ท่านต้องการ)
- ศการะ : (อปวารย |) เจฏฐ คตะ สตยเมว ภาวะ |
- ศการะ : (หันไปด้านข้าง) นี้เจฏฐะ (คนรับใช้) ท่านวิญญะไปแล้วจริงหรือ
- เจฏฐะ : อถ กิมิ |
- คนรับใช้ : แน่นอนขอรับ (เขาไปแล้ว)
- ศการะ : ตจฉิฆรมปกรมวาระ |
- ศการะ : ถ้าเช่นนั้น พวกเราออกไปอย่างรวดเร็วกันเถอะ
- เจฏฐะ : ตทคฤทณตฺ ภูฏฐารโก'สิม |
- คนรับใช้ : ถ้าเช่นนั้น นายท่านจงถือดาบไป
- ศการะ : ตไวย หสฺเต ติษฐตุ |
- ศการะ : ปล่อยให้มันอยู่ในมือของเจ้านั้นแหละ
- เจฏฐะ : เอษ ภูฏฐารกสย | คฤทณตเวณิ ภูฏฐารโก'สิม |
- คนรับใช้ : มันเป็นของนายท่าน นายท่านจงรับเอามันไป

ศการะ : (วิปริต คฤหิตวา I)
 ศการะ : (จับปลายดาบอย่างไม่ถูกต้อง)

นิรवलลํ มุลกเปศิวรณํ สกนเรน คฤหิตวา จ โกศสุปตม I

กุกุระ กุกุรีริศจ พุกกยมาโน ยถา ศฤคาละ ศรณํ ปุรยามิ || 1.52 ||

ข้าแบกดาบไม่มีฝักที่มันเคยนอนอยู่ (ในฝักโดยไม่ได้ใช้) จึงแดง (ด้วยสนิม) เหมือนเปลือกหัวแรดสีแดง รีบเร่งกลับบ้านเหมือนสุนัขจิ้งจอกที่ถูกเห่าจากสุนัขตัวผู้ และตัวเมียวิ่งหนี (เมื่อไปที่ถ้ำของมัน) || 1.52 ||

(ปริกรรมย นิษกรานเตา I)

(เขาทั้งสองเดินไปมา และจากไป)

วิหุชกะ : ภาวติ รทนิเก น ชลฺ เต'ยมปมานสตุตตรภวตศจารุทตตสย นิเวทยิตวฺยะ I
 เทารุคตยปีทิตสย มนเย ทวีคุณตรา ปีทา ภวิษยติ I

วิหุชกะ : สาวรับใช้ รทนิกา เจ้าไม่ควรแจ้งให้ท่านจารุทตตะทราบเกี่ยวกับการดูถูกนี้ที่มีต่อเจ้า เพราะข้าคิดว่าเขาคงเจ็บปวดเป็นทวิคุณ (ที่ได้ยิน) เพราะเขาทรมานจากความยากจนอยู่แล้ว

รทนิกา : อารุย ไมเตรย รทนิกา ชลวหํ สยตมุขี I

รทนิกา : ท่านไมเตรยผู้เจริญ ข้าคือรทนิกา ริมฝีปากของข้าถูกปิดสนิท

วิหุชกะ : เอวํ นวิทม I

วิหุชกะ : ทำอย่างนั้นแหละ

จารุทตตะ : (วสนตเสนามุททิสย I) รทนิเก มารุตาภิลาซี ปุโรทชสมยสีตารโต
 โรทเสนะ I ตตะ ปุระเวศยตามภยนตฺรภยม I อเนน ปุระวารเกณ ฉาทโยนม I
 (อิติ ปุระวารกํ ปุระยจฺจติ I)

- จารุทัตตะ : (พูดสั่งวสันตเสนา⁴³) รทนิกา เด็กชายโรหเสนะ มีความปรารถนา (เพลิตเพลิน) สายลม ตอนนี้งำลังทุกข์ทรมานจากความหนาวเย็นในเวลากลางคืน ดังนั้น ปล่อยให้เขาถูกนำตัวเข้าไปข้างใน และคลุมเขาด้วยเสื้อคลุมนี้ (กล่าวจบ เขาให้เสื้อคลุมแก่นาง)
- วสันตเสนา : (สวดนม I) ถภฺ ปรีชน อิติ มามวคจฺจติ I (ปราวารกั คฤหิตฺวา สมาขราย จ สวคตํ สสฺปถุหม I) อาศฺจฺรยฺม I ชาตึกฺุสมฺวาสิตฺธะ ปฺราวารกธะ I อนุทาสิณฺมสฺย เยาวนํ ปฺรติภาสฺเต I (อปฺวาริตฺเกน ปฺราวุถฺโณติ I)
- วสันตเสนา : (กล่าวกับตัวเอง) ทำไมนะ เขาคิดว่าข้าเป็นคนรับใช้ของเขา (นางหยิบเสื้อคลุมแล้วคลุมดูแบบทะนุถนอมเหมือนของตัวเอง) ประหลาดมาก เสื้อคลุมนี้ ถูกอบให้หอมด้วยดอกมะลิ มันแสดงให้เห็นว่า ความหนุ่มของเขาที่แท้ ไม่ใช่ว่าจะไม่สนใจ (ต่อความสุขในชีวิต) (นางหันหน้าไปด้านข้าง และใช้มันเพื่อปกปิดตัวเอง)
- จารุทัตตะ : นนุ รทนิเก โโรหเสนํ คฤหิตฺวา ภูยฺนตฺริ ปฺรวิตฺติ I
- จารุทัตตะ : รทนิกา ข้าบอกให้พาโรหเสนะเข้าไปข้างในบ้าน มีใช่หรือ
- วสันตเสนา : (สวดนม I) มนฺทภาคินี ขลวหํ ตฺวาภยฺนตฺรสฺย I
- วสันตเสนา : (กล่าวกับตัวเอง) อนิจจา ข้าไม่มีโชควาสนาดีพอที่จะเข้าไปในหัวใจของท่าน
- จารุทัตตะ : นนุ รทนิเก ปฺรติวจฺนมฺปิ นาสฺติ I กษฺมฺม I
- จารุทัตตะ : รทนิกา ทำไมไม่ตอบเล่า แย่จริง

⁴³ จารุทัตตะเข้าใจผิดคิดว่าวสันตเสนาคือสาวใช้ของเขายามว่ารทนิกา.

ยथा ตุ ภาคยเกษยปีทิตำ ทศำ นระ กฤตानโตปทิตำ ปรปทยเต ।

ตทา'สย มิตรานณยปี ยานตยมิตรตำ จิรานุรุกโต'ปี วิรัชยเต ชนะ ॥ 1.53 ॥

เมื่อใดคนต้องตกอยู่ในสภาพที่ต้องเผชิญกับชะตากรรม และมีความเจ็บปวดจากการ
สูญเสียทรัพย์สมบัติ เมื่อนั้นแม้แต่สหายของเขาก็กลับกลายเป็นศัตรู และแม้แต่คนที่ผูกพันกัน
มานาน ก็พากันละทิ้งเขาไป ॥ 1.53 ॥

(อุปสฤตย รทนิกา วิทุษกศจ ।)

(วิทุษกะ และรทนิกา พากันเข้ามาใกล้ๆ จารุทัตตะ)

- วิทุษกะ : โภ อัย ส่า รทนิกา ।
 วิทุษกะ : ท่าน นี้เง รทนิกา
 จารุทัตตะ : อัย ส่า รทนิกา । อัยมปรา กา ।
 จารุทัตตะ : นี้คือรทนิกาของพวกเรา แล้วผู้หญิงอีกคนหนึ่งนี่เป็นใคร
 อวิชาตาวาสกเตน ทูชิตา มม วาสสา ।
 คนที่ถูกทำให้แปดเปื้อน (ไม่บริสุทธิ์สะอาด) ด้วยเสื้อผ้าของข้า ซึ่งข้าโยนใส่นางโดยไม่รู้
 วสันตเสนา : (สวคตม ।) นนุ ภูชิตา ।
 วสันตเสนา : (กล่าวกับตัวเอง) จริงๆ แล้ว ทำให้ข้าบริสุทธิ์ผุดผ่องมากกว่า
 จารุทัตตะ :

ฉาทิตา ศรทภูเรณ จนุทรเลเชว ทฤศยเต ॥ 1.54 ॥

นางปรากฏดุจดั่งพระจันทร์เสี้ยวในฤดูใบไม้ร่วงที่ถูกบดบังด้วยเมฆ ॥ 1.54 ॥

อถ วา น ยุกต์ ปรกตตรทรศนม ।

หรือว่า มันไม่ใช่สิ่งที่เหมาะสมที่จะมองภรรยาของคนอื่น

- วิหุชกะ : โภชะ อลัม ปรงกลตรทศนศงกญา । เอชา วสนตเสนา กามเทวายตโนทยา
นาตปรภฤติ ภวนตมนรฤตา ।
- วิหุชกะ : ท่านผู้เจริญ ท่านไม่จำเป็นต้องกลัวว่าจะมองภรรยาของคนอื่น นี่คื
วสันตเสนาที่หลงรักท่านตั้งแต่ นางไปเยี่ยมชมสวนที่มีเทวาลัยพระกามเทพ
- จารุทตตะ : อเย อียัม วสนตเสนา । (สวคตม ।)
- จารุทตตะ : ใช่ นี่คื วสันตเสนา (เขากล่าวกับตัวเอง)

ยยา เม ชนิตะ กามะ กุชีณเ วิภววิสเตร ।

โกธระ กุปฺรุษสเยว สวคาเตรษเวว สีทติ ॥ 1.55 ॥

เขาทำให้ข้ามีความรักเกิดขึ้น แต่ความรักนั้นกำลังจะจมหายไปในส่วนต่างๆ ของ
ร่างกายของข้า แบบเดียวกับความโกรธของคนขี้ขลาด เมื่อทรัพย์สินจำนวนมากของข้าหมด
สิ้นไปแล้ว ॥ 1.55 ॥

- วิหุชกะ : โภ วายสย เอช ชลฺ ราชศยาโล ภณติ ।
- วิหุชกะ : โอ สหายของข้า นี่คืสิ่งที่น้องเขยของพระราชากล่าว
- จารุทตตะ : กิม ।
- จารุทตตะ : คือะไร

- วิหุชกะ : เอชา สสุรณนา สหิรณยา นวนาฏกทรศโนตติตา สุตฺรธาวิว วสนตเสนา
นาม คณิกาทาริกา กามเทวายตโนทยานาตปรภฤติ ตวามนรฤตา’สมา-
ภิรพลาตการานุนิยมานา ตว เคหํ ปรวิชฎา ।
- วิหุชกะ : “หญิงงามเมืองคนนี้นามว่า วสันตเสนา ประดับด้วยทองคำ และปกคลุม
ด้วยทองคำ (และมีเสน่ห์) เหมือนผู้กำกับละครผู้หญิง ที่มาเพื่อจัดแสดง
ละครเรื่องใหม่ ผู้ซึ่งตกหลุมรักเจ้า เมื่อครั้งที่เข้าไปในสวนที่เป็นที่ตั้งของ
เทวาลัยพระกามเทพ ได้เข้าไปในบ้านของเจ้าระหว่างเราพยายามเอาชนะ
นางด้วยกำลัง”

วสันตเสนา : (สวคตม I) พลาตการานุนีมาเนติ ยตสตยมล็กฤตา'สมเยไตรกษไระ ।
 วสันตเสนา : (กล่าวกับตัวเอง) จริงๆ แล้ว ข้าได้รับการตกแต่งให้ดูดีขึ้นด้วยคำเหล่านี้ คือ
 “เราพยายามเอาชนะนางด้วยกำลัง”

วิหุชกะ : ตพยที มม หสฺเต สวยมเว พรสฺถาปโยนํ สมรฺยสฺตี ตโต'ธฺกรณเว วยวหารํ
 วินา ลมฺภู นิรฺยตยตสฺตว มยา'นุพฺพธา ปรีติรฺภวิษยติ । อนฺยถา มรณานตฺกํ
 ไวรํ ภวิษยติ ।

วิหุชกะ : “ตั้งนั้น ถ้าเจ้าส่งนางออกมาโดยสมัครใจ และมอบนางไว้ในมือของข้า ก็จะมีมิตรภาพที่ยั่งยืนระหว่างเจ้า และข้า โดยการคืนตัวนางอย่างรวดเร็ว โดยไม่ต้องมีการพิจารณาคดีในศาล มีฉะนั้น จะมีความบาดหมาง (ระหว่างเรา) ยาวนานไปจนตาย”

จารุทตตะ : (สาวชฎุม I) อชฺโณ'เสา । (สวคตม I) อเถ กถํ เทวโตปฺสฺถานโยคฺยา
 ยวุตฺติริยม । เตน ชฺลฺล ตสฺยํ เวลายํ ।

จารุทตตะ : (กล่าวอย่างดูถูกเหยียดหยาม) เขาคนนั้นโง่ (กล่าวกับตัวเอง)
 เอ จะทำได้ยังไง นางเป็นสตรีที่เหมาะสมกับการที่จะได้รับการอุปฐากรับใช้
 เหมือนเทพธิดา

ปฺรวิตฺ คฤหมิตฺ ปฺรโตทฺยมานา
 น จลติ ภาคฺยกฤตา ทศามเวกฺษย ।

ปฺรุชฺปฺริจเยน จ ปฺรคฺลภํ

น วทติ ยทยปี ภาษเต พฺหุณี ॥ 1.56 ॥

ในตอนนั้น นางถูกเขาบังคับว่า “จงเข้าไปในบ้าน” นางก็ไม่ยอมไปทางอื่นเมื่อได้เห็น
 บ้านของข้าที่ชะตากรรมทำให้ตกอยู่ในสภาพนี้ และแม้โดยปกตินางจะพูดมาก แต่ก็ไม่พูด
 อะไรอย่างคนปากกล้า เพราะนางพบผู้ชายมามาก ॥ 1.56 ॥

(ปฺรภาศม I) ภวติ วสนตฺเสเน อนฺเนาวิษฺฎฺยานาทปฺริชฺฎฺยตปฺริชฺโนปจาเรณาปฺราทฺโธ'สมิ ।

ศฺิริสา ภวติมนฺนยามิ ।

(กล่าวเสียงดัง) ท่านหญิงวสันตเสนา ข้าทำให้ท่านขุนเคื่องโดยการปฏิบัติต่อท่านเหมือนคนรับใช้ ไม่รู้จักท่าน เนื่องจากความโง่เขลาของข้า ดังนั้น ข้าขอแก้หัว ขอท่านหญิงอภัยด้วย

- วสันตเสนา : เอเตนานุจิตภูมิภาโรหณนาปราทธา'รย์ ศิริเชณ ปรณมย ปรสาทยามิ ।
- วสันตเสนา : ข้าต้องขอโทษท่านที่เคารพ โดยการแก้หัวให้ท่านที่ข้าทำผิดโดยการบุกรุกเข้าไปในสถานที่ที่ข้าไม่ควร
- วิหุชกะ : โภ ทวาวปี ยุว่า สุขุ ปรณมย กลมเกทธาราวนโยนยศิริเชณ ศิริษั สมาคเตา ।
อหมปยมนุา กรภขานุสทฤเศน ศิริเชณ ทวาวปี ยุว่า ปรสาทยามิ ।
- วิหุชกะ : โอ ท่านทั้งคู่ต่างก็ทำความเคารพซึ่งกันและกันอย่างมีความสุข แก้หัวเข้าหากันเหมือนนาข้าวสองผืน ข้าก็จะขอให้ท่านทั้งสองให้อภัย ด้วยศรัทธาของข้านี้คล้ายกับเขาของอัฐหนู่ม (เขาลูกขึ้น)
- จารุฑตตะ : ภาตุ । ติษฐตุ ปรณมย ।
- จารุฑตตะ : เอาเถอะ ไม่จำเป็นต้องแสดงการประจบประแจงขนาดนั้น
- วสันตเสนา : (สวดนม) จตุโร มรุคตจายมฺพนยาสะ । น ยุคตมทเยทฤเศเนหาคตยา มยา
ปรติวสตุม । ภาตุ । เอวิ ตาวทฤณิษยามิ । (ปรภาตม) อารย ยทเยวมห
มารยสยานุคราหยา ติจฉามยหมิมมถการกมารยสย เคเท นิเกษปตุม ।
อลการสย นิมิตตเมเต ปาปา อนุสรนติ ।
- วสันตเสนา : (กล่าวกับตัวเอง) การเริ่มต้นพูดคุยช่างชาญฉลาด และไพเราะ แต่มันจะไม่เหมาะสมสำหรับข้าที่จะอยู่กับเขา เมื่อมาที่นี่ เขาอยู่ในสภาพ (น่าสงสาร) เช่นนี้ เอาละ ข้าจะพูดกับเขาแบบนี้ดีกว่า (พูดดังๆ) ท่านที่เคารพ ถ้าท่านจะกรุณาข้า ข้าอยากจะทำเครื่องประดับนี้ไว้ที่บ้านท่าน
- จารุฑตตะ : อโยคยมิทํ นยาสสย คุฤหม ।
- จารุฑตตะ : บ้านหลังนี้ไม่เหมาะสำหรับการฝากเครื่องประดับ

- วสันตเสนา : อารย อลิกม | ปุรุเชษุ นยาสา นิภิชิปยนเต น ปุณรเคหะ |
- วสันตเสนา : ท่านผู้เจริญ นั้นไม่เป็นความจริง (เพราะว่า) การฝากเครื่องประดับฝากไว้กับบุคคล ไม่ใช่กับบ้าน
- จารุหัตตะ : ไมเตรยะ คฤหตามยมลัการะ |
- จารุหัตตะ : ไมเตรยะ ถือเครื่องประดับนั้นไว้
- วสันตเสนา : อนุคฤหิตา'สมิ | (อิตยลัการมรฺยติ |)
- วสันตเสนา : ข้ารู้สึกขอบคุณจริงๆ (มอบเครื่องประดับ)
- วิหุชกะ : (คฤหิตวา |) สวสตี ภวตโย |
- วิหุชกะ : (รับเครื่องประดับมา) ขอให้แม่นางโชคดี
- จารุหัตตะ : อิง มุรุช นยาสะ ขลวยม |
- จารุหัตตะ : ท่านช่างโง่เขลา นี่คือการฝากเครื่องประดับ (ไม่ใช่ของขวัญ)
- วิหุชกะ : (อปวารย |) ยทฺเยว' ตทา เจาโรรฺหริยตาม |
- วิหุชกะ : (เข้าไป) ถ้าเป็นเช่นนั้นโจรอาจขโมย
- จารุหัตตะ : อจิเรไณว กาลเณ |
- จารุหัตตะ : ในเวลาอันสั้น
- วิหุชกะ : เอโซ'สยา อสมาก' วินยาสะ |
- วิหุชกะ : มันเป็นการฝากเครื่องประดับที่นางมอบหมายให้เรา
- จารุหัตตะ : นิรฺยตยิชฺเย |
- จารุหัตตะ : ข้าจะต้องคืนมัน (ให้นาง)

- วสันตเสนา : อารย อัจฉามยหมเนนารเยณานุกมยมานา สุวกั เคะหิ คนตุม ।
- วสันตเสนา : ท่านที่เคารพ ข้าต้องการกลับบ้านของข้า โดยให้ท่านสุภาพบุรุษนี้
ไปเป็นเพื่อน
- จารุทตตะ : ไมเตรย อนุคจจ ตตรภวตีม ।
- จารุทตตะ : ไมเตรยะ จงไปกับท่านหญิงเถิด
- วิหุชกะ : ตวเมไวดำ กลหีสคามินีมนุคจจนราชหส์ อิว โสภเส । อหิ ปุนรพราหมโณ
ยตร ตตร ชโนศจตุชปโถปนีต อิวโพบหาระ กุกุไรริว ขาทุยมาโน วิปตสเย ।
- วิหุชกะ : ตัวท่านนั้นแหละ จะงดงามเหมือนราชสีห์ที่ติดตามท่านหญิงคนนี้อย่าง
กรายงดงามเหมือนกลหงส์ แต่ข้า พราหมณ์ (ผู้นำสงสาร) จะถูกคนขยำขยี้
ให้เสียหายทุกอย่างก้าว เช่นเดียวกับเครื่องพลีที่คนนำไปวางไว้ที่จัตุรัส
สาธารณะถูกพวกสุนัขขยี้
- จารุทตตะ : เอว ภวตุ । สวยามานุกจจามิ ตตรภวตีม । ตพราชมารควิศวาสโยคยะ
ปรชวาลยนตำ ปฐทีปีกะ ।
- จารุทตตะ : เอาอย่างนี้ ข้าเองจะติดตามท่านหญิงไป ดังนั้น จงจุดคบเพลิง ที่ไว้ใจได้
สำหรับเดินในราชมารค (ทางเสด็จพระราช)
- วิหุชกะ : วรรณานก ปรชวาลย ปฐทีปีกะ ।
- วิหุชกะ : วรรณานกะ จุดคบเพลิง
- เจฎี : (ชนานติกม I) อเร ไตเลน วินา ปฐทีปีกะ ปรชวาลยนเต ।
- सार्वभि : (เข้าใกล้คนดู) เอ๊ะ ไม่มีน้ำมันแล้วจะจุดคบเพลิงได้อย่างไร

วิหุชกะ : (ชานนติกม I) อาศุจรมย I ตาะ ขลวสมากั ปรีทีปิกา อปมานิตนिरुณกา-
มูกา อิว คณิกา นิสะเนหา อิทานิม สัฎตตะ I

วิหุชกะ : (เข้าใกล้คนดู) นำประหลาดใจ ตอนนี้คบเพลิงของพวกเราหมดน้ำมัน
เหมือนกับหญิงงามเมืองนั้นแหละ พวกนางไม่แยแสคนรักที่เงินหมดแล้ว
หมดเสน่ห์ในตัวพวกเขา

จารุฑตตะ : ไมเตรย ภาตฺตุ I กฤตฺ ปรีทีปิกากิยะ I ปศฺย I

จารุฑตตะ : ช่างเถอะ ไมเตรยะ พอได้แล้วกับเรื่องคบเพลิง

อุทยตี หิ ศตางกะ กามินีคณตปาณฺฑุ -

รครหคณปริวารโ ราชมารุคปรีทีปะ I

ติมิรินิกรมธเย รคมโย ยสฺย เคาราะ

สรุตชล อิว ปงเก กุชีรธาราระ ปตฺนติ II 1.57 II

เพราะว่า คุณันลี ดวงจันทร์สีขาวนวลเหมือนแก้มของหญิงสาวผู้มีอารมณ์รัก มีกลุ่ม
ดวงดาวเป็นบริวาร ย่อมขึ้นทำหน้าที่เป็นประทีปบนถนนของพระราชา (ดวงจันทร์) ซึ่งมี
ลำแสงสีขาวตกลงมาท่ามกลางความมืดมิด เหมือนธารน้ำนมย่อมตกไปบนโคลนตมซึ่งน้ำได้
ไหลออกไปจนแห้ง II 1.57 II

(सानุราคม I) ภาตฺติ วสนตเสเน อิทํ ภาตฺตยา คฤหม I ปรีวิศตุ ภาตฺติ I

(พูดด้วยความรัก) ท่านหญิงวสันตเสนานี้คือบ้านของท่าน ตอนนี้ท่านสามารถเข้าไปได้แล้ว

วสนตเสนา : (सानุราคมวโลกยฺนตี นิษฺกรานตา I)

วสันตเสนา : (มองเขาด้วยความรัก แล้วเดินออกไป)

จารุฑตตะ : วยสฺย คตา วสนตเสนา I ตเทหิ I คฤหมเวว คจฺฉวาระ I

จารุฑตตะ : สหาย วสันตเสนาไปแล้ว มา เราสองคนก็จะกลับบ้านเช่นกัน

ราชมารุโค หิ ศุณโย'ยั รุกษิมะ สัจรนติ จ ।

วณจนา ปรีหฺรตฺวยา พหุโทษา หิ ศฺรวรี ॥ 1.58 ॥

เพราะราชมารคนี่ว่างเปล่าไม่มีผู้คน เจ้าหน้าที่จึงเที่ยวลาดตระเวนอยู่ เราต้องหลบ
หลีกเลี่ยงถูกล่อลวง เพราะกลางคืนมากไปด้วยอันตราย ॥ 1.58 ॥

(ปริกรมย 1) อิทํ จ สุวรนภาณํ รุกษิตฺว ยํ ตฺวยา ราเตตรา วรฺธมานเกนาปี ทิวา ।

(เดินไปรอบๆ) และกล่องเครื่องประดับทองนี้ควรได้รับการปกป้องโดยท่านในเวลากลางคืน
และโดยวธรรมานกะในเวลากลางวัน

วิทูษกะ : ยถา ภวานาชญาปยติ ।

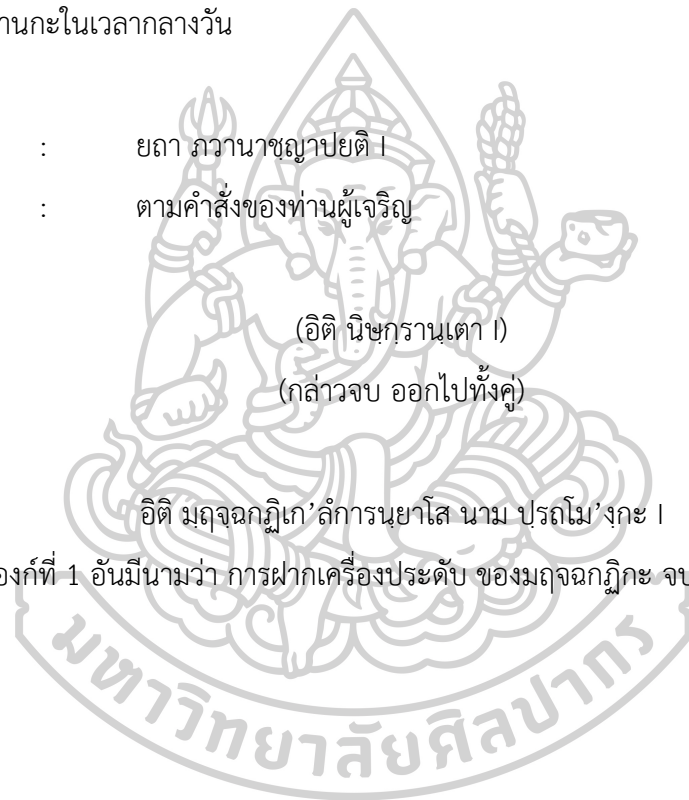
วิทูษกะ : ตามคำสั่งของท่านผู้เจริญ

(อิตติ นิษกรานเตา 1)

(กล่าวจบ ออกไปทั้งคู่)

อิตติ มฤจจกฺกิกะ'ลํการนยาโส นาม ปรถโม'งกะ ।

องค์ที่ 1 อันมีนามว่า การฝากเครื่องประดับ ของมฤจจกฺกิกะ จบเพียงเท่านี้

2.2 ปรีวรต และแปล องค์กรที่ 2

ทิวติโย'งกะ 1

องค์กรที่ 2 1

(ปรีวศย 1)

(เดินเข้ามา)

เจฎฐี : มาตรา'รยาสภาคํ สํเทเสน เปรชิตา'สมิ 1 ตทยาวตปรีวศยารยาสภาคํ
คจณามิ 1 (ปรีกรมยวโลกย จ 1) เอชา'รยา หฤทเยน กิมปยาลิขนตี
ติษฐูติ 1 ตทยวทุปสรปามิ 1

สาวรับใช้ : มารดาสงข์อความถึงนายหญิงของข้า ดังนั้น ข้าจะเข้าไป และเข้าหานาง
(และมองไปรอบๆ) นี่คือนายหญิงผู้เจริญของข้า กำลังนั่งครุ่นคิดกับบางสิ่ง
ในใจของนาง ถ้าอย่างนั้นข้าจะเข้าหานาง

(ตตะ ปรีวศิตยาสนสธา โสตกณฐา วสนตเสนา มทนิกา จ 1)

(หลังจากนั้น มทนิกา และวสันตเสนาผู้เป็นไข้ใจ เข้ามา)

วสนตเสนา : เจฎฐี ตตสฺตตะ 1

วสันตเสนา : สาวรับใช้ อะไรต่อไป

มทนิกา : อารุเย น กิมปิ มนฺตรยเส 1 กิ ตตสฺตตะ 1

มทนิกา : นายหญิงผู้เจริญ ท่านไม่ได้พูดอะไรเลย แล้วทำไมท่านจึงถามว่า อะไรต่อไป

วสนตเสนา : กิ มยา ภาณิตม 1

วสันตเสนา : ข้าพูดอะไรนะ

มทนิกา : ตตสฺตต อิติ 1

มทนิกา : ท่านถามว่า อะไรต่อไป

วสันตเสนา : (สภุเกษปม 1) อา เอวม ।
 วสันตเสนา : (คิ้วของนางขมวด) อ้อ ใช่

(อุปลสุตย 1)
 (ขยับเข้าใกล้)

ปรธมา เจฎี : อารุเย มาตา’’ทิตติ สนาตา ภูตวา เทวตานำ ปูชำ นิรวรตยติ ।
 สาวใช้คนแรก : นายหญิงผู้เจริญ มารดาขอให้ท่านอาบน้ำ และไปบูชาเทพเจ้า

วสันตเสนา : เจฎี วิชญาปย มาตรม । อทย น สนาสยามิ ตพพราหมณ เอว ปูชำ
 นิรวรตยติ ।

วสันตเสนา : สาวรับใช้ บอกแม่ข้าว่าวันนี้ข้าจะไม่อาบน้ำ ดังนั้น ให้พราหมณ์นั้นแหละ
 ทำพิธีบูชาให้เสร็จ

เฎี : ยทารยา’’ชญาปยติ । (อิตติ นิษกรานตา ।)
 สาวรับใช้ : ตามคำสั่งของนายหญิงผู้เจริญ (กล่าวจบ แล้วออกไป)

มทนิกา : อารุเย สเนหะ ปุจจติ น บุโรภาคิตา । ตตถิ นวิทม ।

มทนิกา : นายหญิงผู้เจริญ เป็นความรักของข้าที่กระตุ้นให้ข้าสอบถาม ไม่ใช่
 ความคิดที่จะหาข้อผิดพลาด ดังนั้น โปรดบอกข้าที่ว่าทั้งหมดนี้หมายถึง
 อะไร

วสันตเสนา : มทนิเก กัทถศิม มำ เปรกุเส ।

วสันตเสนา : มทนิกา เจ้าคิดว่าข้าเป็นอย่างไร

มทนิกา : อารยาเย ศุนยเหตุทยตเวณ ซานามิ เหตุทยคตฺ กมปยารยา’’ภิลชติติ ।

มทนิกา : จากความหม่อมลอยของนายหญิงผู้เจริญ ข้าก็รู้ว่า ท่านตกหลุมรักใครสักคน
 อยู่ในหัวใจของท่าน

- วสันตเสนา : สุขุ สุขุ ตวยยา ชญาตม | พรหุทยครุณหปณชิตา มทนิกา ชลฺ ตวม |
- วสันตเสนา : เจ้าเตาถูกแล้ว เจ้าคือมทนิกา ผู้ฉลาดในการหยั่งรู้หัวใจของผู้อื่นจริงๆ
- มทนิกา : ปริยํ เม ปริยม | กามะ ชลฺ นาไมช ภควานนุคฤทโธ มโหตสวสตรุณ
ชนสย | ตตถถยตวาราญา ก็ ราชา ราชवलฺโล วา เสวยเต |
- มทนิกา : ข้าดีใจ ข้าดีใจจริงๆ อันที่จริงท่านนั้นแหละได้ช่วยเหลือกามเทพ ผู้ทำให้
คนหนุ่มสาวได้สนุกสนานกัน ดังนั้น ขอนายหญิง ได้โปรดบอกข้าหน่อยว่า
เขาเป็นกษัตริย์ หรือเป็นราชา หรือเป็นคนโปรดของพระราชา ผู้ซึ่งจะรับ
บริการ (จากท่าน)
- วสันตเสนา : เจริ รนฺตุมิจฺฉามิ น เสวิตุม |
- วสันตเสนา : สาวรับใช้ ข้าต้องการเปล็ดเพลิน ไม่ใช่การรับใช้
- มทนิกา : วิทยาวิเศษาลักฤตตะ ก็ โกะปี พราหมณฺยฺว กามยเต |
- มทนิกา : ท่านรักพราหมณ์หนุ่มคนหนึ่งที่ได้โดดเด่นในเรื่องความรู้อันลึกซึ้งเป็นพิเศษ
ใช่หรือไม่
- วสันตเสนา : ปุชะนีโย เม พราหมณฺชนะ |
- วสันตเสนา : ข้ามีความเคารพในเหล่าพราหมณ์ทุกคน
- มทนิกา : กิมนกนคฺราก็มนชนิตวิภวิสฺตาโร วาณิชฺชฺว วา กามยเต |
- มทนิกา : หรือว่า ท่านชอบพ่อค้าหนุ่มบางคนทีละสมทรัพย์สมบัติมากมายจากการ
ไปเยี่ยมเยือนเมืองต่างๆ ใช่หรือไม่

- วสันตเสนา : หลยเซ อูปรทุมสนเหมปิ ปุรณยิชนั ปรีตยชย เทศานตรคมเนน วาณิชนโน
มทวิโยคชั ทุชมุตปาทยติ ।
- วสันตเสนา : เพื่อนเอ่ย พ่อค้าทำให้เกิดความเจ็บปวดอย่างมากจากการพลัดพราก
จากกัน โดยการไปต่างประเทศทิ้งบุคคลอันเป็นที่รักของเขาไว้ แม้ว่าความ
รักที่นางมีต่อเขาจะลึกซึ้งมากก็ตาม
- มทนิกา : อารเย น ราชาน ราชवलโลภ น พราหมโณ น วาณิชนนะ । ตตถ อิทานิมี
ส ภรตฤททาริกยา กามยเต ।
- มทนิกา : นายหญิงผู้เจริญ เขาไม่ได้เป็นพระราชชา หรือเป็นที่โปรดปรานของ
พระราชชาหรือเป็นพราหมณ์ หรือพ่อค้า แล้วที่นี้เขาเป็นใครล่ะ
ที่นายหญิงของข้าปรารถนา
- วสันตเสนา : หลยเซ ตวั มยา สห กามเทวายตโนทุยานัน คตา'สี่ะ ।
- วสันตเสนา : สาวรับใช้ เจ้าเคยไปเยี่ยมชมสวนเทวาลัยกามเทพกับข้าไหม
- มทนิกา : อารเย คตา'สมิ ।
- มทนิกา : ข้าเคยไปแล้ว นายหญิงผู้เจริญ
- วสันตเสนา : ตถา'ปิ मामุทาสีเนว ปฤจฉลสิ ।
- วสันตเสนา : ถึงกระนั้น เจ้าก็ยังถามข้า (เกี่ยวกับเรื่องนี้) ราวกับว่าเจ้าเป็นคนแปลกหน้า
- มทนิกา : ชญาตม । กิ ส เอว เยนารุยา ศรณาคตา'ภยุปปนนา ।
- มทนิกา : เข้าใจแล้ว เขาเป็นท่านผู้ประเสริฐคนเดียวกับที่ต้อนรับนายหญิงผู้เจริญ
ของข้าเมื่อท่านขอความช่วยเหลือให้หรือไม่
- วสันตเสนา : กีนามเธยะ ชลุ สะ ।
- วสันตเสนา : แล้วเขามีนามว่าอะไรล่ะ

- มทนิกา : ส ขลฺุ เศรษฐิจตฺวเร ปฺรตฺิวสตี ।
- มทนิกา : ได้ยินมาว่า เขาอาศัยอยู่ในย่านพ่อค้า
- วสนตเสนา : อยิ นามาสย ปฺฤษฏาสี ।
- วสันตเสนา : เอ๊ะ ข้าถามเจ้าถึงนามของเขา
- มทนิกา : ส ขลฺวารเย สุกฺฤทฺตีตฺนามเฮย อารยจารุทตฺโต นาม ।
- มทนิกา : นายหญิงผู้เจริญของข้า เขามีนามมงคลว่า ท่านจารุทัตตะผู้ประเสริฐ
- วสนตเสนา : (สทฺรขมฺ ๑) สาทฺ มทฺนิเก สาทฺ । สุขฺสุ ตฺวया ชฺญาตมฺ ।
- วสันตเสนา : (ร่าเริง) ยอดเยี่ยม มทนิกายอดเยี่ยม เจ้ารู้ถูกต้องแล้ว
- มทนิกา : (สวดตมฺ ๑) เอวํ ตฺวาทฺ ๑ (ปรกาศม) อารเย ทฺริทุระ ขลฺุ ส ศฺรฺยูเต ।
- มทนิกา : (กล่าวกับตัวเอง) ข้าจะ (กล่าวกับท่าน) ตอนนี้ (ออกเสียง) นายหญิงผู้เจริญของข้า ว่ากันว่าเขาเป็นคนยากจน
- วสนตเสนา : อตฺ เอว กามยเต । ทฺริทุรปฺรฺชสฺสฺกรานตฺมฺนนะ ขลฺุ คณฺิกา โลเก'วจฺนียา ภฺวตี ।
- วสันตเสนา : เพราะเหตุนี้แหละ ข้าจึงรักเขา เพราะว่า หญิงงามเมืองผู้มีใจรักใคร่ต่อคนรักที่ยากจนจะไม่ได้รับการตำหนิจากโลก
- มทนิกา : อารเย กิ ทฺินกฺุสมฺ สทฺการปาทปี มฺรฺกฺุระ ปฺนะ เสวนเต ।
- มทนิกา : นายหญิงผู้เจริญ ผึ้งเมียจะกลับไปหา (น้ำหวาน) ยังต้นมะม่วงที่ดอกร่วงหมดแล้วหรือ
- วสนตเสนา : อตฺ เอว ตา มฺรฺกฺุระ อฺจฺยนเต ।
- วสันตเสนา : (ไม่ พวkmันทำไม่ได้) ดังนั้น เขาจึงเรียกพวกมันว่า ผู้ผลิตน้ำผึ้ง

- มทนิกา : อารุเย ยทิ ส มนีชิตสตุตถิมรณมิตานิม สหสา นาภิสารยเต ।
- มทนิกา : นายหญิงผู้เจริญ ถ้าท่านต้องการเขา แล้วทำไมตอนนี้ท่านไม่เข้าหาเขาด้วยความตั้งใจของท่านเองในทันทีเล่า
- วสนุตเสนา : เจฏฐิ สหสา'ภิสารยมาณะ ปรัตยูปการทุรพลตยา มา ตาวชชโน
ทุรลภทุรศนะ ปุนรภวิษยติ ।
- วสันตเสนา : สาวรับใช้ ถ้าเข้าไปหาเขาด้วยตัวข้าเองในทันที จากนั้น หากข้าไม่สามารถให้ผลตอบแทนที่เพียงพอ (สำหรับการเสนอตัวของข้าเอง) เขาอาจจะไม่ให้ข้าไปเยี่ยมเขาอีกครั้ง และข้าต้องป้องกันไม่ให้เป็นอย่างนั้น
- มทนิกา : กิมต เอว โส'ลัการสตุสย หสเต นิกชิปะตะ ।
- มทนิกา : เพราะเหตุนี้เอง ท่านจึงฝากเครื่องประดับนั้นไว้ในมือของเขา ใช่ไหม
- วสนุตเสนา : ทยเช สุษุฑู ตวยยา ชญาตม ।
- วสันตเสนา : สาวรับใช้ เจ้าเขาได้อย่างถูกต้องแล้ว
(เนปถุเย)
(หลังฉาก)

อเร ภูฏฏารก ทศสุวรรณสย รุทโธ ทยุตกระ ปรปลาโยตะ ปรปลาโยตะ । ตทคฤหาณ คฤหาณ ।
ติษฐุ ติษฐุ । ทูราตปรทฤษโฏ'สิ ।

โอ ผู้ควบคุม นักพนันคนนี้ไม่ยอมให้เงินเดิมพันจำนวนสิบเหรียญทอง ได้วิ่งหนีไปแล้วๆ จับเขาที่ๆ หยุดนะๆ ข้าเห็นเจ้าจากระยะไกลนะ

(ประวัติยาปฏิเภษเปณ สัฎฐานตะ)

(ผลักฉากเข้ามาอย่างรีบร้อน)

ส้วาหกะ : อาศุจรมฺ | กษฏฺ เอษ ทุยฺตกรภวระ |
 สั้งวหกะ : นำประหลาดใจ นี่ไง คือสถานะที่เจ็บปวดของนักพนัน

นวนพนุธธนมุกตเวว ครทภยา หา ตาซิติโต'สฺมิ ครทภยา |

องคราษมุกตเวว ศกตวา ฆโฏตกจ อิว ฆาติโต'สฺมิ ศกตยา || 2.1 ||

แยเลย ข้าช่างเหมือนกับถูกลาเพศเมียที่ทิ้งหลุดพ้นจากเชือกมัดคอเป็นครั้งแรกของ
 มันทะด้วยสะกา⁴⁴ที่ชื่อว่าครรทภี เช่นเดียวกับ ฆโฏตกจะ ซึ่งถูกฟาดโดยศักติ (อาวุธ) ที่
 กรรณะราชาแห่งแคว้นอังคะปล่อยมา || 2.1 ||

เลขกวยาปลุตหุทฺยํ สภิกํ ทุยฺชฎฺวา ฌฎฺติ ปรภฺรชฺฎฺฆํ |

อิทานิมฺ มารุคฺนิปติตะ กํ ฆุ ชลฺลฺ ศฺรณฺนิ ปรปทเย || 2.2 ||

เมื่อเห็นว่าเจ้าของบ่อนมีใจยุ่งอยู่กับคะแนน เราเลยหนีออกมาทันที และตอนนี้ก็
 มาถึงถนนสาธารณะแล้ว บัดนี้เราจะเข้าหาใครหนอเพื่อลี้ภัย || 2.2 ||

ตพฺยวเตเตา สภิกทุยฺตกราวนุยฺโต มามนฺวิษยตะ ตาวทหฺ วิปริตภฺยํ ปาทภฺยาเมตจฺฉนฺย-
 เทวกุลํ ปรวิศย เทวีภฺวิษยามี | (พหฺวิจฺ นาฏฺยํ กฤตฺวา ตถา สติตะ |)

เอาล่ะ ขณะที่ทั้งสอง ทั้งเจ้าของบ่อน และผู้ควบคุมการเล่นพนันกำลังมองหาข้าที่อื่น ข้าจะ
 เข้าไปในเทวาลัยร้างแห่งนี้โดยเดินถอยหลัง และยืนอยู่ตรงนั้นรารวกับเทพธิดา (เขาทำท่าทางหลาย
 ครั้งแล้วก็ยังคงอยู่ในท่าทางนั้น)

(ตตะ ปรวิศติ มาถุโร ทุยฺตกรศจ |)

(หลังจากนั้น ผู้ควบคุมการเล่นพนัน และมาตุระ เข้ามา)

⁴⁴ เป็นการเล่นชนิดหนึ่ง ใช้ลูกบาศก์หรือลูกเต๋าทอดลงไปในอุปรกรณ์ที่เรียกว่า “เต็ง” แล้วเดินตัวหมากหรือตัว
 สกา ตามแต้มลูกบาศก์ในช่องบนกระดานสี่เหลี่ยมจัตุรัสที่เรียกว่า “กระดานสกา” บนกระดานสกาผู้เล่นแบ่งเป็น ๒ ฝ่าย
 แต่ละฝ่ายมีช่องสำหรับเดินตัวสกาฝ่ายละ ๑๒ ช่อง ตรงกลางระหว่าง ๑๒ ช่อง นั้น มีช่องใหญ่สำหรับเก็บตัวสกา เรียกว่า
 เมื่อง การเล่นสกาเป็นการพนันอย่างหนึ่ง ถ้าเล่นจนติดอาจทำให้เสียทรัพย์ (<http://legacy.orst.go.th/?knowledges>).

- มาตุระ (เจ้าของบ่อน) : อเร ภฏฏารก ทศสุวรรณสย รุทโธ พยุตกระ ปรปลายิตะ
ปรปลายิตะ | ตทคฤหาณ คฤหาณ | ติษฐุ ติษฐุ |
ทุราตปรทฤษโฏ'สิ |
- มาตุระ : โอ ผู้ควบคุม นักพนันคนนี้ไม่ยอมให้เงินเดิมพันจำนวนสิบเหรียญ
ทอง ได้วิ่งหนีไปแล้วๆ จับเขาที่ๆ หยคนะๆ ข้าเห็นเจ้าจาก
ระยะไกลนะ
- พยุตกระ :
ผู้ควบคุมการเล่นพนัน : ยทิ วรชสิ ปาตาลมินทุรี ศรีณ จ ส้าปรต ยาสี |
สภิกั วรชยิตไวกั รุทโร'ปี น รกษิตุ ตรติ || 2.3 ||
ตอนนี้ ไม่ว่าเจ้าจะไปยังแดนใด (บาดาล) หรือขอความคุ้มครองจากพระอินทร์ก็ตาม
ไม่มีผู้ใด แม้แต่พระศิวะก็ไม่สามารถจะช่วยเจ้าได้ นอกจากเจ้าของบ่อนคนเดียว || 2.3 ||
- มาตุระ : กุตร กุตร สุสภิกวิปรลมหก ปลายเส เร ภยปริเวปีตางคก |
ปเท ปเท สมวิษมิ สขลนกุลิ ยโส'ติภษณั กุรวน || 2.4 ||
โอ เจ้าผู้โกงเจ้าของบ่อนที่เป็นคนดี โอ เจ้าจะวิ่งหนีไปไหนได้โดยที่อวัยวะยังสั่นด้วย
ความหวาดกลัว สะดุดทุกอย่างก้าว แม้กระทั่งพื้นดิน ทั้งที่เรียบ และไม่เรียบ และทำให้มัว
หมองอย่างมาก (อับอายขายหน้า) ทั้งครอบครัว และชื่อเสียงที่ดีของเจ้า || 2.4 ||
- พยุตกระ : (ปท วิภษย |) เอช วรชติ | อัยั ปรนษฎา ปทวิ |
- ผู้ควบคุมการเล่นพนัน : (ตรวจสอบรอยเท้า) เขาไปที่นี้ (ไปต่อแล้ว) รองเท้าหายไป
- มาตุระ : (อาโลกย สวิตรภม |) อเร วิปรตีเปา ปาเทา | ปรติมาศุนยั
เทวกุลม | (วิจินตย |) ฐุโรโต พยุตกรโร วิปรตีปาภยั ปาทาภยั
เทวกุลั ปรวิษฎะ |

มาตุระ : (สังเกต และไต่ร่อง) เฮ้ย มีรอยเท้าในทิศทางที่สวนทางกัน และ
เทวาลัยนี้ (เรารู้จักว่า) ไม่มีรูปเคารพ (ครุ่นคิด) นักพนันจอมโกง
คนนั้นเข้าเทวาลัยโดยเดินถอยหลังเข้าไป

ทวยตกระ : ตโต'นุสรวาระ ।

ผู้ควบคุมการเล่นพนัน : ถ้างั้น เราตามเขาไป

มาตุระ : เอว์ ภาตฺ ।

มาตุระ : อย่างนั้นแหละดีแล้ว

(อุภา เทวกุลปรเวศ์ นิรุพยตะ । ทฤษฏวานโย'นยฺ สัชญาปย ।)

(ทั้งคู่แสดงให้เห็นว่าพวกเขาเข้าไปในเทวาลัย มองหา แล้วให้สัญญาณซึ่งกัน และกัน)

ทวยตกระ : กถึ กาชฐุมยึ ปรัตติมา ।

ผู้ควบคุมการเล่นพนัน : มีรูปปั้นไม้ที่นั่นได้อย่างไรกัน

มาตุระ : อเรน ขลฺ น ขลฺ । ไสลปรตติมา । (อติ พหุวิธึ จาลยติ ।

สัชญาปย จ ।) เอว์ ภาตฺ । เอหิ । ทฤษฏเตน กฤษฑาวะ । (อติ พหุวิธึ
ทฤษฏตี กฤษฑตะ ।)

มาตุระ : เฮ้ย ไม ไมใช่แน่ มันเป็นรูปปั้นหิน (พูดเสร็จ เขาเขย่ามันด้วย

วิธีการต่างๆ แล้วส่งสัญญาณ) ช่างเถอะ เราทั้งสองมาพนันกัน
(เขาทั้งสองเล่นพนันหลายวิธี)

สัวาหกะ : (ทฤษฏเตจฉาวิการสัวรณฺ พหุวิธึ กฤตฺวา । สวคตมฺ ।) อเร ।

สังวาหกะ : (ใช้วิธีต่างๆ ที่จะยับยั้งไม่ให้ความมอยากเล่นการพนันปรากฏ
ออกมา พุดกับตัวเอง) เอ๊ะ ทำไมนะ

กตดาศพโท นิรนาณกสย หรติ หฤทย์ มนุษยสย ।

ฅมกกาศพท อิว นราริปลสย ปุรภรรษฏุราชยสย ॥ 2.5 ॥

เสียงลูกสะก่าจึงสั้นสะเทือนหัวใจของมนุษย์ผู้สิ้นเนื้อประดาตัว เช่นเดียวกับเสียง
กลองเขย่าพระหฤทัยของพระราชารู้สึกละอายใจของพระองค์ ฉะนั้น ॥ 2.5 ॥

ชานามิ น กริทธิษยามิ สุมเรศิขรปตนสนิภิ ทฤษุตม ।

ตถา'ปิ ชลุ โภกิลมธุระ กตดาศพโท มโน หรติ ॥ 2.6 ॥

เรารู้ตัวว่าเราจะไม่เล่นการพนันอีกต่อไป อันเปรียบเสมือนการกระโดดจากยอดเขา
พระสุเมร แต่เสียงเขย่าของลูกสะก่า ยังคงไพเราะเหมือน (เสียงร้อง) ของนกกาเหว่า อัน
ยั่วยวนใจ ॥ 2.6 ॥

ทฤษุตกระ : มม ปาฐุ มม ปาฐุ ।
ผู้ควบคุมการเล่นพนัน : การโยนเป็นที่ของข้า การโยนเป็นที่ของข้า
มาตุระ : น ชลุ । มม ปาฐุ มม ปาฐุ ।
มาตุระ : ไม่น่าจะ มันเป็นที่ของข้า มันเป็นที่ของข้า
สัวาหกะ : (อนยตะ สหิสปสฤตย ।) นนุ มม ปาฐุ ।
สังวาหกะ : (เข้ามาจากด้านข้างอย่างกะทันหัน) มันคือการโยนของข้า
มิใช่หรือ

ทฤษุตกระ : ลพระ ปุรุษะ ।

ผู้ควบคุมการเล่นพนัน : เราได้ตัวแล้ว

มาตุระ : (คฤหิตวา ।) อเร ลุปตทณชก คฤหิตโต'สิ । ปุรยจณ ตททศสุวรณม ।

มาตุระ : (จับเขาไว้) เฮ้ย เจ้าคนที่โกงเงินที่วางเดิมพัน (ผู้หลีกเลียงการ
ลงโทษ) เจ้าถูกจับได้แล้ว ส่งมอบทองทั้งสิบเหรียญนั้นมา

- ส้วาหกะ : อหุย ทาสยามิ ।
 สั้งวาหกะ : ข้าจะให้วันนี้
- มาถูระ : อธุนา ปฺรยจณฺ ।
 มาถูระ : ให้พวกเราเดี๋ยวนี้อยู่
- ส้วาหกะ : ทาสยามิ । ปฺรสาทํ กุรุ ।
 สั้งวาหกะ : ข้าจะให้ โปรตอดทนอีกนิด (ได้โปรดเถิด)
- มาถูระ : อเร นนุ สํปรตฺ ปฺรยจณฺ ।
 มาถูระ : เฮ้ย เจ้าหมอนี่ ข้าบอกว่าให้เงินเดิมพันทันทีนะเว้ย
- ส้วาหกะ : ศิริระ ปตติ । (อติ ภูเมา ปตติ ।)
 สั้งวาหกะ : ข้ารู้สึกเวียนหัว (กล่าวจบ เขาล้มลงบนพื้น)
 (อุเภา พหุวิธฺ ตาทยตฺ)
 (ทั้งคู่ตบตีเขาด้วยวิธีต่างๆ)
- มาถูระ : เอช ตวิฺ ชลฺ ทยุตกรมณฺทลยา พทฺโธ'สฺสิ ।
 มาถูระ : ตอนนี้ ข้าขอจับกุมเจ้าในนามของสมาคมผู้เล่นพนัน
- ส้วาหกะ : (อุตถาย สวิชาทมฺ) กถิ ทยุตกรมณฺทลยา พทฺโธ'สมฺมิ । กษฺฎฺมฺ । เอโช'สมากํ
 ทยุตกรณามลงฆนียะ สมยะ । ตสมฺมาตฺกุโตะ ทาสยามิ ।
 สั้งวาหกะ : (ลุกขึ้น อย่างยากลำบาก) เป็นไปได้ยังไง ข้าก็ถูกจับในนามของสมาคม
 นักพนัน นี่มันเป็นกฎที่นักพนันอย่างพวกเราไม่สามารถฝ่าฝืนได้ แต่ข้าจะ
 เอาเงินจากไหนมาจ่าย

- มาตุระ : อเร คณทะ ฤรียตำ ฤรียตาม ।
- มาตุระ : เฮี้ย ให้คำมั่นสัญญาสิ ว่าจะจ่าย
- ส้วาทกะ : เอว์ กโรมิ । (ทฤษฎกรมุสปลฤศย) อรรธึ ตุภุญ ททามิ อรรธึ เม
มฤจตุ ।
- สังวาทกะ : ดั่งนั้น ข้าจะให้สัญญา (เข้าใกล้ผู้ควบคุมการเล่นพนัน) ข้าจะจ่าย
ครึ่งหนึ่ง ท่านควรลดให้เหลือครึ่งเดียว
- ทฤษฎกรมุสปลฤศย : เอว์ ภวตุ ।
- ผู้ควบคุมการเล่นพนัน : ตกลง เอาตามนั้น
- ส้วาทกะ : (สภิกมุสปลฤศย) อรรธึสย คณทํ กโรมิ । อรรธึมปี ม อารโย มฤจตุ ।
- สังวาทกะ : (เข้าใกล้เจ้าของบ่อน) ข้ายอมจ่ายครึ่งหนึ่ง ท่านต้องลดให้ซ้านะ
- มาตุระ : โก โทษะ । เอว์ ภวตุ ।
- มาตุระ : ไม่มีอะไรเสียหาย ขอยอมตามนั้น
- ส้วาทกะ : (ปรภาศม) อารย อรรธึ ตวยา มฤตม ।
- สังวาทกะ : (กล่าวเสียงดัง) ท่านผู้เจริญ ท่านยอมลดครึ่งหนึ่งนะ
- มาตุระ : มฤตม ।
- มาตุระ : ใช่ ยอมลด
- ส้วาทกะ : (ทฤษฎกรมุสปลฤศย) อรรธึ ตวยา'ปี มฤตม ।
- สังวาทกะ : (กล่าวกับผู้ควบคุมการเล่นพนัน) ท่านลดให้ครึ่งหนึ่งด้วยนะ
- ทฤษฎกรมุสปลฤศย : มฤตม ।
- นักพนัน : ลดให้แล้ว

- ส้วาหกะ : สำปรตํ คมิษยามิ ।
 สั้งวาหกะ : ข้าจะออกไปเดี๋ยวนี้อแล้ว
- มาถูระ : ปฺรยจฺจ ตททศสุวรณฺม । กุตร คจฺจสิ ।
 มาถูระ : เอาทองสิบเหรียญนั้นมา เจ้าจะออกไปที่ไหน
- ส้วาหกะ : เปฺรภษชฺวํ เปฺรภษชฺวํ ภูฏฏารกาะ । หา สำปรตเมว เอกสยารุเช คณฺฑชะ
 กฤตชะ อปรสยารุชํ มุฏตม । ตถา’ปี มามพลํ สำปรตเมว ยาจเต ।
 สั้งวาหกะ : ผู้ควบคุมการเล่นพนัน ดูสิ ดูสิ ข้าเพิ่งสัญญาว่าจะจ่ายครึ่งหนึ่งเดี๋ยวนี้อเอง
 ส่วนอีกครั้งหนึ่งท่านลดให้ เจ้าของบ่อนยังขอให้ข้าจ่ายสิบเหรียญอยู่อีก
 ข้าไม่มีจ่ายหรือ
- มาถูระ : (คฤหิตฺวา) ฐุรุต มาถูโร’หํ นิปฺญชะ । อตร นาหํ ฐุรุตยามิ । ตตฺปฺรยจฺจ
 ตลลุปตทณฺฑก สรวํ สุวรณฺํ สำปรตม ।
 มาถูระ : (จับเขาไว้) เจ้าคนเจ้าเล่ห์ ข้าคือมาถูระ และข้าฉลาดมากอย่างที่เจ้ารู้
 ข้าจะไม่ยอมให้ตัวเองถูกโกงในเรื่องนี้ ดังนั้น เจ้าคนขี้โกงจากเงินพนัน
 จ่ายทองทั้งหมดตอนนี้เลย
- ส้วาหกะ : กุโตะ ทาสยามิ ।
 สั้งวาหกะ : ข้าจะจ่ายเงินพวกท่านได้อย่างไร
- มาถูระ : ปีตรํ วิกรีย ปฺรยจฺจ ।
 มาถูระ : ชายพ่อของเจ้า และจ่ายมัน
- ส้วาหกะ : กุโตะ เม ปีตา ।
 สั้งวาหกะ : ข้ามีพ่อที่ไหนกัน

- มาตุระ : มาตริ วิกรีย ปรยจณ ।
- มาตุระ : ขายแม่ของเจ้า และจ่ายมัน
- ส้วาหกะ : กุโต เม มาตา ।
- สังวาหกะ : ข้ามีแม่ที่ไหนกัน
- มาตุระ : อาตมานัน วิกรีย ปรยจณ ।
- มาตุระ : ขายตัวของเจ้าเอง และจ่ายมัน
- ส้วาหกะ : กुरुต ปรสาทม । นยต มา ราชมารคม ।
- สังวาหกะ : ได้โปรดเกิด โปรดพาเข้าไปที่ทางหลวงของพระราชา
- มาตุระ : ปรสร ।
- มาตุระ : ตามมา
- ส้วาหกะ : เอิวิ ภวต । (ปริกรามติ ।) อารยาะ กริณีธวั มามสย สมิกสย หสตาททศมิหะ
 สุวรมโกะ । (ทฤษฏวา । อากาเศ ।) ก็ ภณถ ‘ก็ กริชยสิ’ อิติ । เคเห เต
 กรมกโร ภวิชยามิ । กลมทตตวา ปรติวจัน คตะ । ภวตเววม । อิมมนยั
 ภณิชยามิ । (ปุนสตเทว ปฐติ ।) กลเมโซ’ปิ มามวธีรย คตะ । หา อารย-
 จารุทตตสย วิภเว วิขมิเต เอษ วรเต มนทภาคยะ ।
- สังวาหกะ : ตกลง (เดินไปรอบๆ) ท่านผู้เจริญทั้งหลาย โปรดซื้อตัวข้าจากมือของผู้คุม
 คนนี้ ที่นี่ โดยจ่ายทองสิบเหรียญ (มองขึ้นดู เสียงดังมาจากอากาศ) “เจ้า
 บอกว่าอะไรนะ เจ้าทำอะไรได้บ้าง” “ข้าสามารถเป็นคนรับใช้ต่ำต้อยใน
 บ้านของท่านได้” ทำไมนะ เขาเดินผ่านไปโดยไม่ตอบอะไรเลย ไม่เป็นไร
 ข้าจะพบกับสุภาพบุรุษอีกคน (เขาพูดประโยคนั้นซ้ำอีกครั้ง) ทำไมนะ เขา
 ก็ถูกรับเข้าเช่นกัน และจากไป อนิจจา เมื่อทรัพย์สมบัติของท่านจารุทัตตะผู้
 สูงส่งหมดสิ้น ข้าก็โชคร้ายแบบนี้แหละ

มาถุระ : นนุ เทหิ ।
 มาถุระ : จ่ายทองมาเดี่ยวนี้นะ

 ส้วาหกะ : กุโต ทาสยามิ । (อิตติ ปตติ)।
 สั้งวาหกะ : ข้าจะจ่ายได้อย่างไร (กล่าวจบ เขาล้มลง)

(มาถุระ กรษติ 1)

(มาถุระ ดิ่งเขาขึ้นมา)

ส้วาหกะ : อารุยะ ปริตรายธวี ปริตรายธวม ।
 สั้งวาหกะ : ช่วยข้าเถิด ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ช่วยข้าด้วย

(ตตะ ปุริวัติ ทรรทุระกะ 1)

(หลังจากนั้น ทรรทุระกะเข้ามา)

ทรรทุระกะ : โภกะ ทูยต์ หิ นาม ปุรุชสยาสีหาสนํ ราชยม ।
 ทรรทุระกะ : ท่านผู้เจริญ เป็นความจริง ขึ้นชื่อว่าการพนัน มันก็คือ อาณาจักรที่ไร้
 บัลลังก์ของบุรุช

น คณยติ ปราภาวี กุตศุจิทธรติ ททาติ จ นิตยมรุธชาตม ।

นฤปติริว นิกามมายทฺรสี วิภวตา สมฺปาสยเต ชเนน ॥ 2.7 ॥

มันไม่สนใจว่าใครจะแพ้ มันจะเก็บไว้ และให้ไปจากสิ่งที่เกิดจากทรัพย์ตลอดเวลา
 เช่นเดียวกับ ราชาก็จะคาดหวังว่าจะมีรายได้มาก (จากภาษี) และรอคอยการแสดงความ
 เคารพบูชาจากมหาเศรษฐี ॥ 2.7 ॥

อปี จ ।

และ

ทรวัย ลพธ์ ทยเตโนว ทารา มิตร ทยเตโนว ।

ทตต์ ฎกต์ ทยเตโนว ตรวี นษฏ์ ทยเตโนว ॥ 2.8 ॥

ทรัพย์ที่ได้มาจากการพนัน ภรรยา และเหล่าสหายที่ได้มาจากการพนัน ของขวัญที่ได้รับ และสิ่งของที่ได้ใช้สอยจากการพนันนั้นแล สุดท้ายทุกอย่างจะสูญหายไปเพราะการพนันเหมือนกัน ॥ 2.8 ॥

อปิ จ ।

และ

เตรตาหฤตสรวสวะ ปาวรปตนาจจ โศษิตศรีระ ।

นรทิตทรศิตมารคะ กณฺเณ วินิปาติโต ยามิ ॥ 2.9 ॥

เมื่อสมบัติทั้งหมดของเราถูกยึด โดยการทอดสะกาที่เรียกว่า “เตรตา” แล้วร่างกายของเราก็ร้อนเพราะการหมุน (ผิด) ของ “ปาวระ” (ลูกสะกาแต่มีสอง) และต่อไปก็มีทางที่แสดงให้เราเห็นการทอดสะกาที่เรียกว่า “นรทิตะ” ตอนนี้เราไป (ในที่สุด) ถูกโค่นลงสู่พื้น (คือ ถูกทำลายอย่างสมบูรณ์) โดยการทอดสะกาที่เรียกว่า “กฏะ” (สี่แฉก) ॥ 2.9 ॥

(อครโต'วโลกย ।) อยมสมากิ ปูรวสสิโก มาถู อิติ เอวาภิวัตเต । ภวตุ । อปกรมิตุ นศกยเต । ตทวคุณฐยามยาตมานม । (พหุวิธิ นาฏยิ กฤตวา สติตะ । อุตตริยิ นิรีกษย ।)

(มองไปข้างหน้า) นี่คือ อดีตเจ้าของบ่อน มาถูระของเรานี้ เขาเดินทางนี้ เอาเออะ เมื่อข้าไม่สามารถหลบหนีเขาได้ (หลีกเลี่ยงเส้นทางของเขา) ดังนั้น ข้าก็จะปิดบังตัวเอง (เขาวางท่าทางต่าง ๆ แล้วยื่นพิจารณาผ้าห่มคลุมของเขา)

อยิ ปฏะ สุตฺรทริทฺรตา คโต หวยิ ปฏศฉิทรศไตรล็กฤตะ ।

อยิ ปฏะ ปุรวาริตุ น ศกยเต หวยิ ปฏะ สิวฤต เอว โศภเต ॥ 2.10 ॥

ผ้าผืนนี้ขาดด้วยส่วนใหญ่ไป ผ้าผืนนี้กลายเป็นเครื่องแต่งกายมีรู้อยูรู ผ้าผืนนี้ไม่สามารถสวมใส่ได้เลย ผ้าผืนนี้ยอมงดงามเมื่อมันไว้เท่านั้น ॥ 2.10 ॥

อถ วา กิมยิ ตปสฺวี กริชยติ । โย ทิ

หรือว่า เจ้าคนที่น่าสงสารคนนี้ (มาถูระ) จะทำอะไรเข้าได้ ข้าซึ่งจริงๆ แล้ว

ปาเทโนเคน คคเน ทวีตีเยน จ ภูตเล ।

ดิษฐามยูลุมพิตสดาวทยาวตดิษฐติ ภาสกระ ॥ 2.11 ॥

สามารถยืนโดยขาข้างหนึ่งอยู่บนท้องฟ้า และอีกข้างหนึ่งอยู่บนพื้น (ยืนขาเดียว) ได้
 ตราบเท่าที่ดวงอาทิตย์ยังอยู่บนท้องฟ้า (ตั้งแต่เช้าถึงเย็น) ॥ 2.11 ॥

มาถูระ : ทาปย ทาปย ।

มาถูระ : จ่ายมา จ่ายมา

ส้วาทกะ : กุโต ทาสยามิ ।

สังวาทกะ : ข้าจะจ่ายได้อย่างไร

มาถูระ : (กรษติ 1)

มาถูระ : (ตั้งตัวเขาไว้)

ทรุทรกะ : อเย กิเมตทครตตะ । (อากาเศ) ก็ ภวานาห อัย ฑยุตกระ สภิกเนน ขลิกรียเต
 น กศจินโมจยตีติ । นนวย ทรุโร โมจยติ । (อุปสฤตย 1) อนตรมนตรม ।
 (ทฤษฏาวา 1) อเย กลั มาถูโร รุรตตะ । อยมปี ตปสวี่ ส้วาทกะ ।

ทรุทรกะ : เอ๊ะ นี่คืออะไร (ที่เกิดขึ้น) ต่อหน้าข้า (เสียงมาจากอากาศ) ท่านว่าอะไรนะ
 นักพนันคนนี้ถูกทารุณกรรมโดยเจ้าของบ่อน และไม่มีใครปล่อยเขาให้เป็น
 อิศระใช้ไหม ทรุทรกะคนนี้จะปล่อยให้เขาเป็นอิสระละนะ (เดินเข้าไป
 ใกล้) หลีกทาง หลีกทาง (มองหา) เอ๊ะ เป็นไปได้ยังไง นี่มาถูระเจ้าเล่ห์
 และนี่ก็คือสังวาทกะที่น่าสงสาร

ยะ สุตพธิ์ ทิวสานตมานตศิรา นาสเต สมูลุมพิตโต

ยสโยทษรชณโลษฏไกรปี สทา ปฤษะภู น ชาตตะ กิณะ ।

ยสโยตจจ น กุกุโรรหรรหรงฆานตริ จวรยเต

ตสยตายายตโกมลสย สตต ฑยุตปรสงเคน กิม ॥ 2.12 ॥

ทำไมนะ ชายที่สูงมาก และร่างกายบอบบางคนนั้นจึงหมกหมุ่นอยู่กับการพนันอย่าง ต่อเนื่อง เขายืนอยู่กับที่ ก้มหัว โคลงตัวไปข้างหน้า ไม่ยอมนั่งจนหมดวัน ที่หลังของเขาก็ไม่มีบาดแผลที่เกิดจากการเอาตินขัดถู วันแล้ววันเล่า น้องของเขาก็ไม่เคยถูกสุนัขกัดแต่อย่างใด
 || 2.12 ||

ภาตฺตุ | มาตุํริ ตาวตฺसानตฺวยามิ | (อุปคฺมย |) มาตุํร อภิวัตฺยเอ |

ดีละ ข้าจะทำให้มาตุระสงบลงก่อน (ขยับเข้าไปใกล้) ข้าขอคารวะท่าน มาตุระ

มาตุระ : (ปรตฺยภิวัตฺยเต |)

มาตุระ : (กล่าวคำทักทายตอบ)

ทรรทุระกะ : กิเมตฺม |

ทรรทุระกะ : นี่คืออะไร

มาตุระ : อัยํ ทศสุวฺรณํ ธารยตี |

มาตุระ : สหายคนนี้เป็นหน้ทองคำสีบเหรียญ

ทรรทุระกะ : นนุ กฺลยวฺรตฺเมตฺต |

ทรรทุระกะ : นั่นเป็นเพียงของเล็กน้อย มิใช่หรือ

มาตุระ : (ทรรทุระสย กษาศตลลฺลฺนฐฺฏิกฤตํ ปฏฺมาภุชฺชย |) ภรตาระ ปศยตฺ ปศยตฺ |

ซฺรซฺรปฏฺปฺราวุธโตะ'ยํ ปุรุโช ทศสุวฺรณํ กฺลยวฺรตํ ภณตี |

มาตุระ : (ดึงผ้าคลุมตัวที่ม้วนอยู่ใต้รักแร้ของทรรทุระออกมา) ดูเถิด นายท่าน ทั้งหลาย จงดูชายคนนี้สวมเสื้อผ้าขาดร้วย (เช่นนั้น) ยังมีหน้าบอกว่าทองคำสีบเหรียญเป็นเพียงของเล็กน้อย

- ทรรุทระ : อเร มูรข นนหวหิ ทศสุวรรณานกฏกรณน ปрызจฉามิ | ตตถิ ยสยาสุติ ธนํ
ส กิ โกรเท กฤตวา ทศยติ | อเร
- ทรรุทระ : เฮีย เจ้าโง่ ข้าสามารถจ่ายทองสิบเหรียญได้เพียงโดยการทอดสะกา
“ที่เรียกว่ากฐะ” คนที่มีเงิน เขาเอาเงินที่เก็บไว้ที่ทรงอกของเขาออกมาให้
คนทั่วไปเห็นอย่างนั้นหรือ

ทุรวรุโณ’สิ วินษุโณ’สิ ทศสุวรรณสย การณาต |

ปณเจนนทริยสมายุกโต นโร วุยาปาทยเต ตวยา || 2.13 ||

เจ้าเป็นคนวรรณะต่ำ เจ้าถึงเคราะห์กรรม (พินาศ) เพราะเจ้ากำลังฆ่ามนุษย์ผู้
ประกอบพร้อมด้วยอินทรียทั้งห้า เพียงเพื่อประโยชน์ของทองคำแคสิบเหรียญ || 2.13 ||

- มาตุระ : ภรตเต ตว ทศสุวรรณิ กลยวระเต | มไมเช วิภาเว |
- มาตุระ : นายท่าน ทองคำสิบเหรียญอาจเป็นของเล็กน้อยสำหรับท่าน
สำหรับข้ามันคือทรัพย์มหาศาล
- ทรรุทระ : ยทเยวํ ศรุตํ ตรหิ | อนยํสดาวทศ สุวรรณสยิว ปрызจฉ |
อยมปิ พยุดํ สิลยตุ |
- ทรรุทระ : ถ้าเป็นเช่นนั้น ก็ฟังข้า ให้ทองคำเพิ่มอีกสิบเหรียญแก่ชายคนนี้
แล้วให้เขาเล่นการพนันด้วยทองนั้น
- มาตุระ : ตตถิ ภวตุ |
- มาตุระ : แล้วจะเกิดอะไรขึ้น
- ทรรุทระ : ยทิ เชษยติ ตทา ทาสยติ |
- ทรรุทระ : ถ้าเขาชนะ เขาจะจ่ายท่าน
- มาตุระ : อถ น ชยติ |
- มาตุระ : และถ้าเขาไม่ชนะล่ะ

- ทรรทุรกะ : ตทา น ทาสยติ ।
 ทรรทุรกะ : ัจฉนเขากัไม่จัาย
- มาถูระ : อถ น ยุกต์ ชลปิตุม । เอวมาจกษานสตุว ปรัยจฉ รุตุก । อหมีปี นาม
 มาถูโร รุตุโต ทุยตุ มัถยา”ทรศยามิ । อนยสมาทพูยหึ น วิถมิ । รุตุต
 ขณชิตวฤตุโต’สิ ตวม ।
- มาถูระ : ตอนนี้มันไม่มีประโยชน์ที่จะพุดคุยอีกต่อไป คนเจ้าเล่ห์ เมื่อกกล่าวแบบนี้
 ท่านนั้นแหละจ่ายเติมพั้นนั้นมา เจ้าคนชั่ว ข้ามาถูระนะไว้ย ใครๆ ก็รู้ว่าข้า
 เป็นนักพนันเช่นกัน ข้าจะเล่นพนันโดยไม่เอาอะไรไต้ยงใจ ข้าไม่กลัวใคร
 ัจฉนนั้น คนเจ้าเล่ห์ เจ้าเป็นคนเลวทราม (ไม่เหมาะที่จะเป็นนักพนัน)
- ทรรทุรกะ : อเร กะ ขณชิตวฤตุตตะ ।
 ทรรทุรกะ : เฮี้ย ใครเป็นคนเลวทราม
- มาถูระ : ตวี ขลฺ ขณชิตวฤตุตตะ ।
 มาถูระ : ท่านนั้นแหละ เป็นคนเลวทราม
- ทรรทุรกะ : ปิตา เต ขณชิตวฤตุตตะ । (สัวหกสยาปกรมิตุ สัชญา ททาติ ।)
 ทรรทุรกะ : พ่อของท่านเป็นคนเลวทราม (ทำสัญญาให้สัวหกกะหนี)
- มาถูระ : เวศยาปุตร นนเววมว ทุยตุ ตวยา เสวิตม ।
 มาถูระ : ท่านผู้เป็นลูกของหญิงงามเมือง ท่านก็เล่นการพนันแบบนี้ไม่ใช่หรือ
- ทรรทุรกะ : มไยวี ทุยตุมาเสวิตม ।
 ทรรทุรกะ : ใช่ ข้าได้เล่นการพนันแบบนี้
- มาถูระ : อเร สัวหก ปรัยจฉ ตทุทศมูรณม ।
 มาถูระ : เฮี้ย เจ้าสัวหกกะ จ่ายทองสิบเหรียญมา

ส้วาหกะ : อหุย ทาสยามิ | ตาวททาสยามิ |
 สั้งวาหกะ : ข้าจะจ่ายให้วันนี้ ข้าจะจ่ายให้ทันที

(มาถูระ กรษติ |)

(มาถูระ จับเขาไว้)

ทรรุทระ : มุรุข ปโรเกษ ขลึกรตุํ ศกยเต น มมาครตตะ ขลึกรตุํม | (มาถูระ ส้วาหกะ
 มากฤษย โฆณายำ มุขฎิปรหารํ ททาทิ | ส้วาหกะ สโศณิตํ มุรุจฉำ นาฏยน-
 ภูเมา ปตติ | ทรรุทระ อุปสตุตยานตฺรยติ | มาถูโร ทรรุโร ตาทยติ | ทรรุโร
 วิปรติปี ตาทยติ |)

ทรรุทระ : เจ้าโง่ เจ้าสามารถคุกคามเขาได้ในขณะที่ข้าไม่อยู่ แต่ไม่ใช่ ต่อหน้าข้า
 (มาถูระ ดึงสั้งวาหกะมา และใช้กำปั้นทุบที่จมูกของเขา สั้งวาหกะแสดงท่า
 ให้เห็นว่าเขามีเลือดออก และเป็นลม และล้มลงบนพื้น ทรรุทระเข้าไปหา
 และคู้มกัันเขา มาถูระจูงมทรรุทระ ทรรุทระจูงมกลับ)

มาถูระ : อเร อเร ทุษฏ บุศุจลึปุตฺรค ผลมปี ปราปสยสิ |

มาถูระ : เฮ้ย เฮ้ย เจ้าว้ายร้าย ลูกของหญิงงามเมือง เจ้าจะได้รับผลของการกระทำนี้

ทรรุทระ : อเร มุรุข อหิ ตวยา มารคคต เอว ตาทิตะ | ศโว ยทิ ราชกุลเ ตาทยิชยสิ
 ตทา ทฺรกษยสิ |

ทรรุทระ : เฮ้ย เจ้าโง่ เจ้าได้จูงข้าในขณะที่ข้าอยู่บนท้องถนน ถ้าว่าพรุ่งนี้เจ้าชก
 ต่อยข้าในวัง ในตอนนั้นแหละ เจ้าจะได้เห็น

มาถูระ : เอช เปรกษิชเย |

มาถูระ : ข้าพร้อมแล้วที่จะเห็น

ทรรุทระ : กถิ ทฺรกษยสิ |

ทรรุทระ : เจ้าจะเห็นแบบไหน

มาถุระ : (ปรัสารย จกษุซี I) เอวี เปรกษิษเย I

มาถุระ : (เขาเบิกตากว้าง) เห็นแบบนี้เิง

(ทรทุโร มาถุระสย ป่าศุณา จกษุซี ปุริยิตวา ส้วาหกสยาปกรมิตุ์ สัชญา ททาติ I มาถุโร'กษิณี
นิคฤหย ภูเมา ปตติI ส้วาหโก'ปกรามติ I)

(ทรทุรกะโยนฝุ่นเข้าตาของมาถุระ และทำสัญญาณให้สังวาทกะหนี มาถุระปิดตา และลั้มลง
กับพื้นทำให้สังวาทกะหนีเขาไปได้)

ทรทุรกะ : (สวคตม I) ปรัธานสภิกโก มาถุโร มยา วิโรธิตะ I ตนนาตฺร ยุชยเต สฎาตุม I
กถิตั จ มม ปรัยวยสุเยน ศรวิลเกน ยถา กิล อารยกนามา โคปาลทาทระ
สิทธาเทเศน สมาทิสัญญา ราชา ภาวิษยตีติ I สรวตฺจาสมทวิโร ชนสตมณฺสรตติ I
ตทหมิปี ตตสมปีเมว คจฉามิ I (อติ นิษฺกรานตตะ I)

ทรทุรกะ : (กล่าวกับตัวเอง) ข้าได้สร้างศัตรูกับมาถุระ ซึ่งเป็นประธานเจ้าของบ่อน
ตั้งนั้น จึงไม่แนะนำให้ (สำหรับข้า) ที่จะอยู่ (นานกว่านี้) ในสถานที่นี้
ศรววิลกะสหายรักของข้า บอกข้าว่า มีข่าวเกิดขึ้นว่าลูกชายของคนเลี้ยงโค
นามว่าอารยกะ จะได้เป็นพระราชาตามทีสิทระ (ผู้หยั่งรู้) พยากรณ์ไว้ และ
ทุกคนประภทเดียวกับข้า กำลังแห่กันไปติดตามเขา ดังนั้น ข้าก็จะไปเข้า
ร่วมยังที่อยู่เขาเช่นกัน (กล่าวจบ ออกไป)

ส้วาทกะ : สตราสั ปรักรมย I ทฤษฏฺวา I) เอตตคสยาปยุปาวฤตปกษทวารกั เคหม I
ตทตฺร ปรวิตามิ I (ปรัเวศั รูปยิตวา I วสนตเสนามาโลกย I) อารุเย ศรณา-
คโต'สมิ I

สังวาทกะ : (เดินไปรอบๆ ด้วยความกลัว มองดูแล้ว) นี่คื บ้านของใครบางคนที่มี
ประตูด้านข้างเปิดอยู่ ดังนั้น ข้าจะเข้าไปที่นี่ (แสดงว่าเขาเข้าไปเห็น
วสันตเสนา) ท่านหญิงผู้เจริญ ข้าขอวิงวอนขอความคั้มครองจากท่าน

วสันตเสนา : อภย์ ธรรมดาตสย । เจฏี ปิเชติ ปกษทวารกม ।
 วสันตเสนา : อย่างกลัวไปเลย ท่านที่ขอความคุ้มครองจากข้า สวารับใช้ จงปิดประตู
 ด้านข้าง

(เจฏี ตถา กโรติ)
 (สวารับใช้ทำตามคำสั่ง)

วสันตเสนา : กุตสเด ภยม ।
 วสันตเสนา : ท่านกลัวใคร
 ส้วาทกะ : อารเย ธนิกาด ।
 ส้วาทกะ : เจ้าหนี ท่านหญิงผู้เจริญ
 วสันตเสนา : เจฏี สำปรตมปาวฤณ ปกษทวารกม ।
 วสันตเสนา : สวารับใช้ ตอนนี้ เจ้าเปิดประตูด้านข้างได้
 ส้วาทกะ : (อาตมคตม ।) ถล ธนิกาดตุลิตมสยา ภยการณม । สุขุขุ ชลเววมุจยเต ।
 ส้วาทกะ : (กล่าวกับตัวเอง) แล้วตอนนี้ นางไม่แสดงความกลัวใดๆ ที่เกิดขึ้นจาก
 เจ้าหนี มีการกล่าวอย่างถูกต้องว่า

ย อาตมพลล์ ชญาตวา ภาร์ ตูลิต วหติ มนุษยะ ।

ตสย สุขลนํ น ชายเต น จ กานตารคโต วิพทยเต ॥ 2.14 ॥

คนที่รู้ถึงพลังกำลังของตัวเอง แกรับภาระที่เหมาะสมกับกำลัง จะไม่มีวันสะดุดล้ม
 (มีความเศร้าโศก) เขาจะไม่พินาศแม้ว่าเขาจะอยู่ในถิ่นทุรกันดารก็ตาม ॥ 2.14 ॥

อตร ลกษิตอ'สมิ ।

ในเรื่องนี้ ตัวของข้าเองเป็นอุทาหรณ์

- มาตุระ : (อกุณี ปรมุชย | ทุยตุกร์ ปรีติ |) อเร เทหิ เทหิ |
- มาตุระ : (ลูปตาของตน พุดต่อหน้าผู้ควบคุมการเล่นพนัน)
เฮี้ย จ่ายมา จ่ายมา
- ทุยตุกระ : ภรตะ ยาวเทว วัย ทรุทุเรณ กลหายิตาสดาวเทว
ส ปุรุโซ'ปุกรานตะ |
- ผู้ควบคุมการเล่นพนัน : นายท่าน เจ้าคนนั้นหนีไปแล้ว ขณะที่พวกเราทะเลาะวิวาท
กับทรุทุระ
- มาตุระ : ตสย ทุยตุกรสย มุขฎิปรหาเรณ นาสิกา ภคณา"สีต | ตเทหิ |
รุธิรปถมนุสราวะ |
- มาตุระ : นักพนันคนนั้นจุมกหักเพราะหมัดของข้า ดังนั้น ตามมาเลย
เราจะตามรอยเลือดของมันไป
(อนุสฤตย |)
(ตามรอย)
- ทุยตุกระ : ภรตะ วสนตเสนาคฤห์ ปรีวิษฎะ สะ |
- ผู้ควบคุมการเล่นพนัน : นายท่าน เขาได้เข้าไปในบ้านของวสนตเสนาแล้ว
- มาตุระ : ภูตานี สุวรรณานี |
- มาตุระ : เหรียญทองคำของเรากลายเป็นอดีตไปแล้ว
- ทุยตุกระ : ราชกุลั คตวา นิเวทยาวะ |
- ผู้ควบคุมการเล่นพนัน : เราไปแจ้งความที่ศาลกันเถอะ

- มาตุระ : เอษ ธูโรโต'โต นิษกรมยานยตร คมิษยติ | ตทุปโรเธโนว คฤหณีวะ |
- มาตุระ : เจ้าคนเลวคนนั้นอาจจะออกไปจากที่นี่ และไปที่อื่น ดังนั้น เราทั้งสองคน
ควรล้อมจับมันเลย
- วสันตเสนา : (มทนิกายาอะ สัษฎุภา ททาติ |)
- วสันตเสนา : (ทำสัญญาญให้กับมทนิกา)
- มทนิกา : กุต อารยะ | โโก วา"ริยะ | กสย วา"ริยะ | กำ วา วฤตติมารย
อุปชีวติ | กุโต วา ภยม |
- มทนิกา : ท่านมาจากไหน ท่านเป็นใคร ท่านเป็นคนของใคร ท่านทำอาชีพอะไรเพื่อ
หาเลี้ยงชีพ แล้วความกลัวของท่านมาจากไหน
- สั้วาหกะ : ศฤโณตวารุขำ | อารเย ปาฏลิบุตร เม ชนมภุมิยะ |
คฤหปติทารโก'หม | สั้วาหสย วฤตติมุชีวามิ |
- สังวาทกะ : ขอให้ท่านหญิงผู้เจริญโปรดฟัง ข้าเกิดในเมืองปาฏลิบุตร และข้าเป็นลูก
ของผู้ใหญ่บ้าน ข้าหาเลี้ยงชีพด้วยอาชีพหมอนวด
- วสันตเสนา : สุกุมารา ชลฺ กลา ศิกษิตา"รเยณ |
- วสันตเสนา : มันเป็นศิลปะที่ประณีตมากที่ท่านได้เรียนรู้
- สั้วาหกะ : อารเย กเลติ ศิกษิตา | อาชีวิเกทานิม สั้วฤตตา |
- สังวาทกะ : ท่านหญิงผู้เจริญ ข้าเรียนรู้ว่ามันเป็นศิลปะ แต่ตอนนี้มันกลายเป็นวิธีหา
เลี้ยงชีพของข้าแล้ว
- เจฏี : อตินิรวินณมารเยณ ปรวินจัน ทตตม | ตตสตตะ |
- สวารับใช้ : ท่านได้ให้คำตอบกลับ อันบ่งบอกถึงความหตู่ใจมาก แล้วอย่างไรต่อ

- ส้วาหกะ : ตต อารเย เอช นิชเคห อาหิณฺหทกานำ มุขาจฺจรุตฺวา 'ปฺรูวเทศทฺรศนฺกุตฺหเล-
 เนหาคตะ | อิทาปิ มยา ปฺรวิศโยชฺชยินีเมก อารยะ ศุศฺรุชิตะ | ยสฺตาทฤคฺสะ
 ปฺรียทฺรศนะ ปฺรียวาที ทตฺตฺวา น กิรฺตยตฺยปฺกฤตฺ วิสฺมรติ | กิ พฺหฺนา ปฺรลปิ-
 เตน | ทกฺษิณฺตยา ปฺรกียมิวาตฺมานมวคฺจฉติ ศรณาคตฺวตฺสลศฺจ |
- สั้งวาหกะ : จากนั้น ท่านหญิงผู้เจริญ เมื่ออยู่ที่บ้านได้ยินเกี่ยวกับเมืองนี้ จากริมฝีปาก
 ของนักเดินทาง ข้าลงมาที่สถานที่แห่งนี้ด้วยความอยากรู้อยากเห็นเพื่อ
 เยี่ยมชมประเทศที่ไม่เคยเห็นมาก่อน และเมื่อเข้ามาในเมืองอุชชยินี
 ข้าจึงรับใช้ท่านผู้เจริญท่านหนึ่ง เขาเป็นคนแบบนี้คือ หน้าตาหล่อมาก
 พุดก็ไพเราะ ให้ของใครก็จะได้ไม่พุดถึงว่าได้ให้ สีส้มสิ่งไม่ดีที่คนอื่นทำให้กับเขา
 ไม่จำเป็นต้องพรรณนาให้มากไปกว่านี้ เพราะความที่เขาเอาใจผู้อื่นเขาจึง
 เข้าใจว่าตัวเองเป็นสมบัติของผู้อื่น และรักคนที่มาพึ่งเหมือนลูก
- เจฎี : ก อิทานิมาธยายา มโนรณานฺตรสฺย คุณฺมาศุโจรยิตฺโวชฺชยินีมลฺกโรติ |
- สวารับใช้ : ตอนนี ใครนะได้เป็นเครื่องประดับเมืองอุชชยินีไปแล้ว หลังจากที่ได้ขโมย
 คุณงามความดีของสิ่งที่นายหญิงของข้าปรารถนาไป (จารุทัตตะ)
- วสนตเสนา : สาธุ เจฎี สาธุ | มยา'ปฺยเวมฺเว หฤทฺเพน มนฺตริตฺม |
- วสันตเสนา : พุดได้ดี สวารับใช้ พุดได้ดี ข้าก็คิดอย่างที่เจ้าคิดนั่นแหละ
- เจฎี : อารย ตตฺสฺตตะ |
- สวารับใช้ : ท่านผู้เจริญ อะไรต่อไป
- ส้วาหกะ : อารเย ส อิทานิมนุโกรศฺกฤไตะ ปฺรทาไนะ |
- สั้งวาหกะ : ท่านหญิงผู้เจริญ เนื่องจากของให้จำนวนมากที่เขามอบให้ด้วยความเมตตา
 สงสารคนอื่น ตอนนี้เขา
- วสนตเสนา : กิมุปรตฺวิภาวะ สํวฤตฺตะ |
- วสันตเสนา : ได้สูญเสียทรัพย์ของเขาไปหมดสิ้น

- ส้วาหกะ : อนาคตเมว กถมารยยา วิชญาตม ।
- สังวหกะ : นายหญิงผู้เจริญรู้ได้อย่างไร ทั้งๆ ที่ข้ายังไม่ทันได้พูดเลย
- วสันตเสนา : กิมตร ชญาตเต । พุทธภา คุมา วิภวาตจ । อเปเยชฺ ติทาเคชฺ พหุตรมฺทุกั
ภาติ ।
- วสันตเสนา : มีอะไรเล่าที่จะต้องรู้ คุณธรรม และความร่ำรวยไม่ได้ไปด้วยกันอยู่แล้ว
น้ำจะมีมากในสระที่มีน้ำไม่ควรถัดม
- เจฎี : อารย กีนามเธยะ ชลฺ ณะ ।
- สาวรับใช้ : ท่านผู้เจริญ เขาคนนั้นชื่ออะไรละ
- ส้วาหกะ : อารเย ก อิทานิมี ตสย ภูตลมฤคางกสย นาม น ชานาติ । ส ชลฺ เศรษฐี-
จตวเร ปรัตวิสติ । ศุลาขนิยนามเธเย อารยจารุทตโต นาม ।
- สังวหกะ : ท่านหญิงผู้เจริญ ตอนนี้มีใครบ้างที่ไม่รู้จักชื่อของดวงจันทร์บนโลกนี้
เขาอาศัยอยู่ในย่านพ่อค้า เขามีชื่อมงคลเรียกว่าท่านจารุทตตะผู้ประเสริฐ
- วสันตเสนา : (สทรขมาสนาทวตริย) อารยสยาตมียเมตทเคหม । เจฎี เทหยสยาสนม ।
ตาลวฤนตัก คุฤหาณ । ปรีศรม อารยสย พาทเต ।
- วสันตเสนา : (ลงจากที่นั่งอย่างมีความสุข) บ้านหลังนี้จึงเป็นเหมือนบ้านตนเอง สำหรับ
ท่านผู้เจริญ สาวรับใช้ จงจัดอาสนะให้แก่เขา

(เจฎี ตถา กโรติ ।)

(สาวรับใช้ทำตามคำสั่ง)

- ส้วาหกะ : (สวคตม) กถมารยจารุทตตสย นามสกีรตเนเนทโส ม อาทระ । สาธฺ
อารยจารุทตต สาธฺ । ปฤถิวยา ตวเมโก ชิวสิ । เศษะ ปุนรชนะ ศวสิติ ।
(อิติ ปาทโยรนิปตย) ภาตวาระเย ภาตฺ । อาสเน นิชีทวารยา ।

สังวาทกะ : (กล่าวกับตัวเอง) เป็นไปได้ยังไง เพียงแค่ข้าเอ่ยนามท่านจารุทัตตะผู้
ประเสริฐ ข้าก็ยังสามารถพบขนาดนี้ ท่านจารุทัตตะผู้ประเสริฐ เยี่ยม
มาก เยี่ยมจริงๆ ท่านคนเดียวมีชีวิตอยู่จริงๆ บนแผ่นดินนี้ คนอื่นๆ สักแต่
ว่าหายใจเท่านั้นเอง (กล่าวจบ ก้มตัวลงที่เท้าของวสันตเสนา) ไม่ ไม่
ท่านหญิงโปรดนั่งบนที่นั่งเถิด

วสันตเสนา : (อาสนะ สมุทวิศย I) อารย กุตะ ส ธนิกะ I

วสันตเสนา : (นั่งลงบนนั้น) ท่านผู้เจริญ คนรวยคนนั้นมาจากไหน

สังวาทกะ :

สังวาทกะ :

สตการณะ ชลฺ สชชนะ กสย น ภวติ จลาจลฺ ธนम् I

ยะ ปุชยิตุมปิ ชานาติ ส ปุชยวิเศษมปิ ชานาติ II 2.15 II

แต่จริงแล้ว คนดีมีการต้อนรับขับสู้ผู้มาเยี่ยมเยียนเป็นทรัพย์ มีใครบ้างที่ไม่เป็น
เจ้าของทรัพย์ที่ไม่จริงยั่งยืน ผู้ที่รู้วิธีเคารพผู้อื่นย่อมรู้ (สามารถชื่นชม) ความสำคัญของความ
เคารพเช่นกัน (ที่ถูกผู้อื่นมอบให้) II 2.15 II

วสันตเสนา : ตตสฺตตตะ I

วสันตเสนา : อะไร ต่อไป

สังวาทกะ : ตตสฺเตนารุเยณ สวฤตฺติชะ ปริจารกะ กฤโต’สฺมิ I จาริตฺรยาเวสเส จ
ตสฺมินุทฺยโตปชฺชียสฺมิ สวฤตฺตะ I ตโต ภาคเหยวิษมตยา ทศสุวณฺณํ ทฺยูเต
หาริตมฺ I

สังวาทกะ : จากนั้น ท่านผู้เจริญคนนั้นก็พาข้าไปรับใช้ส่วนตัว ด้วยการให้ค่าจ้าง เมื่อ
เขาเหลือเพียงชื่อเสียงที่ดี (จนลง) ข้าจึงใช้การพนันเป็นวิธีการยังชีพ แล้ว
ด้วยความโชคร้าย ข้าได้สูญเสียทองไปสิบเหรียญในการเล่นพนัน

- มาตุระ : อุตสาหิโต’สฺมิ । มุชิต’สฺมิ ।
- มาตุระ : ข้าหมดตัวแล้ว ข้าถูกปล้น
- ส้วาทกะ : เอเตา เตา สภิกทฺยตฺกเรว มามนุสฺสฺตเต । สำปรตฺ ศฺรุตฺวา”รฺยา ปรมาณฺม ।
- สั้งวาทกะ : สองคนนี่คือเขา เจ้าของบ่อน และผู้ควบคุมการเล่นพนัน ซึ่งตามตัวข้าอยู่
ตั้งนั้น ตอนนี่ เมื่อได้ฟังเรื่องราวของข้าแล้ว ท่านหญิงผู้เจริญ จะตัดสินใจ
อย่างไร ขึ้นอยู่กับท่าน
- วสนุตเสนา : มทนิเก วาสปาทปริสัษฺฐุตฺยา ปกฺษิณ อิตฺสฺตโต’ปฺยาทินฺทฺนเต । เจฎฺฐิ
ตทฺคจฺจ । เอตโยะ สภิกทฺยตฺกรโยรยมารฺย เอว ปรตฺติปาทยตฺติ อิทฺ ฺหสฺตา-
ภรณกั ตฺวึ เทหิ । (อิตฺ ฺหสฺตาคุฎฺฏกมากฺฤษฺย เจฎฺฐายะ ปรยจฺจติ ।)
- วสันตเสนา : มทนิกา พวกนททอ้งเที่ยวไปได้ทุกที่ เพราะเหตุต้นไม้ที่พวกมันอาศัยอยู่นั้น
ร่วงโรย ไปเกิด สาวรับใช้ และเอาสร้อยข้อมือนี้ (เครื่องประดับข้อมือ)
ให้กับสองคนนั้น เจ้าของบ่อน และผู้ควบคุมการเล่นพนัน โดยบอกว่ามัน
คือของที่ท่านผู้เจริญคนนี่มอบให้ (พูดเสร็จแล้วถอดสร้อยข้อมือออกจากมือ
และมอบให้กับสาวใช้
- เจฎฐิ : (คฤหิตฺวา ।) ยทารฺยา”ชฺญาปยติ । (อิตฺ นิษฺกรานฺตา ।)
- สาวรับใช้ : (รับมันมา) ตามคำสั่งของนายหญิงผู้เจริญ (กล่าวจบ ออกไป)
- มาตุระ : อุตสาหิโต’สฺมิ มุชิต’สฺมิ ।
- มาตุระ : ข้าหมดตัวแล้ว ข้าถูกปล้น
- เจฎฐิ : ยไถตาวุธฺรวิ เปรเกษเต ทิรฺฆั นิสฺวสิโต วิจารยตฺศฺจาภิลปฺตฺศฺจ ทฺวารนฺหิต-
โลจเนว ตถา ตฺรภฺยามเยเตา เตา สภิกทฺยตฺกเรว ภวิษฺยเตะ । (อุปกฺมย ।)
อารฺย วนฺเท ।

สารรับใช้ : โดยอาการที่ชายทั้งสองคนนี้มองขึ้นไปข้างบน ถอนหายใจลึก ๆ ไตร่ตรอง และพูดคุยกันโดยที่สายตาของพวกเขาจับจ้องไปที่ประตูของเรา ข้าเดาว่า เขาสองคนนี้จะต้องเป็นสองคนนั้น คือเจ้าของบ่อน และผู้ควบคุมการเล่นพนัน (เข้าไปใกล้) ท่านผู้เจริญ ข้าขอไหว้ท่าน

มาถุระ : สุขี ตว ภวตฺ ।

มาถุระ : ขอให้เจ้าสบายดี

เจฎี : อารย กตโร ยวโยะ สภิกะ ।

สารรับใช้ : ท่านผู้เจริญ ใครเป็นเจ้าของบ่อน

มาถุระ : กสย ตวฺ ตนมธเย อธเรณ ร ตทษฏทุรวินิเตน ।

ชลปสี มโนหรวจนมาโลกยนตี กฐาเกษณ ॥ 2.16 ॥

โอ แม่นางผู้มีเอวบอบบาง ท่านมีริมฝีปากกลางถูกกัดในการเล่นพิศواس และไม่มี
ความอ่อนน้อม ท่านกำลังพูดถึงใครด้วยคำพูดที่น่าตั้งดูใจโดยการชำเลื่องหางตา ดู ॥ 2.16 ॥

นาสตี มม วิภาวะ । อนนยตฺร วุรช ।

ข้าไม่ใช่ผู้ชายร่ำรวย ดังนั้นไปที่อื่นเถอะ

เจฎี : ยที่ทุกศานี นนฺ มนตฺรยเส ตทาน น ภวสี ทยุตฺทระ । อสตี โก'ปี ยุชฺหมากั
ธารกะ ।

สารรับใช้ : ถ้าท่านพูดแบบนี้ ท่านก็ไม่ใช่ผู้ควบคุมการเล่นพนันแน่ มีใครเป็นหนี้
ท่านหรือไม่

มาถุระ : อสตี । ทศสุวฺรณฺ ธารยติ । กิ ตสย ।

มาถุระ : มี เขาเป็นหนี้ทองคำสิบเหรียญ เกิดอะไรขึ้นกับเขาหรือ

- เจฎี : ตสย การณาหารเยทํ หสตากรณํ ปฺรติปาทยติ । น หิ น หิ । ส เอว
ปฺรติปาทยติ ।
- สาวรّبใช้ : เพราะเขาเป็นต้นเหตุ นายหญิงของข้าจึงให้สร้อยข้อมือนี้ ไม่ใช่ ไม่ใช่
เขานั้นแหละให้มา
- มาถูระ : (สหรุํ คฤหิตฺวา) อเร ภณสิ ตํ กุลปฺตรมภูตสฺตว คณฺหะ । อาคจฺจ ।
ปฺนรฺทฺยุตํ รฺมสฺว ।
- มาถูระ : (รับเอาด้วยความดีใจ) เออ เจ้าบอกเจ้าผู้ชายที่ดีคนนั้นว่า เขาได้จ่ายค่า
หนี้การพนันแล้ว เขาสามารถไปเล่นพนันได้อีก
(อติ นิษฺกรานเตา)
(กล่าวจบ ออกไปทั้งคู่)
- เจฎี : (วสนตเสนาปสฺสฤตฺย) อารฺเย ปฺริปฺษุณฺเฑา คเตา สภิกทฺยุตฺกเรว ।
- สาวรّبใช้ : (เข้าใจแล้วสันตเสนา) นายหญิงผู้เจริญ นายบ่อน และผู้ควบคุมการเล่นพนัน
ไปแล้วอย่างพึงพอใจ
- วสนตเสนา : ตทคจฺจตฺวารโย พนฺรุชนํ สฺมาศฺวาสยิตฺตุม ।
- วสันตเสนา : ดังนั้น ท่านผู้เจริญ ไปเถอะ เพื่อให้พวกญาติๆ สบายใจ
- สํวาทกะ : อารฺเย ยทเยวํ ตทียํ กลา ปฺริชนหสฺตคตา กฺริยตาม ।
- สํวาทกะ : นายหญิงผู้เจริญ ถ้าอย่างนั้นกรุณาอนุญาตให้ข้าสอนศิลปะนี้ให้พวกสาวใช้
ของท่าน
- วสนตเสนา : อารฺย ยสฺย การณาหิยํ กลา ศิกฺษยเต ส เอวารฺเยณ ศุศฺรุชิตฺปุระ
ศุศฺรุชิตฺวเย ।
- วสันตเสนา : ท่านผู้เจริญ ศิลปะนี้ท่านศึกษาเพราะผู้ใด ท่านควรรับใช้ผู้นั้นแหละ
ซึ่งท่านเคยรับใช้เขามาก่อน

- ส้วาหกะ : (สวคตม I) อารยยา นิปฺณํ ปฺรตฺยาทิสฺสัณฺณํ สมิ I กถํ ปฺรตฺยฺปกริชฺเชย I
 (ปฺรภาศม I) อารเย อหเมเตน ทฺยุตฺตราปมาเนน ศากฺยศฺรมณโก ภวิสฺสามิ I
 ตตฺตส้วาทโก ทฺยุตฺตระ ศากฺยศฺรมณกะ สัฏฺถตฺต อิติ สฺมรตฺวยานุอารฺยโย-
 ตานุกฺษราณี I
- สั้งวาทกะ : (กล่าวกับตัวเอง) ท่านหญิงผู้เจริญ ปฏิเสธข้อเสนอของข้าอย่างชาญฉลาด
 แล้วข้าจะตอบแทนน้ำใจของนางได้อย่างไร (กล่าวเสียงดัง) ท่านหญิงผู้
 เจริญ ข้าถูกทำให้เสียชื่อเสียงในฐานะนักพนัน ตอนนี้ข้าจะบวชเป็นภิกษุ
 ในพระพุทธศาสนาละ ดังนั้น ท่านหญิง โปรดจำคำอันสูงส่งเหล่านี้ไว้ว่า
 “สั่งวาทกะนักพนันได้บวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนาแล้ว”
- วสนตเสนา : อารย อลั สาทเสนา I
- วสันตเสนา : ท่านผู้เจริญ อย่าผลีผลาม
- ส้วาหกะ : อารเย กถุโต นิสฺสจฺเย I (อิติ ปฺริกรมฺย I)
- สั้งวาทกะ : นายหญิงผู้เจริญ ข้าตัดสินใจแล้ว (กล่าวจบ เดินไปรอบๆ)
 ทฺยฺเตน ตตฺกถุตฺตํ มม ยทฺวิหสฺตํ ชนฺสย สรวสฺย I
 อิทานิมี ปฺรกฎฺสิโรเช นเรณฺทรมารุเคน วิหริชฺสามิ || 2.17 ||
 การพนันได้กระทำให้เราถูกทุกคนหัวเราะเยาะ บัดนี้ เราจะเดินท่องเที่ยวไปอย่าง
 สบายบนทางหลวงอย่างอิสระพร้อมกับเช็ดหัวขึ้น (เดินอย่างเช็ดหน้าชูตา) || 2.17 ||

(เนปถเย กลกละ)

(มีความโกลาหลเบื้องหลังฉาก)

- ส้วาหกะ : (อากรณฺย I) อเร ก็ นวิทม I (อาภาเศ I) ก็ ภณฺถ เอช ชลฺ วสนตเสนาเย
 ชุณฺณโมทโก นาม ทฺษภฺภูหสฺตี วิจฺรตฺติ I อโห อารยยา คนฺธคฺชํ เปรฺกชฺชเย
 คตฺวา I อถ วา ก็ มเไมเตน I ยถาวฺยวสิตฺมณฺุชฺฐาสฺสามิ I (อิติ นิชฺกุรณฺตเต I)

สังวาทกะ : (ฟัง) เอ๊ะ นี่มันอะไรกัน (เสียงมาจากอากาศ) พวกท่านพูดอย่างนี้ใช้ไหมว่า “นี่ไง ช้างตัวร้ายนามว่า ชุณฺณโถมทกะ ของวสันตเสนาหลุดออกไปแล้ว” โอ ข้าจะไป และดูช้างหอมของท่านหญิงผู้เจริญ หรือว่า การทำเช่นนี้จะมีประโยชน์อะไร ข้าจะทำตามที่ข้าตั้งใจไว้ดีกว่า (กล่าวจบ ออกไป)

(ตตะ ปรวิศตยปฏิเกษเปณ ปรทฤษฏโณ วิกโขชชลเวชะ กรณปุรกะ 1)

(หลังจากนั้น กรณปุรกะผลักม่านเดินเข้ามา อย่างตืออกดีใจ

แต่งกายด้วยเสื้อผ้าที่ดูน่าเกรงขาม)

กรณปุรกะ : กุตร กุตรารยา ।

กรณปุรกะ : ไหน ท่านหญิงผู้เจริญ อยู่ที่ไหน

เจฎี : ทุรมนุษย ก็ ต อุทเวคการณ ยทครโต’วสติตามารุยา น เปรกษเส ।

สาวรับใช้ : ท่านช่างหยาบคาย อะไรคือสาเหตุของความตื่นเต็นของท่าน ท่านจึงไม่เห็นท่านหญิงผู้เจริญ ซึ่งนั่งอยู่ตรงหน้าท่าน

กรณปุรกะ : (ทฤษฏวา 1) อารเย วนเท ।

กรณปุรกะ : (มองดู) ท่านหญิงผู้เจริญ ข้าขอไหว้ท่าน

วสันตเสนา : กรณปุรก ปรีตฤษฏมุโข ลกษยเส । ตตก็ นวิทม ।

วสันตเสนา : กรณปุรกะ จากสีหน้าของท่าน ท่านดูมีความสุขมาก แล้วนี่มันอะไรกันล่ะ

กรณปุรกะ : (สวิสมยม 1) อารเย วณจิตา’สี ยยา’ทย กรณปุรกสย ปรากรโม น ทฤษฏะ ।

กรณปุรกะ : (แสดงความภาคภูมิใจอย่างยิ่ง) ท่านหญิงผู้เจริญของข้า ท่านถูกใครหลอกแล้ว ที่วันนี้ ท่านไม่เห็นวีรกรรมของกรณปุรกะ

วสันตเสนา : กรณปุรก ก็ กิม ।

วสันตเสนา : กรณปุรกะ มันคืออะไร บอกมาสิ

- กรรมปุระ : ศฤโณตวาราชา । ยะ ส อารยาเย ชุณฺณโมทโก นาม พุชฺฐุหฺสตี ส อา
 ลานสตมภังกตวา มหามาตรี วุยาปาทย มหนต์ สโกษภํ กุรวนราชมา-
 รุคมวตีรณะ । ตโต'ตฺรานตเร อุทฺษุชฺฌํ ชเนน
- กรรมปุระ : ท่านหญิงผู้เจริญโปรดฟัง ช่างร้ายของท่าน ชื่อชุนฺณโมทกะ มันทำลาย
 เสาคะลุงที่ผูกมันไว้ มันฆ่าควาญช้าง และลงไปทางหลวงของกษัตริย์
 ทำให้เกิดความแตกตื่นอย่างมาก ในระหว่างนั้นผู้คนที่เริ่มตะโกนออกมา

‘อปนยต พาลกชนํ ตฺวริตมาโรหต วุทฺษุชฺฌปราสาทม ।

กี น ชลฺล เปรฺกษชฺว์ ปฺรโต พุชฺโณ หฺสตีตฺ เอติ’ ॥ 2.18 ॥

จงพาเด็กออกไปให้พ้น จงรีบขึ้นต้นไม้หรือปราสาท ท่านไม่เห็นช่างร้ายกำลัง
 มาหาท่านทางนี้หรือ ॥ 2.18 ॥

อปิ จ
 และ

‘วิจลติ นูปุรยฺคลํ ฉิทฺยนเต จ เมขลา มณฺิจิตาเซ ।

วฺลยาศจ สฺนฺทรตฺรา รตฺนางฺกุรชาลปฺรติพฺทชฺาเซ’ ॥ 2.19 ॥

กำไลข้อเท้าทั้งคู่หลุด เข็มขัดประดับด้วยอัญมณีแตกทำลาย สร้อยข้อมือที่ฝังด้วย
 ไข่ของรังสีที่แผ่ออกจากอัญมณีอันงดงามยิ่งก็แตกเหมือนกัน ॥ 2.19 ॥

ตตสฺเตน พุชฺฐุหฺสตีนา กรจฺรณรทไนเซ ผุสฺลนลินีมิว นคฺริมุชฺชินีมวคาหมาเนน สมาสาทิตะ
 ปวิวราชกะ । ตํ จ ปฺริภฺรชฺฐทณฺทกฺุณฺชิตากาชาณํ สีกโรเซ สิกฺตวา ทนฺตานตเร กุชฺิปตํ เปรฺกษฺย ปฺนรป-
 ยฺุทฺษุชฺฌํ ชเนน หา ปวิวราชโก วุยาปาทยต อิติ ।

แล้วช่างร้ายตัวนั้นก็เจอกับภิกษุ ขณะที่มันกำลังวิ่งผ่านเมืองอุชชยินี ราวกับว่าเป็นทะเลสาบ
 ที่เต็มไปด้วยดอกบัวบาน ซึ่งมันกำลังเดินลุยไปด้วยวง ขา และงา เมื่อเห็นมันก็พ่นน้ำใส่ภิกษุ ซึ่งไม้
 เท้า คมโทหน้า และบาตร หล่นไปจากตัวแล้ว และถูกโยนไประหว่างงาทั้งคู่ของมัน ผู้คนต่างก็พากัน
 ตะโกนอีกครั้งว่า “แย่แล้ว ภิกษุกำลังจะถูกฆ่า”

วสนฺตเสนา : (สส์ภฺรम्म) อโห ปฺรมาทะ । อโห ปฺรมาทะ ।

วสันตเสนา : (มีอาการตื่นเต้น) โอ ช่างประมาทจริง โอ ช่างประมาทจริง

- กรรมปุระกะ : อลัม สัมภรเมณ । ศฤโณตุ ตาวาทารยา । ตโต วิจฉินนวิสัมบุตฺตคฺคฺกขลากลาป-
มฺพทวหนตฺ หนตฺตานตฺรปริคฺคฺทิตฺ ปริวราชกมฺพทวหนตฺ ตํ เปรฺกษย กรรมปุ-
ระเกณ มยา น หิ น หิ । อารยายา อนนปิณทฺพฺษณฺ ทาเสณ วามจรณณ
ทฺยตฺเลขกํ อฺทฺษุสฺโยทฺษุสฺย ตฺวริตฺมาปณฺณาลโลทฺทณฺฑํ คฺคฺทิตฺวา การิตะ
ส ทฺษุภฺทฺสตี ।
- กรรมปุระกะ : ไม่ต้องตื่นเต้น นายหญิงผู้เจริญ โปรดฟังข้าก่อน จากนั้น เมื่อเห็นช้างมีโซ่
ขาดจำนวนมากติดอยู่ที่ตัวมัน พาเอาภิกษุที่มันยกไว้ระหว่างงาทั้งสอง
เข้ากรรมปุระกะ อ้อ ไม่ใช่ ไม่ใช่ ทาส ผู้เจริญเติบโตมาด้วยก้อนข้าวของนาย
หญิง ตะโกนให้กำลังภิกษุเข้าแล้วเข้าอีก เดินแบบสลับไปสลับมา อย่าง
รวดเร็วไปเอาท่อนเหล็กจากร้านค้า แล้วร้องทำทนายช้างร้ายตัวนั้น
- วสันตเสนา : ตตฺสตตะ ।
- วสันตเสนา : แล้วเกิดอะไรขึ้น
- กรรมปุระกะ :
กรรมปุระกะ :
อาหตฺย สโรษํ ตํ หสตีนิ วินธฺยไศลศิขรํภม ।
โมจฺจิโต มยา ส หนตฺตานตฺรสฺสฺลิตะ ปริวราชกะ ॥ 2.20 ॥
เข้าตีช้างที่โกรธเกรี้ยวตัวนั้นซึ่งใหญ่โตเหมือนกับยอดเขาวินธัย และทำให้ภิกษุรูปนั้น
ซึ่งติดอยู่ระหว่างงาของมันหลุดออกมาได้ ॥ 2.20 ॥
- วสันตเสนา : สุขุ สุขุ ทวยา กฤตมฺ । ตตฺสตตะ ।
- วสันตเสนา : นั่นคือ สิ่งที่เจ้าทำอย่างกล้าหาญ อะไรต่อไป
- กรรมปุระกะ : ตต อารฺเย สารุ रे กรรมปุระก สารุ อิตฺเตยตฺวานฺมาตฺรํ ภณฺณตี วิชฺมภฺรากรฺราน-
ตา อิว เนาเรกตะ ปรฺยสฺตา สกโลชฺชยฺนิยาสตี । ตต อารฺเย เอเกณ ศฺูนฺยาน-
ยาภฺรณฺสฺถานานิ ปรามฤตฺโยธฺรฺวํ เปรฺกษย ทิรฺฐํ นิระศฺวสฺยาโย ปรฺวารโก
มโมปริ กฺษิปฺตะ ।

- กรรมปุระกะ : พวกเขา ท่านหญิงผู้เจริญ เหมือนเรือบรรทุกน้ำหนักไม่เท่ากัน จึงเอียงไปข้างหนึ่ง ทุกคนในเมืองอุชชยีนีต่างพากันร้องแค้นกันว่า ไชโย กรรมปุระกะ ไชโย นายหญิง จากนั้น คนคนหนึ่ง (จากในหมู่พวกเขา) ใช้มือคลำที่ไว้เครื่องประดับ (ในตัว) แต่ไม่พบอะไร จึงเงยหน้าขึ้นมอง ถอนหายใจลึก ๆ และโยนผ้าห่มผืนนี้มาที่ตัวข้า
- วสันตเสนา : กรรมปุระกะ ซานีหิ ดาวตภิเมษ ชาตีกุสุมาวาสิตะ ปุราวารโก น เวติ ।
- วสันตเสนา : กรรมปุระกะ ท่านจงดูหน่อยสิว่า ผ้าห่มนี้มีกลิ่นหอมที่อบดอกมะลิหรือไม่มี
- กรรมปุระกะ : อารุเย มทคนธเนน สุขุสุ ต์ คนธั น ชานามิ ।
- กรรมปุระกะ : นายหญิงผู้เจริญ เนื่องจาก กลิ่นมันช่างแรงมาก ข้าจึงไม่รู้ว่าผ้าห่มนั้นหอมหรือไม่
- วสันตเสนา : นามาปิ ดาวตเปรภษสว ।
- วสันตเสนา : ดูลิ ว่ามีชื่อไหม
- กรรมปุระกะ : อิหิ นาม । อารุโยว วาจยตุ । (อิติ ปุราวารกมุปนายติ ।)
- กรรมปุระกะ : นี่คือชื่อ ขอให้ท่านหญิงโปรดอ่านเอง (กล่าวจบ เอาผ้าห่มมอบให้นาง)
- วสันตเสนา : อารยจารุทตตสย । (อิติ วาจยิตวา สสฺปฤหิ คฤหิตวา ปุราวฤโณติ ।)
- วสันตเสนา : ผ้าห่มผืนนี้เป็นของท่านจารุทัตตะผู้ประเสริฐ (เมื่ออ่านแล้ว นางถือมันด้วยความรัก และหอมหุ่มตัวเองด้วยผ้าห่มนั้น)
- เจมี : กรรมปุระกะ โสภต อารุยาเย ปุราวารกะ ।
- สาวรับใช้ : กรรมปุระกะ เสื้อคลุมตัวนี้เหมาะกับนายหญิงผู้เจริญของเราดีมาก
- กรรมปุระกะ : อ่า โสภต อารุยาเย ปุราวารกะ ।
- กรรมปุระกะ : แน่นอน มันเหมาะกับนายหญิงผู้เจริญ

- วสันตเสนา : กรณปुरुก อิทํ เต ปารีโตชิกม । (อิตยาภรณ์ํ ปรัยจฉติ ।)
- วสันตเสนา : กรณปुरुกะ นีคือรางวัลสำหรับเจ้า (ให้เครื่องประดับแก่เขา)
- กรณปुरुกะ : (ศिरสา คฤหิตวา ปณมย จ ।) สำปรตํ สุขุสุ โศภต อารยายา ปราวารกะ ।
- กรณปुरुกะ : (รับมันต์ด้วยศีรษะโค้งค้ำับ และทำความเคารพนาง) ตอนนี้นำห่มสวยงาม
มากสำหรับนายหญิง
- วสันตเสนา : กรณปुरुก เอตสยํ เวลายํ กุตุรารยจารุทตตะ ।
- วสันตเสนา : กรณปुरुกะ ท่านจารุทตตะผู้ประเสริฐอยู่ที่ไหนในเวลานี้
- กรณปुरुกะ : เอเตโนว มารุเคน ปรวฤตโต คนตุ เคหม ।
- กรณปुरुกะ : เขาเตรียมกลับบ้าน โดยถนนสายนี้เอง
- วสันตเสนา : เจฏฐิ อูปริตนมลินทกมารุหุยารยจารุทตตํ ปศยามะ ।
- วสันตเสนา : สวารับใช้ พวกเราจะขึ้นไปบนหลังคาคาดฟ้า และมองดูจารุทตตะผู้ประเสริฐ
- (อิตี นิษกรานตาะ สรวเว ।)
(กล่าวจบ ทุกคนเดินออกไป)
- (อิตี พยุตกรส้วาหโก นาม ทวีติโย'งกะ ।)
- องก์ที่ 2 อันมีนามว่า นักพนันสังฆาหกะ จบเพียงเท่านี้

บทที่ 3

ข้อมูลทั่วไปของบทละครมฤคฉกฏิกะ

ในการศึกษาข้อมูลทั่วไปทั้งหมดของบทละครมฤคฉกฏิกะองค์ที่ 1 และองค์ที่ 2 ผู้วิจัยได้แบ่งเนื้อหาออกเป็น 10 หัวข้อ ได้แก่ (1) ประวัติของผู้ประพันธ์ (2) ลักษณะทั่วไปของบทละคร (3) กลวิธีการดำเนินเรื่อง (4) ที่มาของโครงเรื่อง (5) เนื้อหาโดยย่อของบทละคร (6) ตัวละครและบุคลิกของตัวละคร (7) ภาษาที่ใช้ (8) การใช้ฉันทหรือฉันทะ (ฉันท) (9) สภาพสังคมและวัฒนธรรม (10) สุภาพคดี

3.1 ประวัติของผู้ประพันธ์

รายละเอียดเกี่ยวกับประวัติของศุภระกะทราบได้จากบทปริสตาवना (ปริสตาवनाหรือบทเกริ่นนำ) ของบทละครมฤคฉกฏิกะในองค์ที่ 1 โศลกที่ 3, 4, และ 5 ว่าเป็นกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่แต่ไม่ได้กล่าวว่าประเทศใด เป็นนักปราชญ์ผู้มีชื่อเสียง มีพรสวรรค์ทางจิตวิญญาณ อุดมไปด้วยตบะ กล้าหาญและรุกราม ทำทางการเดินนำเกรงขาม มีดวงตาคัลยาณกจโรระ ใบหน้าคล้ายกับพระจันทร์เต็มดวง มีความรู้เรื่องของฤคเวท สามเวท คณิตศาสตร์ โหราศาสตร์ ศิลปะที่ฝึกฝนโดยหญิงงามเมือง ศาสตร์แห่งการฝึกและจัดการกับช้าง ชื่นชอบในสงครามอย่างมาก ไม่มีความประมาท มีความกระตือรือร้นที่จะต่อสู้ด้วยสองแขนของตนเองกับศัตรู เป็นสาวกของพระศิวะและได้รับความโปรดปรานจากพระศิวะ เมื่อกษัตริย์ศุภระกะได้เห็นโอรสของพระองค์ถูกแต่งตั้งบนบัลลังก์ในฐานะกษัตริย์จึงแสดงเครื่องบูชาด้วยการทำพิธีอัสวเมธและมีชีวิตยืนยาวถึงหนึ่งร้อยปีกับอีกสิบวัน จากนั้นจึงเข้าสู่ไฟอันศักดิ์สิทธิ์ (คือสิ้นพระชนม์) ซึ่งจากอารัมภบทที่กล่าวมาแล้วเป็นเรื่องที่ค่อนข้างยากที่จะเชื่อว่าศุภระกะเป็นคนที่แต่งโศลกเหล่านี้ด้วยตนเอง เพราะปริสตาवनाหรือบทเกริ่นนำสามารถถูกสอดแทรกได้ในภายหลัง อีกทั้งศุภระกะจะทราบได้อย่างไรว่าตนเองจะมีชีวิตอยู่จนถึงหนึ่งร้อยปีกับอีกสิบวันและจะจบชีวิตด้วยพิธีการเข้าสู่กองไฟอันศักดิ์สิทธิ์ “อีกทั้งคำว่า กิล (ได้ยินว่า) ถูกใช้ในองค์ที่ 1.5 บรรยายถึงศุภระกะเหมือนกับจะบอกว่าเป็นสิ่งที่ถูกแต่งเติมขึ้นมาภายหลัง แต่ถึงจะมีคำถามสงสัยแต่นักวิชาการบางท่านก็หาคำตอบในเรื่องนี้ว่าศุภระกะมีความเชี่ยวชาญทั้งทางด้านคณิตศาสตร์และโหราศาสตร์จึงน่าจะพยากรณ์คาดคะเนอายุของตนเองได้และการเข้าสู่กองไฟอันศักดิ์สิทธิ์ด้วยตนเองอาจจะเป็นการฆ่าตัวตายทางศาสนา หรือคำว่า ‘อคนิมิ ปรวิษญะ’ ในองค์ที่ 1.4 อาจหมายความว่าหลังจากที่ศุภระกะเสียชีวิตแล้วได้ถูกนำเข้าสู่กองไฟ ส่วนคำว่า กิล (ได้ยินว่า) ในองค์ที่ 1.6 และ 1.7 ศุภระกะอาจต้องการบ่งชี้ถึงความเก่าแก่ โดยหวังว่าแม้เวลาจะล่วงเลยมานานมากเพียงใดบทละครเรื่องมฤคฉกฏิกะของเขาก็ยังคงถูก

นำมาจัดแสดงอยู่เสมอและด้วยข้อโต้แย้งเหล่านี้ก็ทำให้สามารถเชื่อได้ว่าศุทระกะได้เขียนอัตชีวประวัติเหล่านี้ด้วยตนเอง”⁴⁵ นอกจากนี้เหล่านักวิชาการยังได้รวบรวมหลักฐานการปรากฏนามของศุทระกะเพื่อหาว่าผู้ประพันธ์ท่านนี้อยู่ในคริสต์ศักราชอะไรกันแน่โดยปรากฏหลักฐานที่รวบรวมมาได้ ดังนี้⁴⁶

1) ในกุมาริกาชันตะ (กุมาริกาชันตะ) ของสกันทปุราณะ (สกันทปุราณะ)⁴⁷ กล่าวว่า เป็นกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่และเป็นผู้ก่อตั้งราชวงศ์อันธฤตยะ (อนธฤตยะ)⁴⁸

2) ในมถจจกฏิกะกล่าวถึงสมัยที่พระพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรือง ภิกษุได้รับการบรรยายในฐานะนักบวชที่ได้รับการเคารพและการประพฤติปฏิบัติของภิกษุสังฆสถานะได้รับการอธิบายในตอนจบของเรื่องว่าเขาได้เป็นหัวหน้าของภิกษุทั้งหมดในเมืองอุชชยีนี ซึ่งตามประวัติศาสตร์ของอินเดียพระพุทธศาสนาเริ่มเสื่อมลงหลังราชวงศ์อันธฤตยะทำให้จัดการแสดงละครได้อย่างปลอดภัย ตามที่ดร.บันทรการ์ (Dr.Bhandarkar) กล่าวว่าภายใต้ราชวงศ์อันธฤตยะศาสนาของพระพุทธเจ้าอยู่ในสภาพที่เฟื่องฟู

3) ในมถจจกฏิกะกล่าวถึง ‘ไวศิกิ กลา’ ในองก์ที่ 1.4 และการบรรยายหญิงงามเมืองในฐานะนางเอกดูเหมือนจะสอดคล้องกับสมัยที่วัดสยยนะ (วตสยยนะ) เขียนบท ไวศิกิ ของกามสูตร (กามสูตร)⁴⁹ ซึ่งวตสยยนะเขียนเอาไว้ 100 ปีก่อนคริสต์ศักราช

4) ในมถจจกฏิกะมีการกล่าวถึงโหราศาสตร์ในองก์ที่ 4.33 ดาวเคราะห์มงคลถูกบรรยายว่าเป็นศัตรูของพฤษปะติ ซึ่งขัดกับมุมมองของนักโหราศาสตร์คือวราหมิหิระ (วราหมิหิระ)⁵⁰ พฤษปะติ (พฤษปะติ)⁵¹ องก์ที่ 2.15 และองก์ที่ 2.16 เนื่องจากวราหมิหิระเจริญรุ่งเรืองเมื่อ

⁴⁵ M.R. Kale, *The Mṛcchakaṭika of Śūdraka*, (Delhi : Motilal Banarsidass, 1973).

⁴⁶ Ibid. Introduction, 18 – 26.

⁴⁷ สกันทปุราณะ (สกันทปุราณะ) เป็นปุราณะที่มีความยาวราว 84,000 โศลก แบ่งออกเป็น 6 สังหิตา (เล่ม).

⁴⁸ Ibid. 19.

⁴⁹ กามสูตร (กามสูตร) คือ งานนิพนธ์เรื่องความรัก และกามรมณ์ ประพันธ์ราวพุทธศตวรรษที่ 9 – 10 มี 1,250 โศลก ใน 7 อธิกรณ 14 ปรกรณ และ 36 อธิยาย ว่าด้วยเรื่องความสำคัญต่างๆ ไป เช่น การร่วมประเวณี การแต่งงาน ภรรยา ภรรยาคนอื่น โสเภณี ประเภทของโสเภณี เคล็ดลับของความรัก ศิลปะ 64 ชนิดที่ผู้หญิงต้องรู้ การพอนร่าดนตรี ศิลปะการประดับบ้าน ประพันธ์โดย วตสยยนะ มัลลนาถ (วตสยยนะ มัลลนาถ).

⁵⁰ วราหมิหิระ (วราหมิหิระ) คือ นักประพันธ์สันสกฤตและนักดาราศาสตร์ในพุทธศตวรรษที่ 10.

⁵¹ พฤษปะติ (พฤษปะติ) เป็นตำราเกี่ยวกับดวงชะตา และเป็น 1 ในตำราทั้งหมด 7 เล่ม ของวราหมิหิระ ที่ประพันธ์เกี่ยวกับดาราศาสตร์และโหราศาสตร์.

ประมาณคริสต์ศักราชที่ 500 ดังนั้น บทละครเรื่องมัจฉกฏิกะควรต้องวางไว้ในคริสต์ศักราชก่อนหน้านั้น

5) ในอวันตีสุนทฤถะ (อวันตีสุนทฤถ) ของทณติน (ทณติน)⁵² ที่ถูกค้นพบใน มัทราส (มัทราส)⁵³ ได้บรรยายว่าศูทรกะเป็นกษัตริย์แห่งอุชชินีและเป็นกวีผู้ยิ่งใหญ่ อีกทั้งกล่าวกันว่าได้ปราบเจ้าชายนามว่า สวติ (สวติ) แห่งราชวงศ์อันธฤถยะ (อันธฤถยะ) โดยมีโคลกของทณติน ในอวันตีสุนทฤถะกล่าวเพื่อเป็นเกียรติแก่กษัตริย์ศูทรกะ ดังนี้

ศูทรเกณาสฤทชิตวา สวจฉายา ชงคธารยา I

ชคทญโย'ภยวษฏพธิ วาจา สวจริตารถยา II

จากคำว่า 'วาจา สวจริตารถยา' ดูเหมือนว่าทณตินจะเข้าใจงานเขียนของกษัตริย์ศูทรกะเป็นอัตชีวประวัติได้จึงชี้ให้เห็นว่ามัจฉกฏิกะได้รวบรวมเหตุการณ์หลายอย่างจากชีวิตของ กษัตริย์ศูทรกะและกล่าวกันว่าจารูทัตตะเป็นตัวแทนของพันธุทัตตะ (พันธุทัตตะ) สหายสนิทของ กษัตริย์ศูทรกะที่คอยช่วยเหลือในยามอันตรายอยู่บ่อยครั้งและกล่าวกันว่าอารยกะคือตัวแทนของ กษัตริย์ศูทรกะเอง

6) ในการผจญภัยของกษัตริย์ศูทรกะมีการขับร้องโดยรมิล (รมิล) และโสมีล (โสมีล) ซึ่งน่าจะอยู่ในยุคเดียวกันหรือยุคหลังกษัตริย์ศูทรกะ โสมีลเหมือนจะเป็นเสามิลาลกะ (เสามิลาลกะ) ผู้ซึ่งกวีกาลิทาสได้กล่าวถึงด้วยความเคารพในมัลลวิกาคนิมิตระ (มัลลวิกาคนิมิตระ)⁵⁴ ดังนั้น วันที่ของ รมิลและโสมีลจะมาก่อนกวีกาลิทาส ซึ่งอยู่ในราว 56 ปีก่อนคริสตกาล ซึ่งกษัตริย์ศูทรกะที่รมิลและ โสมีลขับร้องไว้น่าจะเป็นกษัตริย์ศูทรกะผู้ปกครองอันธฤถยะ (อันธฤถยะ) ไม่ใช่ศูทรกะของ ทณติน

⁵² ทณติน (ทณติน) คือ กวีสันสกฤตมีชีวิตอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 12 มีผลงานการนิพนธ์ ได้แก่ ทศกุมารจริต, กาวยาทศมัจฉกฏิก, ทวินสนธานกาวย และ อวันตีสุนทริกถา.

⁵³ มัทราส (Madras) เป็นชื่อเดิมของ เจนไน (Chennai) เป็นเมืองหลวงของรัฐทมิฬนาฑู ตั้งอยู่ริม ชายฝั่งโคโรมันเดลของอ่าวเบงกอลทางตะวันออกเฉียงใต้ของประเทศอินเดีย.

⁵⁴ มัลลวิกาคนิมิตระ (มัลลวิกาคนิมิตระ) คือ ละครสันสกฤต 5 องก์ (ฉาก) เป็นเรื่องราวความรักของ อัคนิมิตระ บุตรชายของปุชยมิตระ ซึ่งเป็นผู้สร้างราชวงศ์สุทตะ.

7) ในกาวยมีมังสา (กาวยมีมาสา)⁵⁵ ของราชเศรษฐ⁵⁶ กล่าวสรรเสริญกวี 4 ท่าน คือ ศุทระ วาสุเทพ ศาตวาหนะ และสาหสางกะ ว่าเป็นกวีราชที่ควรถือเป็นแบบอย่าง⁵⁷

8) ในชื่อผลงานสามเรื่อง คือ วิกิรานตะศุทระ (วิกิรานตศุทระ) ละครของผู้เขียนที่ไม่รู้จักผู้แต่งซึ่งถูกอ้างถึงใน สรัสวดีกัณฐาภรณ์ (สรสวดีกัณฐาภรณ์), ศุทระกวะ (ศุทระกวะ) ซึ่งเป็นปริกษาที่อ้างถึงรามมุกฏและศุทระจรีตะ (ศุทระจรีตะ) โดยผู้แต่งนามว่า ปัญจาติยะ (ปัญจาติยะ) แต่ผลงานเหล่านี้ไม่สามารถเข้าถึงได้ในปัจจุบัน ลักษณะทั่วไปของบทละครมฤคฉกฤษณะมีความคล้ายคลึงกับบทละครในสมัยของภาสะ (ภาส)⁵⁸ หมายถึง การแสดงออกของงานประพันธ์ที่มีความงดงาม สง่างาม เรียบง่ายและไม่ซับซ้อน ซึ่งแตกต่างจากของกาลิทาส⁵⁹ ภาวภูติ⁶⁰ และภัญญานารายณ⁶¹ ที่มีการขัดเกลาร้อยวิจิตรและซับซ้อน

9) นอกจากนี้ยังมีข้อมูลเพิ่มเติมเกี่ยวกับประวัติของศุทระในการอ้างอิงอื่นๆ อีก เช่น นามของศุทระโด่งดังจนมีผู้ปกครองชาวอินเดียจำนวนมากโดยเฉพาะพวกปัลลวะ (ปัลลวะ) และครอบครัวทางแม่น้ำคงคาด้านทิศตะวันตกที่ใช้ชื่อประกอบด้วยคำว่า ‘ศุทระ’ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของ

⁵⁵ กาวยมีมังสา (กาวยมีมาสา) คือ งานนิพนธ์สันสกฤตเกี่ยวกับกวีนิพนธ์ รจนานเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ 15 – 16 มี 18 บท.

⁵⁶ ราชเศรษฐ เป็นนักประพันธ์ปรากฏ และสันสกฤตประมาณพุทธศตวรรษที่ 14 – 15 นับถือฮินดู นิกายไศวะ ภรรยาของเขา คือ อวันตีสุนทรี เจ้าหญิงแห่งตระกูลจาหมาน ได้ประพันธ์งานไว้หลายเล่ม เช่น กาวยมีมังสา วิทสาสภัญชีกา พาลรามยณ เป็นต้น.

⁵⁷ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ปริยทรรศิกา** (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2520), “ภาคนำ,” หน้า 12.

⁵⁸ ภาสะ (ภาส) นักประพันธ์ละครสันสกฤตที่มีชื่อเสียงในราวพุทธศักราชที่ 100 – 200 บางแห่งว่าราวพุทธศักราช 300 – 400 ละครของภาสะละเมิดของนาฏยศาสตร์บ้าง เช่น เรื่องอูร์กัษคะที่มีฉากตัวละครถูกฆ่าตายบนเวทีซึ่งในตำราการละครสันสกฤตถือกันว่าความตายนั้นไม่เป็นมงคล แต่มีรูปแบบง่าย ๆ ภาสะแต่งละครไว้ถึง 13 เรื่องด้วยกัน.

⁵⁹ กาลิทาส เป็นกวีและนักเขียนบทละครสันสกฤตที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของอินเดีย ได้รับยกย่องว่าเป็นรัตนกวีของราชสำนักแห่งกษัตริย์วิกรมาทิตย์ (หรือกษัตริย์โกษะ แห่งธารานคร) นักวิชาการคาดการณว่ากาลิทาสมีชื่อเสียงในราวพุทธศักราช 443 (100 ปีก่อน ค.ศ. ไปจนถึง 933 (ค.ศ. 450) ผลงานของเขา ได้แก่ แม่ขุฑู ฤคสังหาร กุมารสัมภวะ รุขัมภวะ อภิษณานศกุนตล มาลวิกาคนิมิต วิกรมวิชัยะ เป็นต้น.

⁶⁰ ภาวภูติ นักประพันธ์บทละครสันสกฤตต่อจากกาลิทาส ในราวพุทธศตวรรษที่ 13 เป็นกวีในราชสำนักของพระเจ้าโศวรมัน กษัตริย์แห่ง กานยคุषะ ผลงานของเขา ได้แก่ มหาวิจรีต อุตตรรามจรีต มาลตีมาธว.

⁶¹ ภัญญานารายณ (ภัญญานารายณ) นักประพันธ์บทละครสันสกฤตในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 13 – 14 ผลงานของเขา ได้แก่ เวณีสังหาร (เวณีสังหาร).

ความกล้าหาญ ชื่อเสียงของศุภระในไม่ช้าก็เป็นตำนานของสมัยโบราณและได้รับการบรรยายอย่างอิสระในนิทานมากมาย ซึ่งถูกกล่าวถึงในงานภาษาสันสกฤตที่มีชื่อเสียง

ดังนั้น เมื่อได้พิจารณาจากคำกล่าวทั้งหมดเหล่านี้แล้ว ศุภระจึงเป็นทั้งกษัตริย์และกวี อย่างไรก็ตามอายุของศุภระก็เป็นเพียงการสันนิษฐานเบื้องต้นจากนักวิชาการหลายๆ ท่านเท่านั้น เพราะปัญหาอยู่ที่การลำดับเหตุการณ์ของวรรณคดีและบทละครสันสกฤตต่างๆ ยังอยู่ในสภาพที่ไม่แน่นอน วันที่ของผู้แต่งมักมีข้อมูลน้อยมากหรือไม่แน่นอนเลย ทั้งโดยตัวผู้แต่งเองและผู้ร่วมสมัย ดังนั้น ในกรณีส่วนใหญ่จึงจำเป็นต้องคาดการณจากจำนวนของวรรณคดีและบทละคร ซึ่งอาจจะไม่เพียงพอต่อข้อสรุป บ่อยครั้งที่ผลลัพธ์ประกอบไปด้วยทฤษฎีที่ขัดแย้งกันต่างๆ หรือมีการกล่าวซ้ำในรูปแบบต่างๆ แม้กระทั่งมีการจัดเรียงในรูปแบบอื่นๆ ที่หลากหลาย ซึ่งอาจจะช่วยให้ตำแหน่งวันที่ชัดเจนขึ้น แต่ไม่มีอะไรนอกจากการค้นพบข้อเท็จจริงใหม่ที่สำคัญเพิ่มขึ้นมาแต่การค้นหาที่แน่ชัดพร้อมทั้งสอบสวนข้อเท็จจริงนั้นก็ยังคงต้องดำเนินการต่อไป ซึ่งทั้งหมดที่กล่าวมานี้แสดงให้เห็นได้เป็นอย่างดีในเรื่องของศุภระผู้ประพันธ์บทละครเรื่องมฤคฉกฤกะซึ่งเป็นผลงานที่ไม่ค่อยมีใครรู้จักเกี่ยวกับอายุและตัวตนที่แท้จริงของผู้ประพันธ์ ซึ่งปัญหาเหล่านี้ก็ไม่เว้นแม้แต่กวีผู้โด่งดังอย่างภาสกะหรือกาลิลาส เป็นต้น แต่ถึงกระนั้น จากข้อมูลทั้งหมดที่มีก็สามารถสรุปได้ว่าศุภระผู้ประพันธ์บทละครเรื่องมฤคฉกฤกะหรือกษัตริย์ศุภระน่าจะเป็นกษัตริย์ผู้ก่อตั้งราชวงศ์อันธรภฤตยะ 200 ปีก่อนคริสตกาลหรือศุภระผู้เป็นกษัตริย์ของอุชชยีนีที่บรรยายโดยทัณติน 56 ปีก่อนคริสตกาล ส่วนรายละเอียดของศุภระเกี่ยวกับชีวิตของเขาที่อยู่ในบทเกริ่นนำนั้นก็ยังไม่มึนักวิชาการผู้ใดคัดค้านหรือปฏิเสธและหากยอมรับคำบรรยายของทัณตินก็จะได้ข้อเท็จจริงเพิ่มเติมอีกหลายประการที่ไม่ขัดแย้งกับบทเกริ่นนำในมฤคฉกฤกะ นอกเหนือจากหลักฐานที่กล่าวมาแล้วนั้นก็ยังไม่มึใครรู้เพิ่มเติมอีกด้วย ข้อมูลความจริงทางประวัติศาสตร์ที่มีเพียงเล็กน้อยนี้จึงไม่สามารถรวบรวมเรื่องราวในการพิจารณาว่าศุภระในมฤคฉกฤกะคือใครกันแน่แค่ตามหลักฐานข้างต้นผู้ศึกษาจึงวางศุภระเอาไว้ในศตวรรษที่ 1 หรือศตวรรษที่ 3 ก่อนคริสตกักราช ซึ่งถ้าเป็นเช่นนั้นจะทำให้บทละครเรื่องมฤคฉกฤกะเป็นหนึ่งในบทละครภาษาสันสกฤตและปรากฏที่เก่าแก่ที่สุดที่ยังหลงเหลืออยู่

3.2 ลักษณะทั่วไปของบทละคร

การกำเนิดของบทละครของอินเดีย นั้นยังไม่แน่ชัด แต่ตามตำนานและความเชื่อกล่าวว่าบทละครสันสกฤตมีกำเนิดมาจากพระเวท ซึ่งภรตมุณีได้กล่าวไว้คัมภีร์นาฏยศาสตร์ของท่านว่า “เทพทั้งหลายได้เข้าไปหาพระพรหมและขอร้องให้พระพรหมสร้างสิ่งบันเทิงที่ช่วยให้เพลิดเพลินทั้งทาง

ตาและทางหูของพวกตน” พระพรหมจึงเอาบทสนทนามาจากฤคเวท เอาดนตรีมาจากสามเวท เอาท่าทางมาจากยชุรเวทและเอารสทั้งหลายมาจากอถรรวเวท (อถรวเวท) และด้วยเหตุนี้จึงเกิดเวทที่ห้าขึ้นมา เรียกว่า “นาฏยเวท” ครั้นแล้วพระพรหมได้มอบนาฏยเวทให้แก่ภรตมุนีเพื่อนำลงมายังโลกมนุษย์ นักวิชาการบางท่านกล่าวว่า บทละครมีกำเนิดมาจากการเต้นรำแบบตาณทวะ (ตาณทว) ของพระศิวะและพระนางปารวตีและบ้างก็ว่ามีกำเนิดมาจากราสะกรีธา (ราสะกรีธา) คือ การเล่นที่สนุกสนาน ของพระกฤษณะ จากที่กล่าวมาทั้งหมดนี้จะเห็นได้ว่า บทละครสันสกฤตมีกำเนิดมาจาก เทพหรือบทละครทิพย์กำเนิด นอกจากนี้แล้ว ตามประวัติศาสตร์อาจกล่าวได้ว่าบทละครสันสกฤตมีต้นตอมาจากเรื่องราวทั้งทางโลกและทางธรรม เช่น ในระหว่างการทำพิธีทางศาสนา การสวดมนต์ระในพระเวท มีทั้งดนตรีและท่าทางการเต้นรำด้วย ในฤคเวทก็มีบทสนทนา เช่น การสนทนาระหว่าง ยมกับบายมี การเล่านิทานปุราณะกิติ ในมหาภารตะหรือรามายณะกิติ เพื่อให้ผู้อ่าน ผู้ดูและผู้ฟังมีความเพลิดเพลิน เป็นต้น⁶²

การละครในช่วงแรกอาจเป็นเพียงละครใบ้และนักวิชาการบางท่านได้ค้นพบองค์ประกอบที่มีร่วมกันระหว่างละครอินเดียกับละครกรีก ซึ่งฉากด้านหลังบนเวทีชาวอินเดียจะเรียกว่า “ยวนิกา” ซึ่งมาจากความหมายของคำว่า “ยวนะ” แปลว่ากรีกน้อยๆ และข้อมูลบางอย่างที่ไม่อาจละเลยได้ที่ว่า สุขนาฏกรรมกรีกที่แสดง ณ ราชสำนักกรากริก - บักเตรีย ณ อินเดียตะวันออกเฉียงเหนือได้เป็นแรงบันดาลใจแก่วีชาวอินเดียให้พัฒนาละครพื้นเมืองของตนไปสู่รูปแบบละครราชสำนัก⁶³ ละครสันสกฤตที่เหลืออยู่มีจำนวนมากมายและหลากหลาย ตั้งแต่ละครสั้นองค์เดียว ไปจนถึงละครที่ยาวมากถึง 10 องค์ ละครโดยปกติจะแสดงโดยคณะละครที่แสดงเป็นอาชีพมีทั้งชายและหญิง แต่ก็มีละครสมัครเล่นอยู่บ้าง มีหลักฐานอ้างอิงว่าราชาและนางในราชสำนักจะแสดงละครในพระราชวัง ไม่มีโรงละครให้เข้าชมประจำ ส่วนใหญ่การแสดงละครจะจัดเป็นส่วนตัวหรือกึ่งส่วนตัวในพระราชวังหรือบ้านคนรวยจะแสดงในที่สาธารณะก็ต่อเมื่อถึงวันฉลองเทศกาล⁶⁴ ละครถือว่าเป็นกาวะ (กาวะ)⁶⁵ ชนิด

⁶² จำลอง สารพัดนึก, **ประวัติศาสตร์คติสันสกฤต 1**, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2546), 96 – 97.

⁶³ เอ.แอล.บาสแฮม, **อินเดียมหัศจรรย์**, แปลจาก The wonder that was India, แปลโดย กาญจณี ละอองศรี บรรณาธิการ, (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโตโยต้า, 2559), 707 – 708.

⁶⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 707 – 708.

⁶⁵ กาวะ แบ่งออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ๆ คือ 1. ศรวะกาวะ (ศรวะกาวะ) คือ กาวะเพื่อการฟัง 2. ทฤศยะกาวะ (ทฤศยะกาวะ) คือ กาวะเพื่อการดู.

หนึ่งที่เราเรียกว่า ทศยุคกาวะ (ทศยุคกาวะ) คือ กาวะเพื่อการดู⁶⁶ ซึ่งชนิดของละครสั้นสกฤตตามทฤษฎีการเขียนมีตำราที่กล่าวถึงจำแนกออกเป็น 2 ประเภท ตามคัมภีร์สาहितยทรรปณะ (สาहितยทรรปณ) ของวิศวานาถกวีราช⁶⁷ คือ (1) ละครรูปกะ⁶⁸ (รูปกะ) และ (2) ละครอรูปกะ⁶⁹ (อรูปกะ) และแม้ว่าละครแบบนาฏกะ (นาฏกะ) จะถือเป็นอุดมคติสูงสุดของ ‘รูปกะ’ แต่ละครแบบประกรณะ⁷⁰ (ปรกรณ) ก็คือละครที่หยั่งรากลึกลงไปในชีวิตของคนทั่วไปด้วยการนำเสนอความเป็นจริงทางสังคม เนื่องจากนาฏกะใช้โครงเรื่องจากเรื่องราวและตำนานโบราณ พระเอกนางเอกมักเป็นชนชั้นสูงจึงไม่สามารถมองเห็นภาพปัญหาการครองชีพแบบคนธรรมดาได้ บทละครเรื่องมัจฉกัญญิกะจึงค่อนข้างแตกต่างจากบทละครสั้นสกฤตเรื่องอื่นๆ ทั้งหมด ซึ่งบทละครมัจฉกัญญิกะไม่ได้หยิบยืมโครงเรื่องมา

⁶⁶ จำลอง สารพัดนึก, **ประวัติวรรณคดีสั้นสกฤต 1**, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2546), 64.

⁶⁷ วิศวานาถ (วิศวานาถ) เป็นนักประพันธ์สั้นสกฤต อยู่ในระหว่างพุทธศักราช 1843 – 1923 มีผลงานคือ สาहितยทรรปณะ, ราชววิลาสกาวะ, นรสิงหวิชัยกาวะ, จันทรถลานาฏิกะ (ละคร), ปรภาวติปริณย (ละคร), กุลวยาศวจริต (ปรากฤต) ปรศาสติรัตนาวลี และเป็นผู้สนับสนุนสอคล้องการศาสตร์ ทฤษฎีกลุ่มรส.

⁶⁸ ละครรูปกะมีด้วยกัน 10 ชนิด เรียกว่า ทศรูปกะ ได้แก่ 1. นาฏกะ (นาฏกะ) 2. ประกรณะ (ปรกรณ) 3. ภาณะ (ภาณ) 4. ประหส์ณะ (ปรหสน) 5. ติฆะ (ติฆ) 6. วยาโยคะ (วยาโยค) 7. สมวการะ (สมวการ) 8. วิถี (วิถี) 9. องกะ (องก) หรือ อุตสฤษฏีกังกะ (อุตสฤษฏีกังก) 10. อีหามฤคะ (อีหามฤค).

⁶⁹ อรูปกะ หมายถึง รูปกะขนาดย่อม เป็นละครชั้นต่ำ หมายถึงละครที่มีเนื้อเรื่องเกี่ยวกับคนธรรมดาที่มีใช้กษัตริย์เหมือนในละครรูปกะ (ยกเว้นประเภทนาฏิกะ และโตรฎกะ) มีด้วยกัน 18 ชนิด ได้แก่ 1. นาฏิกะ (นาฏิกะ) 2. โตรฎกะ (โตรฎกะ) 3. โคษฐี (โคษฐี) 4. สฎฎกะ (สฎฎกะ) 5. นาฏยราชกะ (นาฏยราชก) 6. ประสณณะ (ปรสณณ) 7. อุลลาปะยะ (อุลลาปะย) หรืออุตตตัถยะ (อุตตตัถย) 8. กาวะ (กาวะ) 9. เปรงขณะ (เปรงขณะ) หรือ เปรกษณณกะ (เปรกษณณก) 10. ราชกะ (ราชก) หรือ หารกะ (หารก) 11. สันลาปะกะ (สนลาปะก) 12. ศรีคทิตะ (ศรีคทิต) 13. ศิลปะกะ (ศิลปะก) 14. วิลาสิกะ หรือ ลาสิกะ 15. ทุรมลลิกะ (ตุรมลลิกะ) 16. ประกรณิกะ (ปรกรณิกะ) 17. ทัฬลีศะ (ทัฬลีศ) และ 18. ภาณิกะ (ภาณิกะ).

⁷⁰ ประกรณะ คือ เนื้อเรื่องเป็นเรื่องที่กวีคิดค้นขึ้นเอง และเป็นเรื่องของชนชั้นกลาง พระเอกอาจจะ เป็นเสนาบดี พรหมณ์ หรือพ่อค้า ที่จะต้องฟันฝ่าอุปสรรคนานาประการเพื่อที่จะได้รับสิ่งที่เขาปรารถนา เช่น เกียรติยศ หรือความรัก นางเอกมี 2 ลักษณะ คือ (1) เป็นสตรีในตระกูลดี หรือ (2) เป็นหญิงงามเมือง ประกรณะ แยกนางเอกเป็น 3 ประเภท ดังนี้ (1) ประเภทที่มีนางเอกเป็นสตรีในสกุลดี เรียกว่า ศุทระ (2) ประเภทที่มีนางเอก เป็นหญิงงามเมือง เรียกว่า วิกฤตะ และ (3) ประเภทรวม เรียกว่า สังคีระณะ (สังคีระณะ) ส่วนเนื้อเรื่องในประกรณะมัก เป็นเรื่องเกี่ยวกับความรัก และจบลงด้วยความสุข ไม่จำกัดจำนวนองก์ แต่ไม่ต่ำกว่า 5 องก์ และไม่เกิน 10 องก์ ชื่อของบทละครมักตั้งตามชื่อของพระเอก หรือนางเอกในเรื่อง ยกตัวอย่างละคร เช่น เรื่อง มาลตีมาธวะ ของภวภูติ ซึ่งมาจากชื่อของนางเอกกับพระเอก แต่ก็มียกเว้น เช่น เรื่อง มัจฉกัญญิกะ (เกวียนดินเผาเล่มน้อย) ของศุทระ ชื่อเรื่อง นำมาจากเกวียนดินเผาของเล่นที่ใส่เครื่องประดับทองของนางเอกไว้.

จากเพนิยาบ ตำนาน ประวัติศาสตร์หรือมหากาพย์ มีจำนวนทั้งหมด 10 องค์ ตามทฤษฎีบทละคร สันสกฤตประเภทการเขียนเรียกว่าเป็นประเภท ‘ประกรณะ’ หรือละครประดิษฐ์ ที่กวีเป็นผู้คิดค้น ละครด้วยตัวเอง วาดโครงเรื่องมาจาก ‘ชีวิตจริง’ ซึ่งบทละครมฤจจกฏิกะตอบสนองความต้องการ ทั้งหมดของประกรณะ พระเอกเป็นพราหมณ์ผู้ยากไร้และนางเอกเป็นหญิงงามเมืองผู้ร่ำรวย ความรู้สึกหลักของละครคือศตงคารรส เนื่องจากนางเอกเป็นหญิงงามเมืองบทละครจึงอยู่ในหมวด ของประกรณะประเภทผสม คือนางเอกเป็นแบบสังกัรณะ (นางเอกประเภทรวม) ศูทรกะกล้าที่จะ ทำลายอุปสรรคของประเพณีและกฎที่กำหนดโดยชนชั้นปกครอง หรือชนชั้นสูงผลลัพธ์คือทำให้บท ละครมฤจจกฏิกะของศูทรกะเป็นบทละครที่มีความเป็นมนุษย์ธรรมดามากที่สุดเป็นรูปแบบที่สมบูรณ์ ที่สุดของประเภทประกรณะ เราจะสามารถมองเห็นภาพที่สวยงามของชีวิต ความรัก ความโกรธ อารมณ์และความรู้สึกของคนธรรมดาได้ ชีวิตคือส่วนผสมของความเศร้าและความสุข ในบท ละครมฤจจกฏิกะนำเสนอทั้งฉากตลก โศกนาฏกรรม การวางแผนอุบายและแทรกย่อยเกี่ยวกับเรื่อง การล้มล้างผู้ปกครองที่อยู่ดีธรรมโดยบุตรคนเลี้ยงโค จึงทำให้ดึงดูดผู้ชมทั่วไปได้ง่าย ดังคำกล่าวของ เอ็ม. อาร์. กาล (M.R. Kale) กล่าวว่า “การแสดงออกของศูทรกะคือการจูงใจผู้อ่านและผู้ชมละคร ด้วยการแสดงภาพอย่างได้ใจความ เนื้อหาทั้งร้อยแก้วและร้อยกรองเป็นอิสระอย่างพิเศษจาก โครงสร้างดั้งเดิมของบทละครสันสกฤต เนื้อเรื่องมีความหมายชัดเจนตรงไปตรงมา ไม่ซับซ้อนและทำ ให้คนดูทั่วไปเข้าใจเรื่องราวได้อย่างรวดเร็ว”⁷¹

3.3 กลวิธีการดำเนินเรื่อง

ในการศึกษากลวิธีการดำเนินเรื่อง ของบทละครมฤจจกฏิกะในองก์ที่ 1 และองก์ที่ 2 ผู้ศึกษา ได้จำแนกประเด็นการวิเคราะห์เป็น 3 ประเด็น คือ 1) โครงเรื่อง (วस्तุ) 2) การพัฒนาโครงเรื่อง 3) การโหมโรงและการเบิกโรง ดังนี้

3.3.1 โครงเรื่อง (วस्तุ)

โครงเรื่องของบทละครมฤจจกฏิกะในองก์ที่ 1 และองก์ที่ 2 แบ่ง โครงเรื่องออกเป็น 2 ส่วน คือ 1) โครงเรื่องใหญ่หรืออิการิกะ (อิการิก) หรือประธาน เป็นเรื่องราว ของตัวละครเอก (อิการิน⁷²) คือ พระเอกหรือนางเอกที่ตั้งเจตนาความหวังในสิ่งหนึ่งสิ่งใดและ พยายามทุกวิถีทางเพื่อที่จะได้รับสิ่งนั้น เรื่องราวที่เกิดขึ้นทั้งหมดในเรื่องก็จะเกี่ยวพันกับตัวละครเอก

⁷¹ M.R. Kale, *The Mṛcchakaṭika of Śūdraka*, (Delhi : Motilal Banarsidass, 1973). Introduction.

⁷² อิการิน เป็นผู้ดำเนินพฤติกรรมต่างๆ ในอิการิกะ จึงได้ขนานนามว่า “อิการิน”

ตลอดเวลา เช่น เรื่องราวความรักระหว่างพระเอกจรรู้ตัดตะกับนางเอกสันตเสนา 2) โครงเรื่องย่อหรือประสังคิกะ (ปรสังคิก)⁷³ หรือส่วนเสริม เป็นเรื่องราวหรือการกระทำของตัวละครอีกคนหนึ่งที่มีความสัมพันธ์กับตัวละครเอก (อธิการิน) โดยขยายการกระทำออกไป ซึ่งในองก์ที่ 1 และองก์ที่ 2 นี้ประสังคิกะ คือเรื่องราวของนักการพนันนามว่าสังวาทกะ ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในองก์ที่ 2 ซึ่งเขาเคยเป็นช่างนวดให้แก่พระเอกจรรู้ตัดตะ ด้วยเหตุนี้เองสันตเสนาจึงยอมช่วยเหลือชดใช้หนี้พนันให้แก่สังวาทกะ

3.3.2 การพัฒนาโครงเรื่อง

วิธีการพัฒนาโครงเรื่องจะสมบูรณ์ได้นั้นจะต้องมีองค์ประกอบที่สำคัญรวมเรียกว่า อรรถปรกฤติ (อรรถปรกฤติ)

3.3.2.1 อรรถปรกฤติ (อรรถปรกฤติ)

อรรถปรกฤติ (อรรถปรกฤติ) มี 5 ชนิด ดังนี้ (1) พีชะ (พีช) (2) พินทุ (พินทุ) (3) ปตาคา (ปตาคา) (4) ประกรี (ปรกรรี) (5) การยะ (การย)⁷⁴

(1) พีชะ (พีช) คือ ต้นกำเนิดของโครงเรื่องที่ก่อให้เกิดการกระทำเหตุการณ์และผลลัพธ์ที่ตามมาในภายหลังอย่างหลากหลาย เช่น การที่วสันตเสนาหลงรักจรรู้ตัดตะครั้งแรกในเทศกาลที่เทวาลัยพระกามเทพและนำเครื่องประดับทองไปฝากไว้กับเขา หรือการที่วสันตเสนาปฏิเสธความรักจากศการะที่เป็นถึงน้องเขยของพระราชปาลกะทำให้เขาโกรธแค้น

(2) พินทุ (พินทุ) คือ เหตุการณ์ใหม่ที่ปรากฏขึ้นแต่มีความสัมพันธ์กับพีชะเป็นการเติมเต็มช่องว่างของโครงเรื่องและช่วยให้การดำเนินเรื่องบรรลุถึงเป้าหมายได้เร็วขึ้น เช่น การที่วสันตเสนาหลบหนีศการะจนหลงเข้ามายังคฤหาสน์เก่าไทรมของจรรู้ตัดตะและได้พบกับเขา อีกทั้งวสันตเสนายังได้สานสัมพันธ์โดยการฝากเครื่องประดับทองของนางแก่เขา

⁷³ ประสังคิกะมี 2 ลักษณะ คือ (1) ประกรี (ปรกรรี) หรือ เหตุการณ์ ที่มีระยะเวลาจำกัดและมีความสำคัญเล็กน้อยในเรื่อง (2) ปตาคา (ปตาคา) หรือ ลำดับการณ คือ เป็นเหตุการณ์ในประสังคิกะที่เกิดขึ้น และดำเนินติดต่อไป หรือเป็นตอนที่แสดงความคืบหน้าของเรื่องแทรก หรือขัดขวางเพิ่มเติมเข้ามาเพื่อให้เนื้อเรื่องเกิดความน่าสนใจมากขึ้นและจะมีความยาวครอบคลุมไปตลอดตั้งแต่องก์แรกๆ จนถึงองก์ท้ายๆ ของเรื่อง

⁷⁴ M.R. Kale, *The Mṛcchakaṭika of Śūdraka*, (Delhi : Motilal, Banarsidass, 1973), 6.

(3) ปตাকা (ปตাকা) คือ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นและดำเนินติดต่อกัน เช่น การที่วสันตเสนาฝากเครื่องประดับไว้กับจาร์ทตตะ

(4) ประกรี (ปรกรรี) คือ เหตุการณ์ ที่มีระยะเวลาจำกัด และมีความสำคัญเล็กน้อยในเรื่อง เช่น ศการะและบริวาร ตามไล่ล่าวสันตเสนา

(5) การยะ (การยะ) คือ เหตุการณ์สำเร็จในจุดมุ่งหมายที่ได้ตั้งเจตนา หรือตั้งความหวังในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ตัวอย่างของการยะ เช่น วสันตเสนาต้องการกลับมาพบจาร์ทตตะอีกครั้งจึงพยายามขอฝากเครื่องประดับทองของตนไว้จนสำเร็จ

ในการพัฒนาบทละครที่จะทำให้บรรลุถึงจุดมุ่งหมาย หรือเงื่อนไข ก็จะต้องมีความสัมพันธ์กับโครงเรื่องโดยตลอด เรียกว่า อวัสถล (อวสถล)

3.3.2.2 อวัสถล (อวสถล)

อวัสถล (อวสถล) สามารถแบ่งได้เป็น 5 ลำดับ คือ

(1) อารัมภะ (อารมภ) (2) ประยัตนะ (ปรยตนะ) (3) ปราปตยาสา (ปราปตยาสา) (4) นียตาปติ (นียตาปติ) (5) ผลโยคะ (ผลโยคะ)⁷⁵

(1) อารัมภะ (อารมภ) หรือ จุดเริ่มเรื่อง คือตอนที่วสันตเสนาหลงรักจาร์ทตตะในเทศกาลที่เทวาลัยพระกามเทพ

(2) ประยัตนะ (ปรยตนะ) หรือความพยายาม คือวสันตเสนาพยายามที่จะสานสัมพันธ์กับจาร์ทตตะโดยการนำเครื่องประดับทองไปฝากไว้กับเขา

(3) ปราปตยาสา (ปราปตยาสา) มีความหวัง หรือโอกาสแห่งความสำเร็จ คือวสันตเสนาได้สร้างความหวังที่จะได้เจอจาร์ทตตะอีกครั้ง โดยการฝากเครื่องประดับทองของนางไว้กับเขา

(4) นียตาปติ (นียตาปติ) ทำลายอุปสรรคด้วยการขจัดสิ่งกีดขวาง คือเมื่อวสันตเสนาต้องการจะฝากเครื่องประดับทองแต่จาร์ทตตะปฏิเสธที่จะรับฝากเพราะเขากลัวว่าของมีค่ามากเช่นนั้นไม่เหมาะสมที่จะฝากไว้ในคุกหาสน์ที่เก่าอย่างนี้และไม่เข้าใจใน

⁷⁵ M.R. Kale, *The Mṛcchakaṭika of Śūdraka*, (Delhi : Motilal, Banarsidass, 1973), 7.

อุบายของวสันตเสนา วสันตเสนาจึงกล่าวกับจารุทัตตะเพื่อขจัด
อุปสรรคนี้ในองก์ที่ 1 ว่า

จารุทัตตะ : อโยคยมิทํ ญยาสสย คฤหม ।

จารุทัตตะ : บ้านหลังนี้ไม่เหมาะสำหรับการฝาก
เครื่องประดับ

วสันตเสนา : อารย อสิกม । ปุรุเชษุ ญยาสา นิภชิปิยนเต
น ปุนรเคเหตุ ।

วสันตเสนา : ท่านผู้เจริญ นั้นไม่เป็นความจริง (เพราะว่า)
การฝากเครื่องประดับฝากไว้กับกับบุคคล
ไม่ใช่กับบ้าน

(5) ผลโยคะ (ผลโยค) หรือ จุดมุ่งหมายสำเร็จ คือ

วสันตเสนาฝากเครื่องประดับทองไว้กับจารุทัตตะ

ในขณะที่ 5 ลำดับข้างบนกำลังดำเนินอยู่ จะต้องมีการเชื่อมโยงลำดับทั้ง 5 นั้นกับ
ส่วนหลักและรองของการดำเนินเรื่องหลัก (ตอนและเหตุการณ์) ซึ่งเรียกการเชื่อมโยง
เหล่านั้นว่า สัมมิ (สัมมิ)

3.3.2.3 สัมมิ (สัมมิ)

สัมมิ (สัมมิ) มี 5 ชนิด เช่นกัน คือ (1) มุขะสัมมิ (มุขสัมมิ)

(2) ประติมุขะสัมมิ (ปรติมุขสัมมิ) (3) ครรณะสัมมิ (ครรณสัมมิ) (4) อวมรรคะสัมมิ (อวมรรคสัมมิ) (5)
นิรวณะสัมมิ (นิรวณสัมมิ) รวมเรียกว่า อุปสังเหตุติ (อุปสังเหตุติ) หรืออุปสังหาระ (อุปสังหาร)

(1) มุขะสัมมิ (มุขสัมมิ) คือการรวมกันของ พืชะ (ต้น
กำเนิด) และอาร์มมะ (จุดเริ่มเรื่อง) และขยายถึงส่วนท้ายขององก์
ที่ 1 นั่นคือเมล็ดที่ถูกหว่านลงไป เช่น พืชะ คือวสันตเสนาตกหลุม
รักจารุทัตตะในเทศกาลที่เทวาลัยพระกามเทพและอาร์มมะ คือ
เมื่อ วสันตเสนาได้หนีศการะและพบกับจารุทัตตะอีกครั้งใน
คฤหาสน์เก่าของเขา

(2) ประติมุขะสัมมิ (ปรติมุขสัมมิ) คือการแตกหน่อของพืชะ
ที่เพิ่มขึ้นโดยเหตุการณ์ใหม่บางอย่างที่รักษาความต่อเนื่องของการ
กระทำ นั่นคือ การที่วสันตเสนาขอผ้าคลุมของจารุทัตตะจากคน

รับใช้กรรมปุระกะ เป็นความต่อเนื่องถึงความรักที่วสันตเสนามีต่อ
จารุทัตตะในองก์ที่ 2

(3) ครรณะสันธิ (ครรณสันธิ) คือมีการบรรลู่ หรือไม่บรรลู่
จุดมุ่งหมายและหมายคามไปถึงการแตกหน่อของพีชะ (ต้น
กำเนิด) ของเรื่องต่อไป ซึ่งแม้จะยังมีสิ่งกีดขวางอยู่แต่โครงเรื่อง
หลักก็ยังคงดำเนินต่อไป เช่น แม้วสันตเสนายังไม่สามารถอยู่
ร่วมกับจารุทัตตะได้ แต่วสันตเสนา ก็บรรลู่จุดมุ่งหมายโดยการฝาก
เครื่องประดับทองของนางไว้กับจารุทัตตะ เพื่อว่าจะได้กลับมาพบ
กับเขาอีกครั้ง

(4) อวมรรสะสันธิ (อวมรรสะสันธิ) คือการที่เมล็ดเจริญงอก
งามในครรณะ โดยมาพร้อมกับนิตยาปติ (ทำลายอุปสรรคด้วยการ
ขจัดสิ่งกีดขวาง) แต่จุดมุ่งหมายก็ยังคงถูกเลื่อนออกไปเพราะมีสิ่งกีด
ขวางใหม่ๆ เช่น แม้ว่านางจะฝากเครื่องประดับทองสำเร็จ และมี
เรื่องที่จะกลับมาหาจารุทัตตะอีกครั้ง แต่นางก็ยังไม่บรรลู่
จุดมุ่งหมายที่จะได้มาเป็นภรรยาของเขา

(5) นิรวหณะ (นิรวหณสันธิ) คือความสมบูรณ์ เป็นการ
ผสมผสานที่กลมกลืนกันของส่วนต่างๆ ที่กล่าวมาข้างต้น

3.3.3 การโหมโรง และการเบิกโรง

การโหมโรงและการเบิกโรงได้มีกำเนิดขึ้นพร้อมกับการแสดง
ละครเรื่องแรกบนสรวงสวรรค์⁷⁶ เป็นส่วนสำคัญของการแสดงละครที่จะขาดเสียไม่ได้ คัมภีร์นาฏย-
ศาสตร์ของภรตมุนีได้นำรายละเอียดของการโหมโรงและการเบิกโรงมากล่าวไว้ในอธยายะที่ 5 ซึ่ง
ต่อมาในสมัยหลังได้เป็นแหล่งอ้างอิงของเหล่านักปราชญ์ทางการละคร แบ่งได้เป็น 2 แบบ คือ
1. ปุรวรังคะ⁷⁷ (ปุรวรังค) คือการโหมโรง 2. ปรัสดาวนา⁷⁸ (ปรัสดาวนา) คือการเบิกโรง

⁷⁶ ภรตมุนี, **นาฏยศาสตร์**, แปลจาก นาฏยศาสตร์ม, แปลโดย แสง มนวิฑูร, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2541), อธยายะที่ 4, หน้า 107, โศลกที่ 10.

⁷⁷ ปุรวรังคะ คือการโหมโรง เป็นการแสดงชุดแรกมีที่มาเนื่องด้วยพิธีศาสนา จุดประสงค์เพื่อบูชา
เทพเจ้าและเพื่อขอความสวัสดิมงคลให้บังเกิดแก่การแสดงละคร ซึ่งพระพรหมบัญชาให้เทพเจ้าต่างๆ คอยคุ้มครอง
การแสดงเพื่อให้ปลอดภัยจากอันตรายต่างๆ เทพเจ้าจึงได้แบ่งหน้าที่กัน เช่น พระอินทร์รักษาตัวของพระเอก พระ
สร้อยตรีรักษาตัวของนางเอก พระศิวะรักษาตัวละครอื่นๆ พระจันทร์เป็นยามรักษาประตู ท้าวโลกบาลรักษาทิศทั้ง 4

ในบทละครมฤคฉกฏิกะในองก์ที่ 1 ได้ปรากฏบทนาถ⁷⁹ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของ ปรีสตาวนา (ปรีสตาวนา) หรือการเบิกโรง กวีเป็นผู้ประพันธ์ผู้เชี่ยวชาญด้านการละคร เอ.บี. คีธ (A.B. Keith) ได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่าในสมัยที่มีการประพันธ์คัมภีร์นาฏยศาสตร์ (ประมาณคริสต์ศตวรรษที่ 2 ถึง 5) คงจะมีการโหมโรงและการเบิกโรงอย่างสมบูรณ์แบบ แต่มาในระยะหลังในสมัยของธัญชัย (ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 10) และในสมัยของวิศวานาถกวีราช (คริสต์ศตวรรษที่ 15) ปรากฏว่าในคัมภีร์ของทั้งสองไม่ได้ให้รายละเอียดของการโหมโรงมากนัก น่าจะเพราะว่าในระยะหลังคงจะมีการตัดทอนและเปลี่ยนแปลงบ้าง ดังเช่น บทนาถที่ที่เคยเป็นส่วนหนึ่งของการโหมโรงและประโรจนาก็เคยเป็นการให้รายละเอียดเกี่ยวกับการแสดงในการโหมโรงก็กลายเป็นส่วนหนึ่งของการเบิกโรงไป⁸⁰

ในคัมภีร์นาฏยศาสตร์ได้จำกัดหน้าที่ของสุตวรรษไว้แต่เพียงว่า “อาศัยเรื่องของเทวดาต้องสรรเสริญในเรื่องของเทวดาอาศัยในเรื่องของมนุษย์ต้องสรรเสริญในเรื่องของมนุษย์ เรื่องของเทวดาหรือเรื่องของมนุษย์ก็ต้องสรรเสริญในเรื่องของเทวดา หรือเรื่องของมนุษย์ (ในการแสดงละครมีเทวดาอยู่ข้างหนึ่ง มนุษย์อยู่ข้างหนึ่ง เทวดากับมนุษย์รวมกันอีกข้างหนึ่ง ต้องสรรเสริญเป็นรายๆ ไป เมื่อเทวดากับมนุษย์รวมกันต้องสรรเสริญเทวดากับมนุษย์ไปพร้อมกัน”⁸¹ หลังจากที่ให้รายละเอียดเกี่ยวกับละครพอสมควรแล้ว สุตวรรษจะเริ่มการสนทนาเพื่อเป็นการแนะนำตัวละคร ซึ่งในคัมภีร์

ทิศและพระพรหมเองเสด็จมาประทับที่โรงละครเพื่อความเป็นสิริมงคล การแสดงจึงสามารถดำเนินต่อไปด้วยความเรียบร้อย การโหมโรงได้ปรากฏรายละเอียดในคัมภีร์นาฏยศาสตร์ของภรตมุนี.

⁷⁸ ปรีสตาวนา หรือบางครั้งใช้คำว่า “สถาปนา” หรือ “อามุชะ” คือการเบิกโรงในละครสันสกฤต เริ่มต้นด้วยสุตวรรษออกมาสนทนากับตัวละครอีกคนหนึ่ง ซึ่งอาจจะเป็นตัวตลก (วิฑูษกะ) หรือภรรยา (นฎี) ของสุตวรรษหรือตัวประกอบ (มารุชะ) เป็นทำนองเล่าเรื่องเกี่ยวกับละคร เช่น เรื่องที่จะแสดงคืออะไร ผู้แต่งคือใคร และเนื้อเรื่องย่อเป็นอย่างไร ให้ผู้ชมก่อนที่จะเริ่มลงมือแสดงละคร ในบางครั้งสุตวรรษจะออกมาเล่าเหตุการณ์ที่เป็นเรื่องนำมาก่อนและที่จะขาดเสียไม่ได้ คือการสรรเสริญความสามารถของผู้แต่งบทละครหรืออาจจะเียนยอผู้ชมบ้างก็ได้.

⁷⁹ นานที (นานที) คือบทโคลกสั้นๆ ซึ่งกล่าวสรรเสริญเทพเจ้า ในคัมภีร์นาฏยศาสตร์นอกจากจะสรรเสริญเทพเจ้าแล้ว นานทียังมีบทสรรเสริญพรหมณ์และพระเจ้าแผ่นดินอีกด้วย แต่ส่วนใหญ่บทนาถที่มักจะเป็นบทสรรเสริญเทพเจ้าแทบทั้งนั้นและเทพเจ้าที่ปรากฏในบทนาถที่มักจะเป็นเทพเจ้าองค์ใดองค์หนึ่ง เช่น พระศิวะ (พระอิศวร) หรือพระวิษณุ (พระนารายณ์) วิธีการกล่าวนานที คือสุตวรรษจะออกมากล่าวสรรเสริญเทพเจ้าที่ได้ระบุไว้ในนานที ณ บริเวณที่สมมุติว่าเทพเจ้าประทับอยู่.

⁸⁰ A.B. Keith, *The Sanskrit Drama in its Origin, Development Theory – Practice*, (London : Oxford University Press, 1964) 340.

⁸¹ ภรตมุนี, *นาฏยศาสตร์*, แปลจาก *นาฏยศาสตร์ม*, แปลโดย แสง มนวิฑูร, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2541), อธิบาย 5, หน้า 255, โคลก 177.

ทศรूपกะของธัญชัย ได้กำหนดวิธีการของสูตรธาระไว้ 3 วิธี⁸² คือ (1) กโถทมาตะ (กโถทมาต) คือวิธีการแนะนำตัวละครของสูตรธาระโดยทำสัญญาณให้ตัวละครปรากฏตัวขึ้น (2) ประวฤตตกะ (ปรวฤตตก) หรือประวรัตกะ (ปรวรัตก) คือวิธีการแนะนำตัวละครของสูตรธาระ โดยการเปรียบเทียบความมดงามของฤคกับความมดงามของตัวละคร (3) ประโยคาศิษยะ (ปรโยคาศิษย) คือวิธีการแนะนำตัวละครของสูตรธาระโดยการประกาศการมาถึงของตัวละคร จากนั้นสูตรธาระและตัวละครที่ทำหน้าที่เป็นผู้ร่วมสนทนาจะชวนกันกลับเข้าโรงเป็นการจบการแสดงการเบิกโรง เช่น ตัวอย่างการเบิกโรงในบทละครเรื่องมฤจฉกฏิกะของศุทระกะ

3.4 ที่มาของโครงเรื่อง

จากการวิเคราะห์บทละครเรื่องมฤจฉกฏิกะผู้ศึกษาพบว่าผู้ประพันธ์ได้เชื่อมเหตุการณ์ต่างๆ เข้าด้วยกันได้เป็นอย่างดีเพื่อรักษาความสนใจของผู้อ่านและผู้ชมละครไว้จนถึงที่สุด ผู้ประพันธ์ศุทระกะได้นำโครงเรื่องใน 4 องก์แรกจากบทละครเรื่องทริทระจารุทัตตะของภาสะมาแต่งเพิ่มเติมอีก 6 องก์ซึ่งในบทละคร 4 องก์แรกของมฤจฉกฏิกะนั้น คล้ายกันกับ 4 องก์แรกของทริทระจารุทัตตะแทบจะทุกอย่าง ต่อไปนี้จะเป็นการกล่าวถึงความแตกต่างระหว่างบทละครเรื่องมฤจฉกฏิกะของศุทระกะกับบทละครเรื่องทริทระจารุทัตตะของภาสะ เฉพาะในองก์ที่ 1 และองก์ที่ 2 เท่านั้น

กวีศุทระกะผู้ประพันธ์บทละครเรื่องมฤจฉกฏิกะได้พัฒนารูปแบบและขยายการประพันธ์ของภาสะในบทละครเรื่องทริทระจารุทัตตะ ตัวอย่างตาราง เช่น

ตารางที่ 1 : การเปรียบเทียบระหว่างทริทระจารุทัตตะกับมฤจฉกฏิกะ⁸³

ทริทระจารุทัตตะ (ทริทระจารุทัต)	มฤจฉกฏิกะ (มฤจฉกฏิก)
1. ภาว นษฎา นษฎา (หน้า 16)	1. ภาว ภาว พลีสยสี ขลวนุทธาเร มาษรา- ศิปรวิษณุว มสีคฤฎิกา ทฤศยมาโนว ปรนษฎา วสนุตเสนา । (คำกล่าวของศการะ องก์ที่ 1 หน้า 38)
2. ศฤโนมิ คนธั ศรีวณภยาม । อนธการปฐิตา- ภยา นาสาปฎาภยา สุษฎุ น ปศยามิ । (หน้า 20)	2. ศฤโนมิ มาลยคนธม । อนธการปฐิตยา ปุนรนาสิกยา น สุวยกต ปศยามิ ภูษณศพทม । (คำกล่าวของศการะ องก์ที่ 1 หน้า 40)

⁸² George C.O. Haas, (tr.), *The Dasarupa*, (Delhi : Motilal Banarsidass; 1962), 82.

⁸³ M.R. Kale, *The Mṛcchakatika of Sūdraka*, (Delhi : Motilal Banarsidass, 1973) p. 37.

3. สรวานตเรณ ทกษา หิ วุยาหตุ ตนน มุจย- ตาม I (หน้า 22)	3. วณจนาปณติตตเวณ สรวโนปญญามาศริตา I (คำกล่าวของวิภูชะ ในองก์ที่ 1 โศลกที่ 42 หน้า 46)
4. ตว จ มม จ ทารุณะ โภษโภ ภวติ วาสปาห- ปรีนาเศน I (หน้า 25)	4. มรณานตีกั ไวรั ภวิษยติ I อปี จ เปรภษสว เปรภษสว I (คำกล่าวของศการะในองก์ที่ 1 หน้า 54)
5. ตตะ สรวโ ชโน ภณติ อโห เจฏฐสย กรเมติ I (หน้า 44)	5. ตต อารเย สาธู เร กรณปุรก สาธู อิตเยตวาน- มาตริ ภณนตี วิษมภรากกรานตา อิว เนาเรกตะ ปรยสตา สกโลชชยนิยาสิตี I (คำกล่าวของภรรณะปุรกะในองก์ที่ 2 หน้า 98)

และมีการแก้ไขเพิ่มเติมอีก ดังนี้⁸⁴

(1) สูตรธาระในทริพระจารุทัตตะกล่าวแนะนำคนดูโดยใช้ภาษาปรากฏเพียงอย่างเดียว แต่ในมฤจจกฏิกะเริ่มต้นด้วยภาษาสันสกฤตและเปลี่ยนเป็นภาษาปรากฏ

(2) ในทริพระจารุทัตตะไม่มีเหตุผลที่ทำให้วิภูชะหรือไมเตรยะมาเยี่ยมจารุทัตตะสหายของเขา แต่ในมฤจจกฏิกะจรรยาฤทธะได้ฝากเสื้อคลุมกับวิภูชะให้นำไปมอบกับจารุทัตตะ

(3) ในทริพระจารุทัตตะ วสันตเสนาถูกไล่ล่าโดยบุคคลสองคนเท่านั้น คือศการะและวิภูชะ แต่ในมฤจจกฏิกะ เจฏฐะ (คนรับใช้ของศการะ) ถูกเพิ่มเข้ามา น่าจะเพื่อทำให้บทสนทนามีความหลากหลายมากขึ้น

(4) ในทริพระจารุทัตตะองก์ที่ 1 วิภูชะพา วสันตเสนาเข้ามาในคฤหาสน์เก่าของจารุทัตตะ แต่ในมฤจจกฏิกะวสันตเสนาหลบหนีศการะเข้าไปในคฤหาสน์แล้วพบกับจารุทัตตะเอง

(5) ในองก์ที่ 2 ของเรื่องมฤจจกฏิกะมีการกล่าวถึงนักพนัน เช่น มารุระ ทรุระ เป็นต้น แต่ในทริพระจารุทัตตะไม่ได้กล่าวถึง มีแต่กล่าวว่าสังวาทกะนักพนันหนีพนันเข้าไปในคฤหาสน์ของวสันตเสนาเท่านั้น

(6) เรื่องราวของอารยกะและราชาปาลกะไม่มีปรากฏอยู่ในทริพระจารุทัตตะ แต่ในองก์ที่ 2 ของมฤจจกฏิกะมีการกล่าวเกริ่นอยู่ (กถิตั จ มม ปริยวสยณ ศรวิลเกน ยทา กิล อารยกนมา โค-
ปาลทการะ.....) ซึ่งเป็นการเพิ่มเติมอย่างเจตนาของผู้ประพันธ์ศุทระกะ

⁸⁴ M.R. Kale, *The Mṛcchakaṭika of Śūdraka*, (Delhi : Motilal Banarsidass, 1973) p. 38.

การปรับปรุงแก้ไขทั้งหมดนี้ของศุภระช่วยเพิ่มเสน่ห์ให้กับงานต้นฉบับของภาสะ ทำให้เห็นว่าศุภระไม่ใช่ชนิกประพันธ์ที่ลอกเลียนแบบธรรมดา ซึ่งสำหรับ 6 องค์หลังที่เพิ่มเข้ามานั้นได้พิสูจน์แล้วว่าทั้งน่าตื่นเต้นและน่าสนใจกว่า 4 องค์แรก จนทำให้ ดร. คีต (Dr. Keith) สังเกตว่าทริทระจารุทัตตะมีความละเอียดสมบูรณ์น้อยกว่ามฤคณิกะส่วนผู้ศึกษามองว่ามฤคณิกะเหมือนเป็นฉบับที่ดัดแปลงและขยายทริทระจารุทัตตะให้จบอย่างมีเหตุผลและน่าสนใจมากยิ่งขึ้น

3.5 เนื้อหาโดยย่อของบทละคร

ในงานวิจัยนี้จะกล่าวถึงเนื้อเรื่องย่อตั้งแต่อंकที่ 1 ถึงอंकที่ 10 ของบทละครมฤคณิกะ เพื่อให้เห็นภาพรวมของเนื้อเรื่องทั้งหมดโดยสังเขป

อंकที่ 1 ‘การฝากเครื่องประดับ’ หลังจากบทสรรเสริญ (นันทิ) และบทปรีศดาวนา (บทโหมโรง หรือบทเกริ่นนำ) สุตธาระ (ผู้จัดการบเวที) ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับผู้ประพันธ์บทละคร และนำผู้ชมเข้าสู่เนื้อเรื่อง โดยเป็นการสนทนาระหว่างเขากับภรรยา (นฤ) ในครั้งแรกของอंकแรกนั้น บทสนทนาส่วนใหญ่คือจารุทัตตะ (พระเอก) พรรณนาถึงความยากจนของเขากับสหายไมเตรยะ (วิฑูษกะ) และมีเหตุการณ์แทรกคือมีฉากการไล่ล่ากันระหว่างวสันตเสนา (นางเอก) กับศการะ (ตัวร้าย) ผู้มีความสัมพันธ์เป็นน้องเขยของพระราชปาลกะและเป็นผู้ที่มีความลุ่มหลงในโลภียวิสัย ชี้ชลาด โง่เขลา หลงในตนเองและอำนาจ ซึ่งมาพร้อมกับคนติดตามของเขาอีกสองคน คือวิฆูและเจฐะ พวกเขาผลัดกันอ่อนวอน เกี้ยกล่อมและชมชวสันตเสนา แต่ถูกนางปฏิเสธการเกี้ยวพาราสีอย่างชุ่นเคื่องใจ จากนั้นนางจึงหลบหนีเข้าไปในคฤหาสน์เก่าทรุดโทรมของจารุทัตตะโดยอาศัยความมืดแห่งราตรี ที่นั่นนางได้รับการแนะนำให้รู้จักกับจารุทัตตะซึ่งนางเคยได้ยินถึงคุณธรรมความดีของเขาและตกหลุมรักเขาจนหมดหัวใจตั้งแต่เคยพบเขาที่เทวาลัยพระกามเทพ แม้ว่าความรักที่บริสุทธิ์ของนางนั้นจะตรงข้ามกับอาชีพของหญิงงามเมืองที่จะต้องไม่รักใคร่กับชายไร้เงินเพื่อรักษาความเข้าใจนี้นางจึงคิดอุบายฝากเครื่องประดับทองของตนไว้กับจารุทัตตะและบอกเขาว่าฝากไว้เพื่อความปลอดภัย แต่แท้จริงแล้วเครื่องประดับทองเหล่านั้นเป็นเพียงข้ออ้างของวสันตเสนาในการที่จะกลับมาหาจารุทัตตะคนที่นางรักอีกครั้ง

อंकที่ 2 ‘นักพนันสังสถานกะ’ เปิดฉากอंकนี้ด้วยคฤหาสน์ของวสันตเสนา วสันตเสนาได้สารภาพกับมทนิกาสาวรับใช้คนสนิทว่านางกำลังตกอยู่ในห้วงแห่งความรักได้หลงรักพราหมณ์หนุ่มผู้ยากไร้นามว่าจารุทัตตะพร้อมเล่าเหตุผลที่แท้จริงในการฝากเครื่องประดับทองเอาไว้ หลังจากนั้นเป็นฉากของบ่อนพนัน ซึ่งสังสถานกะกำลังหนีหนีพนันและถูกเจ้าหนีไล่ตาม จนกระทั่งเขาหลบหนีเข้ามา

ขอความช่วยเหลือจากวสันตเสนา วสันตเสนาเมื่อทราบว่าสังสถานกะเคยเป็นช่างนวดผู้เคยอยู่รับใช้ จารุทัตตะนางจึงยอมชดใช้หนี้พั้นแทนเขา จากนั้นสังสถานกะจึงกลับตัวกลับใจเลิกเล่นการพนันและ ออกบวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา ระหว่างเดินทางไปยังเทวาลัย สังสถานกะถูกช่างเลี้ยงของวสันตเสนาชื่อว่า ชันทะโมทกะทำร้าย แต่ได้รับการช่วยเหลือจากกรรมปุระกะคนรับใช้ของวสันตเสนาจึงรอดชีวิต ส่วนกรรมปุระกะได้เดินทางกลับมาเล่าวีรกรรมความกล้าหาญของตนให้วสันตเสนาฟังถึง เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นและเล่าว่าเขาได้รับผ้าห่มเป็นรางวัลจากจารุทัตตะมาเพราะความกล้าหาญอันน่าทึ่งของเขาเมื่อวสันตเสนาทราบจึงขอผ้าห่มผืนนั้นจากกรรมปุระกะ

องค์ที่ 3 ‘หลุมบนกำแพง’ จารุทัตตะและไมเตรยะ (วิฑูษกะ) กลับมายังคฤหาสน์เก่าทรุดโทรมของตนตอนเที่ยงคืนหลังจากที่ได้ไปงานเทศกาลดนตรีมาและพากันนอนหลับไป โดยไมเตรยะนอนหลับใ้เครื่องประดับทองของวสันตเสนาไว้ด้วย จากนั้นศรรวิลกะพราหมณ์หนุ่มผู้กลายเป็นโจรเพราะหลงรักมณฑิกาสาวใช้ของวสันตเสนาได้ลอบเข้ามาในคฤหาสน์ของจารุทัตตะ โดยทำการขุดหลุมบนกำแพงและขโมยเครื่องประดับทองที่วสันตเสนาฝากเอาไว้ไป เมื่อจารุทัตตะตื่นขึ้นมาและรู้ว่าของที่วสันตเสนาฝากไว้หายไปจึงตกใจมาก แต่จารุทัตตะก็ยังชื่นชมศิลปะการขุดหลุมบนกำแพงของไมเตรยะ เมื่อธูตาภรรยาเอกของจารุทัตตะทราบเรื่องจึงได้ช่วยเหลือสามีโดยนำสร้อยอัญมณีของตนฝากให้ไมเตรยะ (วิฑูษกะ) เพื่อนำไปมอบให้แก่วสันตเสนาแทนและจารุทัตตะบอกให้ไมเตรยะหลอกวสันตเสนาว่าเครื่องประดับทองเสียไปกับการเล่นพนันแล้ว

องค์ที่ 4 ‘มณฑิกา และศรรวิลกะ’ ศรรวิลกะเดินทางมายังคฤหาสน์ของวสันตเสนาเพื่อนำเครื่องประดับทองที่ขโมยมามอบให้วสันตเสนา เพื่อเป็นค่าไถ่ตัวของมณฑิกาสาวคนรัก เมื่อมาถึงศรรวิลกะได้เล่าเรื่องทั้งหมดให้มณฑิกาฟังและนางจำได้ว่าของที่ศรรวิลกะขโมยมานั้นเป็นของวสันตเสนา นางจึงแนะนำให้เขาไปเข้าพบวสันตเสนาแล้วปดนางว่าจารุทัตตะส่งเครื่องประดับทองกลับมาเนื่องจากเขาคิดว่าไม่ปลอดภัย แต่วสันตเสนาได้แอบฟังทั้งสองคุยกันพร้อมทั้งเข้าใจเรื่องทั้งหมดแล้ว ครั้นเมื่อศรรวิลกะมาเข้าพบนางจึงเสแสร้งทำเป็นว่าไม่รู้เรื่องพร้อมกับรับเครื่องประดับทองของตนไว้และยอมให้ศรรวิลกะไถ่ตัวมณฑิกาสาวรับใช้ของตนไปเป็นภรรยาด้วยนางเห็นแก่ความรักของคนทั้งสองนั่นเอง หลังจากนั้นไมเตรยะ (วิฑูษกะ) ได้เข้ามาหาวสันตเสนาพร้อมกับสร้อยอัญมณี นางรับไว้และกล่าวว่าจะไปหาจารุทัตตะในเย็นวันเดียวกันนั่นเอง

องค์ที่ 5 ‘พายุ’ วสันตเสนาเดินทางมาหาจารุทัตตะตามที่ได้ออกไว้ แม้จะมีพายุฝนฟ้าคะนองรุนแรงโหมกระหน่ำอยู่ก็ตาม เหตุการณ์พายุนี้เองทำให้จารุทัตตะและวสันตเสนาต่างพรรณนาถึงสภาพอากาศท้องฟ้ามีดครึ้ม ฟ้าร้อง ฟ้าผ่าและพายุฝน จากนั้นวสันตเสนาก็ได้คืนเครื่องประดับทอง

ของนางแก่จาร์ทัตตะพร้อมกับกล่าวว่าสร้อยคออัญมณีของเขาหายไปเช่นเดียวกับที่เขาเคยทำเครื่องประดับทองของนางหายไป ดังนั้น จึงเป็นนัยว่าสันตเสนาได้มองผ่านอุบายของจาร์ทัตตะแล้วด้วยความรุนแรงของพายุฝนที่ยังคงไม่ลดละ วสันตเสนาจึงอยู่ค้างคืนกับจาร์ทัตตะคนรักและมีความสุขอยู่ด้วยกันตลอดทั้งคืน

องค์ที่ 6 ‘การสลับเกวียน’ วสันตเสนาค้างคืนที่คฤหาสน์เก่าทรุดโทรมของจาร์ทัตตะจนกระทั่งเช้าตรู่ซึ่งจาร์ทัตตะได้ออกจากคฤหาสน์ไปก่อนแล้ว แต่มีคำสั่งให้วรรณมานกะคนรับใช้พา วสันตเสนาไปที่สวนโดยรถเกวียนของเขาเอง แต่ก่อนที่วสันตเสนาจะไปขึ้นรถเกวียน นางก็ได้พบกับโรหเสนะบุตรชายคนเดียวของจาร์ทัตตะกำลังร้องไห้อยู่กับภริกาสาวใช้ของจาร์ทัตตะ โรหเสนะร้องไห้เพราะอยากได้รถเกวียนทองของเล่นของเพื่อนบ้านมาแทนรถเกวียนดินเผาเล่มน้อยของตน (ซึ่งนี่คือชื่อของบทละครเรื่องมฤคฉกฏิกะ) วสันตเสนาจึงมอบเครื่องประดับทองให้แก่โรหเสนะด้วยความรักด้วยความเมตตาเหมือนบุตรของตนเองเพื่อโรหเสนะจะได้เปลี่ยนรถเกวียนดินเผาเป็นรถเกวียนทองสมใจ จากนั้นคนรับใช้ของจาร์ทัตตะก็เข้ามาแจ้งว่ารถเกวียนพร้อมแล้วแต่วสันตเสนากลับขอไปเข้าห้องน้ำก่อน อย่างไรก็ตาม คนขับรถเกวียนบังเอิญนึกขึ้นได้ว่าลืมเบาะรถไว้จึงรีบกลับไปเอามันมาเช่นกัน ระหว่างนั้นก็มีคนขับรถเกวียนอีกคันหนึ่งซึ่งเป็นของศการะได้ขับมาจอดใกล้กับเกวียนของจาร์ทัตตะจึงทำให้วสันตเสนาเข้าใจผิดขึ้นไปนั่งในรถเกวียนที่พานางไปหาศการะโดยไม่ได้ตั้งใจ ในขณะที่วสันตเสนาเฝ้าอารยกะบุตรคนเลี้ยงโคซึ่งพระราชบิดาจับขังไว้หลบหนีออกมาและเขาบังเอิญพบเข้ากับรถเกวียนของจาร์ทัตตะที่จอดอยู่จึงขึ้นไปนั่งทำให้คนขับรถเกวียนของจาร์ทัตตะคิดว่าเป็นวสันตเสนาจึงขับรถออกไปโดยมิได้สนใจจะตรวจดู แต่ไม่นานรถเกวียนของจาร์ทัตตะก็ต้องหยุดลงเพราะมีเจ้าหน้าที่รักษาความปลอดภัยของเมืองอุชชยีนีสองนายเข้ามาขอตรวจค้น แต่จันทนกะหนึ่งในเจ้าหน้าที่มองเข้าไปก่อนและเห็นนักโทษอารยกะซึ่งเขาสัญญาว่าจะช่วยหลบหนี จันทนกะจึงจูงใจชวนวีระกะเจ้าหน้าที่อีกคนหนึ่งทะเลาะและปล่อยให้รถเกวียนของจาร์ทัตตะที่มีอารยกะนั่งอยู่ข้างในนั้นขับออกไปได้โดยมิต้องถูกตรวจค้น

องค์ที่ 7 ‘อารยกะหลบหนี’ วรรณมานกะคนรับใช้ได้ขับรถเกวียนเข้ามาในสวนที่จาร์ทัตตะกำลังรอวสันตเสนาอยู่ แต่เมื่อรถเกวียนมาถึงกลับพบกับอารยกะที่กำลังหลบหนี เมื่อจาร์ทัตตะทราบเหตุการณ์และสาเหตุของการหลบหนีทั้งหมดจึงช่วยอารยกะโดยการช่วยปลดโซ่ตรวนพร้อมทั้งสัญญาว่าอารยกะจะปลอดภัยจึงให้ยืมรถเกวียนของตนเดินทางไปจนอารยกะรอดพ้นจากการจับกุม จากนั้นจาร์ทัตตะรีบออกจากสวนไปโดยไม่รอวสันตเสนาที่นั่นอีกเพราะเขาไม่อยากจะพบเห็นที่นั่นหลังจากที่ช่วยเหลืออารยกะเพราะเป็นการทรยศต่อพระราชบิดาโดยตรง

องค์ที่ 8 ‘การบีบคอสันตเสนา’ ภิกษุ (สังฆานกะ) กำลังชกจีวรอยู่ในสวนปุชปกรันทกะแต่ถูกศการะผู้เป็นเจ้าของสวนไล่ออกไป ขณะนั้นเองรถเกวียนที่วสันตเสนานั่งอยู่ก็มาถึง ศการะแปลกใจมากที่พบว่ามียวสันตเสนานั่งอยู่ภายในรถเกวียนแต่เขาก็รู้สึกยินดีอย่างยิ่งเพราะจะได้เกี่ยวนางและขอความรักจากนางอีกครั้ง แต่วสันตเสนาก็ยังคงปฏิเสธเขาเช่นเดิม ศการะซึ่งเป็นคนเจ้ายศเจ้าอย่างหยิ่งยโสและโง่เขลาจึงเกิดความโกรธแค้นคิดที่จะฆ่าวสันตเสนาแทน เขาได้ขอให้ผู้ติดตามของเขาทั้งสองทำการฆ่านาง แต่ทั้งสองกลับปฏิเสธศการะทันทีด้วยความเกรงกลัวต่อบาป ศการะจึงลอบให้ทั้งสองไปที่อื่นและเขาจึงทำการบีบคอสันตเสนาด้วยตนเองจนนางสลบไป แต่ศการะคิดว่านางตายแล้วเมื่อคนติดตามทั้งสองกลับมาและทราบถึงการกระทำอันโหดร้ายนั้นเขาทั้งสองเสียใจมาก วิญญาณหนีไปทันทีเพราะไม่อยากเกี่ยวข้องกับเรื่องบาปกรรมนี้ แต่เงาะ (คนรับใช้) ต้องการเปิดโปงความผิดเมื่อศการะทราบว่าคนรับใช้ของเขาคิดจะเปิดโปงความผิดของตนจึงลอบให้เงาะกลับไปรอที่ปราสาทของเขาและจับตัวเอาไว้ เพราะศการะมีความคิดที่จะโยนความผิดฐานฆาตกรรมวสันตเสนาไปให้แก่จรรูทตตะ ต่อมาภิกษุ (สังฆาหกะ) กลับมาที่สวนปุชปกรันทกะอีกครั้งเพื่อตากจีวร แต่บังเอิญพบวสันตเสนาที่นอนสลบอยู่ใต้กองใบไม้จึงรีบช่วยนางเอาไว้และพาไปพักรักษาตัวยังเทวาลัยใกล้ๆ

องค์ที่ 9 ‘การพิจารณาคดี’ เปิดฉากด้วยศาลยุติธรรมมีผู้พิพากษาพร้อมด้วยคณะผู้ช่วยศาลสามคน ศการะร้องต่อศาลกล่าวหาว่าจรรูทตตะได้ล่อลวงวสันตเสนาไปที่สวนปุชปกรันทกะของเขาและฆ่านางเพราะเห็นแก่ทรัพย์สมบัติ ผู้พิพากษาจึงได้มีการสอบพยานคือมารดาชราของวสันตเสนาหญิงชรากล่าวว่า วสันตเสนาไปหาจรรูทตตะจริงและมีการหาหลักฐานที่สวนปุชปกรันทกะก็พบว่ามิศพหญิงสาวที่สวนจริง แต่คนไปดูไม่ดูให้ละเอียดว่าเป็นวสันตเสนาหรือไม่ก็รีบกลับมารายงานต่อศาลและในขณะที่กำลังพิจารณาคดีกันอยู่นั้นเองก็เกิดเหตุการณ์ที่ศการะทะเลาะกับไมเตรยะ (วิหุชกะ) ทำให้เครื่องประดับทองที่วสันตเสนาได้มอบให้โรทเสนะในวันรุ่งพล่นลงมาจากตัวของไมเตรยะโดยไม่ได้ตั้งใจ จึงทำให้หลักฐานครบถ้วนทันที โดยมีทั้งมูลเหตุและแรงจูงใจ ศาลจึงตัดสินว่าจรรูทตตะมีความผิดจริง พระราชาปาลกะจึงมีรับสั่งให้ประหารชีวิตทันที ดังนั้น จรรูทตตะจะต้องถูกพาไปยังลานประหารและจะถูกตรึงไว้เพื่อเป็นการเตือนทุกคนที่คิดจะกระทำความผิดที่คล้ายกันนี้

องค์ที่ 10 ‘ตอนจบ’ เพชฌฆาตวรรณะจัมทาลสองคนได้นำจรรูทตตะไปยังลานประหารชีวิต ขณะเดินทางจรรูทตตะได้รำลึบลูบตรุษและไมเตรยะ (วิหุชกะ) ส่วนธูตาภรรยาเอกของจรรูทตตะเตรียมพร้อมที่จะเข้ากองไฟเพื่อตายตามจรรูทตตะไป แต่ก่อนที่จรรูทตตะจะโดนประหารชีวิตนั้นเองวสันตเสนาก็ปรากฏตัวขึ้นพร้อมกับภิกษุ (สังฆานกะ) พร้อมกับประกาศความจริงทั้งหมดทำให้จรรูทตตะพ้นผิดและรอดพ้นจากความตาย ส่วนศการะได้กลายเป็นผู้กระทำความผิดตัวจริง จากนั้น

ศรรวิไลก็เดินทางมาถึงที่ลานประหารชีวิตและประกาศว่าตอนนี้อารยกะบุตรคนเลี้ยงโคได้สังหารพระราชบิดาและผู้ยุติธรรมลงแล้วและได้แต่งตั้งตนเองขึ้นเป็นพระราชอาแทน พร้อมทั้งพระราชทานรางวัลให้แก่ทุกคนที่ช่วยเหลือตนอีกด้วย เช่น ให้จารุทัตตะได้ดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าเมืองเขตกุศาวดีให้วสันตเสนาได้เป็นภรรยาที่ถูกต้องตามกฎหมายของจารุทัตตะอีกคนหนึ่ง เป็นต้น ส่วนศการะจะต้องถูกประหารชีวิต แต่ด้วยจิตใจอันประเสริฐและมีเมตตาของจารุทัตตะเขาจึงให้อภัยและขอให้ปล่อยศการะให้เป็นอิสระ บทละครเรื่องมฤคฉกฏิกะก็จบลงด้วยความสุขมีการกล่าวอวยพร (ภรต-วากยะ) เพื่อแสดงความปรารถนาดีแก่ผู้อ่านและผู้ชมละครทุกคน

3.6 ตัวละคร และบุคลิกของตัวละคร

3.6.1 ตัวละคร

เกี่ยวกับตัวละครในมฤคฉกฏิกะองก์ที่ 1 และองก์ที่ 2 เราพบว่า มีตัวละครชายจำนวน 12 ตัวและตัวละครหญิงจำนวน 4 ตัว ดังนี้

ตารางที่ 2 : ตัวละครฝ่ายชาย

ชื่อตัวละครฝ่ายชาย	ลักษณะของตัวละคร
1) สุตรธาระ (สูตรธาร)	ผู้จัดการการละคร หรือผู้ดำเนินการแสดงบนเวที
2) จารุทัตตะ (จารุทัต) หรือนายกะ (นายก)	พระเอก พราหมณ์หนุ่มผู้ประเสริฐและยากไร้แห่งเมืองอุชชยีนี
3) ไมเตรยะ (ไมเตรย) หรือวิฑูษกะ (วิฑูษก)	พราหมณ์หนุ่มสหายร่วมทางของจารุทัตตะ และเป็นตัวละครตลก
4) ศการะ (ศการ) หรือสังสถานกะ (สังสถานก) หรือประตินายกะ (ปรตินายก)	ตัวร้าย น้องเขยของพระราชบิดาแห่งอุชชยีนี
5) วิฎฐะ (วิฎฐ)	สหายร่วมทาง และคนรับใช้ของศการะ
6) สถาวรกะ (สถาวรก) หรือเจฏฐะ (เจฏฐ)	คนรับใช้ของศการะ
7) สังกวาทกะ (สังวาทก)	ช่างนวดที่กลายเป็นนักพนันและหลังจากนั้นบวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา
8) มาถุระ (มาถุร) หรือสภิกกะ (สภิก)	เจ้าของบ่อนพนัน
9) ทรรทุระ (ทรรทุร)	นักพนันที่ยากจนมาก ผู้ช่วยสังวาทกะหนี

10) ทฤษฎีกระ (ทฤษฎีกร)	ผู้ควบคุมการเล่นพนัน
11) กรรมปุระ (กรรมปุรก)	คนรับใช้ของวสันตเสนา ผู้ช่วยภิกษุจาก ข้างตม้น
12) จุณวฤทธะ (จุณวฤทฐ)	สหายของจารุทัตตะผู้ฝากผ้ามากับไมเตรยะให้ มอบแก่จารุทัตตะ

ตารางที่ 3: ตัวละครฝ่ายหญิง

ชื่อตัวละครฝ่ายหญิง	ลักษณะของตัวละคร
1) นฎี (นฎี)	ภรรยาของสุตรธาระ
2) วสันตเสนา (วสันตเสนา) หรือ นายิกา (นายิกา)	นางเอก เป็นหญิงงามเมืองที่ดังจามร่ารวยและ หลงรักพระเอกจารุทัตตะ
3) รทนิกา (РТนิกา) หรือ เจฎี (เจฎี)	สาวรับใช้ของจารุทัตตะ
4) มทนิกา (มทนิกา) หรือ เจฎี (เจฎี)	สาวรับใช้ของวสันตเสนา

3.6.2 บุคลิกของตัวละคร

ในบทละครทุกเรื่ององค์ประกอบที่สำคัญนอกจากโครงเรื่องแล้ว ก็ยังมีตัวละครในเรื่องที่มีส่วนสำคัญไม่น้อยไปกว่ากัน ตัวละครมีทั้งตัวละครหลักและตัวละครรอง แต่ในตำราสันสกฤตเกี่ยวกับลักษณะของตัวละครจะเน้นไปที่ตัวละครหลัก (เนตา) ซึ่งตัวละครหลักส่วนใหญ่ในละครสันสกฤตมี 3 ตัว คือ (1) พระเอก (นายกะ) (2) นางเอก (นายิกา) (3) สหายพระเอก (วิฑูษกะ) ส่วนตัวละครรองที่น่าสนใจและทำให้บทละครน่าติดตามอย่างมาก คือตัวร้าย (ประตินายกะ) แต่ไม่ค่อยมีการแยกประเภทในตำราละครสันสกฤต

ผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์บุคลิกของตัวละครหลัก ตัวละครรองและตัวละครอื่นๆ ในบทละครมฤจฉกฏิกะในองก์ที่ 1 และองก์ที่ 2 ดังนี้

3.6.2.1 จารุทัตตะ (จารุทัตต) หรือ นายกะ (นายก)

จารุทัตตะ คือ พระเอก หรือนายกะ (นายก) เมื่อจำแนกตามลักษณะอุปนิสัยที่กำหนดไว้ในคัมภีร์ทศรूपกะของธัญชัย จารุทัตตะเป็นพระเอกประเภทศานตะ (ศานต) คือพระเอกในวรรณะพราหมณ์ หรือไวยะเขาเป็นพราหมณ์หนุ่มแห่งเมืองอุชชยินี ในอดีตเขาเคยร่ำรวย ดังคำกล่าวของไมเตรยะ (วิฑูษกะ) ในองก์ที่ 1 ว่า

ไมเตรยะ : อถ วา มยา'ปี ไมเตรเยณ ปรสยามนตรณกานิ เปรกุชิตวยานิ । ทา อวสเถ
 ตุลยสิ । โย นามาหิ ตตรภวตศจารุทตตสย ฤทธยา'โหราตรี ปรยตนสิทฺโธ-
 รุทการสุรภิกคณิภริโมทโกเรวาติโต'ภยนตรจตฺเตศาลกทวาร อุปวิษโณ มลลภ
 ศตปริวฤตศจิตฺตรกร อิวางคฺลึภิยะ สฺปฤษภูวา สฺปฤษภูวา'ปนายามินครจตฺตร-
 วฤษภ อิว โรมนถายมานสตีชฺฐรามี ส อิทนึมหิ ตสย ทริทฺรตยา ยตฺร ตตร
 จริตวา คฤทปาราวต อิวาวาสนิตตมตฺราคจฺฉามิ । เอช จารยจารุทตตสย
 ปริยวสเย จูรณวฤทฺเทณ ชาตีกุสมวาสิตะ ปราวารโก'นุเปรชิตะ สิทธิฤท-
 เทวการยสยารยจารุทตสโยปนตวย อิติ । ตพฺยาวทารยจารุทตฺ ปศฺจามิ ।
 (ปริกรรมยาวโลกย จ 1) เอช อารย จารุทตตะ สิทธิฤทเทวการโย คฤทเทว-
 ตานา พลี ทฺรนนติ เอวาคจฺฉติ ।

ไมเตรยะ : หรือข้าเองไมเตรยะก็ต้องมองหาค่าเชิงญจากผู้อื่นด้วย เออ โขคลาภเอย
 เจ้าทำตัวเหมือนตาขี้เลยจริงๆ แล้ว ตอนที่ท่านจารุทัตตะร่ำรวย ข้าซึ่ง
 เคยถูกเลี้ยงดูทั้งกลางวัน และกลางคืนด้วยขนมหวาน ที่ปรุงด้วยความ
 ระมัดระวัง และมีกลิ่นหอมเวลาเร่อออกมา (ตอนที่กิน) ข้านั่งที่ประตู
 ภายในบ้านของเขาที่สร้างล้อมพื้นที่ว่างสี่เหลี่ยมที่อยู่ตรงกลาง ข้าถูกล้อม
 ไปด้วยภาชนะใส่อาหารนึ่งบร้อย ข้าสัมผัสภาชนะเหล่านั้นข้าแล้วข้าอีกด้วย
 นิ้วมือ แล้วก็ไสมันออกไปเหมือนจิตรกรสัมผัสภาชนะใส่สี (สำหรับวาด
 ภาพ) แล้วก็นั่งเฉยรอให้อาหารย่อยเหมือนวัวตัวผู้ที่เคี้ยวเอื้องที่จัดรัสใน
 เมือง เนื่องจากตอนนี้เขาจนลง ข้าจึงต้องท่องเที่ยวไปที่นั่นที่นี่แล้วก็กลับมา
 บ้านเพียงเพื่อพักอาศัยเหมือนนกพิราบบ้าน จูรณวฤทตะซึ่งเป็นสหายรัก
 ของจารุทัตตะผู้ประเสริฐได้ส่งผ้าห่มผืนนี้ที่อบให้หอมด้วยดอกมะลิมาให้ข้า
 นำไปมอบแก่จารุทัตตะผู้ประเสริฐ หลังจากที่เขาบูชาเทพเจ้า (ประจำวัน)
 เสร็จแล้ว ดังนั้น ข้าจะไปดูจารุทัตตะก่อนละ (เดิน และมองไปรอบๆ) นี่เ
 จารุทัตตะมาทางนี้พอดี กำลังนำเครื่องพลี (เครื่องบูชา) ไปถวายเทพ
 ประจำบ้าน หลังจากเสร็จสิ้นการบูชาเทพเจ้าแล้ว

อันว่าความยากจนที่เกิดขึ้นกับจารุทัตตะก็เพราะนิสัยความเอื้ออาทรและชอบการบริจาค
 ทรัพย์ให้แก่ผู้อื่นตลอดเวลาของเขานั่นเอง นามของเขาหมายถึง 'ผู้ให้อย่างสูงส่ง' (จารุ ทตฺตํ ทานํ
 ยสฺย) แม้จนกระทั่งในที่สุดเมื่อเขาไม่มีของมีค่าพอที่จะให้ เขาจึงยกแม้กระทั่งผ้าห่มที่อบด้วยดอกมะลิ

ให้แก่คนรับใช้ของวสันตเสนานามว่ากรรมปุระกะที่ได้แสดงความกล้าหาญเข้าไปช่วยเหลือภิกษุผู้ซึ่งกำลังถูกขังตมมันเล่นงาน ซึ่งการกระทำอันเป็นคุณธรรมอันสูงส่งของเขาทำให้เขาได้รับการชื่นชมจากบริวารของศกการะคือวิภูษะในโคลกที่ 1.45, 1.46, 1.48 ยกตัวอย่างเช่น

วิภูษะ :

เอช เต ปุณโย วิปฺร ศิรสา ธาตุยเต มยา ।

คุณศสฺตรวย เยน ศสฺตรวนโต'ปิ นิริชิตาเย ॥ 1.45 ॥

โอ ท่านพราหมณ์นี้ คือสิ่งที่ท่านโปรดปราน ข้าแบกรับไว้ด้วยเศียรเกล้า (ยอมรับด้วยความเคารพอย่างยิ่ง) ถึงแม้เราจะมีมือถือศัตรารูธแท้ๆ แต่ท่านก็ได้เอาชนะอาวุธเราด้วยศัตรารูธคือคุณธรรม ॥ 1.45 ॥

หมายความว่า วิภูษะชื่นชมคุณธรรมของจาร์ทตตะว่าเป็นอาวุธแท้ๆ ที่สามารถเอาชนะอาวุธของจริงได้และด้วยคุณธรรมอันดีงามนี้เองทำให้ได้รับความรักจากวสันตเสนาหญิงงามเมืองทังตงามและมั่งคั่งที่สุดในเมืองอุชชยินี ในองค์แรกจาร์ทตตะคร่ำครวญถึงความยากจนของเขาเป็นเวลานานซึ่งนักวิจารณ์บางท่านมองว่าไม่คู่ควรกับตัวละครพระเอก เพราะอาการเหล่านั้นดูเหมือนเพียงแค่อุปกรณ์ทางการเงิน เขาไม่ควรแสดงอารมณ์เสียหรือน้อยใจขนาดนั้น แต่จาร์ทตตะมีเหตุผลของเขาเพราะการที่เขาคร่ำครวญถึงสภาพความยากจนไม่ใช่เพราะต้องการเงินไปบำเรอเพื่อความเพลิดเพลิน แต่เพราะว่ามันทำให้เขาขาดโอกาสในการทำดีบริจาคทรัพย์ให้แก่ผู้อื่น กวีศูทรกะพรรณนาถึงอุปนิสัยของเขาด้วยความสม่าเสมอด้านคุณธรรมความมีเมตตา เป็นอุดมคติของบุคคลผู้ประเสริฐที่ใครๆ ก็รู้จักและชื่นชอบ จนชาวเมืองอุชชยินีถือว่าเขาเป็นเครื่องประดับของเมืองอุชชยินี

3.6.2.2 วสันตเสนา (วสันตเสนา) หรือ นายิกา (นายิกา)

วสันตเสนา คือ นางเอก หรือนายิกา ในบทละคร

สันสกฤตประเภทสามานยา (สามานยา) หรือสาธารณะสตรี (สาธารณสตรี) ซึ่งแปลว่า สตรีสาธารณะและเป็นสตรีประเภทที่มีความหวังว่าจะได้พบพระเอกตามลักษณะการแบ่งของธัญชัย วสันตเสนาเป็นหญิงงามเมืองทังตงามและร่ำรวยที่สุดในเมืองอุชชยินี นางเป็นคนฉลาดและมีความรู้ด้านภาษาสันสกฤต นางมีความบริสุทธิ์ทางจิตใจและเชื่อมั่นในคุณค่าของความรัก เช่น คำกล่าวของวสันตเสนาในองค์ที่ 1 ที่ว่า

วสันตเสนา : คุณะ ขลวนุราคสย การณ์ น ปุณฺรพลาตการะ ।

วสันตเสนา : แต่เหตุผลที่แท้จริงก็คือคุณค่าของความรักไม่ใช่อำนาจ

วสันตเสนาตคหุลุมรักจารุทัตตะตั้งแต่ครั้งแรกที่ได้เห็นเขาในงานเทศกาลที่เทวาลัยพระกามเทพและมั่นคงต่อความรักนั้น จนทำให้นางไม่สามารถทนต่อการบำเรอผู้ชายคนอื่นได้อีก ในองก์ที่ 1 นางจึงพยายามวิ่งหนีจากการไล่ล่าของศการะและบริวารของเขา ซึ่งขณะที่กำลังหนีทั้งสามคนที่ไล่ติดตามต่างก็พยายามกล่าวคำพูดโน้มน้าวให้นางยอมรักรักศการะ ด้วยคำพูดเหล่านี้เองทำให้เราทราบถึงลักษณะท่าทางและการแต่งตัวของวสันตเสนา โดยการกล่าวของวิภูษะที่ปรากฏในโคลงที่ 1.17, 1.20, 1.22, 1.24, 1.27, 1.42 ยกตัวอย่างเช่น

กี ยาสี พาลกทลิว วิกรมปมานา
 รุกตำศุกั ปวนโลลทศั วนหนตี |
 รุกโตตปลปรกรุกขมลมตสุณขณตี
 ฎงไกรมณะศีล คุเหว วิหารยมาณา || 1.20 ||

ไฉนนายหญิงจึงวิ่งหนีจนตัวสิ้นระริ้วตั้งต้นกล้วยอ่อน หม่มผ้าไหมสีแดงที่ปลิวเพราะสายลม และปล่อยดอกบัวตูมสีแดงจำนวนมาก (บนศรีษะ) ให้ร่วงกระจายลงสู่พื้นเหมือนถ้ำมณะศิลา (มั่งศิลา) ถูกเจาะด้วยสิว || 1.20 ||

ในโคลงนี้ทำให้เราทราบว่าวสันตเสนาสวมใส่ผ้าไหมสีแดงและมีดอกบัวตูมสีแดงประดับอยู่บนศรีษะ เป็นต้น อีกทั้งวสันตเสนายังเป็นคนมีจิตใจเมตตาและเทิดทูนจารุทัตตะอย่างมาก ดังที่ปรากฏให้เห็นในองก์ที่ 2 ซึ่งวสันตเสนาพร้อมที่จะชำระหนี้พนันของสังวาทกะทันที เมื่อทราบว่าเขาเคยทำงานรับใช้จารุทัตตะมาก่อน

3.6.2.3 ไมเตรยะ (ไมเตรย) หรือ วิฑูษกะ (วิฑูษก)

ไมเตรยะ คือตัวตลก หรือวิฑูษกะ เป็นตัวละครตลกที่มีบทบาทสำคัญในบทละครสันสกฤตแทบทุกเรื่อง เป็นตัวละครตลกที่มีฐานะเป็นสหายของพระเอกมีหน้าที่คอยติดตามรับใช้ช่วยเหลือพระเอก หรือเป็นสหายร่วมทางคล้ายทุกซ์ให้แก่พระเอก มักจะพูดจาตลกขบขันและชอบเสียดสีผู้อื่น ในเรื่องมฤจฉกฏิกะเขาเป็นสหายพราหมณ์และสหายร่วมทางคนสนิทของจารุทัตตะ เขาแตกต่างจากวิฑูษกะที่เราเคยพบ ส่วนใหญ่บุคลิกของวิฑูษกะมักถูกมองว่าเป็นคนตะกละ เป็นตัวตลกเสมอ ไม่ใช่ว่าไมเตรยะจะขาดคุณสมบัติเหล่านี้ทั้งหมด แต่เขาลักษณะมีเพียงเล็กน้อยเท่านั้น คุณสมบัติอื่นๆ ที่สูงส่งของเขาในมฤจฉกฏิกะปรากฏในบทบาทของสหายพระเอก เขาเป็นผู้ซื้อสัตย์และพร้อมเสมอที่จะปกป้องพระเอก เช่น ในบทสนทนาของวิฑูษกะที่กล่าวกับศการะในองก์ที่ 1.43 ว่า

มา ทุรุคต อิติ ปริภโว นาสติ กุฏตานตสย ทุรุคโต นาม ।

จาริเตรณ วิหีน อาณโย’ปิ จ ทุรุคโต ภวติ ॥ 1.43 ॥

อย่าดูหมิ่นผู้ใดเพียงเพราะเขาเป็นคนยากจน จริงๆ แล้วคนจนไม่มี สำหรับโชคชะตา คนถึงจะรวยก็เป็นคนยากจน หากขาดความประพฤติที่ดี ॥ 1.43 ॥

นอกจากนั้น เขายังพร้อมที่จะสละชีวิตของเขาเองถ้าจำเป็น เขามีอารมณ์ร่วมกับจารุทัตตะ ทั้งความเศร้าโศกและความสุข เขาเป็นสหายที่ไร้เล่ห์เหลี่ยม ความผิดพลาดของเขากลายเป็นเรื่องตลกซึ่งสร้างเสียงหัวเราะให้กับผู้ชม แต่เขาไม่เคยเห็นด้วยที่สหายจารุทัตตะจะรักกับบวสันตเสนาผู้ซึ่งเป็นหญิงงามเมือง เขาคัดค้านทั้งสองและถือว่ามันเป็นความรับผิดชอบของเขาที่จะทำเช่นนั้นด้วยความหวังดี เช่น บทสนทนาที่วิฑูษกะกล่าวกับจารุทัตตะในองก์ที่ 1 ว่า

วิฑูษกะ : (ขนานติกรม) อาศจรมย । ตาจะ ขลวสมากั ปฺรทีปิกา

อปมานิตนिरนคามุกา อิว คณิกา นิสะเนหา อิทานิมี สัฎตตะ ।

วิฑูษกะ : (เข้าใจคนดู) นำประหลาดใจ ตอนนี้นักบเพลิงของพวกเรารวม

น้ำมันเหมือนกับหญิงงามเมืองนั่นแหละ พวกนางไม่แยแสคนรัก

ที่เงินหมดแล้ว หมัดเสนาหาในตัวพวกเขา

3.6.2.4 ศการะ (ศการ) หรือประตินายกะ (ปรตินายก)

ศการะ คือตัวร้ายหรือประตินายกะ คำว่า ‘ประตินายกะ’ เป็นคำสมาสจาก ปฺรติ + นายก ได้เป็นคำว่า ‘ปรตินายก’ ซึ่งคำว่า ‘นายก’ มาจาก นี ธาตุ ที่แปลว่า นำไป ดังนั้น ‘นายก’ ตามรูปศัพท์จึงแปลว่าผู้นำหรือผู้เป็นใหญ่ (Monier Williams, 2005, p. 536) ซึ่งคำว่า ‘นายก’ เป็นคำที่ใช้เรียกตัวละครหลัก คือพระเอก เมื่อประกอบเข้ากับอุปสรรค ‘ปฺรติ’ ซึ่งใช้ในความหมายในทางตรงกันข้าม “ปรตินายก” จึงหมายถึงตัวละครที่อยู่ฝ่ายตรงข้ามกับนายกะหรือตรงข้ามกับพระเอก ซึ่งในตำราการประพันธ์ละครสันสกฤตนั้น ตัวร้าย (ประตินายกะ) เป็นตัวละครที่ไม่สำคัญ จึงไม่ปรากฏในตำราทุกเล่ม ซึ่งประตินายกะมักจะแสดงออกเพื่ออารมณ์เดียว คือ วิรรส (ความกล้า) และเรพทรส (ความโกรธ) ซึ่งคุณสมบัติเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นไปในแง่ลบทั้งสิ้น แม้จะมีคุณสมบัติที่อาจเป็นแง่ดีได้ก็คือความกล้า แต่ก็นับว่ามีสัดส่วนน้อยมากเมื่อเทียบกับความเลวร้ายทั้งหมดและความกล้านั้นคือความกล้าที่จะกระทำในสิ่งที่ไม่ดี⁸⁵ ศการะมีอีกนามว่าสังสถานกะ เป็นตัวละครที่กวีศูทรกะได้สร้างเอกลักษณ์เฉพาะที่รวมเอาคนโง่กับคนร้ายประเภทที่แย่งที่สุดเข้ามาไว้ด้วยกัน

⁸⁵ นาวิณ วรรณเวช, ตัวละครปรีกษีในวรรณคดีสันสกฤต : กรณีศึกษาราวณะในรามายณะฉบับ วาลมิกิ, (กรุงเทพฯ : ธรรมศาสตร์, 2557), รายงานการวิจัย, จากกองทุนวิจัยคณะศิลปศาสตร์.

ในบทละครมฤคฉกฏิกะศการะมีนิสัยในการกล่าวคำพูดแปลกๆ คือการกล่าวคำซ้ำซ้อน การกล่าวถึงตำนานที่ผิดๆ และการกล่าวคำอุปมาที่แปลกๆ ซึ่งปรากฏในองก์ที่ 1 โศลกที่ 1.18, 1.21, 1.23, 1.25, 1.28, 1.29, 1.30, 1.39, 1.47 ยกตัวอย่างเช่น การกล่าวตำนานที่ผิดๆ

ฉณชฌณายมานพหุภุชณศพหมีศรี

ก็ เทราปทีว ปลายเส รามภิตา ।

เอษ หรามิ สหเสติ ยถา หนูมา –

นวิศวาวโสภคินีมิว ต่า สุภหราม ॥ 1.25 ॥

โฉนเจ้าโอบยบินหนีห่างดูนางเทราปทีผู้กลัวพระรามจนเครื่องอาภรณ์เป็นอันมากที่ประดับกายกระทบกันจนเกิดเสียงก้องกังวาน บัดนี้ข้าจักแบกเจ้าขึ้นอย่างว่องไว ดั่งหนุมานแบกนางสุภิตรา (ผู้เลื่องชื่อ) ผู้เป็นภคินีแห่งวิศวาวสุ ฉะนั้น

॥ 1.25 ॥

ในโศลกนี้ศการะกล่าวถึงตำนานที่ผิดๆ คือนางเทราปที ไม่ได้เป็นตัวละครในเรื่องเดียวกับพระราม โดยนางเทราปทีปรากฏอยู่ในเรื่องมหาภารตะ ส่วนพระรามปรากฏอยู่ในเรื่องรามายณะ จึงไม่มีความเกี่ยวข้องกันแต่อย่างใด แสดงถึงความโง่เขลาในการเรียนรู้ของศการะอย่างชัดเจน ซึ่งทำให้ผู้ชมรู้สึกตลกขบขันและสมเพชในเวลาเดียวกัน ศการะเป็นน้องเขยของพระราชาปาลกะผู้ยุติธรรม เขาเป็นคนกล้าแบบผิดๆ เป็นตัวร้ายที่โหดร้ายและไร้ความปราณี เป็นความจริงที่ว่าศการะไม่ค่อยมีความรู้สึกมากนัก ฉะนั้นเขาก็ไม่ไล่ตามวสันตเสนาหังๆ ที่รู้ว่านางไม่รักเขา

นอกจากตัวละครหลักและตัวละครรองที่ได้กล่าวไปแล้วข้างต้น กวีศุทระยังได้ประพันธ์บุคลิกลักษณะนิสัยเฉพาะต่างๆ ในตัวละครอื่นๆ ของเขาในบทละครเรื่องมฤคฉกฏิกะ เอาไว้อย่างน่าสนใจ ซึ่งผู้วิจัยได้นำตัวละครบางตัวมากล่าวไว้ ดังนี้

3.6.2.5 วิฐะ (วิฐ)

วิฐะเป็นตัวละครที่ไม่ค่อยปรากฏในบทละครสันสกฤตมากนักเมื่อเปรียบเทียบกับวิฑูษกะเขาเป็นตัวละครที่มีความสามารถในทางดนตรีและขับร้องเขามักจะพยายามเป็นสหายของพระเอกหรือนางเอก แต่ในบทละครเรื่องมฤคฉกฏิกะ วิฐะเป็นสหายสนิทและบริวารร่วมทางของตัวร้ายศการะ แต่เขาไม่เหมือนกับศการะเขาเป็นคนเปิดเผยตรงไปตรงมาเขาเป็นคนมีวัฒนธรรมรู้จักกาลเทศะและสามารถชื่นชมความดีของจาร์ทุตตะอย่างจริงใจ ซึ่งปรากฏในองก์ที่ 1.40, 1.45, 1.46, 1.48 ยกตัวอย่างเช่น

วิष्ณู : มูรข อารยจารุทตตะ ขลวเสา ।
 วิष्ณู : เจ้าโง่ เขาเป็นที่รู้จักกันดี คือ ท่านจารุทตตะผู้ประเสริฐ
 ที่นำ นำ กลปวฤกษะ สวคณผลนตะ ตชชนานำ กุฏุมพี
 โอทตะ ศิกษิตานำ สุจรัตนิกษะ ศีลเวลาสมุทระ ।
 สตกรตา นาวมนตา ปुरुษคณ นิธิรทกษิโณทาสตโตโว
 หเวกะ ศลาธยะ ส ชิวตยธิกคณตยา โจจฉวสนตีว จานเย ॥ 1.48 ॥

สำหรับผู้ขัดสน เขาคือต้นกัลปพฤกษ์ที่ผลของมันคือคุณงามความดีทำให้กึ่งโง่ลงมา
 มาสำหรับคนมีคุณธรรม เขาคือกุฏุมพี (หัวหน้าครอบครัวที่ให้การอุปถัมภ์ค้ำจุน) สำหรับคน
 ใฝ่รู้ เขาคือกระจกวิเศษ (ส่องให้เห็นศาสตร์) สำหรับคนประพฤติชอบ เขาคือหินฝนทดสอบ
 ทอง เขาคือมหาสมุทรที่มีศีลเป็นฝั่งให้การต้อนรับกับผู้เยือนทุกคนไม่ดูหมิ่นใคร เป็น
 ขุมทรัพย์แห่งคุณงามความดีมนุษย์มีความสุขและใจกว้างเป็นแก่นแท้ เขาคนเดียวเท่านั้น
 ที่มีชีวิตที่น่ายกย่องสรรเสริญจริงๆ ส่วนคนอื่นมีชีวิตอยู่แบบสักแต่ว่าหายใจเท่านั้นเอง ॥
 1.48 ॥

วิष्ณูได้พรรณนาคุณธรรมความดีของจารุทตตะให้ศการะฟังและวิष्ณู พร้อมทั้งจะขัดใจ
 ขัดขวาง และเตือนสติศการะ ถ้าเขาจะกระทำการเลวร้ายมากเกินไป บางครั้งเขาก็กล่าวตำหนิศการะ
 ว่าโง่เขลา ปรากฏคำกล่าวของเขาในบทสนทนาขององก์ที่ 1 และปรากฏในโคลงที่ 1.34, 1.49, 1.50
 ยกตัวอย่างเช่น

วิष्ณู :
 อนธสย ทฤษฏีริว ปุษฏีริวตฺรสย
 มูรขสย พุทธิริว สิทธิริวาลสสย ।
 สवलปสมฤเตวรายสนินะ ปรมเว วิทยา
 ตวำ ปฺราปย สา รติริวาริชนะ ปฺรณษฏฺฐา ॥ 1.49 ॥

นางจะอันตรายนหายไปเมื่อได้พบเจ้า เหมือนกับสายตาของคนตาบอด เหมือนกับ
 เรี่ยวแรงของคนป่วยเหมือนการคิดแยกแยะของคนโง่ อำนาจของคนเกียจคร้าน คลังปัญญา
 ของคนที่ไร้ความคิด หรือเช่นเดียวกับความรู้สึกรักในคนผู้เป็นศัตรู ॥ 1.49 ॥

ในโคลงนี้วิष्ณูกล่าวว่าศการะทางอ้อมว่า ศการะเหมือนคนตาบอด เหมือนคนป่วย เหมือน
 คนโง่ เหมือนคนเกียจคร้าน เหมือนคนไร้ความคิดและเหมือนเป็นคนรักที่ไม่ใช่คนรักแต่เป็นศัตรู

3.6.2.6 สัจวาหกะ (สัจวาห) (ภิกษุ หรือช่างนวด)

สัจวาหกะ (ภิกษุหรือช่างนวด) เขามาจากเมืองปาฏลิบุตร และมาท่องเที่ยวในเมืองอุชชยีนีจนได้เรียนรู้ศิลปะของช่างนวดในที่สุดก็กลายเป็นอาชีพของเขาและเขาใช้มันรับใช้จารุทัตตะ แต่หลังจากจารุทัตตะยากจนลงสัจวาหกะก็กลายเป็นนักพนัน แต่เมื่อได้รับการปลดหนี้พินันจากวสันตเสนา เขาก็กลับตัวกลับใจละทิ้งทางโลกและบวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา คำกล่าวของสัจวาหกะที่ต้องการกลับตัวในองค์ที่ 2 ดังนี้

สัจวาหกะ : (สวดนม I) อารยยา นิปฺถํ ปรตยาทิษฺโฐ’สฺมิ I กถํ ปรตยฺยุปกริชฺเย I
(ปรกาศม I) อารฺเย อหเมเตน ทฺยุตฺตราปมาเนน ศากฺยศฺรมณโก ภวิษฺยามิ I
ตตสัจฺวาหโก ทฺยุตฺตโร ศากฺยศฺรมณกะ สัจฺจตฺต อิติ สฺมรฺตวฺยานนฺยารฺยโย-
ตานยฺกษฺราณิ I

สัจวาหกะ : (กล่าวกับตัวเอง) ท่านหญิงผู้เจริญ ปฏิเสธข้อเสนอของข้าอย่างชาญฉลาด แล้วข้าจะตอบแทนน้ำใจของนางได้อย่างไร (กล่าวเสียงดัง) ท่านหญิงผู้เจริญ ข้าถูกทำให้เสียชื่อเสียงในฐานะนักพนัน ตอนนี้ข้าจะบวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา ดังนั้นท่านหญิงโปรดจำคำอันสูงส่งเหล่านี้ไว้ว่า
“สัจวาหกะนักพนันได้บวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนาแล้ว”

3.7 ภาษาที่ใช้

ภาษาที่ใช้ในบทละครเรื่องมัจฉกัญฐิเกะนั้นมีการผสมกันระหว่างภาษาสันสกฤตและภาษาปรากฤต ซึ่งภาษาสันสกฤตนั้นเป็นภาษาพูดของชนชั้นสูง ตัวละครที่ใช้ภาษาสันสกฤต ได้แก่ 1) จารุทัตตะ (จารุทัต) พระเอก 2) ศรรวิลกษะ (ศรรวิลก) โจรผู้เป็นพราหมณ์หนุ่มคนรักของมัทนิกา 3) อธิกรณิกะ (อธิกรณิก) ผู้พิพากษา 4) วสันตเสนา (วสันตเสนา) นางเอก (แม้จะเป็นผู้หญิงแต่ก็ใช้ภาษาสันสกฤตเมื่อจำเป็น และ 5) วิฐะ (คนรับใช้) ส่วนภาษาปรากฤตเป็นภาษาของชนชั้นกลางถึงชนชั้นต่ำที่ตัวละครอื่นๆ ในเรื่องใช้เป็นภาษาพูด

3.8 การใช้ฉันท์ หรือฉันทะ (ฉันท)

คำประพันธ์ในภาษาสันสกฤตลักษณะมักจะแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ 1) ร้อยแก้ว (บทสนทนา) คือบทสนทนาของตัวละครและคำบรรยายฉาก หรืออาจปฏิกิริยาของตัวละครจะเป็นข้อความธรรมดาไม่มีข้อกำหนดใดๆ มีความยาวเท่าไรก็ได้และ 2) ร้อยกรอง (บทฉันท์) คือเมื่อผู้แต่งต้องการ

นำเสนอจินตนาการ ภาพ หรืออารมณ์ที่เหนือจากระดับปกติ ก็จะใช้บทร้อยกรอง โดยจะเลือกใช้ชนิดของฉันท์ที่เหมาะสมกับอารมณ์นั้นๆ⁸⁶ โดยมักจะเป็นบทพรรณนาอารมณ์ หรือสภาพความงามในธรรมชาติ หรือเหตุการณ์ที่สำคัญๆ บทละครเรื่องหนึ่งมักจะใช้บทร้อยกรองหลายชนิด แต่ก็มีบทกวีภาษาสันสกฤตชิ้นสำคัญที่ใช้ฉันท์แบบเดียวกันโดยตลอดทั้งเรื่อง เช่น เมฆทูต โดยใช้ฉันท์มันทาการานตา (มนทาการานตา) ตลอดทั้งเรื่อง บทร้อยกรองในภาษาสันสกฤตเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ฉันท์ หรือ ฉันทะ (ฉนท)

ซึ่งฉันท์ หรือฉันทะ (ฉนท) มีด้วยกันหลายรูปแบบสามารถแบ่งแยกได้มากกว่า 600 ชนิด⁸⁷ ในที่นี้จะกล่าวถึงเฉพาะเรื่องของร้อยกรอง (บทฉันท์) เป็นสำคัญ ซึ่งตำราที่เกี่ยวกับคำประพันธ์ในภาษาสันสกฤตเรียกว่า ฉันทศาสตร์ (ฉนทศาสตร์) มีด้วยกันหลายเล่ม โดยมากประพันธ์ไว้ในรูปแบบของร้อยกรองฉบับที่สำคัญ ดังนี้ 1) ตำราฉันทัสสูตร (ฉนทัสสูตร) ของปิงคละ (ปิงคละ) เป็นตำราสันสกฤตที่เก่าแก่ที่สุดเกี่ยวกับฉันท์⁸⁸ ว่าด้วยเรื่องฉันท์ของพระเวทส่วนหนึ่งแบ่งออกเป็น 8 อธิบายะ มีลักษณะการอธิบายแบบสูตร ชื่อของฉันท์ทั้งหลายก็น่าสนใจฟังดูไพเราะ เช่น จารุหาสินีฉันท์ (อัมหวาน) อัสวลิตฉันท์ (ความงามของม้า) มัญชรีฉันท์ (กลุ่มดอกไม้) มาลาฉันท์ (พวงมาลัย)⁸⁹ เป็นต้น ยุคสมัยของปิงคละนั้นไม่ปรากฏแน่ชัดอาจอยู่ในระยะเวลาประมาณพุทธศักราช 300 – 400 (ราว 200 – 100 ปีก่อนค.ศ.) 2) ตำราฉันทศาสตร์ (ฉนทศาสตร์) ของชยเทวะ (คนละคนกับชยเทวะผู้แต่งบทละคร และชยเทวะที่แต่งคีตโควินทะ) น่าจะอยู่ระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 5 – 9 ในตำราฉันทศาสตร์ได้เสนอวิธีการนิยามชนิดของฉันท์เอาไว้เรียกว่า ลักษณะลักษณสังยูกตะ (ลักษยลักษณสังยูกตะ) ซึ่งช่วยให้จำลักษณะของฉันท์ได้ง่ายและวิธีการของชยเทวะอีกประการหนึ่งคือการใช้เครื่องหมายพิเศษเพื่อระบุพยางค์ ด้วยการแสดงเครื่องหมายเส้นโค้ง U เรียกว่า วักตระ (วักตฺร) แทนพยางค์เสียงหนัก หรือคุรุและแสดงเครื่องหมายเส้นตรง — เรียกว่า อวักตระ (อวักตฺร) แทนพยางค์เสียงเบา หรือลฆุ (ซึ่งตรงกันข้ามกับสัญลักษณ์ที่ใช้ในฉันท์ลักษณะของกรีกที่ใช้เครื่องหมายเส้นโค้งแทนเสียงเบาและเส้นตรง

⁸⁶ Sri Aurobindo, Kālidāsa, 36.

⁸⁷ L. Morgan, Croaking Frogs : A Guide to Sanskrit Metrics and Figures of Speech, (n.p. : Mahodara Press, 2011), 33.

⁸⁸ Vaman Shivam Apte, The Student's English – Sanskrit Dictionary, 3rd revised and enlarged ed. (1920); reprint, (Delhi : Mtilal Banarsidass Publishers Pvt. Ltd., 2001), 1035.

⁸⁹ จำลอง สารพัดนึก, ประวัติวรรณคดีสันสกฤต 1, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2546), 118.

แพนเสียงหนัก)⁹⁰ 3) ตำราวฤตตะรัตนากร (วฤตตรตนากร) ของเกทการภักฎฐะ (เกทการภักฎฐ) แบ่งออกเป็น 6 บท มีลักษณะการอธิบายแบบสูตรคือใช้คำสั้นๆ กล่าวถึงฉันท 136 ฉันท น่าจะถูกประพันธ์ขึ้นก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 15 ได้มีทั้งประพันธ์และนักวิจารณ์กล่าวอ้างถึงเป็นจำนวนมาก⁹¹ อีกทั้งยังเป็นที่ยอมรับกันหลายภาคของอินเดีย⁹² 4) ตำราฉันทโหมณฺยชรี (ฉนโหมณฺยชรี) ของคงคาทาส (คงคาทาส) เขากล่าวถึงฉันทประเภทสมวฤตตะ (สมวฤตต), อรรธสมวฤตตะ (อรรธสมวฤตต), วิษมะวฤตตะ (วิษมะวฤตต) และมาตรวฤตตะ (มาตรวฤตต) และยังมีส่วนที่กล่าวถึงร้อยแก้ว อีกทั้งยังกล่าวถึงขยทเวหะผู้มีชื่อเสียงในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 12⁹³ 5) ตำราศรุตโโพธะ (ศรุตโโพธ) ไม่ปรากฏชัดเจนว่าผู้แต่งตำราเล่มนี้คือผู้ใด ศรุตโโพธะเป็นบทสรุปสั้นๆ ของตำราที่ว่าด้วยเรื่องคณะของฉันท โดยกล่าวถึงฉันทต่างๆ ไว้เพียง 40 ชนิดที่แตกต่างกัน 6) ตำราพฤตสังหิตา (พฤตสังหิตา) ของวราหมิหิระ (วราหมิหิระ)⁹⁴ พฤตสังหิตาเป็นงานนิพนธ์เกี่ยวกับเรื่องดาราศาสตร์และโหราศาสตร์มี 106 บท รจนาเป็นโคลงโดยใช้ฉันทต่างๆ กัน แต่ในบทที่ 103 ได้กล่าวถึงเรื่องของฉันทซึ่งมีประมาณ 60 ชนิด ส่วนกวีวราหมิหิระเป็นนักประพันธ์สันสกฤตและนักดาราศาสตร์ในพุทธศตวรรษที่ 10 ได้รจนางานเกี่ยวกับดาราศาสตร์ คณิตศาสตร์ ดวงชะตาและโหราศาสตร์ รวมทั้งหมด 7 เล่ม⁹⁵ 7) ตำราสุวฤตตะติลกะ (สุวฤตตติลกะ) ของเกษเมนทระ (เกษเมนทระ)⁹⁶ สุวฤตตะติลกะ คืองานนิพนธ์สันสกฤตเกี่ยวกับเรื่องฉันทที่รจนาเมื่อพุทธศตวรรษที่ 16 กล่าวถึงเรื่องฉันทลักษณะพร้อมทั้งตัวอย่างต่างๆ จากงานนิพนธ์อื่นๆ เป็นผู้หนักในทฤษฎีอสังการศาสตร์ชนิดเอาจิตยะ (เอาจิตย) หรือความเหมาะสม ซึ่งเอาจิตยะเป็นหัวใจหรือหลักสำคัญของกวีนิพนธ์⁹⁷ 8) ตำราฉันทโพนุศาสนะ (ฉนโพนุศาสน) คือ งานนิพนธ์สันสกฤตเกี่ยวกับเรื่องฉันท ซึ่งรจนาราวพุทธศักราช 1693 กล่าวถึงเรื่องฉันท

⁹⁰ Ibid. 34.

⁹¹ L. Morgan, *Croaking Frogs : A Guide to Sanskrit Metrics and Figures of Speech*, (n.p. : Mahodara Press, 2011), 35.

⁹² จำลอง สารพัดนึก, *ประวัติวรรณคดีสันสกฤต 1*, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2546), 119.

⁹³ L. Morgan, *Croaking Frogs : A Guide to Sanskrit Metrics and Figures of Speech*, 35 – 36.

⁹⁴ จำลอง สารพัดนึก, *ประวัติวรรณคดีสันสกฤต 1*, 118.

⁹⁵ เรื่องเดียวกัน, 180.

⁹⁶ เรื่องเดียวกัน, 118.

⁹⁷ จำลอง สารพัดนึก, *ประวัติวรรณคดีสันสกฤต 1*, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2546), 157.

ในสันสกฤต ปรากรฤต และ อปกรังสะ มี 3 ตอน ประกอบด้วยสูตระ (สูตร), วฤตติ (วฤตติ), และอุทา-
 หารณะ (อุทาหารณ) หรือตัวอย่างและมิจงานอื่นในตำรานี้ที่ร่วมอยู่ด้วยคือ ศัพทานุศาสนะ (ศัพท-
 านุศาสน) ของเหมจันทร (เหมจันทร)⁹⁸

ฉันท์ หรือฉันทะ (ฉนท) หมายถึง ฉันทลักษณ์ต่างๆ การเรียนรู้ฉันทลักษณ์ต่างๆ รูปแบบของ
 ฉันท์ในภาษาสันสกฤตมีความเชื่อมโยงกับแนวคิดคัมภีร์ในประเพณีของอินเดีย คือนักบวช (ฤษี) ซึ่ง
 สามารถเป็นกวีได้ด้วยอย่างเช่น การสวดพระเวท⁹⁹ คือสังหิตา¹⁰⁰ การรวบรวมบทสวด คำให้พรที่
 เรียกว่า สุกตะ (สุกต) ประเพณีอินเดียมีความเชื่อว่าบทสวดเหล่านี้มาจากเทพเจ้าเป็นแรงบันดาลใจ
 ให้กับมนุษย์เป็นผู้สวดแต่มีได้แต่งขึ้นเองซึ่งเรียกว่า “อเปารุเชยยะ” หมายถึง สิ่งที่มีไขข้อเขียนหรือการ
 แต่งขึ้นมาของมนุษย์เป็นสิ่งที่เทพเจ้าได้เปิดเผยให้รู้เรียกว่า “ศรุตี” หมายถึง สิ่งที่ได้รับฟังมาหรือสิ่งที่
 ถูกเปิดเผยรู้พระเวทนี้เทพเจ้าได้เปิดเผยให้ฤษีทั้งหลายตนได้ทราบ เป็นต้นว่า ฤษีอัคนิ (อคุนิ) ฤษีวายุ
 (วายุ) ฤษีอาทิตย (อาทิตย) และฤษีอังคีรส (องคีรส) เป็นต้น¹⁰¹ ซึ่งบทสวดของแต่ละเวทแต่ละบท
 (สุกตะ) มีหลายท่อนส่วนมากอยู่ในรูปของมนตร์และแต่งเป็นคำร้อยกรองตามลักษณะของฉันท์ต่างๆ
 มีเครื่องหมายระดับเสียงและระดับเสียงเฉพาะของตนๆ ถือเป็นมนต์ที่ศักดิ์สิทธิ์ในยุคพระเวท (ค.ศ.
 2000 ปีก่อนคริสตศักราช – 800 ปีก่อนคริสตศักราช) เชื่อกันว่าการสวด (สุกตะ) มีพลังวิเศษ และ
 นักบวช (ฤษี) ใช้เป็นส่วนสำคัญของพิธีกรรมทางศาสนา เมื่อเข้าใจในฉันท์จะทำให้สามารถเข้าใจการ
 อ่านและสวดมนตร์ซึ่งเป็นบทร้อยกรองต่างๆ ในพระเวทได้ถูกต้อง

ดังนั้น ฉันท์ หรือ ฉันทะ (ฉนท) จึงเป็นหนึ่งในเวทางคะ (เวทางค)¹⁰² องค์ประกอบของเวท
 หกอย่างเป็นสาขาศาสตร์ที่เพิ่มเติมจากเวท “ฉันท์” ได้ถูกกล่าวไว้ในที่ต่างๆ ดังนี้ (1) ใน 3 ตอน

⁹⁸ เรื่องเดียวกัน, 119.

⁹⁹ พระเวท คือ คัมภีร์เก่าแก่ของพวกอินโด-อารยัน เป็นแหล่งกำเนิดของวรรณกรรมอินเดียและเป็น
 คัมภีร์เก่าแก่ของวรรณกรรมอินโดยุโรปียน คำว่า “เวท” มาจากธาตุ วิท คือ รู้ และหมายความว่ารู้อเรื่องศักดิ์สิทธิ์
 และเรื่องศาสนา พระเวทมี 4 เวท คือ 1) ฤคเวท 2) ยชุรเวท 3) สามเวท 4) อถรรพเวท (อถรวเวท).

¹⁰⁰ สังหิตา เป็นหนึ่งในวรรณกรรมของพระเวทที่มีด้วยกัน 3 ชนิดคือ 1) สังหิตา 2) พราหมณะ
 3) อารันยกะ และอุปนิษัท และสังหิตา คือ การรวบรวมสุกตะ (สุกต) บทสวด คำให้พร สุกตะ และบทสวดในการ
 ประกอบขัญ (การสวดบูชาสิ่งต่างๆ) มี 4 สังหิตาตามชื่อของเวททั้งสิ้น ได้แก่ 1) ฤคเวทสังหิตา 2) ยชุรเวทสังหิตา
 3) สามเวทสังหิตา 4) อถรรพเวทสังหิตา (อถรวเวท)

¹⁰¹ จำลอง สารพัดนึก, **ประวัติวรรณคดีสันสกฤต 1**, 7.

¹⁰² เวทางคะ (เวทางค) คือ องค์ประกอบของเวท แบ่งออกเป็น 6 ชนิด คือ 1) ศึกษา (สัทศาสตร์)

(ปฏุละ) ท้ายของฤคเวท ปราติศายะ (ปราติศาย) (2) ในนิทานสูตรของสามเวท (3) ในฉันทะสูตรของปิงคละที่ถือกันว่าเป็นเวทาคะของฤคเวทและยชุรเวท สำหรับฉันทะสูตรนี้นอกจากจะเป็นฉันทะของพระเวทแล้วยังเป็นฉันทะของยุคหลังพระเวทด้วย¹⁰³ อีกทั้ง “ฉันทะ” ยังถูกเรียกว่าเป็น “เท้าของเวท” (ฉนุทะ ปาทะ ตู เวทสย) เพราะคนๆ หนึ่งไม่สามารถที่เดินได้ถ้าไม่มีเท้า ดังนั้น พระเวทจะไม่สามารถอ่านได้อย่างถูกต้องถ้าปราศจากความรู้เรื่องฉันทะ ซึ่งทำให้มนต์ของพระเวทมีชีวิตในแบบที่ร้อยแก้วไม่สามารถทำได้¹⁰⁴ โดยฉันทะในภาษาสันสกฤตแต่ละบรรทัดจะต้องมีจำนวน หรือประเภทของพยางค์ที่แน่นอนและพยางค์เหล่านั้นต้องมีลักษณะเฉพาะค่าที่มีพยางค์มากเกินไป หรือเน้นพยางค์ที่ไม่ถูกต้องอาจทำให้เกิดการหยุดชะงักในการอ่านทั้งบรรทัด ภาษาสันสกฤตมีกฎเกณฑ์ที่ชัดเจนในการออกเสียง และจังหวะของเสียงต้องแม่นยำไม่คลุมเครือ ซึ่งหน่วยในการเรียกฉันทะเรียกว่า บท (ปทฺย) แต่ละบทมีด้วยกัน 4 บาท (ปาท) แต่ละบาทจะมีข้อกำหนด หรือข้อบังคับให้มีจำนวนพยางค์ (อักษร) หรือมาตรา (มาตรา) แตกต่างกันไปหากแต่ละบาทในหนึ่งบทมีจำนวนพยางค์ หรือมาตราเท่ากันเรียกว่าสมวฤตตะ (สมวฤตต) แต่หากในแต่ละบาทในหนึ่งบทมีจำนวนพยางค์ หรือมาตราไม่เท่ากัน จะเรียกว่า อรรธ-สมวฤตตะ (อรรธสมวฤตต) หน่วยที่เล็กที่สุดของฉันทะคือ พยางค์ โดยแบ่งออกเป็น 2 ชนิด ได้แก่ 1) คुरु (พยางค์หนัก) และ 2) ลขุ (พยางค์เบา)¹⁰⁵ เพื่อความสะดวกในการอธิบายลักษณะบังคับของฉันทะจึงมีการกำหนดคณ หรือชนิดของกลุ่มคำเอาไว้กลุ่มละ 3 พยางค์ โดยนิยมใช้สัญลักษณ์ U แทน ลขุ (ล)

2) ฉนุท (ฉันทะ) 3) วฺยากรณ (ไวยากรณ) 4) นิรุคต (นิรุคตศาสตร์) 5) กลฺป (พิธีกรรม) 6) โชยติช (ดาราศาสตร์) ซึ่งองค์ประกอบเหล่านี้มีมนุษย์แต่งขึ้นเอง ไม่ใช่เทพเจ้าเป็นผู้เปิดเผยให้ทราบ และไม่ใช่ส่วนของวรรณกรรมพระเวท แต่เป็นงานเขียนที่เกี่ยวข้องกับพระเวทอย่างใกล้ชิด ซึ่งเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “เวทาคศาสตร์”.

¹⁰³ จำลอง สารพัฒน์, **ประวัติวรรณคดีสันสกฤต 1**, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง

, 2546), 28 – 29.

¹⁰⁴ L. Morgan, **Croaking Frogs: A Guide to Sanskrit Metrics and Figures of Speech**, (n.p. : Mahodara Press, 2011).

¹⁰⁵ Charles Philip Brown, **Sanskrit Prosody and Numeral Symbols Explained**, (London : Trubner & Co., 1869), 1 – 3.

และใช้สัญลักษณ์ — แทน คุรุ (ค) มีแผนผัง และวิธีการจดจำ¹⁰⁶ ดังนี้

ตารางที่ 4 : แผนผังคณะฉันท

ชื่อคณะ	สัญลักษณ์	วิธีการจำ (กลุ่มคำ 3 พยางค์)
ย คณะ	U — —	(ย มา ตา) รา ช ภา น ส ล คา
ม คณะ	— — —	ย (มา ตา รา) ช ภา น ส ล คา
ต คณะ	— — U	ย มา (ตา รา ช) ภา น ส ล คา
ร คณะ	— U —	ย มา ตา (รา ช ภา) น ส ล คา
ช คณะ	U — U	ย มา ตา รา (ช ภา น) ส ล คา
ภ คณะ	— U U	ย มา ตา รา ช (ภา น ส) ล คา
น คณะ	U U U	ย มา ตา รา ช ภา (น ส ล) คา
ส คณะ	U U —	ย มา ตา รา ช ภา น (ส ล คา)
ลฆ*	U	ย มา ตา รา ช ภา น ส (ล คา)
คุรุ*	—	ย มา ตา รา ช ภา น ส ล (คา)

* ไม่ใช่ชื่อคณะฉันท แต่เป็นพยางค์เสียงเบา (ลฆ) และเสียงหนัก (คุรุ)

วิชมะ (วิชม) ฉันทจำพวกนี้แต่ละบาทไม่เหมือนกันถือเป็นลักษณะพิเศษ แบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม แต่ละกลุ่มมีชนิดย่อยบ้างไม่มีบ้าง ได้แก่ 1) อนุชฎา 2) อุปชาติ และ 3) อุทคตา

กวีศูทรกะใช้ฉันทในบทละครมฤจฉกฏิกะจำนวน 21 ชนิด ซึ่งชนิดของฉันทที่ใช้มี 2 ชนิด คือ 1) สมวฤตตะ (สมวฤตต) 2) อรรธสมวฤตตะ (อรรธสมวฤตต) ไม่มีชนิดที่ 3) วิชมวฤตตะ (วิชมวฤตต) ซึ่งฉันทที่ใช้ในบทละครมฤจฉกฏิกะในองก์ที่ 1 และองก์ที่ 2 มีจำนวน 14 ฉันท ดังนี้

3.8.1 อนุชฎา (อนุชฎา)

อนุชฎา (อนุชฎา) หรือโศลก (โศลก) มีนิยามว่า โศลกเ ชษฐิ คุรุ เซญยิ สรวิตฺร ลฆุ ปญจมม । ทวิจตุษปาทโยรหฺรฺสฺวิ สปตมิ ฑิรชมนนโยะ ॥¹⁰⁷ มีด้วยกันหลายแบบ แต่แบบมาตรฐานเป็นฉันทประกอบด้วยบาทละ 8 พยางค์ ซึ่งพยางค์ที่ 6 เป็นคุรุ พยางค์ที่ 5 เป็นลฆุ และพยางค์ที่ 7 ในบาทคู่ คือ บาทที่ 2 และบาทที่ 4 เป็นลฆุ ส่วนในบาทคี่ คือ บาทที่ 1 และบาทที่ 5

¹⁰⁶ L. Morgan, *Croaking Frogs: A Guide to Sanskrit Metrics and Figures of Speech*, (n.p. : Mahodara Press, 2011), p.49.

¹⁰⁷ M.R. Kale, *The Mrichchhakatika of Sudraka*, (Delhi : Motilal Banarsidass, 1972), 174.

เป็นครุส่วนพยางค์ที่เหลือาจเป็นครุหรือลหุก็ได้ เป็นฉันทที่สั้นที่สุดที่ใช้และจดจำได้ง่าย โดยนิยมใช้
สัญลักษณ์ U แทน ลหุ (ล) และใช้สัญลักษณ์ — แทน ครุ (ค) มี หรือ ถ้าได้ทั้งครุ และลหุ จะใช้
สัญลักษณ์ U ผังบังคับ (4 x 8) ดังนี้

U U U U U — — U
U U U U U — U U ।
U U U U U — — U
U U U U U — U U ॥

ตัวอย่างเช่น องค์ที่ 1.2

ปาตุ โว นิลกณฐสย
 กณฐะ ศยามามพุโทปมะ ।
 เคารี ภูชลตา ยตร
 วิทยุลเลเขว ราชเต ॥ 1.2 ॥

ขอพระศอจุจเมฆดำทะมื่นของพระศิวะ ซึ่งมีเถาว์ลัยคือแขนของนางปารวตีสว่างไสวราวกับ
 แสงฟ้าแลบพันอยู่ จงคุ้มครองพวกท่าน ॥ 1.2 ॥

เป็นคำกล่าวของสุตธรราระ (ผู้ดำเนินการบนเวที) กล่าวอวยพรแก่ผู้ชมและผู้อ่านละคร ขอให้
 องค์เทพพระศิวะคุ้มครอง

ตารางที่ 5 : อนุชฎก (อนุชฎก)

บาทที่ 1

1	2	3	4	5	6	7	8
<u>U</u>	<u>U</u>	<u>U</u>	<u>U</u>	U	—	—	<u>U</u>
ปา	ตุ	โว	นี	ล	ก	ณฐ	สย

บาทที่ 2

1	2	3	4	5	6	7	8
<u>U</u>	<u>U</u>	<u>U</u>	<u>U</u>	U	—	U	<u>U</u>
ก	ณฐ	ศยา	มา	มพุ	โท	ป	มะ

บาทที่ 3

1	2	3	4	5	6	7	8
<u>U</u>	<u>U</u>	<u>U</u>	<u>U</u>	U	—	—	<u>U</u>
เคา	ริ	ฤ	ช	ล	ตา	ย	ตร

บาทที่ 4

1	2	3	4	5	6	7	8
<u>U</u>	<u>U</u>	<u>U</u>	<u>U</u>	U	—	U	<u>U</u>
วิ	ทยุ	ลล	เช	ว	รา	ช	เต

3.8.2 อารยา (อารยา)¹⁰⁸

อารยา (อารยา) หรือหญิงสาว อาจเรียกว่าคาลา มีนิยามว่า “ยสยะะ ปุรธเม ปาเท ทวาทศ มาตราสตรา ตถตีโย’ปี । อษฎฐาทศ ทวิตีเย จตุรลเก ปณจทศ สว’รยา ॥¹⁰⁹ เป็นฉันทมาตรารวฤตตะ มี 4 บาท บาทละมี 12 मात्रา บาทคู่มี 18 และ 15 मात्रา ตามลำดับ

ตัวอย่างเช่น องค์ที่ 1.8

ศุนยมปุตรสย คฤห จิรศุนย์ นาสติ ยสย สนมิตรม ।

มูรขสย ทิศะ ศุนยาะ สรวุ ศุนย์ ทริทสย ॥ 1.8 ॥

บ้านของคนไร้บุตรยอมว่างเปล่า ผู้ที่ไม่มีสหายแท้จะพบว่าเวลาผ่านไปช้ามาก ทิศทั้งหลายยอมว่างเปล่าสำหรับคนโง่และทุกสิ่งก็ว่างเปล่าสำหรับคนยากจน ॥ 1.8 ॥

เป็นคำกล่าวของสุตธาระ (ผู้ดำเนินการแสดงบนเวที) กล่าวกับผู้ชมและผู้อ่านละครว่า บ้านจะว่างเปล่าถ้าไม่มีบุตร เวลาจะผ่านไปช้ามากถ้าไม่มีสหายอยู่ด้วย ทิศทั้งหลายไม่มีสำหรับคนโง่และสำหรับคนยากจนนั้นไม่มีทั้งบุตรทั้งสหายและทิศทั้งหลาย

ฝั่งบังคับ (12 × 18, 12 × 15) ดังนี้

¹⁰⁸ เอ.แอล. บาสแฮม, *อินเดียมหัทศกรรย์, แปลจาก The wonder that was India*, แปลโดย กาญจณี ละอองศรี, บรรณาธิการ, (กรุงเทพฯ : มุลนิธิโตโยต้า, 2559), 839.

¹⁰⁹ M.R. Kale, *The Mrichchhakatika of Sudraka*, (Delhi : Motilal Banarsidass, 1972),

ตารางที่ 6 : อารยา (อารยา)

3		4			5						
2	1	2	1	1	1	2	2	12			
ศู	นย	ม	ปุ	ตร	สย	คฤ	หิ				
3		6			4			5			
1	2	2	2	2	1	2	1	2	1	2	18
จิ	ร	ศู	นย	นา	สติ	ย	สย	ส	นม	ตรี	
3		4			4						
2	1	1	1	2	2	2		12			
มู	รช	สย	ทิ	ศะ	ศู	นยาะ					
4		6			4						
2	2	2	2	2	1	2	1	15			
ส	รว	ศู	นย	ท	ริ	ทร	สย				

3.8.3 อินทรวังศา (อินทรวังศา)

อินทรวังศา (อินทรวังศา) มีนิยามว่า (ชเตตา ตู วุศสถมูทิริตฺ ชเรธา) ตจเจนนทรวังศา ปรมมาภษเร कुरेा ।¹¹⁰ และสยาทินทรวังศา ตตเตชา รสฺยเตา ॥¹¹¹ คณษ ต, ต, ช, ร ผังบังคับ (4 x 12) ดังนี้

— — U — — U U — U — U U
 — — U — — U U — U — U U ।
 — — U — — U U — U — U U
 — — U — — U U — U — U U ॥

¹¹⁰ M.R. Kale, *The Mrichchhakatika of Sudraka*, (Delhi : Motilal Banarsidass, 1972), 174.

¹¹¹ Ked 5 3.47

ตัวอย่างเช่น องค์กรที่ 1.46

โส'สมาทวิธานำ ปรมโยะ กฤศีกฤโต

น เตน กศิจทวิภไวรวิมานิตะ ।

นิทาฆกาเลษิว โสทโก หุโร

นฤณำ ส ตฤษณามปนีย ศุขกวาน ॥ 1.46 ॥

ด้วยการช่วยเหลือเหล่าชนเช่นพวกเรา ในที่สุดก็ทำให้เขายากจนลง เขาไม่เคยดูถูกใครด้วยความมั่งคั่งของตน เขาเหมือนสระที่มีน้ำในฤดูร้อนที่ยอมแห้งเมื่อได้ตอบสนองความกระหาย (ความต้องการ) แก่ผู้คนแล้ว ॥ 1.46 ॥

เป็นคำกล่าวของวิญญูที่กล่าวกับศการะยก่องจารถุทัตตะว่าที่เขายากจนลงเพราะช่วยเหลือผู้อื่นเปรียบเหมือนกับสระที่มีน้ำในฤดูร้อนยอมแห้งเพื่อคนที่มีความกระหาย

ตารางที่ 7 : อินทรวงศา (อินทรวศ์)

บาทที่ 1

ต คณะ			ต คณะ			ช คณะ			ร คณะ		
—	—	U	—	—	U	U	—	U	—	U	<u>U</u>
โส	อสมา	ทวิ	ธา	นำ	ปร	ณ	โยะ	กฤ	ศี	กฤ	โต

บาทที่ 2

ต คณะ			ต คณะ			ช คณะ			ร คณะ		
—	—	U	—	—	U	U	—	U	—	U	<u>U</u>
น	เต	น	ค	ศุจ	ทวิ	ภ	ไว	รว	มา	นิ	ตะ

บาทที่ 3

ต คณะ			ต คณะ			ช คณะ			ร คณะ		
—	—	U	—	—	U	U	—	U	—	U	<u>U</u>
นิ	ทา	ฆ	กา	เล	ษิว	ว	โส	ท	โก	หุ	โร

บาทที่ 4

ต คณะ			ต คณะ			ช คณะ			ร คณะ		
—	—	U	—	—	U	U	—	U	—	U	<u>U</u>
นฤ	ณำ	ส	ตฤ	ษณ	ม	ป	นี	ย	ศุ	ษก	วาน

3.8.4 อุปชาติ (อุปชาติ)

อุปชาติ (อุปชาติ) หรืออาชยานกี (อาชยานกี) เป็นตรีษฎุภันท์
แบบหนึ่งมีนิยามว่า (สยาทินทรวชรา ยทิ เตา ซเคา คะ | อุเปนทรวชรา ชตชาสโต เตา II) อนนตโร-
ทิริตลกษณาเขา ปาเทา ยทียาวุปชาติยสตาเซ II (อิถถ์ กิลานยาสวปี มิศริตาสุ วทนต์ิ ซาติษวิทเมว
นาม II)¹¹² (ต่างกันเฉพาะพยางค์แรก) มีจำนวน 11 พยางค์ อินทรวชราผสมกับอุเปนทรวชรา
ประกอบด้วย อินทรวชรา คณะ (ต) (ต) (ช) ค ค อุเปนทรวชรา คณะ (ช) (ต) (ช) ค ค
ผังบังคับ (4 × 11) ดังนี้

— — U — — U U — U — U
U — U — — U U — U — U |
— — U — — U U — U — U
U — U — — U U — U — U ||

ตัวอย่างเช่น องค์ที่ 1.38

ทาทิจ โศจามิ ภาวนตเมวมสมจจรีเร สุหฤทิตยุชิตวา |

วิปนุนเทเห มยิ มนทภาคเย มเมติ จินตา กว คมิษยสิ ตวม || 1.38 ||

โอ เจ้าความขัดสนนี้หนอ ข้ายอมเศร้าโศกเสียใจต่อเจ้านั่นเอง ข้าเป็นห่วงว่าเจ้าจะไปอยู่กับ
ใคร เมื่อข้าเป็นผู้โชคร้าย ทั้งร่างนี้ไปแล้ว เจ้าได้สิงสถิตอยู่ในร่างของข้าเหมือนสหาย (มานานมาก)
|| 1.38 ||

เป็นคำกล่าวของจารุทัตตะที่กล่าวกับไมเตรยะ (วิทูษกะ) ถึงความเศร้าโศกเสียใจที่ตนเองนั้น
ยากจนมานานมาก

¹¹² M.R. Kale, *The Mrichchhakatika of Sudraka*, (Delhi : Motilal Banarsidass, 1972),

ตารางที่ 8 : อุปชาติ (อุปชาติ)

บาทที่ 1

ต คณะ			ต คณะ			ช คณะ			คุรุ	คุรุ/ลक्ष
—	—	U	—	—	U	U	—	U	—	<u>U</u>
ทา	รี	ทจ	โศ	จา	มิ	ภ	ว	นต	เม	ว

บาทที่ 2

ช คณะ			ต คณะ			ช คณะ			คุรุ	คุรุ/ลक्ष
U	—	U	—	—	U	U	—	U	—	<u>U</u>
ม	สม	จณ	รี	เร	สุ	หฤ	ที	ตย	ษิ	ตวา

บาทที่ 3

ต คณะ			ต คณะ			ช คณะ			คุรุ	คุรุ/ลक्ष
—	—	U	—	—	U	U	—	U	—	<u>U</u>
วิ	ป	นน	เท	เห	ม	ยิ	ม	นท	ภา	คเย

บาทที่ 4

ช คณะ			ต คณะ			ช คณะ			คุรุ	คุรุ/ลक्ष
U	—	U	—	—	U	U	—	U	—	<u>U</u>
ม	เม	ติ	จิ	นตา	กว	ค	มิ	ษย	ลี	ตวม

3.8.5 อุปเพนทรวัชรา (อุปเพนทรวชรา)

อุปเพนทรวัชรา (อุปเพนทรวชรา) มีนิยามว่า อุปเพนทรวชรา ชตชาสตุ-
โต เคา¹¹³ เป็นฉันทประเภท ตรีษฏก (ตรีษฏก) มีจำนวน 11 พยางค์ ประกอบด้วยคณะ (ช) (ต) (ช)
ค ค มีจิงหะหยุดที่ พยางค์ที่ 5 และพยางค์ที่ 6 ผังบังคับ (4 × 11) ดังนี้

U — U — — U U — U — U
 U — U — — U U — U — U |
 U — U — — U U — U — U
 U — U — — U U — U — U ||

¹¹³ M.R. Kale, *The Mrichchhakatika of Sudraka*, (Delhi : Motilal Banarsidass, 1972),

ตัวอย่างเช่น องค์กรที่ 1.6

อวนติปุรยา ทวิซสารถวาโ

ยฺวา ทริทระ กิล จารุทตตะ ।

คุณานุรฤตา คณิกา จ ยสย

วสนตโคถเว วสนตเสนา ॥ 1.6 ॥

(เล่ากันมาว่า) มีชายคนหนึ่งอาศัยอยู่ในเมืองอุชชยินี (อวันตีบุรี) นามว่าจารุทตตะ เป็นผู้นำของพราหมณ์ผู้ยังหนุ่มและยากจน และมีหญิงงามเมืองนามว่าวสันตเสนา (ผู้สวยงาม) เหมือนความงามแห่งวสันต (ฤดูใบไม้ผลิ) ผู้หลงรักเพราะความดีของเขา ॥ 1.6 ॥

เป็นคำกล่าวเริ่มการดำเนินเรื่องของสูตรธาระ (ผู้ดำเนินการแสดงบนเวที) พรรณนา ลักษณะของพระเอก และนางเอก

ตารางที่ 9 : อุเปนทรวชรา (อุเปนทรวชรา)

บาทที่ 1

ช คณะ			ต คณะ			ช คณะ			คุรุ	คุรุ/ ลชฺ
U	—	U	—	—	U	U	—	U	—	<u>U</u>
อ	ว	นติ	ปุ	รฺยา	ทวิ	ช	สา	รถ	วา	โ

บาทที่ 2

ช คณะ			ต คณะ			ช คณะ			คุรุ	คุรุ/ ลชฺ
U	—	U	—	—	U	U	—	U	—	<u>U</u>
ยฺ	วา	ท	ริ	ทระ	กิล	ล	จา	รฺ	ท	ตตะ

บาทที่ 3

ช คณะ			ต คณะ			ช คณะ			คุรุ	คุรุ/ ลक्ष
U	—	U	—	—	U	U	—	U	—	<u>U</u>
คุ	ณา	นุ	ร	กตา	ค	ณิ	กา	จ	ย	สย

บาทที่ 4

ช คณะ			ต คณะ			ช คณะ			คุรุ	คุรุ/ ลक्ष
U	—	U	—	—	U	U	—	U	—	<u>U</u>
ว	ส	นุต	ไศ	เภ	ว	ว	ส	นุต	เส	นา

3.8.6 ปุชปีตาคฺรา (ปุชปีตาคฺรา)

ปุชปีตาคฺรา (ปุชปีตาคฺรา) มีนิยามว่า อยฺชิ นยฺคเรผโตยกาโร ยฺชิ จ นชา ชรคาศจ ปุชปีตาคฺรา ॥¹¹⁴ เป็นฉันทประเภทยกธรรมะวฤตตะ บาทแรกมีจำนวน 12 พยางค์ ประกอบด้วยคณะ (น) (น) (ร) (ย) บาทที่สองมีจำนวน 13 พยางค์ ประกอบด้วยคณะ (น) (ช) (ช) (ร) ค พยางค์สุดท้ายเป็นคุรุ หรือลक्षก็ได้ ผังบังคับ $(2 \times [12 + 13])$ ดังนี้

U U U U U U — U — U — U
 U U U U — U U — U — U — U ।
 U U U U U U — U — U — U
 U U U U — U U — U — U — U ॥

¹¹⁴ M.R. Kale, *The Mrichchhakatika of Sudraka*, (Delhi : Motilal Banarsidass, 1972),

ตัวอย่างเช่น องค์กรที่ 1.24

ปรสราลี ภยวิกุลวา กิมรณั

ปรจลิตกฤษทลขฤษฏคณทปาศรวา ।

วิภูชนนขมภูฏิตเว วีนวา

ชลธรรคชิตภีตสารสีว ॥ 1.24 ॥

เหตุใดแม่หญิงจึงวิ่งหนีเพราะถูกความกลัวครอบงำ ตุ่มหูทั้งสองข้างของเจ้ากระตบ กระพุ่มแก้มทั้งสองดังกังวานกึกก้อง (ปรากฏ) ดังพินที่ตีตีแรงๆ ด้วยเล็บของวิภูชะ หรือประหนึ่งนาง นกกระเรียนที่แตกตื่นเพราะเสียงฟ้าร้องเมฆฝนคำราม ॥ 1.24 ॥

เป็นคำกล่าวของวิภูชะที่กล่าวกับบัวสันตเสนาขณะที่เขากำลังไล่ล่านาง

ตารางที่ 10 : ปุษปีตาคธา (ปุษปีตาคธา)

บาทที่ 1 – 12 พยางค์

น คณชะ			น คณชะ			ร คณชะ			ย คณชะ		
U	U	U	U	U	U	—	U	—	U	—	<u>U</u>
ปฺร	ส	รา	ลี	ภ	ย	วิ	กุล	วา	กิ	ม	รณั

บาทที่ 2 – 13 พยางค์

น คณชะ			ช คณชะ			ช คณชะ			ร คณชะ			ค/ล
U	U	U	U	—	U	U	—	U	—	U	—	<u>U</u>
ปฺร	จ	ลี	ต	ก	ณช	ล	ฆฤ	ชภู	ค	ณช	ปา	ศรวา

บาทที่ 3 – 12 พยางค์

น คณชะ			น คณชะ			ร คณชะ			ย คณชะ		
U	U	U	U	U	U	—	U	—	U	—	<u>U</u>
วิ	ภู	ช	น	น	ช	ฆ	ภูฏี	เต	ว	วี	ณ

บาทที่ 4 – 13 พยางค์

น คณชะ			ช คณชะ			ช คณชะ			ร คณชะ			ค/ล
U	U	U	U	—	U	U	—	U	—	U	—	<u>U</u>
ช	ล	ธ	ร	ค	รช	ต	ภ	ต	สา	ร	ลี	ว

3.8.7 มาลาการินี (มาลาการินี)

มาลาการินี (มาลาการินี) เป็นฉันท์ชนิด อรรณสมวฤตตะ มีนियามาว่า
 วิษเม สสชา คุรุ สเม เจตสกรธา เยน ตู มาลาการินียม ॥¹¹⁵ เป็นฉันท์ประเภท ตรีษฏฎ (ตรีษฏฎ) แบบ
 ผสม ในบาทคี่มี 11 พยางค์ประกอบด้วยคณะ (ส) (ส) (ช) ค ค บาทคู่มี 12 พยางค์ ประกอบด้วยคณะ
 (ส) (ภ) (ร) (ย) ผังบังคับ (2 × [11 + 12]) ดังนี้

U U – U U – U – U – U
 U U – – U U – U – U – U ।
 U U – U U – U – U – U
 U U – – U U – U – U – U ॥

ตัวอย่างเช่น องค์ที่ 1.5

สมรวยสนี ปริมาทศุนยะ
 กกุทมิ เวทวิททำ ตโปธนศจ ।
 ปรวารณพายุหุทธศุพระ
 กษิติปาละ กิล ศุทรโก พภูว ॥ 1.5 ॥

กษัตริย์ผู้ชื่นชอบสงครามอย่างมาก ไม่มีความประมาท เป็นผู้นำของเหล่าชนผู้ฉลาด
 ในพระเวท มากไปด้วยการบำเพ็ญตบะและกระหายในการต่อสู้กับช้างของศัตรูด้วยแขนสอง
 ข้าง นี่แลคือพระเจ้าศุทรกะ ॥ 1.5 ॥

เป็นคำกล่าวของสุตธรรระ (ผู้ดำเนินการแสดงบนเวที) กล่าวกับผู้ชมและผู้อ่าน
 ละคร พรรณนาถึงลักษณะของกษัตริย์ศุทรกะว่า ชื่นชอบในสงครามอย่างมาก ไม่ประมาท
 มีความเป็นผู้นำ รู้ในพระเวท มีตบะมาก ชอบการต่อสู้ สามารถต่อสู้กับช้างของศัตรูด้วยแขน
 สองข้าง

¹¹⁵ M.R. Kale, *The Mrichchhakatika of Sudraka*, (Delhi : Motilal Banarsidass, 1972),

ตารางที่ 11 : มาลาภาริณี (มาลาภาริณี)

บาทที่ 1 – 11 พยางค์

ส คณะ			ส คณะ			ช คณะ			คุรุ	คุรุ / ลक्ष			
U	U	—	U	U	—	U	—	U	—	<u>U</u>			
ส	ม	ร	ว	ย	ส	นี	ป	ร	มา	ท	ศู	น	ย

บาทที่ 2 – 12 พยางค์

ส คณะ			ภ คณะ			ร คณะ			ย คณะ			
U	U	—	—	U	U	—	U	—	U	—	<u>U</u>	
ก	ก	ท	เว	ท	ว	ทำ	ต	โป	ธ	น	ศ	จ

บาทที่ 3 – 11 พยางค์

ส คณะ			ส คณะ			ช คณะ			คุรุ	คุรุ / ลक्ष	
U	U	—	U	U	—	U	—	U	—	<u>U</u>	
ป	ร	ว	ร	ณ	พ	ห	ย	ท	ธ	พ	ธ

บาทที่ 4 – 12 พยางค์

ส คณะ			ภ คณะ			ร คณะ			ย คณะ				
U	U	—	—	U	U	—	U	—	U	—	<u>U</u>		
ก	ช	ติ	ปา	ล	ก	ล	ศ	ท	ร	โก	พ	ภ	ว

3.8.8 มาลินี (มาลินี)

มาลินี (มาลินี) หรือมานินี หรือหญิงสาวสวมมาลัย¹¹⁶ เป็นฉันท 15 พยางค์ ประกอบด้วยคณะ (น) (น) (ม) (ย) (ย) มีจังหวะหยุดหลังพยางค์ที่ 8 ผังบังคับ (4 × 15) ดังนี้

¹¹⁶เอ.แอล. บาสแฮม, *อินเดียมหัศจรรย์*, แปลจาก *The wonder that was India*, แปลโดย กาญจณี ละอองศรี, บรรณาธิการ, (กรุงเทพฯ : มุลนิธิโตโยต้า, 2559), 837.

¹¹⁷ M.R. Kale, *The Mrichchhakatika of Sudraka*, (Delhi : Motilal Banarsidass, 1972), 175.

U U UU UU - - - U - - U - -
 U U UU UU - - - U - - U - U ।
 U U UU UU - - - U - - U - -
 U U UU UU - - - U - - U - U ॥

ตัวอย่างเช่น องค์กรที่ 1.31

ตรุณชนสหายนตยตดำ เวศวาโส

วิคณย คณิกา ตว์ มารุคชาตา ลเตว ।

วหสิ หิ ธนหารุย์ ปณยภูตฺ ศรีร์

สมมุปจร ภาทเร สุปริย์ จาปริย์ จ ॥ 1.31 ॥

แม่หญิงจงจำไว้เถอะว่า ฐานที่อยู่ของหญิงงามเมืองนั้น (ส่วนใหญ่) ต้องอาศัยชายหนุ่มเป็นสหายคอยช่วยเหลือและจงพิจารณาเถิดว่า แม่หญิงนั้นเป็นหญิงงามเมืองเป็นเหมือนเก้าวลัยที่เติบโตข้างทางมีร่างกายที่สามารถซื้อได้ด้วยเงินและด้วยเหตุนี้จึงเป็นเหมือนสิ่งของสำหรับเอาไว้อขาย (เพราะฉะนั้น) โอ แม่หญิง เจ้าจะต้องปรนนิบัติทุกคนอย่างเท่าเทียมกัน ไม่ว่าแม่หญิงจะพอใจหรือไม่ก็ตาม ॥ 1.31 ॥

เป็นคำกล่าวของวิภูษากัณฐกบัณฑิตเสนาว่าให้นางระลึกเอาไว้เสมอว่าในฐานะที่นางเป็นหญิงงามเมือง นางนั้นจะต้องปรนนิบัติชายทุกคนอย่างเท่าเทียมกันถึงแม้นางจะไม่ชอบก็ตาม

ตารางที่ 12 : มาลีณี (มาลีณี)

บาทที่ 1

น คณะ			น คณะ			ม คณะ			ย คณะ			ย คณะ		
U	U	U	U	U	U	-	-	-	U	-	-	U	-	-
ต	รุ	ณ	ช	น	ส	หา	ย	ศุจิ	นตย	ตำ	เว	ศ	วา	โส

บาทที่ 2

น คณะ			น คณะ			ม คณะ			ย คณะ			ย คณะ		
U	U	U	U	U	U	-	-	-	U	-	-	U	-	U
วิ	ค	ณ	ย	ค	ณิ	กา	ตว์	มา	รุค	ชา	ตา	ล	เต	ว

บาทที่ 3

น คณะ			น คณะ			ม คณะ			ย คณะ			ย คณะ		
U	U	U	U	U	U	-	-	-	U	-	-	U	-	-
ว	ห	ลี	หิ	ธ	น	หา	รย์	ป	ณ	ญ	ต	ศ	รี	ร

บาทที่ 4

น คณะ			น คณะ			ม คณะ			ย คณะ			ย คณะ		
U	U	U	U	U	U	-	-	-	U	-	-	U	-	U
ส	ม	มุ	ป	จ	ร	ภ	ท	สุ	ป	ย	จ	ป	ย	จ

3.8.9 วัจศีล (วัจศีล)

วัจศีล (วัจศีล) หรือ วัจศีลวิละ (วัจศีลวิละ) มีนิยามว่า ชเตา ตุ วัจศีลมุทิตีริต ชเรว¹¹⁸ และ ชเตา ตุ วัจศีลมุทิตีริต ชเรว ॥ เป็นฉันทประเภทชคตี มี 12 พยางค์ ประกอบด้วยคณะ (ช) (ต) (ช) (ร) ผังบังคับ (4 x 12) ดังนี้

U - U - - U U - U - U -
 U - U - - U U - U - U - ।
 U - U - - U U - U - U -
 U - U - - U U - U - U - ॥

ตัวอย่างเช่น องค์กรที่ 2.10

อัย ปฎะ สุตตรทริทุดำ คโต

หวย ปฎุฉิทรศไตรลฤตะ ।

อัย ปฎะ ปรวาริตุน ศกยเต หวย ปฎะ ส่วต เอว โสภเต ॥ 2.10 ॥

ผ้าฝืนนี้ขาด้ายส่วนใหญ่ไป ผ้าฝืนนี้กลายเป็นเครื่องแต่งกายมีรู้อยู รุ ผ้าฝืนนี้ไม่สามารถสวมใส่ได้เลย ผ้าฝืนนี้ยอมงดงามเมื่อมันไวเท่านั้น ॥ 2.10 ॥

เป็นคำกล่าวของทรรทุระกะที่กล่าวกับตนเองถึงสภาพการแต่งกายของตน ว่าผ้าที่สวมใส่อยู่นั้นไม่น่าจะนำมาสวมใส่ได้เลย

¹¹⁸ M.R. Kale, *The Mrichchhakatika of Sudraka*, (Delhi : Motilal Banarsidass, 1972),

ตารางที่ 13 : วัจศีลธะ (วัจศีลธ)

บาทที่ 1

ช คณะ			ต คณะ			ช คณะ			ร คณะ		
U	—	U	—	—	U	U	—	U	—	U	—
อ	ยั	ป	ฐะ	สู	ตร	ท	ริ	ทฺร	ตำ	ค	โต

บาทที่ 2

ช คณะ			ต คณะ			ช คณะ			ร คณะ		
U	—	U	—	—	U	U	—	U	—	U	—
หฺว	ยั	ป	ฐ	ศฺฉิ	ทฺร	ศ	โต	ร	ลั	ภฺถ	ตะ

บาทที่ 3

ช คณะ			ต คณะ			ช คณะ			ร คณะ		
U	—	U	—	—	U	U	—	U	—	U	—
อ	ยั	ป	ฐะ	ปรา	ว	ริ	ตุ	น	ศ	กฺย	เต

บาทที่ 4

ช คณะ			ต คณะ			ช คณะ			ร คณะ		
U	—	U	—	—	U	U	—	U	—	U	—
หฺว	ยั	ป	ฐะ	ลั	วฺถ	ต	เอ	ว	โศ	ภ	เต

3.8.10 วัสันตติลกา (วสนตติลกา)

วัสันตติลกา (วสนตติลกา) หรือ ฤดูฝน¹¹⁹ วัสันตติลกัม (วสนต-
ติลกม) อุทธรษิณิ (อุทธรษิณิ) สีโหนนตา (สีโหนนตา) มินิยามว่า อุกฺตา วสนตติลกา ตภชา ชเคา
คะ |¹²⁰ เป็นฉันท 14 พยางค์ ประกอบด้วยคณะ (ต) (ภ) (ช) (ช) ค ค ผังบังคับ (4 x 14) ดังนี้

— — U — U U U — U U — U — U
 — — U — U U U — U U — U — U ।
 — — U — U U U — U U — U — U
 — — U — U U U — U U — U — U ॥

¹¹⁹ เอ.แอล. บาสแฮม, อินเดียมหัทศจรย, แปลจาก The wonder that was India, แปลโดย
กาญจณี ละอองศรี,บรรณาธิการ, (กรุงเทพฯ : มุลนิธิโตโยต้า, 2559), 837.

¹²⁰ M.R. Kale, The Mrichchhakatika of Sudraka, (Delhi : Motilal Banarsidass, 1972),
176.

ตัวอย่างเช่น องค์กรที่ 5.13

ยาสำ พลิสะ สปทิต มทคฤหเทพลีน้ำ
 หีไสศจ สารสคไณศจ วิลุปตปุรวะ ।
 ตาสเวว สंपริติ วิรูฒตถณางุทธราสุ
 พีชาณชลิสะ ปตติ ก็ฏุมขาวลีฒะ ॥ 1.9 ॥

ที่บริเวณใกล้ธรณีประตูบ้านข้า พวกหงส์และฝูงนกกระสาเคยพากันมาแย่งกิน
 เครื่องสังเวทยหมดไปอย่างรวดเร็ว มาบัดนี้ ในบริเวณเดียวกันนั้นมีหน่อหญ้าขึ้นรก (เครื่อง
 สังเวทยที่ประกอบด้วย) ข้าวโพดประมาณหนึ่งกำมือนตกลงมาเป็นอาหารของหมู่มแมลง ॥ 1.9 ॥

เป็นคำกล่าวของจารุทัตตะที่กล่าวกับไมเตรยะ (วิทูษกะ) ถึงอดีตที่เขาเคยร่ำรวย
 สามารถจัดเครื่องสังเวทยได้ แต่มาตอนนี้ความยากจนทำให้เขาไม่สามารถจัดเครื่องสังเวทยได้

ตารางที่ 14 : วสันตติลกา (วสนตติลกา)

บาทที่ 1

ต คณะ			ภ คณะ			ช คณะ			ซ คณะ			คुरु	คुरु / ลชฺ
—	—	U	—	U	U	U	—	U	U	—	U	—	<u>U</u>
ยา	สำ	พ	ลิ	ส	ป	ที	ม	ทคฤ	ห	เท	ห	ลี	น้ำ

บาทที่ 2

ต คณะ			ภ คณะ			ช คณะ			ซ คณะ			คुरु	คुरु / ลชฺ
—	—	U	—	U	U	U	—	U	U	—	U	—	<u>U</u>
ห	ไส	ศจ	สา	ร	ส	ค	ไณ	ศจ	วิ	ลู	ปต	ปู	รวะ

ตารางที่ 15 : วิทขุนมาลา (วิทขุนมาลา)

บาทที่ 1

ม คณะ			ม คณะ			คุรุ	คุรุ
—	—	—	—	—	—	—	<u>ว</u>
ทฺ	วฺ	ล	พฺ	ทฺ	เต	ไ	ว

บาทที่ 2

ม คณะ			ม คณะ			คุรุ	คุรุ
—	—	—	—	—	—	—	<u>ว</u>
ท	ร	มิ	ตฺ	ทฺ	เต	ไ	ว

บาทที่ 3

ม คณะ			ม คณะ			คุรุ	คุรุ
—	—	—	—	—	—	—	<u>ว</u>
ท	ตฺ	ภ	กฺ	ทฺ	เต	ไ	ว

บาทที่ 4

ม คณะ			ม คณะ			คุรุ	คุรุ
—	—	—	—	—	—	—	<u>ว</u>
ต	รฺ	น	ชฺ	ทฺ	เต	ไ	ว

3.8.12 ศารทูลวิกิริทิตะ (ศารทูลวิกิริทิต)

ศารทูลวิกิริทิตะ (ศารทูลวิกิริทิต) หรือ พญาเสื่อโครง¹²² มีนิยามว่าสุรยาไสวรัยทิ ม สเซา สดตคราษ ศารทูลวิกิริทิตม |¹²³ อยู่ในกลุ่มมอดิตฤติ เป็นฉันท 19 พยางค์ ประกอบด้วยคณะ (ม) (ส) (ช) (ส) (ต) (ต) ค มีจังหวะหยุดที่ พยางค์ที่ 12 และพยางค์ที่ 7 ผังบังคับ (4 x 19) ดังนี้

¹²² เอ.แอล. บาสแฮม, อินเดียมหัทศกรรย์, แปลจาก The wonder that was India, แปลโดย กาญจณี ละอองศรี, บรรณาธิการ, (กรุงเทพฯ : มุลนิธิโตโยต้า, 2559), 838.

¹²³ M.R. Kale, The Mrichchhakatika of Sudraka, (Delhi : Motilal Banarsidass, 1972), 176.

- - - U U - U - U U U - - - U - - U U
 - - - U U - U - U U U - - - U - - U U I
 - - - U U - U - U U U - - - U - - U U
 - - - U U - U - U U U - - - U - - U U II

ตัวอย่างเช่น องค์กรที่ 2.12

ยะ สุตพฐ์ ทิวสานตมานตศิรา นาสเต สมุลลมตริโต

ยสโยทฆวรรษโลษฏไกรปี สทา ปฤเชฏฐ น ชาตตะ กิณะ I

ยสโยตจจ น กุกุกุไรรรหรรขงฆานตริ จวรยเต

ตสยตายยตโกมลสย สตตํ พยุตปรสจเคน กิม II 2.12 II

ทำไมนะ ชายที่สูงมากและร่างกายบอบบางคนนั้นจึงหมกหมุ่นอยู่กับการพนันอย่าง ต่อเนื่อง เขายืนอยู่กับที่ ก้มหัว ไค้งตัวไปข้างหน้า ไม่ยอมนั่งจนหมดวัน ที่หลังของเขาก็ไม่มี บาดแผลที่เกิดจากการเอาดินขีดถู วันแล้ววันเล่า น้องของเขานี้ก็ไม่เคยถูกสุนัขกัดแต่อย่างใด II 2.12 II

เป็นคำกล่าวของทรรทุระกะที่กล่าวพรรณนาถึงลักษณะของสังฆาหะที่อยู่ในบ่อน พนัน

ตารางที่ 16 : ศารทูลวิกริตตะ (ศารทูลวิกริต)

บาทที่ 1

ม คณะ			ส คณะ			ช คณะ			ส คณะ			ต คณะ			ต คณะ			ค/ล
-	-	-	U	U	-	U	-	U	U	U	-	-	-	U	-	-	U	U
ยะ	สตุ	พฐ์	ทิ	ว	สา	นต	มา	น	ต	ศิ	รา	นา	ส	ส	มุ	ลล	มต	โต
													เต				ริ	

บาทที่ 2

ม คณะ			ส คณะ			ช คณะ			ส คณะ			ต คณะ			ต คณะ			ค/ล
-	-	-	U	U	-	U	-	U	U	U	-	-	-	U	-	-	U	U
ย	สโย	ทฆ	รช	ณ	โล	ษฏ	ไก	ร	ปี	ส	ทา	ปฤ	เชฏฐ	น	ชา	ตตะ	กิ	ณะ

บาทที่ 3

ม คณะ			ส คณะ			ช คณะ			ส คณะ			ต คณะ			ต คณะ			ค/ ล
—	—	—	U	U	—	U	—	U	U	U	—	—	—	U	—	—	U	U
ย	ส โย	ต	จ	น	กุ	ก	ไ	ร	ท	ร	ท	ร	ง	น	ร	จ	ว	เต

บาทที่ 4

ม คณะ			ส คณะ			ช คณะ			ส คณะ			ต คณะ			ต คณะ			ค/ ล
—	—	—	U	U	—	U	—	U	U	U	—	—	—	U	—	—	U	U
ต	ส ยา	ต ยา	ย	ต	โก	ม	ล	ส	ส	ต	ต	ท	ต	ป	ส	ง	น	ก

3.8.13 ศิขริณี (ศิขริณี)

ศิขริณี (ศิขริณี) หรือ สตรีที่ยอดเยี่ยม¹²⁴ มีนิยามว่า รโส รุทโรศฉิน
 นายมนสมลา คะ ศิขริณี |¹²⁵ เป็นฉันท 17 พยางค์ประกอบด้วยคณะ (ย) (ม) (น) (ส) (ภ) ล ค มีจังหวะ
 หยุดที่พยางค์ที่ 6 และพยางค์ที่ 11 ผังบังคับ (4 × 17) ดังนี้

U — — — — — U U U U U — — U U U U
 U — — — — — U U U U U — — U U U U |
 U — — — — — U U U U U — — U U U U
 U — — — — — U U U U U — — U U U U ||

¹²⁴ เอ.แอล. บาสแฮม, อินเดียมหัศจรรย์, แปลจาก The wonder that was India, แปลโดย
 กาญจน์ ละอองศรี, บรรณาธิการ, (กรุงเทพฯ : มุลินีโตโยต้า, 2559), 838.

¹²⁵ M.R. Kale, The Mrichchhakatika of Sudraka, (Delhi : Motilal Banarsidass, 1972),
 176.

ตัวอย่างในมฤจจกฏิกะ เช่น องค์กรที่ 1.15

นิवासจจินตายะ ปรปรีภโว ไวรมปร

ชुकุปสา มิตรานา สุวชนชนวิเวษกรณม ।

วน คณตุพุทธิธรวติ จ กลตราตปรีภโว

หฤทิสถะ โศกาคนิรณ จ ทพติ สัตตاپยติ จ ॥ 1.15 ॥

เป็นที่อาศัยของความวิตกกังวล เป็นการดูถูกเหยียดหยามสูงสุด เป็นอีกรูปแบบหนึ่งของการก่อศัตรู ก่อเกิดความรังเกียจกันในหมู่มิตร ก่อให้เกิดความไม่ชอบพอกันในหมู่ญาติ และของคนทั่วไป เขารู้สึกอยากปลีกวิเวกในป่า เขาต้องทนทุกข์เพราะถูกดูหมิ่น แม้กระทั่งจากภรรยาของเขาเอง เป็นไฟแห่งความเศร้าโศกที่เกิดขึ้นในใจ ซึ่งมีได้เผาให้วอดครวเดียวแต่ค่อยๆ เเผาไหม้ให้ปวดร้าวอย่างต่อเนื่อง ॥ 1.15 ॥

เป็นคำกล่าวของจารุทัตตะกัมโปไมเตรยะ (วิหุชะกะ) ถึงความยากจนของเขาซึ่งทำให้เขารู้สึกวิตกกังวล โดนดูถูกเหยียดหยาม มีศัตรู สหายพากันรังเกียจ เหล่าญาติพี่น้อง และคนทั่วไปรู้สึกไม่พอใจ รวมถึงภรรยาของเขาด้วย เขาจึงอยากหนีเขาป่าเพียงลำพังเพราะไม่ยอมทนทุกข์จากสิ่งเหล่านั้น ที่เป็นเหมือนไฟที่ค่อยๆ แผลเผาเขา

ตารางที่ 17 : ศิขริณี (ศิขริณี)

บาทที่ 1

ย		ม				น			ส			ภ		ล	ค/ล				
U	-	-	-	-	-	U	U	U	U	U	-	-	U	U	U	<u>U</u>			
นิ	วา	ส	ศ	จิ	น	ย	า	ระ	ป	ร	ป	ริ	ภ	โว	ไว	ร	ม	ป	ริ

บาทที่ 2

ย		ม				น			ส			ภ		ล	ค/ล				
U	-	-	-	-	-	U	U	U	U	U	-	-	U	U	U	<u>U</u>			
ช	คุ	ป	มิ	ตุ	ณ	า	ส	ว	ช	น	ช	น	วิ	ท	เว	ษ	ก	ร	ณ

บาทที่ 3

ย			ม			น			ส			ภ			ล	ค/ล
U	-	-	-	-	-	U	U	U	U	U	-	-	U	U	U	<u>U</u>
ว	น	ค	นตุ	พ	ทฐิ	รภ	ว	ติ	จ	ก	ล	ต	ต	ริ	ภ	โว

บาทที่ 4

ย			ม			น			ส			ภ			ล	ค/ล
U	-	-	-	-	-	U	U	U	U	U	-	-	U	U	U	<u>U</u>
หฤ	ทิ	ส	ถะ	โศ	กา	คณิ	ร	นจ	ทห	ติ	ส	ตา	ป	ย	ติ	จ

3.8.14 สรัคธรา (สรคธรา)

สรัคธรา (สรคธรา) หรือ หญิงสาวถือมาลัย¹²⁶ มีนิยามว่า มรโภกรร-
 ยานำ ตรเยณ ตริมนุยติยุตตา สรคธรา กิรติเตยม |¹²⁷ เป็นฉันทในประเภท ปรกฤติ มีจำนวน 21 พยางค์
 ประกอบด้วยคณะ (ม) (ร) (ภ) (น) (ย) (ย) (ย) จังหวะหยุดอยู่ที่พยางค์ที่ 7, 14 และ 21 นับเป็นฉันทที่
 ยาวที่สุดที่ใช้ในเรื่องนี้ ผังบังคับ (4 x 21) ดังนี้

- - - - U - - U U U U U - - U - - U - U
 - - - - U - - U U U U U - - U - - U - U |
 - - - - U - - U U U U U - - U - - U - U
 - - - - U - - U U U U U - - U - - U - U ||

¹²⁶ เอ.แอล. บาสแฮม, อินเดียมหัศจรรย์, แปลจาก The wonder that was India, แปลโดย
 กาญจน์ ละอองศรี, บรรณาธิการ, (กรุงเทพฯ : มุลนิธิโตโยต้า, 2559), 839.

¹²⁷ M.R. Kale, The Mrichchakatika of Sudraka, (Delhi : Motilal Banarsidass, 1972),
 176.

ตัวอย่างเช่น องค์ที่ 1.48

ทีนานำ กลปวฤกษ์ะ สวคุณผลนตะ ตชชนานำ กุฎุมพี
 โอทชะ ศิกษิตานำ สุจรัตนิกษะ ศีลเวลาสมุทระ ।
 สตรกรตา นาวมนตา ปุรุชคุณ นิธิรทกษิโณทธารสตุไว
 หเวกะ ศลาธยะ ส ชีวตยธิกคุณตยา โจจฉวนสนตีว จาณเย ॥ 1.48 ॥

สำหรับผู้ขัดสน เขาคือต้นกัลปพฤกษ์ที่ผลของมันคือคุณงามความดีทำให้กึ่งโง่มลง
 มาสำหรับคนมีคุณธรรม เขาคือกุฎุมพี (หัวหน้าครอบครัวที่ให้การอุปถัมภ์ค้ำจุน) สำหรับคน
 ใฝ่รู้เขาคือกระจกวิเศษ (ส่องให้เห็นศาสตร์) สำหรับคนประพฤติชอบ เขาคือหินฝนทดสอบ
 ทอง เขาคือมหาสมุทรที่มีศีลเป็นฝั่ง ให้การต้อนรับกับผู้เยือนทุกคน ไม่ดูหมิ่นใคร เป็น
 ชุมทรัพย์แห่งคุณงามความดีมนุษย์ มีความสุภาพ และใจกว้างเป็นแก่นแท้ เขาคนเดียว
 เท่านั้นที่มีชีวิตที่น่ายกย่องสรรเสริญจริงๆ ส่วนคนอื่นมีชีวิตอยู่แบบสั๊กแต่ว่าหายใจเท่านั้นเอง
 ॥ 1.48 ॥

เป็นคำกล่าวของวิญญูที่กล่าวกับศการะ สรรเสริญความดีของจารุทัตตะ

ตารางที่ 18 : สรัศรธา (สรศรธา)

บาทที่ 1

ม คณะ			ร คณะ			ภ คณะ			น คณะ			ย คณะ			ย คณะ			ย คณะ		
-	-	-	-	U	-	-	U	U	U	U	U	U	-	-	U	-	-	U	-	U
ที	นา	นำ	ก	ลป	วฤ	กษะ	สว	คุ	ณ	ฝ	ล	น	ตะ	ต	ชช	นา	นำ	กุ	ภู	มพี

บาทที่ 2

ม คณะ			ร คณะ			ภ คณะ			น คณะ			ย คณะ			ย คณะ			ย คณะ		
-	-	-	-	U	-	-	U	U	U	U	U	U	-	-	U	-	-	U	-	U
ที	นา	นำ	ก	ลป	วฤ	กษะ	สว	คุ	ณ	ฝ	ล	น	ตะ	ต	ชช	นา	นำ	กุ	ภู	มพี

บาทที่ 3

ม คณะ			ร คณะ			ภ คณะ			น คณะ			ย คณะ			ย คณะ			ย คณะ		
-	-	-	-	U	-	-	U	U	U	U	U	U	-	-	U	-	-	U	-	U
ส	ตก	ร- ตา	นา	ว	ม	นตา	ปุ	รุ	ษ	คุ	ณ	นิ	ธิ	รท	กษิ	โณ	ทา	ร	ส	ตต -โว

บาทที่ 4

ม คณะ			ร คณะ			ภ คณะ			น คณะ			ย คณะ			ย คณะ			ย คณะ		
-	-	-	-	U	-	-	U	U	U	U	U	U	-	-	U	-	-	U	-	U
หเว	กะ	ศ- ลา	ธ- ยะ	ส	ชี	ว	ตย	ธิ	ก	คุ	ณ	ต	ยา	โจ	จ- ฉว	ส	นตี	ว	จา	น- เย

3.8.15 ตารางการใช้ฉันท

ผู้วิจัยได้จำแนก และจัดหมวดหมู่ของฉันทต่างๆ ในองก์ที่ 1 และองก์ที่ 2 ของบทละครมฤคฉกฏิกะ ดังนี้

ตารางที่ 19 : ฉันท ของบทละครมฤคฉกฏิกะ แบบที่ 1 : ฉันทที่พบในบทละคร

ที่	ประเภทของฉันท	องก์ในบทละครมฤคฉกฏิกะของศุภรณะ	
		องก์ 1	องก์ 2
1.	อนุษฎุภ (อนุษฎุภ)	✓	✓
2.	อารยา (อารยา)	✓	✓
3.	อินทรวังศา (อินทรวังศา)	✓	
4.	อุปชาติ (อุปชาติ)	✓	
5.	อุเปนทรวิชรา (อุเปนทรวิชรา)	✓	
6.	ปุชปีตาครา (ปุชปีตาครา)	✓	✓
7.	มาลภาริณี (มาลภาริณี)	✓	
8.	มาลินี (มาลินี)	✓	
9.	วังศ์สถะ (วังศ์สถะ)	✓	✓
10.	วสันตติลกา (วสันตติลกา)	✓	
11.	วิทยุนมาลา (วิทยุนมาลา)		✓
12.	ศารทูลวิกิริชิตะ (ศารทูลวิกิริชิตะ)	✓	
13.	ศิขริณี (ศิขริณี)	✓	
14.	สรค์ธรา (สรค์ธรา)	✓	
	รวมฉันทแต่ละองก์	13	6
	จำนวนโคลกขององก์	58	20

จากตารางข้างต้น จะเห็นได้ว่ามีการใช้ฉันทในองก์ที่ 1 จำนวน 19 ฉันท และในองก์ที่ 2 จำนวน 6 ฉันท

ตารางที่ 20 : ฉันทของบทละครมฤคฉกฏิกะ แบบที่ 2 : ฉันทในแต่ละโศลก

ที่	ประเภทของฉันท	องก์ในบทละครมฤคฉกฏิกะ ของศุทระกะ	
		องก์ที่ 1	องก์ที่ 2
1.	อนุษฎุภ (อนุษฎุภ)	2, 16, 34, 39, 42, 44, 45, 50, 54, 55, 58	11, 13
	รวม	11 บท	2 บท
2.	อารยา (อารยา)	8, 11, 26, 28, 33, 43	2, 3, 4, 5, 6, 9, 14, 16, 17, 18, 19, 20
	รวม	6 บท	12 บท
3.	อินทรวังศา (อินทรวังศา)	46	
	รวม	1 บท	
4.	อุปชาติ (อุปชาติ)	38	
	รวม	1 บท	
5.	อุเปนทรวัชรา (อุเปนทรวัชรา)	6	
	รวม	1 บท	
6.	ปุષปีตาครา (ปุષปีตาครา)	24, 56	7
	รวม	2 บท	1 บท
7.	มาลภาริณี (มาลภาริณี)	3, 5	
	รวม	2 บท	
8.	มาลินี (มาลินี)	21, 31, 57	
	รวม	3 บท	
9.	วังศัถถะ (วังศัถถะ)	7, 10, 30, 53	10
	รวม	4 บท	1 บท
10.	วสันตติลกา (วสันตติลกา)	9, 12, 13, 17, 18, 20, 22, 27, 35, 49	
	รวม	10 บท	
11.	วิทยุนมาลา (วิทยุนมาลา)		8
	รวม		1 บท
12.	ศารทูลวิกฤษิตะ (ศารทูลวิกฤษิต)	14, 23, 32, 36, 37	12
	รวม	5 บท	1 บท
13.	ศิขริณี (ศิขริณี)	15	
	รวม	1 บท	
14.	สรค์ธรา (สรค์ธรา)	1, 4, 48	
	รวม	3 บท	

ในรายละเอียดของตารางที่ 2 จะแสดงให้เห็นถึงการใช้นิทรรศการที่ว่ามีการใช้อนุชฎฉันทมากที่สุด ส่วนฉันทอื่นๆ มีการกระจายการใช้ไปตามองค์ต่างๆอย่างสมดุล ซึ่งจะสังเกตว่าสรีระฉันทที่เป็นฉันทที่ยาวที่สุด 21 พยางค์ จะถูกใช้ในองค์เปิดคือองค์ที่ 1 ส่วนฉันทที่มีการพรรณนาอย่างละเอียด ได้แก่ อุปชาติฉันท วัฒนตติกาฉันท และศารทูลวิกริทธิฉันท

ตารางที่ 21 : ฉันทของบทละครมฤคฉกฏิกะ แบบที่ 3 : ฉันทกับเนื้อหาในบทละคร

ประเภทของฉันท	องค์ (ตอน)	ความสัมพันธ์ระหว่างฉันทกับเนื้อหาของบทละครมฤคฉกฏิกะ
ฉันท 8 พยางค์ - 1) อนุชฎ (เนื่องด้วยจำนวนฉันท นี้ในบทละครมีจำนวน มาก ในที่นี้จึงจะกล่าว ตัวอย่างเพียง บางส่วน)	องค์ที่ 1	(1) สุตระอาระ (ผู้กำกับเวที) กล่าวพรรณนาถึงลักษณะขององค์พระศิวะและพระนางปารวตีเพื่อขอความคุ้มครองจากองค์ท่านทั้งสอง (องค์ที่ 1.2) (2) จารุทัตตะกล่าวกับวิฑูษกะถึงวิธีการสักการบูชาเทพเจ้าว่าต้องบำเพ็ญตบะ อุทิศด้วยใจที่สรรเสริญและด้วยการเช่นไหว้ (องค์ที่ 1.16) (3) วิฑูษะกล่าวกับศการะว่าความมืดทำให้ตาของเขาไร้ประโยชน์ เช่นเดียวกับการให้บริการแก่คนชั่วช้า (องค์ที่ 1.34) (4) ศการะกล่าวถึงวสันตเสนาว่านางจะโดนเขาจับผมในความมืด เพราะกลิ่นหอมจากมาลัยของนางและเปรียบเทียบกับแบบผิดๆ ว่าเหมือนกับจัญญะจับผมเทราปที (องค์ที่ 1.39) (5) วิฑูษะกล่าวถึงวสันตเสนาว่านางมีความชำนาญในการใช้เสียง มีความสามารถในการแสดงเต้นรำบนเวที ได้รับการฝึกหัดในศิลปะต่างๆ และมีความฉลาดในการหลอกลวง (องค์ที่ 1.42) (6) วิฑูษะกล่าวกับไมเตรยะ (วิฑูษกะ) ถึงการเข้าใจผิดคิดว่าหญิงคนหนึ่งเป็นหญิงอีกคนหนึ่ง (องค์ที่ 1.44) (7) วิฑูษะกล่าวถึงจารุทัตตะว่า แม้ว่าตัวเขาจะถืออาวุธที่แท้จริง แต่เขาก็ไม่สามารถจะเอาชนะจารุทัตตะที่ถืออาวุธแห่งคุณธรรมได้ (องค์ที่ 1.45) (8) วิฑูษะกล่าวกับศการะว่าเขาไม่เคยได้ยินหรือว่าจะจับผู้หญิงต้องใช้หัวใจ ซึ่งศการะไม่มีสิ่งนั้น (องค์ที่ 1.50) (9) จารุทัตตะกล่าวถึงวสันตเสนาว่านางเหมือนพระจันทร์เสี้ยวใน

- 2) วิทขุนมาลา	องค์ที่ 2	<p>ฤดูใบไม้ร่วงที่ถูกลบด้วยเมฆ (องค์ที่ 1.54)</p> <p>(10) จารุทัตตะกล่าวกับไมเตรยะ (วิทูษกะ) ว่า วสันตเสนาทำให้เขามีความรัก แต่ความรักนั้นกำลังจะหายไปเพราะตัวของเขายากจน (องค์ที่ 1.55)</p> <p>(11) จารุทัตตะกล่าวเตือนภัยไมเตรยะ (วิทูษกะ) ถนนหลวงในยามกลางคืนมากไปด้วยอันตราย (องค์ที่ 1.58)</p> <p>(1) ทรรทุรกะกล่าวถึงตนเองอย่างทะนงตนแบบเกินจริงว่าเขาสามารถยืนโดยขาข้างหนึ่งอยู่บนท้องฟ้าและอีกข้างอยู่บนพื้นดิน (ยืนขาเดียวได้ตั้งแต่เช้าถึงเย็น) (องค์ที่ 2.11)</p> <p>(2) ทรรทุรกะกล่าวกับมาถูระว่า มาถูระเป็นคนวรรณะต่ำ จะถึงเคราะห์กรรมเพราะกำลังจะฆ่ามนุษย์คนหนึ่งเพียงเพื่อทองคำแค่นี้สิบเหรียญ (องค์ที่ 2.13)</p>
<p>ฉันท 11 พยางค์</p> <p>- 3) อุปชาติ</p> <p>- 4) อุปนทรวัชรา</p>	<p>องค์ที่ 1</p> <p>องค์ที่ 1</p>	<p>(1) จารุทัตตะกล่าวกับไมเตรยะ (วิทูษกะ) ว่าความยากจนเหมือนสหายสนิทที่ได้สิ่งสู่เขามาอย่างช้านาน (องค์ที่ 1.38)</p> <p>(1) สุตธรรระ (ผู้ดำเนินการแสดงบนเวที) กล่าวพรรณนาถึงจารุทัตตะว่าเป็นผู้นำของพราหมณ์ ยังหนุ่มแต่ยากจนและพรรณนาถึงวสันตเสนาว่าเป็นหญิงงามเมืองที่สวยงามเหมือนฤดูใบไม้ผลิและนางหลังรักจารุทัตตะเพราะความดี (องค์ที่ 1.6)</p>
<p>ฉันท 12 พยางค์</p> <p>- 5) อินทรวังศา</p> <p>- 6) วังศ์สละ</p>	<p>องค์ที่ 1</p> <p>องค์ที่ 1</p>	<p>(1) วิภูกะกล่าวกับศการะว่า จารุทัตตะจิตใจดีมีเมตตาต่อคนอื่นทำให้เขายากจนลงเหมือนสระน้ำที่มีน้ำในฤดูร้อนที่ยอมแห้งเพื่อดับความกระหายของผู้คน (องค์ที่ 1.46)</p> <p>(2) จารุทัตตะกล่าวตัดพ้อธนิกาสาวรับใช้ว่าคนที่ยากจน สหายกลายเป็นศัตรูและคนที่ผูกพันกันมานานก็พากันละทิ้งเขาไป (องค์ที่ 1.53)</p> <p>(1) สุตธรรระ (ผู้ดำเนินการแสดงบนเวที) ได้กล่าวว่าพระเจ้าศุทรกะพรรณนาถึงเรื่องราวของจารุทัตตะกับวสันตเสนาและการดำเนินชีวิต ความรัก ความชั่วร้าย คดีความ นิสัยคนชั่วและโศกชะตา (องค์ที่ 1.7)</p>

	องก์ที่ 2	<p>(2) จารุทัตตะกล่าวกับไมเตรยะ (วิฑูษกะ) ว่าความสุขจะปรากฏหลังจากผ่านความลำบากเหมือนกับการมองเห็นแสงตะเกียงในความมืดมิด แต่คนที่พบกับความสุขก่อนพบความลำบากจะเหมือนกับคนที่ตายไปแล้วแต่ประคองร่างกายให้รอดไปวันๆ (องก์ที่ 1.10)</p> <p>(3) ศการะข่มขู่สันตเสนาว่าดาบของเขาแหลมคมมากและจะฟันศีรษะของนาง หากนางยังวิ่งหนีอยู่เช่นนี้ (องก์ที่ 1.30)</p> <p>(1) ทรรทุระกล่าวกับตนเองถึงเครื่องแต่งกายของเขาที่ไม่เหมาะที่จะสวมใส่เอาเสียเลย (องก์ที่ 2.10)</p>
ฉันท์ 14 พยางค์ - 7) วสันตติลกา	องก์ที่ 1	<p>(1) จารุทัตตะกล่าวกับไมเตรยะ (วิฑูษกะ) ถึงสภาพบริเวณธรณีประตูของตนที่ไม่มีเครื่องสังเวย เพราะเขายากจน (องก์ที่ 1.9)</p> <p>(2) จารุทัตตะกล่าวกับไมเตรยะ (วิฑูษกะ) ว่าแขกหลีกเลียงการมาสู่บ้านของเขา เพราะนึกว่าเขายากจน ซึ่งเหมือนกับฝูงผึ้งที่ทิ้งกระพองข้างที่มันแห้งแล้วไปสู่อื่น (องก์ที่ 1.12)</p> <p>(3) จารุทัตตะกล่าวกับไมเตรยะ (วิฑูษกะ) ว่าเขาไม่ได้กังวลกับการสูญเสียทรัพย์เพราะเป็นไปตามโชคชะตา แต่สิ่งที่ทำให้เขาเจ็บปวดคือการที่สหายกันแท้ๆ เมินต่อคนยากจนอย่างเขา (องก์ที่ 1.13)</p> <p>(4) วิฑูษะกล่าวกับวสันตเสนาขณะกำลังไล่ล่านางว่าความหวาดกลัวที่นางมีทำให้ความนุ่มนวลของนางเปลี่ยนไป นางวิ่งหนีไปอย่างรุกรี้รุกรนเหมือนกับกวางตัวเมียที่ตื่นตระหนกที่ถูกนายพรานไล่ล่า (องก์ที่ 1.17)</p> <p>(5) ศการะกล่าวกับวสันตเสนาขณะกำลังไล่ล่านางว่าการอยู่กับเขาเพียงครู่เดียวไม่ทำให้นางตายหรอก แต่การที่นางทั้งเดินทั้งวิ่งและหนีไปอย่างลุ่มลุกคลุกคลานเช่นนี้ ทำให้ดวงใจของเธอเร้าร้อนด้วยไฟราคะเหมือนกับชิ้นเนื้อที่ตกกลางถ่านที่กำลังลุกโชน (องก์ที่ 1.18)</p> <p>(6) วิฑูษะกล่าวกับวสันตเสนาขณะกำลังไล่ล่านางว่า นางวิ่งหนีจนตัวสั่นตั้งต้นกล้วยอ่อนทำให้ผ้าไหมสีแดงและดอกบัวแดงร่วงกระจายสู่พื้นเหมือนถ้ำมั่งศิลาถูกเจาะด้วยสิ่ว (องก์ที่ 1.20)</p>

		<p>(7) วิเคราะห์กับวสันตเสนาขณะกำลังไล่ล่านางว่า นางวิ่งหนีแข่งพวกเขาไปดูจนางอสรพิษที่กลัวพญาครุฑ (องค์ที่ 1.22)</p> <p>(8) วิเคราะห์กับวสันตเสนาขณะกำลังไล่ล่านางว่า นางผู้สวมสายรัดเอวแวววาวเหมือนดวงดาวและมีใบหน้าแดงเหมือนฝู่นมโนศิลาและวิ่งหนีอย่างรวดเร็วเหมือนเทพผู้ปกป้องรักษาบ้านเมือง (องค์ที่ 1.27)</p> <p>(9) วิเคราะห์กับวสันตเสนาขณะกำลังไล่ล่านางว่า แม้ความมืดจะทำให้ไม่สามารถมองเห็นตัวของวสันตเสนา แต่กลิ่นหอมจากพวงมาลัยและกระดิ่งที่ข้อมเท้าก็ทำให้รู้ว่าอยู่ที่ไหน (องค์ที่ 1.35)</p> <p>(10) วิเคราะห์กับศการะว่า วสันตเสนาจะหายไปเมื่อได้พบกับศการะเหมือนสายตาของคนตาบอด เหมือนริ้วแรงของคนป่วย เหมือนการคิดแยกแยะของคนโง่ เหมือนอำนาจของคนเกียจคร้าน เหมือนคลังปัญญาของคนไร้ความคิดและเหมือนความรู้สึกรักในคนผู้เป็นศัตรู (องค์ที่ 1.49)</p>
ฉันท์ 15 พยางค์ - 8) มาลินี	องค์ที่ 1	<p>(1) ศการะกล่าวกับวสันตเสนาขณะกำลังไล่ล่านางว่า นางได้สร้างความปรารถนาและสร้างกิเลสตัณหาของเขาพร้อมทั้งข่มขู่วสันตเสนาด้วยการกล่าวอ้างตำนานที่ผิดๆ (องค์ที่ 1.21)</p> <p>(2) วิเคราะห์กับวสันตเสนาขณะกำลังไล่ล่านางว่า ให้นางจำว่าฐานะของหญิงงามเมืองนั้นต้องปรนนิบัติผู้ชายทุกคนอย่างเท่าเทียมกันแม้จะไม่ชอบใจก็ตาม (องค์ที่ 1.31)</p> <p>(3) จารุทัตตะกล่าวกับไมเตรยะ (วิฑูษกะ) ว่าดวงจันทร์สีขาวนวลเหมือนแก้มของหญิงสาวผู้มีความรักและลำแสงสีข้างของดวงจันทร์นั้นตกลงมาท่ามกลางความมืดมิด (องค์ที่ 1.57)</p>
ฉันท์ 17 พยางค์ - 9) ศิขริณี	องค์ที่ 1	(1) กล่าวถึงความวิตกกังวล ความเศร้าภายในจิตใจ (องค์ที่ 1.15)
ฉันท์ 19 พยางค์ - 10) ศารทูลวิกริทธิตะ	องค์ที่ 1	<p>(1) จารุทัตตะกล่าวกับไมเตรยะ (วิฑูษกะ) ว่าความยากจนเป็นศูนย์รวมความโชคร้ายทั้งปวง (องค์ที่ 1.14)</p> <p>(2) ศการะกล่าวกับวสันตเสนาขณะกำลังไล่ล่านางว่า เขานั้น</p>

		<p>สรรเสริญนางด้วยการตั้งชื่อทั้ง 10 ชื่อให้นาง (แต่จริงๆ แล้วชื่อทั้งหมดนั้นมี 11 ชื่อ และเป็นการกล่าวดูถูกไม่ใช่สรรเสริญ) (องค์ที่ 1.23)</p> <p>(3) วิฐะกล่าวกับบวสันตเสนาขณะกำลังไล่ล่านางว่า หญิงงามเมืองเหมือนเช่น ชลธาร เถาวัลย์ หรือเรือ ต้องบริการทุกคนเสมอกัน (องค์ที่ 1.32)</p> <p>(4) จารุทัตตะกล่าวกับไมเตรยะ (วิฑูษกะ) ว่าความยากจนทำให้สิ่งใคร่ไม่ได้ สหายก็เบือนหน้าหนี ความหายนะเพิ่มพูนและทำให้จิตวิญญาณอ่อนแอเหมือนนิสัยดังดวงจันทร์ของเขามืดลง อีกทั้งการทำชั่วใดๆ ที่เกิดขึ้น ก็ถูกยกกว่าเป็นการกระทำของเขา (องค์ที่ 1.36)</p> <p>(5) จารุทัตตะกล่าวกับไมเตรยะ (วิฑูษกะ) ว่าความยากจนทำให้ไม่มีใครคบ หรือพุดคุยด้วยความเคารพ ถ้าเข้าไปในคฤหาสน์คนรวยจะโดนดูถูกเพราะเสื้อผ้าและต้องอยู่ห่างจากฝูงชนเพราะความละอาย ทำให้คิดว่าความยากจนนั้นเป็นบาปอันดับที่หกที่เพิ่มขึ้นมาจากบาปห้าอย่าง (องค์ที่ 1.37)</p> <p>องค์ที่ 2 (1) ทรรพุระกะกล่าวพรรณนาลักษณะของสังวาทะในบ่อนพนันว่า เป็นชายที่สูงมาก ร่างกายบอบบางและหมกหมุ่นอยู่กับการพนันตลอดเวลา เขายืนอยู่กับที่ ก้มหัว โค้งตัวไปข้างหน้า ที่หลังไม่มีบาดแผลจากการเอาดินขูดถูและน่องไม่เคยถูกสุนัขกัด (องค์ที่ 2.12)</p>
<p>ฉันท 21 พยางค์ - 11) สรรค์ธรา</p>	<p>องค์ที่ 1</p>	<p>(1) สุตธธาระ (ผู้ดำเนินการแสดงบนเวที) กล่าวคำสรรเสริญพรรณนาถึงลักษณะขององค์เทพพระศิวะและขอความคุ้มครอง (องค์ที่ 1.1)</p> <p>(2) สุตธธาระ (ผู้ดำเนินการแสดงบนเวที) กล่าวพรรณนาถึงประวัติของกษัตริย์ศูทรกะว่ามีความรู้ความสามารถมากมาย ได้รับความโปรดปรานจากพระศิวะ มีอายุยืนยาวถึงหนึ่งร้อยปีกับอีกสิบวัน เป็นต้น (องค์ที่ 1.4)</p> <p>(3) วิฐะกล่าวสรรเสริญจารุทัตตะว่า เขาเป็นคนดีมีคุณธรรมเหมือนต้นกล้วยพฤษ์ เหมือนกุฎุมพี เหมือนกระจกวิเศษ เหมือน</p>

		หินฝนทดสอบทอง เหมือนมหาสมุทร เป็นขุมทรัพย์แห่งคุณงามความดีของมนุษย์ เป็นเพียงคนเดียวที่ควรยกย่องสรรเสริญจริงๆ ส่วนคนอื่นสักแต่ว่ามีชีวิตอยู่ไปวันๆ (องค์ที่ 1.48)
ฉันท์ 11 x 12 พยางค์ - 12) มาลาภาริณี	องค์ที่ 1	(1) สุตรธาระ (ผู้ดำเนินการแสดงบนเวที) กล่าวพรรณนาถึงลักษณะของศูทรกะว่ายอดเยี่ยมในหมู่กษัตริย์ มีพลังกำลังมากเดินเหมือนช้างงาม ดวงตาเหมือนนกกจโกระ ดวงหน้าเหมือนพระจักร์วันเพ็ญและมีรูปร่างสง่างาม (องค์ที่ 1.3) (2) สุตรธาระ (ผู้ดำเนินการแสดงบนเวที) กล่าวพรรณนาถึงลักษณะของศูทรกะว่า ชื่นชอบในสงครามมาก ไม่มีความประมาท เป็นผู้นำของเหล่าคนฉลาด มีตบะแรงกล้า สามารถต่อสู้กับช้างของศัตรูด้วยแขนสองข้าง (องค์ที่ 1.5)
ฉันท์ 12 x 13 พยางค์ - 13) ปุชปีตาครา	องค์ที่ 1 องค์ที่ 2	(1) วิภูกล่าวกับบัวสันตเสนาขณะที่กำลังไล่ล่านางว่า วสันตเสนาวิงหนีเพราะความกลัว ตุ่มหูกกระทบแก้มดังกึกก้องดังพิณที่ตีดีแรงๆ และประหนึ่งนางนกระเรียนที่แตกตื่น (องค์ที่ 1.24) (2) จารุทัตตะกล่าวกับบัวสันตเสนาว่า แม้วานางจะถูกเขาบังคับให้เข้าบ้านเพราะเขาคิดว่าเป็นสาวรับใช้ของตน แต่นางก็ไม่ยอมพูดอะไรเหมือนอย่างคนปากกล้าที่พบผู้ชายมามาก (องค์ที่ 1.56) (1) ทรรทุรกะกล่าวกับสังวาทกะว่า การพนันนั้นไม่สนใจว่าใครจะแพ้ การพนันจะเก็บทุกคนที่เล่นเอาไว้ และให้เสียทรัพย์ตลอดเวลา ดังเช่นราชาที่หวังจะมีรายได้มาก และคอยแสดงความเคารพต่อเศรษฐี (องค์ที่ 2.7)
ฉันท์ (12 x 18, 12 x 15) พยางค์ - 14) อารยา	องค์ที่ 1	(1) สุตรธาระ (ผู้ดำเนินการแสดงบนเวที) กล่าวกับผู้ชมละครว่าบ้านของคนไร้บุตรย่อมว่างเปล่า เวลาจะผ่านไปช้ามากถ้าไม่มีมิตรแท้ สำหรับคนโง่ที่คิดทั้งหลายย่อมว่างเปล่าและสำหรับคนยากจนทุกสิ่งก็กล่าวมานั้นย่อมว่างเปล่า (องค์ที่ 1.8) (2) จารุทัตตะกล่าวกับไมเตรยะ (วิฑูษกะ) ว่าชอบความตายมากกว่าความขัดสน เพราะความตายเจ็บปวดเพียงช่วงเวลาสั้นๆ

	<p>แต่ความขัดสนเป็นความทุกข์ยากไม่มีที่สิ้นสุด (องก์ที่ 1.11)</p> <p>(3) เจื้อยกล่าวกับบวสันตเสนาให้ยอมรับรักศการะ แล้วนางจะได้กินอาหารของชนชั้นสูง (องก์ที่ 1.26)</p> <p>(4) ศการะกล่าวกับบวสันตเสนาขณะกำลังไล่ล่านางว่า นางถูกไล่ตามอย่างรุนแรงตั้งสุนัขจิ้งจอกตัวเมียโดนสุนัขตัวผู้วิ่งไล่ไปในป่า การวิ่งไปอย่างรวดเร็วของบวสันตเสนาได้พาหัวใจพร้อมทั้งชั่วหัวใจของศการะไปด้วย (ศการะอุปมาแปลกๆ) (องก์ที่ 1.28)</p> <p>(5) วิฐะกล่าวกับศการะว่า ดวงตาของเขามองได้ไกลในแสงสว่างแต่จะมองไม่เห็นทันทีในความมืด แม้จะลืมหัดก็เหมือนกับหลับตาอยู่ (องก์ที่ 1.33)</p> <p>(6) ไมเตรยะ (วิฑูษกะ) กล่าวกับวิฐะว่า เขาจงอย่าดูหมิ่นผู้ใดว่าเป็นคนยากจน เพราะจริงๆ แล้วคนจนไม่มีสำหรับโชคชะตา เพราะคนรวยกลายเป็นคนจนได้หากขาดความประพฤติที่ดี (องก์ที่ 1.43)</p> <p>องก์ที่ 2</p> <p>(1) สัจวาหะกล่าวกับตนเองว่า เมื่อเขาเห็นเจ้าของบ่อนยุ่งอยู่กับคะแนน เขาเลยหนีทันที แล้วเขาจะเข้าหาใครเพื่อลี้ภัยดี (องก์ที่ 2.2)</p> <p>(2) ทญุตกระ (ผู้ควบคุมการเล่นพนัน) กล่าวว่า ไม่ว่าสัจวาหะจะหนีไปยังใต้บาดาล หรือของความคุ้มครองจากพระอินทร์ หรือแม้แต่พระศิวะ ก็ไม่มีผู้ใดสามารถช่วยได้ นอกจากเจ้าของบ่อนคนเดียว (องก์ที่ 2.3)</p> <p>(3) มาตุระ (เจ้าของบ่อน) กล่าวถึงสัจวาหะว่า เขาผู้โกงจะวิ่งไปไหน ทั้งหวาดกลัวและสะดุดทุกอย่างก้าว ช่างน่าอัปอายต่อครอบครัวและชื่อเสียงของตน (องก์ที่ 2.4)</p> <p>(4) สัจวาหะกล่าวกับตนเองว่า เสียงของลูกสะกานั่นช่างสิ้นสะเทือนหัวใจของคนสิ้นเนื้อประดาตัวอย่างเขา เหมือนกับเสียงกลองที่เขย่าพระหฤทัยของพระราชารู้บุญมลียาณาจักรของพระองค์ (องก์ที่ 2.5)</p> <p>(5) สัจวาหะกล่าวกับตนเองว่า เขาจะไม่เล่นการพนันอีกต่อไป แต่เสียงเขย่าของลูกสะกา ช่างไพเราะเหมือนเสียงของนกกาเหว่าอันยั่ววนใจ (องก์ที่ 2.6)</p>
--	---

	<p>(6) ทรรทุระกล่าวถึงการเล่นพนันในอดีตของตน (องก์ที่ 2.9)</p> <p>(7) สังกวาทะกล่าวถึงวสันตเสนาว่า นางเป็นคนที่รู้ถึงพลังกำลังของตัวเอง จะไม่มีวันเศร้าโศกและจะไม่มีวันพินาศ (องก์ที่ 2.14)</p> <p>(8) มาถูระ (เจ้าของบ่อน) กล่าวลวนลามสาวรับใช้ของวสันตเสนา (องก์ที่ 2.16)</p> <p>(9) สังกวาทะกล่าวกับตนเองว่าการพนันทำให้เขาโดนทุกคนหัวเราะเยาะ แต่บัดนี้ เขาจะเดินไปอย่างเป็นอิสระและเชิดหน้าชูตา (เพราะหมดหนี้พนันแล้ว) (องก์ที่ 2.17)</p> <p>(10) กรรณปุระกล่าวกับวสันตเสนาเรื่องความกล้าหาญของเขาว่า เขาได้กล่าวเตือนภัยชาวเมืองอุชชินีให้ จงพาเด็กไปให้พ้นจรีบขึ้นต้นไม้ หรือปราสาท เพราะข้าร้ายกำลังวิ่งตรงมาทางนี้ (องก์ที่ 2.18)</p> <p>(11) กรรณปุระกล่าวกับวสันตเสนา ถึงลักษณะของชาวบ้านที่กำลังหนีตายว่า กำไลข้อเท้าหลุด เข็มขัดแตก สร้อยข้อมือแตก (องก์ที่ 2.19)</p> <p>(12) กรรณปุระเล่าให้วสันตเสนาว่า เขาช่วยชีวิตภิกษุจากข้างที่โกรธเคี้ยวโดยการตีมัน จนภิกษุซึ่งติดอยู่ระหว่างงาหลุดออกมาได้ (องก์ที่ 2.20)</p>
--	--

ฉันทส่วนใหญ่ของบทละครมฤคฉกฏิกะเป็นฉันทที่อยู่ในกลุ่มของสมวฤตตะและยังมีฉันทที่อยู่ในกลุ่มของอรรธสมวฤตตะ ได้แก่ ปุષปีตาคารา กลุ่มของชาติ ได้แก่ อารยาและคีติ ซึ่งสามารถสังเกตได้จากจำนวนพยางค์ที่เป็นไปตามกฎเกณฑ์ข้อบังคับของฉันทศาสตร์ ซึ่งในรายละเอียดของตารางที่ 3 จะเห็นถึงการใช้ฉันทต่างๆ ของศูทรกะว่ามีความสัมพันธ์กับเนื้อหาของละครมฤคฉกฏิกะและอารมณ์ของตัวละครที่กล่าวฉันทนั้นๆ ออกมาอย่างไร ซึ่งจากการวิเคราะห์ลักษณะการใช้ฉันทของศูทรกะในเบื้องต้น สามารถสรุปความสัมพันธ์โดยรวมได้ ดังนี้

- (1) ฉันทอนุชฎุก (อนุชฎุก) เป็นฉันทที่มีจำนวน 8 พยางค์ ศูทรกะใช้ฉันทนี้เวลาต้องการจะกล่าวถึงเรื่องต่างๆ ไปในชีวิตประจำวันที่ไม่ซับซ้อน สั้นกระชับและชัดเจน
- (2) ฉันทอารยา (อารยา) หรือหญิงสาว เป็นฉันท (12 x18, 12 x 15) พยางค์ ส่วนใหญ่ศูทรกะใช้ฉันทนี้เวลาจะพรรณนาเกี่ยวกับข้อความชวนคิด หรือคำสอน

- (3) ฉันทอินทรวังศา (อินทรวังศา) เป็นฉันทที่มีจำนวน 12 พยางค์ ศุภรกะใช้ฉันทนี้ สรรเสริญจารุทัตตะ
- (4) ฉันทอุปชาติ (อุปชาติ) เป็นฉันทที่มีจำนวน 11 พยางค์ ศุภรกะใช้ฉันทนี้ กล่าวเปรียบกับธรรมชาติ เช่น เปรียบกับดวงจันทร์, ดวงอาทิตย์, ภูเขา, ผลครึ่ง, ดอกไม้เมฆ, สายฟ้า, ท้องฟ้า, ดอกบัวสายน้ำ, ฝั่ง เป็นต้น และกล่าวถึงบทอัศจรรย์¹²⁸เปรียบกับการตกกระทบของหยาดน้ำฝน
- (5) ฉันทอุเปนทรวัชรา (อุเปนทรวัชรา) เป็นฉันทที่มีจำนวน 11 พยางค์ ศุภรกะใช้ฉันทนี้กล่าวถึงคุณธรรมของบุรุษ
- (6) ฉันทปุષปีตาครา (ปุષปีตาครา) ฉันท $2 \times (12 + 13)$ พยางค์ ศุภรกะใช้ฉันทนี้ กล่าวถึงสตรีที่สวยงามตามธรรมชาติ
- (7) ฉันทมาลภารินี (มาลภารินี) ฉันท $2 \times (11 + 12)$ พยางค์ ศุภรกะใช้ฉันทนี้ พรรณนาลักษณะของผู้ประพันธ์ คือกวีศุภรกะ
- (8) ฉันทมาลินี (มาลินี) หรือหญิงสาวสวมมาลัย เป็นฉันทที่มีจำนวน 15 พยางค์ ซึ่งมีจังหวะเร็ว มักใช้ในวงจบแต่ละตอน (สรรค) ศุภรกะใช้ฉันทนี้ในฉากจบสรรคของบางองค์ เช่น องค์ที่ 1 และใช้ในวงที่ต้องการจังหวะเร็ว
- (9) ฉันทวังศ์สละ (วังศ์สละ) เป็นฉันทที่มีจำนวน 12 พยางค์ เป็นฉัตรแห่งบรรดาฉันทที่มีความวิจิตรบางอย่าง ศุภรกะใช้ฉันทนี้ในการบรรยายอย่างละเอียด เช่น สภาพการนอนหลับ ศิลปะในการขุดหลุมบนกำแพง
- (10) ฉันทวสันตติลกา (วสันตติลกา) หรือฤดูฝน เป็นฉันทที่มีจำนวน 14 พยางค์ ฉันทังดงามในการพรรณนารสกล้าหาญ ร่วมกับรสโหดร้าย ศุภรกะใช้ฉันทนี้กล่าวถึงความกล้าหาญของขโมย ความโหดร้ายคือความหวาดกลัวของวสันตเสนา หรือการเตรียมตัวเข้าสู่ลานประหารของจารุทัตตะ เป็นต้น
- (11) ฉันทวิทยุพมาลา (วิทยุพมาลา) เป็นฉันทที่มีจำนวน 8 พยางค์ ศุภรกะใช้ฉันทนี้เพียงครั้งเดียวกล่าวถึง การสูญเสียทุกอย่างไปเพราะการพนัน
- (12) ฉันทศารทูลวิกรීทิตะ (ศารทูลวิกรීทิต) หรือพญาเสื่อโคร่ง เป็นฉันทที่มีจำนวน 19 พยางค์ ศุภรกะใช้ฉันทนี้เมื่อต้องพรรณนาอะไรที่ยาวๆ เปรียบกับธรรมชาติต่างๆ

¹²⁸ บทอัศจรรย์ คือ บทร้อยกรองตามธรรมเนียมนิยมว่าเวลาจะพรรณนาการร่วมรัก หรือการไถ่โลมปฏิบัติของตัวละครพระเอกนางเอกต้องใช้กลวิธีการเปรียบเทียบ หรือใช้ธรรมชาติเป็นสัญลักษณ์แทน เป็นต้น (สามารถพบบทอัศจรรย์ได้ในองค์ที่ 5 ของบทละครเรื่องมฤคฉกฏิกะ).

(13) ฉันทศีขริณี (ศีขริณี) หรือสตรีที่ยอดเยี่ยม เป็นฉันทที่มีจำนวน 17 พยางค์ เหมาะสมในการจำแนกแจกแจงให้ปรากฏ มีสายธารแห่งถ้อยคำที่สัมพันธ์ต่อเนื่อง ดุจนกยูง ที่เฝ้ากรายรำยร่าอย่างงดงาม เมื่อประสบพบเมฆ ศูทรกะใช้ฉันทนี้ เปรียบหญิงที่มีความรักกับสิ่งต่างๆ หรือกล่าวคาดเดาถึงผู้ที่นั่งมาในรถเกวียน เป็นต้น

(14) ฉันทสรค์ธรา (สรค์ธรา) หรือหญิงสาวถือมालย์ ฉันท 21 พยางค์ ศูทรกะใช้ ฉันทนี้ในการเปิดเรื่อง ด้วยบทนันทิสรรเสริญองค์พระคิวและใช้เป็นตัวปิดเรื่อง ด้วยบทภราวากยะ (ภราวากย) ในบทกล่าวอวยพรผู้อ่านและผู้ชมละครอีกทั้งยังใช้ เวลากล่าวถึงปัญหาที่คลี่คลาย และนำไปสู่ความสุข

3.9 สถาปสังคัม และวัฒนธรรม

3.9.1 วรรณะ

ระบบวรรณะได้รับการยอมรับอย่างสมบูรณ์ในสมัยนั้น ซึ่งมีครบ ทั้ง 4 วรรณะ วรรณะพราหมณ์เป็นวรรณะคนชั้นสูงและเป็นทีเคารพของคนทั่วไป อีกทั้งมีการคบค้า กันเฉพาะในหมู่วรรณะเดียวกันอย่างเหนียวแน่น ยกตัวอย่างเช่น ในองค์ที่ 1 บทสนทนาระหว่าง สูตธรราระ (ผู้ดำเนินการแสดงบนเวที) ซึ่งเป็นคนวรรณะพราหมณ์ กับภรรยาของเขาคืออนภวีว่า

สูตธรราระ : อารเย อุตติษฐ อุตติษฐ | กถย กถยาตโรปวาเส เกน การยม |

สูตธรราระ : นางผู้เจริญ ลูกขึ้น ลูกขึ้น บอกมาๆ ว่าใครควรจะทำพิธีในการ
อดอาหารนี้

อนภวี : อสมาทฤศชนโยคเยน พราหมณโนปนิมนตริเตน |

อนภวี : พราหมณ์ที่จะถูกเชิญจะต้องเหมาะสมกับคนแบบพวกเรา

สูตธรราระ : เตน ทิ คจฉตวารยา | อหมปยสมาทฤศชนโยคย์

พราหมณมุปนิมนตริ ยามิ |

สูตธรราระ : ถ้าเป็นเช่นนั้น เจ้าไปได้แล้ว ข้าจะเชิญพราหมณ์ที่เหมาะสมกับเราเอง

อนภวี : ยทารย อาชญาปยติ | (อติ นิษุกรานตา)

อนภวี : จะทำตามคำสั่งของท่านผู้เจริญ (กล่าวจบ แล้วจึงออกไป)

อีกทั้งวรรณะพราหมณ์สามารถเป็นพ่อค้าได้ จากคำกล่าวของสังวาทะในองก์ที่ 2 ว่าดังนี้

สังวาทะ : อารเย ก อิทานิม ตสย ภูตลมฤคางกสย นาม น ชานาติ । ส ชล
 เศรษฐิจตวเร ปรัติวสติ । ศลาขนิยนามเฮย อารยจารุทโต นาม ।

สังวาทะ : ท่านหญิงผู้เจริญ ตอนนี้มีใครบ้างที่ไม่รู้จักชื่อของดวงจันทร์บนโลกนี้
 เขาอาศัยอยู่ในย่านพ่อค้า เขามีชื่อมงคลเรียกว่าท่านจารุทัตตะผู้ประเสริฐ

วรรณะหญิงงามเมืองอยู่ในวรรณะชนชั้นต่ำ แต่จากคำกล่าวของวสันตเสนาในองก์ที่ 2 ที่ว่านางจะชดใช้หนี้ให้แก่พนักงานสังวาทะ ด้วยเครื่องประดับอันมีค่า ทำให้ทราบว่า แม้ว่าหญิงงามเมืองจะอยู่ในวรรณต่ำ แต่ก็ร่ำรวยเงินทองเป็นอย่างมาก ดังนี้

วสันตเสนา : มทนิเก วาสปาทปวิสังสุตยา ปกษิน อิตสโตโต'ปพาหิณฺฑนเต ।
 เจฏฺฐิ ตทคจฺฉ । เอตโยะ สภิกทฺยุดกรโยร-ยมารย เอว ปฺรติปาทยตีติ อิทิ
 หสตาภรณกั ตวั เทหิ । (อิติ หสตาตคกฏกมากฤษย เจฏฺฐายะ ปฺรยจจติ ।)

วสันตเสนา : มทนิกา พวกนกทองเที่ยวไปได้ทุกที่ เพราะเหตุต้นไม้ที่พวกมันอาศัยอยู่นั้น
 ร่วงโรย ไปเกิด สาวรับใช้ และเอาสร้อยข้อมือนี้ (เครื่องประดับข้อมือ)
 ให้กับสองคนนั้น เจ้าของบ่อนและผู้ควบคุมการเล่นพนัน โดยบอกว่ามัน
 คือของที่ท่านผู้เจริญคนนี้มีมอบให้ (พูดเสร็จแล้วถอดสร้อยข้อมือออกจากมือ
 และมอบให้กับสาวใช้)

ตัวอย่างที่กล่าวมาข้างต้นแสดงให้เห็นว่าผู้คนในเมืองอุชชยีนีมีความใส่ใจในวรรณะและมีการแบ่งชนชั้นกันอย่างชัดเจน ภิษุในพระพุทธศาสนาแม้จะอยู่ในวรรณต่ำ (ทราบว่าภิษุอยู่ในวรรณต่ำจากการที่ศการะด่าทอภิษุอย่างหยาบคาย) แต่ถึงอย่างนั้น ภิษุก็ยังเป็นที่เคารพของคนทั่วไป ในบทละครเรื่องมฤจฉกฏิกะ คนอินเดียในยุคนี้ การเป็นทาสหรือคนรับใช้ถือว่าเป็นเรื่องธรรมดาสามารถถูกซื้อหรือถูกขายได้ด้วยค่าไถ่ เช่น นางเอกวสันตเสนาปล่อยสาวใช้มทนิกาให้เป็นอิสระเพื่อไปเป็นภรรยาของศรรวิลกะเพราะนางได้รับค่าไถ่จากเขา เป็นต้น

3.9.2 การศึกษา

การศึกษาในมฤจฉกฏิกะสามารถทราบข้อมูลได้จากการกล่าวถึงประวัติของกษัตริย์ศุทระในองก์ที่ 1.4 ว่า

ฤคเวทํ สามเวทํ คณิตมถ กล่า วัคคีมิ หสตีศึกษา

ชญาตวา ศรวปฺรสาทาหฺยปคตติมิเร จกฺษุซี โฉปฺลภย ।

ราชานํ วิภฺษย ปุตรํ ปรมสมฺพเยนาศวเมธเณ เจษฺฐวา

ลพฺธวา จายะ ศตาพทํ ทศทินสตีตํ ศุทฺรโก'คฺนึ ปฺรวิษฺฐะ ॥ 1.4 ॥

พระองค์ทรงเข้าใจแจ่มแจ้งซึ่งฤคเวท สามเวท คณิตศาสตร์ วจิตรศิลป์ (ที่พวกหญิงงามเมือง ฝึกฝนกัน) และศาสตร์แห่ง (การฝึก และการบังคับ) ช้าง และได้รับดวงตาที่ขจัดความมืด (คืออวิชชา) (หรือความมืดบอด) เพราะความโปรดปรานจากพระศิวะ เมื่อได้เห็นพระโอรสเป็นกษัตริย์แล้ว เมื่อได้ ประกอบพิธีอัฐเมธอันสูงส่ง และมีชีวิตยืนยาวถึงหนึ่งร้อยปีพร้อมกับอีกสิบวัน ราชาศุทระกะจึงเข้าสู่ ไฟศักดิ์สิทธิ์ (สวรรคต) || 1.4 ||

จากโคลกข้างต้นนี้เราสามารถจินตนาการได้ว่าผู้คนในเรื่องมฤคณิกะ ซึ่งเป็นชาวอินเดียใน ยุคนั้น ศึกษาเรียนรู้เรื่องเหล่านี้ แต่อาจจะไม่ครบทุกองค์ความรู้เช่นกษัตริย์

3.9.3 การบริหาร

ศุทระกะวาดภาพสภาพสังคมที่เหมือนจริงในละครของเขา โครง เรื่องมฤคณิกะได้รับการสร้างออกมาจากชีวิตจริง ตัวละครถูกสร้างมาจากชนชั้นสูง ชนชั้นกลาง และชนชั้นล่าง ทุกคนต่างมีบุคลิก หน้าที่ แตกต่างกันไป เช่น มีเจ้าหน้าที่รักษาความปลอดภัยให้กับ เมืองอุชชยินี เราทราบได้จากองก์ที่ 1 ว่าจะมีเจ้าหน้าที่รักษาความปลอดภัยคอยลาดตระเวนยามค่ำ ค่ำ เพื่อป้องกันการโจรกรรมและการก่อวินาศกรรมในเวลากลางคืน ดังปรากฏในองก์ที่ 1.58 ว่า

ราชมารุโค หิ ศูนย์โย'ย รุกษิณะ สัจรนต์ จ |

วณจนา ปรีหฺรตฺวยา พหุโทษา หิ ศรวรี || 1.58 ||

เพราะราชมารคนี่ว่างเปล่าไม่มีผู้คน เจ้าหน้าที่จึงเที่ยวลาดตระเวนอยู่ เราต้องหลบ

หลีกการถูกล่อลวง เพราะกลางคืนมากไปด้วยอันตราย || 1.58 ||

และในองก์ที่ 2.7 ทำให้ทราบว่าพระราชาก็จะได้รับเงินภาษีอีกด้วย

น คณยติ ปฺราภวํ กุตฺศิจิทรฺติ ททาติ จ นิตฺยมฺรฺถชาตม |

นฤปติริว นิกามมายทฺรฺสี วิภวตฺวา สมฺปาสยเต ชเนน || 2.7 ||

มันไม่สนใจว่าใครจะแพ้ มันจะเก็บไว้และให้ไปจากสิ่งที่เกิดจากทรัพย์ตลอดเวลา เช่นเดียวกับ ราชาก็จะคาดหวังว่าจะมีรายได้มาก (จากภาษี) และรอคอยการแสดง ความเคารพบูชาจากมหาเศรษฐี || 2.7 ||

3.9.4 ศาสนา

ในบทละครเรื่องมฤคณิกะ ซึ่งเป็นอินเดียในยุคของผู้ประพันธ์ หรือศุทระกะนั้น ศาสนาฮินดูเป็นศาสนาหลักของอินเดีย แม้แต่ศุทระกะก็นับถือพระศิวะเพราะเขา เริ่มต้นด้วยการสรรเสริญพระศิวะและขอความคุ้มครอง ในองก์ที่ 1.1 และองก์ที่ 1.2 ว่า

ปรยงก ครานถิพนธวิคณิตภุชคาศเลขสิวิตชาโน –
 รนตะปราณาวโรธวยุปรตสกลชฎานรทุเณทริยสย ।
 อาตมนยาตมาน เมว วยุปคตกรณํ ปศยตสตตตวทฤษฏยา
 ศีโภระวะ ปาตุ คุนเยกษณทยภูิตลยพรหมลคนะ สมาริธ ॥ 1.1 ॥

ขณะที่พระศิวะผู้มีพระขานู (เข้า) ถูกพันรอบด้วยการรัดของงูที่ถูกทำให้แน่นเป็น
 สองเท่าด้วยการผูกให้เป็นปมด้วยผ้า (โยคปฏะ) ผู้มีอินทรีย์ (ประสาทสัมผัส) หยุดทำงาน
 เพราะไม่มีการรับรู้ทางประสาทสัมผัส เนื่องจากว่า ลมหายใจหยุดไว้ภายใน ทรงใช้ตาที่รู้
 ความจริงมองเห็นอาตมัน (ภายนอก) ที่ไม่มีอินทรีย์ภายในเพื่อการรับรู้ ในตนเองนั่นเอง ขอ
 สมาริธของพระศิวะนั้นที่แนบชิดอยู่กับพรหมสูงสุดด้วยการละลายติดอยู่กับดวงตาที่เห็นความ
 ว่าง จงคุ้มครองพวกท่าน ॥ 1.1 ॥

และองค์ที่ 1.2 ว่า

ปาตุ โว นิลกณฐสย กณฐะ ศยามามพุโทปมะ ।
 เคารี ภูชลตา ยตร วิทยลเลเขว ราชเต ॥ 1.2 ॥

ขอพระศอดุจเมฆดำทะมึนของพระศิวะ ซึ่งมีเกอวัลย์คือแขนของนางปารวตีสว่างไสว
 รวากับแสงฟ้าแลบพันอยู่ จงคุ้มครองพวกท่าน ॥ 1.2 ๥

และแม้จะมีศาสนาฮินดูเป็นศาสนาหลัก แต่การกลับใจออกบวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนาของ
 สัจวาหะ ทำให้เราทราบว่ในบทธะครเรื่องมถจกภิกษุก็มิพระพุทธศาสนาอยู่ร่วมกับศาสนาฮินดู
 ด้วย ซึ่งปรากฏในองค์ที่ 2 ดังคำกล่าวของสัจวาหะที่กล่าวกับบวสันตเสนาว่า

สัจวาหะ : (สวคตม 1) อารยยา นิปุณํ ปรตยาทิษโฐ’สมิ । ถํ ปรตยูปกริษเย ।
 (ปรกาศม 1) อารเย อหเมเตน ทยุตกรุปมานเนน ศากยศรมณโก
 ภวิษยามิ । ตตส์วาทโก ทยุตกระ ศากยศรมณกะ สัฎถต อิติ
 สมรตวยานยารยไยตายนกษราณิ ।

สัจวาหะ : (กล่าวกับตัวเอง) ท่านหญิงผู้เจริญ ปฏิเสธข้อเสนอของข้าอย่าง
 ขาญฉลาด แล้วข้าจะตอบแทนน้ำใจของนางได้อย่างไร (กล่าวเสียง
 ดัง) ท่านหญิงผู้เจริญ ข้าถูกทำให้เสียชื่อเสียงในฐานะนักพนัน
 ตอนนี้อย่างจะบวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนาละ ดังนั้น ท่านหญิง
 โปรดจำคำอันสูงส่งเหล่านี้ไว้ว่า “สัจวาหะนักพนันได้บวชเป็น
 ภิกษุในพระพุทธศาสนาแล้ว”

3.9.5 การพนัน

การพนันมีการเล่นอย่างกันแพร่หลายและเอิกเกริก ในบทละครเรื่องมฤคฉกฏิกะเราจะพบเรื่องการเล่นพนันได้ในองก์ที่ 2.1 จนถึงองก์ที่ 2.14 และองก์ที่ 2.17 โดยมีการพรรณนาลักษณะต่างๆ ของการเล่นพนัน ยกตัวอย่างเช่น ในองก์ที่ 2.9

เตรตาหลุดสรวสวะ ปาวรปตนาจจ โศษิตศรีระ ।

นรทิตทรศิตมารคะ กณฺเณ วินิปาติโต ยามิ ॥ 2.9 ॥

เมื่อสมบัติทั้งหมดของเราถูกยึด โดยการทอดสกาที่เรียกว่า “เตรตา” แล้วร่างกายของเราก็รุ่มร้อนเพราะการหมุน (ผิด) ของ “ปาวระ” (ลูกสะกาแต้มสอง) และต่อไปก็มีทางที่แสดงให้เราเห็นการทอดสกาที่เรียกว่า “นรทิตะ” ตอนนีเราไป (ในที่สุด) ถูกโค่นลงสู่พื้น (คือถูกทำลายอย่างสมบูรณ์) โดยการทอดสกาที่เรียกว่า “กฐะ” (สี่แต้ม) ॥ 2.9 ॥

และสภาพของนักพนันสังวาทกะ ดังปรากฏในองก์ที่ 2.12 ว่า

ยะ สุตพธั ทิวสานตมานตศิรา นาสเต สมุลลมตริโต

ยสโยทฆรชณโลษฏไกรปิ สทา ปถษะฐ น ชาตะ กิณะ ।

ยสโยตจจ น กุกุโรรทรทรวงฆานตรั จวรยเต

ตสยตายยตโกมลสย สตตํ ทยุตปรสงเคน กิม ॥ 2.12 ॥

ทำไมนะ ชายที่ตัวสูงมาก และร่างกายบอบบางคนนั้นจึงหมกหมุ่นอยู่กับการพนันอย่างต่อเนื่อง เขายืนอยู่กับที่ ก้มหัว โคนิ่งตัวไปข้างหน้า ไม่ยอมนั่งจนหมดวัน ที่หลังของเขาก็ไม่มีบาดแผลที่เกิดจากการเอาดินขีดถู วันแล้ววันเล่า น่องของเขาก็ไม่เคยถูกสุนัขกัดแต่อย่างใด ॥ 2.12 ॥

และผู้เป็นเจ้าของบ่อนมีสิทธิ์ที่จะได้รับส่วนแบ่งของเงินที่ชนะในการเล่นการพนันและเขาต้องจ่ายส่วนหนึ่งให้กับพระราชา อีกทั้งสถานที่เล่นการพนันต้องอยู่ภายใต้การควบคุมดูแลตรวจสอบจากเจ้าหน้าที่ของพระราชา ดังนั้น บ่อนพนันจึงเป็นที่ได้รับการยอมรับจากรัฐว่าถูกกฎหมายและเป็นที่ยอมรับของคนในบทละครเรื่องมฤคฉกฏิกะ ซึ่งเป็นสังคมอินเดียโบราณในยุคคนั้น

3.9.6 หลิงงามเมือง และการค้าประเวณี

การค้าประเวณีในสมัยนั้น ดูเหมือนว่าจะต้องเป็นอาชีพที่มีทักษะถึงขนาดที่วากษัตริย์ศูทรกะต้องศึกษาศาสตร์ของหลิงงามเมือง (ไวศิกิ กลา) ซึ่งปรากฏในองก์ที่ 1.4 และศการะกล่าวถึงวสันตเสนาว่าหลิงงามเมืองมีลักษณะเช่นใดบ้าง ดังเช่น ในองก์ที่ 1.23 ดังนี้

เอษา นานกโมชิกามกศิกา มตสยาศิกา ลาสิกา

นิรนาสา กุลนาศิกา อวศิกา กามสย มลชูชิกา ।

เอษา เวศวฐะ สุเวศนียา เวศางคณา เวศิกา

เอตานยสยา ทศ นามกานิ มยา กฤตทานยทยาปิ มำ เนจจติ ॥ 1.23 ॥

นางคือ 1) นานกโมชิกามกศิกา (ผู้กระตุ้นกามของพวกโจร) 2) มตสยาศิกา (ผู้กินปลา) 3) ลาสิกา (นักเดินรำ) 4) นิรนาสา (ผู้จมูกไม่โตง) 5) กุลนาศิกา (ผู้ทำลายครอบครัวของคนทีหลงรัก) 6) อวศิกา (ผู้ไม่อยู่ในอำนาจใคร) 7) กามสย มลชูชิกา (เป็นทیبแห่งความรัก) 8) เวศวฐ (หญิงแห่งบ้านหญิงแพศยา) 9) สุเวศนียา (หญิงผู้มีบ้านหญิงแพศยาที่งดงามเป็นที่อาศัย) 10) เวศางคณา (หญิงผู้ส่งแห่งบ้านหญิงแพศยา) 11) เวศิกา (หญิงผู้มีบ้านหญิงแพศยาเป็นบ้าน) แม้ว่าข้าจะตั้งชื่อ ๑๐ ชื่อนี้ให้นาง นางก็ยังไม่ต้องการข้า ॥ 1.23 ॥

และวิญญูเป็นผู้เป็นบริวารของศการะได้กล่าวกับวสันตเสนาถึงหน้าที่ของหญิงงามเมืองในการค้าประเวณีว่าต้องให้บริการแก่ทุกคนอย่างเท่าเทียมกัน ดังเช่น องค์กรที่ 1.31 และ 1.32 ดังนี้

ตรุณชนสหายศจินตยตดำ เวศวาโส

วิคณย คณิกา ตว์ มารุคชาตา ลเตว ।

วหสิ หิ ธนหารยั ปณยญุตั ศรีรั

สมมุปจร ภาทเร สุปรียั จาปรียั จ ॥ 1.31 ॥

แม่หญิงจงจำไว้เถอะว่า ฐานที่อยู่ของหญิงงามเมืองนั้น (ส่วนใหญ่) ต้องอาศัยชายหนุ่มเป็นสหายคอยช่วยเหลือและจงพิจารณาเถิดว่า แม่หญิงนั้นเป็นหญิงงามเมือง เป็นเหมือนเถาว์ลัยที่เติบโตข้างทาง มีร่างกายที่สามารถซื้อได้ด้วยเงินและด้วยเหตุนี้ จึงเป็นเหมือนสิ่งของที่สำหรับเอาไว้ขาย (เพราะฉะนั้น) โอ แม่หญิง เจ้าจะต้องปรนนิบัติทุกคนอย่างเท่าเทียมกันไม่ว่าแม่หญิงจะชอบใจหรือไม่ก็ตาม ॥ 1.31 ॥

วาปยำ สนาติ วิจกษโณ ทวิชวโร มุรุโซ'ปิ วรณามมะ

ฝุคลล่ำ นามยติ วายโส'ปิ หิ ลตำ ยา นามิตา พรหิณนา ।

พรหมกษตรวิศสตรนติ จ ยยา นาวา ตโยเวตเร

ตว์ วาปิว ลเตว เนาริว ชนั เวศยา'สิ สรวุ ภาช ॥ 1.32 ॥

พราหมณ์ผู้ประเสริฐ มีปัญญาเห็นแจ้ง และแม้แต่คนวรรณะชั้นต่ำก็ยกพากันอาบน้ำในสระเดียวกัน แม้อีกาก็เข้าไปเกาะเถาว์ลัยที่ผลิดอกบานสะพรั่งซึ่งนกยูงมักจับและพวก

พราหมณ์ กษัตริย์ และไวศยะ ทั้งสามพวกนี้ ก็ยังใช้เรือลำเดียวกัน (ข้ามแม่น้ำ) ท่านเป็น
หญิงงามเมือง ฉะนั้น ท่านก็เป็นเช่นกับชลธาร เภาวัลย์ หรือเรือ จงปรนนิบัติทุกคนเสมอกัน

|| 1.32 ||

และวิภูษะยังกล่าวถึงหญิงงามเมืองอีกว่ามีความชำนาญในด้านใด ดังเช่น ในองก์ที่ 1.42

อีย รงคปรเวศน กลานำ โจปศึกษา ।

วณจนาปณทิตตเวณ สุวโนปญญาสมาศริตา || 1.42 ||

นางได้รับความชำนาญใน (การใช้) เสียง โดยการแสดงบนเวที (เต้นรำ) ได้รับการ
ฝึกหัดในด้านศิลปะและมีความฉลาดใน (ศิลปะแห่ง) การลือกกลาง || 1.42 ||

และแม้ว่าวสันตเสนาจะเป็นหญิงงามเมือง แต่ก็สามารถเป็นนางเอกของเรื่องมฤคฉกฏิกะได้
สิ่งนี้ได้พิสูจน์ว่าหญิงงามเมืองได้รับความเคารพและพวกเขามีสถานะที่ดีในสังคม วสันตเสนามีความ
มั่งคั่งซึ่งน่าจะเกิดมาจากความงามรวมกับทักษะความสามารถในการศึกษาศิลปะต่างๆ

3.9.7 ศิลปะและงานฝีมือ

สูตรธาระได้กล่าวถึงงานฝีมือที่หญิงรับใช้ในบ้านของตนทำ ได้แก่
การทำเครื่องลูบไล้ด้วยการบด การร้อยมาลัย การทำเครื่องบูชาด้วยดอกไม้ 5 สี ในองก์ที่ 1 ดังนี้

สูตรธาระ : ตตกี ปุนริท นวมิว สวีชานกั วรุตเต । เอกา วรณกั
ปินษฏิ อปรา สุมโนโส कुम्ผติ อีย จ ปณจวรณกุสุโมป-
หารโศภิตา ภูมิชะ ।

สูตรธาระ : แล้วการจัดแจงซึ่งดูเหมือนเป็นของใหม่ มันคืออะไร
หญิงคนหนึ่งกำลังบดเครื่องลูบไล้ อีกคนหนึ่งร้อย
พวงมาลัยและพื้นตรงนี้มีเครื่องบูชาด้วยดอกไม้ 5 สี
และวิภูษะกล่าวถึงผ้าคลุมที่หอมไปด้วยกลิ่นมะลิจากการอบผ้าในองก์ที่ 1 ดังนี้

วิภูษกะ : ยทภวานาชญาปยติ । (อุปวิศย I) โภ วยสย เอช เต
ปรियวยสเยน จูรณวฤทเจณ ชาตีกุสมวาวาสิตะ ปราวาร-
โก'นุเปรชิตะ สิทธิกฤตเทวารยสยารยจรรุทตสย
สวโยปนตวย อิติ । (สมรปยติ I)

วิพุกกะ : ตามที่ท่านสั่ง (นั่งลง) ท่านผู้เจริญ สหายจตุรณวฤทธะ
สหายรักของท่านได้ส่งผ้าห่มผืนนี้มา อบหอมด้วยกลิ่น
ของดอกมะลิและขอให้ข้านำมาให้ท่าน เมื่อท่านบูชาเทพ
เจ้าเสร็จแล้ว (เขายื่นผ้าห่มให้)

และในองค์ที่ 2 จากการสนทนาของนักพนันทำให้ทราบว่ามีศิลปะการปั้นด้วยไม้และการปั้น
ด้วยหิน

ทพุดกระ : กถิ กาศฐมยี่ ปรัตติมา ।
ผู้ควบคุมการเล่นพนัน : มีรูปปั้นไม้ที่นี้ได้อย่างไรกัน
มาถูระ : อเรน ขลุน ขลุ । ไศลปรัตติมา । (อติ พหุวิธึ จาลยติ ।
สัชฌญาปย จ ।) เอวั ภวตุ । เอหิ । ทพุดเทน กรึททาวะ ।
(อติ พหุวิธึ ทพุดตุ กรึททตะ ।)
มาถูระ : เฮี้ย ไม ไมไซแน มั่นเป็นรูปปั้นหิน (พูดเสร็จ เขาเขย่ามัน
ด้วยวิธีการต่างๆ แล้วส่งสัญญาณ) ช่างเถอะ เราทั้งสอง
มาพนันกัน (เขาทั้งสองเล่นพนันหลายวิธี)

และในองค์ที่ 2 บทสนทนาระหว่างสังฆาหกะ กับวสันตเสนา ทำให้ทราบว่ามีศิลปะการนวด
และสามารถทำเป็นอาชีพได้ ดังนี้

สังฆาหกะ : ศถโณตวารรย้า । อารเย ปาฐลิตปุตรี เม ชนมภูมิมะ ।
คฤหบดีทาทโร'หม । สังฆาหกสย วฤตติมุชชีวามิ ।
สังฆาหกะ : ขอให้ท่านหญิงผู้เจริญโปรดฟัง ข้าเกิดอยู่เมืองปาฐลิตปุตรี
และข้าเป็นลูกของผู้ใหญ่บ้าน ข้าหาเลี้ยงชีพด้วยอาชีพหมอนวด
วสันตเสนา : สุขุมารรา ขลุ กลา ศิกษิตา"รเยณ ।
วสันตเสนา : มันเป็นศิลปะที่ประณีตมากที่ท่านได้เรียนรู้
สังฆาหกะ : อารเย กเลติ ศิกษิตา । อาชีวิเกทานิม สัฎฐตตา ।
สังฆาหกะ : ท่านหญิงผู้เจริญ ข้าเรียนรู่ว่ามันเป็นศิลปะ แต่ตอนนี้มันกลายเป็น
วิธีหาเลี้ยงชีพของข้าแล้ว

3.9.8 อาหารและเครื่องดื่ม

จากละครเรื่องมฤคฉกฏิกะสามารถรวบรวมเกี่ยวกับอาหารและ
เครื่องดื่ม เช่น เฉากู (คนรับใช้ของศการะ) กล่าวกับวสันตเสนาว่าถ้านางยอมรับรักศการะ นางก็จะได้
กินปลาและเนื้อที่มีค่า ซึ่งปรากฏในองค์ที่ 1.26 ดังนี้

เงาะ :

คนรับใช้ :

รมย จ ราชवलลภ ตตะ ขาพิษยสี มตสยมาสกม ।

เอตภยยามตสยมาสภยยามศวาโน มฤตกั น เสวนเต ॥ 1.26 ॥

เจ้าจงอภิรมย์กับคนโปรดปรานของพระราชบิดา (ศการะ) แล้วเจ้าจะได้กินปลา และเนื้อ (ซึ่งแม่แต่) พวกสุนัขเมื่ออ้อมจากการกินเนื้อและปลานี้ก็จะมีกินสัตว์ที่ตายแล้ว

॥ 1.26 ॥

ส่วนอาหารประเภทอื่นๆ เช่น ข้าวปรุรสด คุษะ (น้ำอ้อยที่เป็นก้อน) ซี (เนยใส) นมเปรี้ยว เป็นต้น โดยสามารถพบในองค์ที่ 1 โดยที่นฤแจ้งกับสูตรธาระสามีนางว่า

นฤ : ตพยถา คุเซาหนั มฤตั ทริ ตณทุลา อารเยณาตตวยั รัสายนั

สรวิมสตีติ เอิวั ตว เทวา อาสาสนตาม ।

นฤ : มีดังนี้ ข้าวปรุรสดด้วย คุษะ (น้ำอ้อยที่เป็นก้อน) ซี (เนยใส)

นมเปรี้ยว ข้าว ทั้งหมดเป็นเหมือนยาอายุวัฒนะที่เหมาะสมที่ท่าน

จะกิน ขอให้เหวดาทังหลายจงเอื้อเพื่อท่านอย่างนี้ต่อไป

และเราพบว่าอาหารบางชนิดสามารถเก็บไว้ไม่ให้บูด หรือเน่าเสียได้นานขึ้น เช่น ฟักทองที่ฉาบพริกขี้หนูที่ขี้ขี้ ผักตากแห้ง เนื้อสัตว์ที่ทอดแล้ว ข้าวที่หุงในเวลากลางคืน เป็นต้น แสดงให้เห็นว่าในสมัยนั้นก็รู้จักวิธีถนอมอาหาร เช่น ในองค์ที่ 1.51

ภุขมาณที โคมยลิปตวณุตตา ศากั จ ศุขกั ตลิตั ขลุ ม่าสม ।

ภกตั จ ไหมนตีกราตริสิทิสีนายา จ เวลายา น ขลุ ภวติ ปูติ ॥ 1.51 ॥

ฟักทองที่ฉาบพริกขี้หนูที่ขี้ ผักที่ตากแห้ง เนื้อสัตว์ที่ทอดแล้วและข้าวที่หุงไว้ในเวลากลางคืนในฤดูหนาว สิ่งเหล่านี้จะไม่เน่าเสีย (หมดจด) แม้เวลาจะผ่านไปนานก็ตาม

॥ 1.51 ॥

3.10 สุภาชิต

ในบทละครเรื่องมฤจฉกฏิกะของศุทระกะ มีเนื้อหาเกี่ยวกับการสอนมากมายสิ่งเหล่านี้บ่งบอกถึงการเข้าใจชีวิตอย่างลึกซึ้งของศุทระกะและเกิดภูมิปัญญาจากสิ่งนั้น ในบทละครเรื่องมฤจฉกฏิกะมีสุภาชิตเหล่านี้ ซึ่งเป็นคำกล่าวของตัวละครทั้งหลายในเรื่อง เช่น สูตรธาระ จารุทัตตะ วสันตเสนา สังกวาทะ ศรรวิลกะ วิภูชะ และคนอื่นๆ ยกตัวอย่างเช่น

3.10.1 ความยากจน

(1) องค์กรที่ 1 โศลกที่ 8

ศุนยมปุตฺรสย คฤหิ จิรศุนยํ นาสติ ยสย สนมิตฺรม ।

มูรขสย ทิศะ ศุนยาะ สรวํ ศุนยํ ทริทฺรสย ॥ 1.8 ॥

บ้านของคนไร้บุตรย่อมว่างเปล่า ผู้ที่ไม่มีเสหายแท้จะพบว่าเวลาผ่านไปช้ามาก ทิศ
ทั้งหลายย่อมว่างเปล่าสำหรับคนโง่และทุกสิ่งก็ว่างเปล่าสำหรับคนยากจน ॥ 1.8 ॥

เป็นคำกล่าวของสุตฺรธาระ (ผู้ดำเนินการแสดงบนเวที) กล่าวกับผู้ชมละคร

หมายความว่า : บ้านย่อมว่างเปล่าเมื่อไม่มีบุตร เวลาจะผ่านไปช้ามากถ้าไม่มีเสหายที่
แท้ และทิศทั้งหลายว่างเปล่าสำหรับคนโง่ และทุกสิ่งที่กล่าวมาแล้วล้วนว่างเปล่าสำหรับคน
ยากจน

(2) องค์กรที่ 1 โศลกที่ 10

สุขํ ทิ ทุชะขานยฺญูโย โศภเต ฆนนานธกาเรชวิวิ ทิปฺทรศนฺม ।

สุขาตฺตุ โย ยาติ นโร ทริทฺรตํ ธฤตะ ศรีเรณ มฤตะ ส ชีวิติ ॥ 1.10 ॥

แท้จริง ความสุขย่อมปรากฏอย่างงดงามหลังจากที่ผู้คนที่ผ่านความลำบากมาแล้ว
เหมือนการมองเห็นแสงตะเกียงในความมืดมิด ส่วนผู้ใดยอมถึงความยากลำบากหลังจากที่
เขาผ่านช่วงเวลาความสุขมา ผู้นั้นย่อมมีชีวิตอยู่เหมือนคนที่ตายแล้วโดยการประคองอัตภาพ
ให้รอดไปวันๆเท่านั้น ॥ 1.10 ॥

เป็นคำกล่าวของจาร์ทิตตะกัมไมเตรยะ (วิฑูษกะ)

หมายความว่า : คนที่ผ่านความลำบากมาพบกับความสุขเหมือนกับการมองเห็นแสง
ตะเกียงในความมืดมิด (ซึ่งแสงตะเกียงหมายถึงความหวังและความสุข) ส่วนคนที่ผ่าน
ความสุขมาพบกับความลำบากย่อมเหมือนกับคนที่ตายไปแล้วแต่ยังต้องพยายามประคอง
ชีวิตไปวันๆ

(3) องค์กรที่ 1 โศลกที่ 11

ทาทิทยรานมรณาทฺวา มรณํ มม โรจเต น ทาทิทยรม ।

อลฺปกเลศํ มรณํ ทาทิทยรมนฺนตํ ทุชะม ॥ 1.11 ॥

ระหว่างความขัดสนกับความตาย เราชอบใจความตายมากกว่า ไม่ชอบความขัดสน
เลย เพราะความตายยังความเจ็บปวดให้เกิดในช่วงเวลาสั้นๆ แต่ความขัดสนเป็นความทุกข์
ยากไม่มีที่สิ้นสุด ॥ 1.11 ॥

เป็นคำกล่าวของจาร์ทิตตะกัมไมเตรยะ (วิฑูษกะ)

หมายความว่า : จารุทัตตะต้องการที่จะพบเจอกับความตายมากกว่าความยากจน เพราะความตายทำให้เกิดความเจ็บปวดในระยะเวลาเพียงสั้น แต่ความยากจนทำให้เกิดความเจ็บปวดในเวลายาวนานที่ไม่มีวันสิ้นสุด

(4) อังกที่ 1 โศลกที่ 14

ทาริทยราทธรียเมติ หลีปริคตะ ปรรุศยเต เตชโส

นิสฺเตชาะ ปริฎฺยเต ปริภวานฺนิรเวทมาปทยเต ।

นิรวินฺณณะ ศุจเมติ โศกวิทโต พุทฺธยา ปริตฺยชฺยเต

นิรพฺุทธะ กุชฺยเมตฺยโห นิธฺนตา สรวาปทามาสุปทม ॥ 1.14 ॥

นรชนยอมถึงความละเอียดเพราะความยากจน เมื่อถูกความละเอียดครอบงำยอมสูญเสียจิตวิญญาณ เมื่อสูญเสียจิตวิญญาณยอมถูกดูหมิ่น เพราะถูกดูหมิ่นเขาจึงประสบเวทนา เมื่อเต็มไปด้วยความหดหู่ใจยอมเศร้าโศก เมื่อถูกความโศกครอบงำยอมละทิ้งเหตุผล เมื่อไร้เหตุผลเขาย่อมพึงพินาศ โหหนอ ความยากจนชั้นแค้นเป็นศูนย์รวมความโศคร้ายทั้งปวง ॥ 1.14 ॥

เป็นคำกล่าวของจารุทัตตะกับไมเตรยะ (วิฑูษกะ)

หมายความว่า : ความยากจนเป็นศูนย์รวมที่ทำให้เกิดความโศคร้าย เพราะเมื่อยากจนคนจะเกิดความละเอียด สูญเสียจิตวิญญาณ ถูกดูหมิ่นและพบกับความเวทนา จากนั้นจะเต็มไปด้วยความหดหู่ใจและเศร้าโศก เมื่อความเศร้าโศกครอบงำก็จะทิ้งเหตุผลและเมื่อไร้เหตุผลจะทำให้ชีวิตพึงพินาศ

(5) อังกที่ 1 โศลกที่ 15

นิवासจฺจินตายะ ปรปริภโว ไวรุมปรํ

ชฺคุปฺสา มิตรานํ สวชนชนวิทฺเวษกรณฺม ।

วนํ คนฺตุํพุทฺธิรภาวติ จ กลตฺราตฺปริภโว

หฤทิสฺสละ โศกาคนฺรินฺน จ ทหฺติ สํตํปยติ จ ॥ 1.15 ॥

เป็นที่อาศัยของความวิตกกังวล เป็นการดูถูกเหยียดหยามสูงสุด เป็นอีกรูปแบบหนึ่งของการก่อศัตรู ก่อเกิดความรังเกียจกันในหมู่มิตร ก่อให้เกิดความไม่ชอบพอกันในหมู่ญาติ และของคนทั่วไป เขารู้สึกอยากปลีกวิเวกในป่า เขาต้องทนทุกข์เพราะถูกดูหมิ่น แม้กระทั่งจากภรรยาของเขาเอง เป็นไฟแห่งความเศร้าโศกที่เกิดขึ้นในใจ ซึ่งมีได้เผาให้วอดรวดเดียวแต่ค่อยๆ เผาไหม้ให้ปวดร้าวอย่างต่อเนื่อง ॥ 1.15 ॥

เป็นคำกล่าวของจารุทัตตะกับไมเตรยะ (วิฑูษกะ)

หมายความว่า : ความยากจน ทำให้จารุทัตตะอยากอยู่คนเดียวเพียงลำพังในป่า เพราะความยากจน ทำให้เขาถูกดูหมิ่นจากภรรยา ทำให้เกิดความทุกข์ยาก ทำให้เกิดความวิตกกังวล ทำให้เกิดการดูถูกเหยียดหยาม ทำให้เกิดการก่อศัตรู ทำให้เกิดความรังเกียจ ในหมู่ญาติ และคนทั่วไป ทำให้เกิดความเศร้าโศก ความยากจนจึงเหมือนเป็นไฟที่ค่อยๆ เผาจิตใจของจารุทัตตะให้เจ็บปวดอย่างต่อเนื่อง

(6) อังคที่ 1 โศลกที่ 36

ทาทิจาตยुरुชสย พานธวชน วากเย น สติชชุต
 สุสนิธา วิมรุวีภานติ สุหฤทะ สมารีภานตยาปทะ ।
 สตตว หุราสมุไปติ สีลศคินะ กานต๊ะ ปริมลายเต
 ปาป ักรม จ ยตปไรริปี กฤต ัตตตสย สภาวยเต ॥ 1.36 ॥

คนผู้เป็นญาติของบุรุษยอมไม่ปฏิบัติตามคำสั่งเพราะความยากจนของเขา สหายสนิทที่พากันเป็นหน้าหนี (หลีกหนี) ความหายนะของเขาก็เพิ่มขึ้น จิตวิญญูณของเขาอ่อนแอลง ความสดใสของดวงจันทร์คือนิสัยใจคอของเขาก็มีดลงอย่างสิ้นเชิง การกระทำชั่วร้ายใดๆ แม้คนอื่นทำไว้ ก็ถูกยกให้เป็นการกระทำของเขา ॥ 1.36 ॥

เป็นคำกล่าวของจารุทัตตะกับไมเตรยะ (วิทุษกะ)

หมายความว่า : ความยากจนทำให้คนไม่ปฏิบัติตามคำสั่ง สหายสนิทพากันเป็นหน้าหนี ความหายนะเพิ่มขึ้น จิตวิญญูณของเขาอ่อนแอลง นิสัยดังดวงจันทร์ของเขาก็มีดลง และเมื่อมีผู้อื่นทำความชั่วร้ายใดๆ ความชั่วร้ายเหล่านั้นก็จะถูกยกว่าเป็นความผิดของคนยากจน

(7) อังคที่ 1 โศลกที่ 37

สงค ัโนว ทิ กคจิทสย กุรุเต สภาษเต นาทรา -
 ตสปราบโต คฤหมตสเวษุ ธนินา สาวชฌมาโลกยเต ।
 ทูราเทว มหาชนสย วิหตยลปจฉโท ลชชยา
 มนเย นิรธนตา ปรกามมปริ ษษฐิ มหาปาตกม ॥ 1.37 ॥

ไม่มีใครคบค้าสมาคม หรือพูดคุยกับเขาด้วยความเคารพ ถ้าเขาไปสู่คฤหาสน์ของคนรวยในงานรื่นเริง เขาจะถูกมองด้วยความดูถูก นุ่งห่มผ้าอย่างจำกัด เขามักอยู่ห่างไกลจากมหาชนเพราะความละอาย ข้าคิดว่าจริงๆ แล้ว ความยากจนเป็นบาปหนักอีกประการหนึ่ง ซึ่งเป็นอันดับที่หก (ของบาปห้าอย่าง ตามที่รู้ๆ กัน) ॥ 1.37 ॥

เป็นคำกล่าวของจารุทัตตะกับไมเตรยะ (วิทุษกะ)

หมายความว่า : คนยากจน ไม่มีใครคบ หรือพูดคุยด้วยความเคารพ ถ้าไปอยู่ในงานรื่นเริงของคนร่ำรวยก็จะโดนดูถูกเรื่องเสื้อผ้า ดังนั้น คนยากจนจึงต้องอยู่ห่างไกลจากคนอื่น เพราะความละเอียด จารุทัตตะจึงนับว่าความยากจนเป็นบาปอันดับที่หก (ของบาปห้าอย่างตามที่รู้ๆ กัน)

(8) อังคที่ 1 โศลกที่ 38

ทาทิจ โศจามิ ภวนตเมวมสมจณรีเร สุหฤทิตุยุชิตวา ।

วิพนนเทเห มยิ มนทภาคเย มเมติ จินตา กว คมิษยสิ ตวม ॥ 1.38 ॥

โอ เจ้าความขัดสนนี้หนอ ข้ายอมเศร้าโศกเสียใจต่อเจ้านั่นเอง ข้าเป็นห่วงว่าเจ้าจะไปอยู่กับใคร เมื่อข้าผู้โชคร้าย ทั้งร่างนี้ไปแล้ว เจ้าได้สิ่งสถิตอยู่ในร่างของข้าเหมือนสหาย (มานานมาก) ॥ 1.38 ॥

เป็นคำกล่าวของจารุทัตตะกับไมเตรยะ (วิทูษกะ)

หมายความว่า : จารุทัตตะเปรียบความยากจนเป็นดังเช่นสหาย ที่สิ่งสถิตอยู่กับเขานานมาก ไม่ยอมทิ้งเขาไปไหน

(9) อังคที่ 1 โศลกที่ 43

มา ทุรคต อิติ ปริภโว นาสติ กถตานุตสย ทุรคโต นาม ।

จาริเตรณ วิหิโน อาตมโย’ปิ จ ทุรคโต ภวติ ॥ 1.43 ॥

อย่าดูหมิ่นผู้ใดเพียงเพราะเขาเป็นคนยากจน จริงๆ แล้วคนจนไม่มี สำหรับโชคชะตาคนถึงจะรวยก็เป็นคนยากจนหากขาดความประพฤติที่ดี ॥ 1.43 ॥

เป็นคำกล่าวของไมเตรยะ (วิทูษกะ) กับวิฐเ

หมายความว่า : จงอย่าดูหมิ่นผู้ใดเพียงเพราะเห็นว่าเขาเป็นคนยากจน เพราะจริงๆ แล้วคนยากจนไม่มี เพราะสำหรับโชคชะตาคนรวยอาจกลายเป็นคนยากจนได้ถ้าขาดความประพฤติที่ดี

(10) อังคที่ 1 โศลกที่ 53

ยทา ตุ ภาคยเกษยปีชิตำ ทค้ำ นระ กถตานุโตปหิตำ ปรบพทยเต ।

ตทา’สย มิตรานยปี ยานตยมิตรตำ จิรานุรโกโต’ปิ วิรัชยเต ชนะ ॥ 1.53 ॥

เมื่อใดคนต้องตกอยู่ในสภาพที่ต้องเผชิญกับชะตากรรม และมีความเจ็บปวดจากการสูญเสียทรัพย์สินสมบัติ เมื่อนั้นแม้แต่สหายของเขาก็กลับกลายเป็นศัตรู และแม้แต่คนที่ผูกพันกันมานาน ก็พากันละทิ้งเขาไป ॥ 1.53 ॥

เป็นคำกล่าวของจารุทัตตะกั้วสันตเสนา (ที่จารุทัตตะเข้าใจผิดว่าเป็นรทนิกาสาวรับใช้ของเขา)

หมายความว่า : เมื่อใดที่คนต้องเผชิญกับชะตากรรม และเจ็บปวดจากการสูญเสียทรัพย์สินสมบัติ เมื่อนั้นสหายก็กลายเป็นศัตรู และแม้แต่คนที่ผูกพันกันมานานก็ละทิ้งเขาไป

3.10.2 หญิงงามเมือง

(1) องค์ที่ 1 โศลกที่ 32

วาปยํ สนาติ วิจกษโณ ทิวชโร มุรุโซ'ปี วรณามะ

มุลลํ นามยติ วายโส'ปี ทิ ลตํ ยา นามิตา พรหิณา ।

พรหมกษตรวิศตรนติ จ ยยา นาวา ตโยเวตเร

ตวํ วาปีว ลเตว เนาริว ชนํ เวศยา'สี สรวํ ภาช ॥ 1.32 ॥

พราหมณ์ผู้ประเสริฐ มีปัญญาเห็นแจ้งและแม้แต่คนวรรณะชั้นต่ำก็ยกพากันอาบน้ำในสระเดียวกัน แม้อีกาก็เข้าไปเกาะเถาวัลย์ที่ผลิดอกบานสะพรั่งซึ่งนกยูงมักจับ และพวพราหมณ์ กษัตริย์ และไวยศยะ ทั้งสามพวกนี้ ก็ยังใช้เรือลำเดียวกัน ท่านเป็นหญิงงามเมือง ฉะนั้น ท่านก็เป็นเช่นกับชลธาร เถาวัลย์ หรือเรือ จงปรนนิบัติทุกคนเสมอกัน ॥ 1.32 ॥

เป็นคำกล่าวของวิฐะกั้วสันตเสนา

หมายความว่า : คนวรรณะสูงกับคนวรรณะต่ำต่างพากันอาบน้ำในสระเดียวกัน หรือแม้แต่อีกากับนกยูงก็เข้าไปเกาะเถาวัลย์ที่ผลิดอกบานสะพรั่งร่วมกัน หรือพวพราหมณ์ กษัตริย์ และไวยศยะ ต่างก็ยังใช้เรือลำเดียวกัน ด้วยเหตุเหล่านี้ หญิงงามเมืองจึงเปรียบเหมือนชลธาร เถาวัลย์ หรือเรือ ก็ต้องปรนนิบัติต่อทุกคนเสมอกัน

3.10.3 การพนัน

(1) องค์ที่ 2 โศลกที่ 5

กตตาศพโท นิรนาณกสย หรติ หฤทยํ มนุชยสย ।

ตมกาศพท อิว นราธิปสย ปรรภษฏราชยสย ॥ 2.5 ॥

เสียงลูกสะก่าจึงสิ้นสะท้อนหัวใจของมนุษย์ผู้สิ้นเนื้อประดาตัว เช่นเดียวกับเสียงกลองเขย่าพระหฤทัยของพระราชผู้สูญเสียอาณาจักรของพระองค์ ฉะนั้น ॥ 2.5 ॥

เป็นคำกล่าวของสังวาทกะกับตนเองเมื่อได้ยินเสียงลูกสะก่า

หมายความว่า : นักพนันผู้สิ้นเนื้อประดาตัวจะรู้สึกหวนไหวในใจเมื่อได้ยินเสียงลูกสะก่า เช่นเดียวกับพระราชผู้สิ้นอาณาจักรของตนจะรู้สึกหวนไหวในใจเมื่อได้ยินเสียงกลอง (ความหวนไหวในใจนั้น เกิดจากความกลัวที่จะต้องสูญเสียมากขึ้นไปอีก)

(2) องค์ที่ 2 โศลกที่ 8

ทรวุญฺ ลพฺธึ ทฺยเตโนว ทารา มิตรํ ทฺยเตโนว ।

ทตฺตํ ภูกฺตํ ทฺยเตโนว ตรวํ นชฺฌํ ทฺยเตโนว ॥ 2.8 ॥

ทรัพย์สินที่ได้มาจากการพนัน ภรรยา และเหล่าสหายที่ได้มาจากการพนัน ของขวัญที่ได้รับ และสิ่งของที่ได้ใช้สอยจากการพนันนั้นแล สุดท้ายทุกอย่างจะสูญหายไปเพราะการพนันเหมือนกัน ॥ 2.8 ॥

เป็นคำกล่าวของทรรทุรกะกับสังวาทกะ

หมายความว่า : ทรัพย์สิน ภรรยา เหล่าสหาย ของขวัญ และสิ่งของ ที่ได้มาจากการพนัน สุดท้ายสิ่งเหล่านั้นจะสูญหายไปเพราะการพนันเหมือนกัน (เป็นการกล่าวเตือนใจว่าการพนันมีแต่จะทำให้สูญเสีย แม้จะได้อะไรมาจากการพนัน แต่ในที่สุดก็จะเสียสิ่งที่ได้มาทั้งหมดถ้ายังไม่เลิกเล่นการพนัน)

3.10.4 สตรี

(1) องค์ที่ 1 โศลกที่ 50

อาลาเน คถฺหวเต หสฺตี วาซี วลฺคาสุ คถฺหวเต ।

หฤทฺเเย คถฺหวเต นารี ยทิตํ นาสติ คมฺยตาม ॥ 1.50 ॥

ช้างต้องล่ามโซ่ไว้ที่เสาตะลุง ม้าต้องมีสายบังเหียนผูกไว้ ผู้หญิงต้องผูกไว้ที่หัวใจ แต่ถ้าท่านยังไม่มีของเหล่านี้ ก็จงหลีกไปเสีย ॥ 1.50 ॥

เป็นคำกล่าวของวิภูษากับศการะ

หมายความว่า : ถ้าอยากจับช้าง ม้า และผู้หญิง (ที่จับได้ยาก) ต้องใช้สิ่งเหล่านี้จับ คือ การจับช้างต้องล่ามโซ่ การจับม้าต้องมีสายบังเหียนและการจับ (จับ) ผู้หญิงต้องใช้หัวใจ ถ้าไม่มีสิ่งเหล่านี้ก็จะจับไม่สำเร็จและจงหลีกไปเสีย

3.10.5 การดำเนินชีวิต

(1) องค์ที่ 2 โศลกที่ 14

ย อาตมพลํ ชญาตฺวา ภาโร ตฺลิตํ วหฺติ มนุชฺยเย ।

ตสฺย สุขลนํ น ชายเต น จ กานตารคฺโต วิปทฺยเต ॥ 2.14 ॥

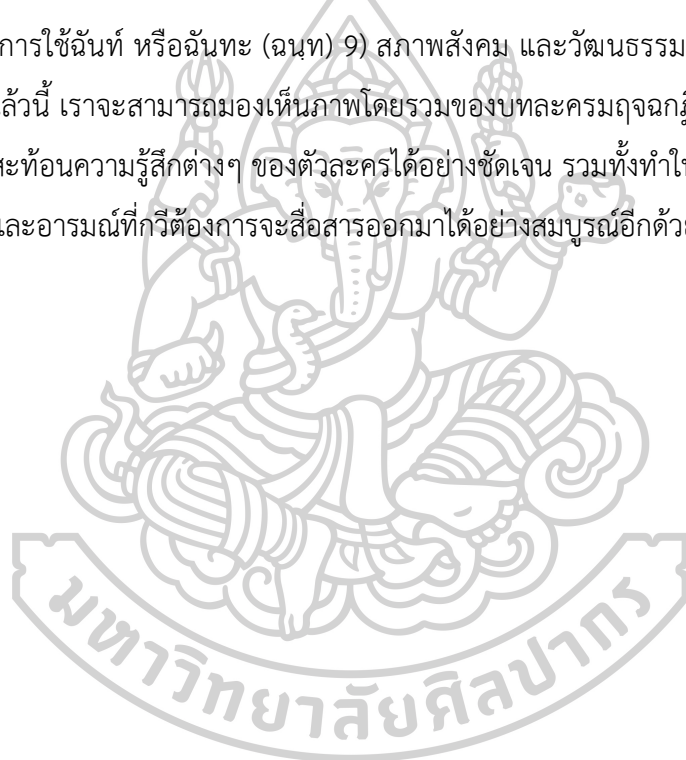
คนที่รู้ถึงพลังกำลังของตัวเอง แบกรับภาระที่เหมาะสมกับกำลัง จะไม่มีวันสะดุดล้ม (มีความเศร้าโศก) เขาจะไม่พินาศ แม้ว่าเขาจะอยู่ในถิ่นทุรกันดารก็ตาม ॥ 2.14 ॥

เป็นคำกล่าวของสังวาทกะที่กล่าวชื่นชมวสันตเสนา

หมายความว่า : วสันตเสนาเป็นคนที่รู้ถึงพลังกำลังของตัวเองว่า ทำอะไรได้บ้าง ทำอะไรไม่ได้บ้างและจะไม่มีวันล้มคือไม่ต้องเจอกับความเศร้าโศก แม้จะตกอยู่ในสถานที่ลำบากก็ตาม

3.11 สรุปข้อมูลทั่วไปของบทละคร

จากการศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลทั่วไปของบทละครมฤคฉกฏิกะของศูทรกะ สามารถจำแนกหัวข้อได้ 10 หัวข้อ คือ 1) ประวัติของผู้ประพันธ์ 2) ลักษณะทั่วไปของบทละคร 3) กลวิธีการดำเนินเรื่อง 4) ที่มาของโครงเรื่อง 5) เนื้อหาโดยย่อของบทละคร 6) ตัวละคร และบุคลิกของตัวละคร 7) ภาษาที่ใช้ 8) การใช้ฉันท หรือฉันทะ (ฉันท) 9) สภาพสังคม และวัฒนธรรม 10) สุภาพิต จากหัวข้อดังที่กล่าวมาแล้วนี้ เราจะสามารถมองเห็นภาพโดยรวมของบทละครมฤคฉกฏิกะในองก์ที่ 1 และองก์ที่ 2 ผ่านการสะท้อนความรู้สึกต่างๆ ของตัวละครได้อย่างชัดเจน รวมทั้งทำให้ผู้ชมและผู้อ่านสามารถรับรู้ถึงคุณค่าและอารมณ์ที่กวีต้องการจะสื่อสารออกมาได้อย่างสมบูรณ์อีกด้วย

บทที่ 4

การศึกษาวิเคราะห์ด้านวรรณศิลป์

ทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตที่ได้รับการยอมรับและมีความสำคัญต่อการประพันธ์มีทั้งหมด 8¹²⁹ ทฤษฎี ผู้วิจัยเลือกที่จะศึกษาวิเคราะห์วรรณศิลป์ในบทละครเรื่องมฤคฉกฏิกะของศุทระ โดยใช้ทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตเพียง 2 ทฤษฎี ได้แก่ (1) ทฤษฎีรส และ (2) ทฤษฎีอสังการ ซึ่งทฤษฎีรสเป็นทฤษฎีที่มีการวิเคราะห์ปฏิกิริยาทางอารมณ์ของผู้อ่านผู้ชมละคร ส่วนทฤษฎีอสังการเป็นทฤษฎีที่มีการวิเคราะห์ถึงการตกแต่งคำประพันธ์ของกวี เมื่อได้ศึกษาทั้งสองทฤษฎีนี้ร่วมกันแล้วจะทำให้ทราบถึงความสามารถของกวีในการประพันธ์และเรื่องราวต่างๆ ที่กวีต้องการถ่ายทอดถึงผู้อ่านและผู้ชมละครได้เป็นอย่างดี ดังมีรายละเอียดในการศึกษาวิเคราะห์ ดังนี้

4.1 ทฤษฎีรส (รส)

รส คือ ปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดขึ้นในใจของผู้อ่านและผู้ชมเมื่อได้รับรู้อารมณ์ที่กวีถ่ายทอดเมื่อกวีมีอารมณ์สะท้อนใจ แล้วถ่ายทอดความรู้สึกนั้นออกมาในบทประพันธ์ อารมณ์นั้นจะกระทบใจผู้อ่าน ทำให้เกิดการรับรู้และเกิดปฏิกิริยาทางอารมณ์เป็นการตอบสนองสิ่งที่กวีเสนอมารสจึงเป็นความรู้สึกที่เกิดขึ้นในใจของผู้อ่าน ซึ่งทฤษฎีรสในการละครมีต้นตำรับคือนาฏยศาสตร์ ของภรตมุณี ได้กล่าวถึงเรื่องรสไว้ในบทที่ 6 และ 7 ว่า รสมีความสำคัญมากดังนิยามว่า “น ทิ รสาทฤเต กศจิตฺ อรณะปรวฺรตเต” ความว่าเมื่อปราศจากรสนั้นหากก็ไม่มี ความหมาย กล่าวคือเนื้อหา (ของบทละคร) จะไม่มีความหมายเลยหากบทละครเรื่องนั้นไม่ทำให้เกิดรสขึ้นในใจของผู้ดู อีกทั้งภรตมุณียังเปรียบรสเหมือนกับการปรุงอาหารในสูตรที่ 34 ของนาฏยศาสตร์ว่า “รส (อาหาร) เกิดจากการคลุกเคล้าวัตถุ (ทรวุย) สมุนไพโร (โอบุชิต) และเครื่องปรุงรส (วฺยาณชน) นานาชนิด รส (อารมณ์) ก็เกิดจากการชุมนุมกันของภาวะต่างๆ ซึ่งเครื่องปรุงรสในที่นี้เป็นตัวนำ หรือตัวเนาะ รสต่างๆ เช่น เปรี้ยว หวาน ฯลฯ ภาวะก็เป็นตัวนำรสอารมณ์ต่างๆ เช่นกัน ขั้นตอนของการเกิดรสปรากฏเป็นสูตรสั้นๆ อยู่ในบทที่ 6 ว่า “วิภาวานุภาววิจาร์สีโยคาทุ รสนิษฺปตติะ” ความว่า การเกิดรสเนื่องมาจากวิภาวะ อนุภาวะ และวิจาระประกอบกันแต่ในตำรานาฏยศาสตร์ของภรตมุณีไม่ได้กล่าวถึงสภาวะ (ภาวะหลัก)

¹²⁹ ทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตที่สำคัญมี 8 ทฤษฎี ได้แก่ (1) ทฤษฎีรส (รส) (2) ทฤษฎีอสังการ (อลงการ) (3) ทฤษฎีคุณ (คุณ) (4) ทฤษฎีรติ (รติ) (5) ทฤษฎีธวนิ (ธวนิ) (6) ทฤษฎีวโกรกติ (วโกรกติ) (7) ทฤษฎีอนุมิติ (อนุมิติ) (8) ทฤษฎีเอาจิตยะ (เอาจิตย) รวมเรียกว่า อสังการศาสตร์

ซึ่งคังกะกุนักทฤษฎีการละครในคริสต์ศตวรรษที่ 9 ได้กล่าวถึงเรื่องนี้เอาไว้ว่า “ผู้ดูละครจะได้รับรสเมื่อได้อนุมานอารมณ์ของผู้แสดงละคร การที่ภรตมุณีไม่ได้กล่าวถึงสภาวะภาวะไว้ในสูตร เพราะภรตมุณีเห็นว่ารสไม่ต่างกับสภาวะแต่อย่างใด ผู้แสดงจะต้องสามารถเลียนอารมณ์ (สภาวะ) ของตัวละครในเรื่องได้ ฝ่ายผู้ดูก็จะอนุมานได้ว่าอารมณ์นั้นเป็นอย่างไร แล้วจึงเกิดความรับรู้เป็นปฏิกริยาอารมณ์ เรียกว่า รส¹³⁰

ในการจะแสดงออกซึ่งรสต้องอาศัยภาวะ (ภาวะ) ภาวะ คืออารมณ์ต่างๆ ที่กวีแสดงไว้ในผลงานเรียกว่า ภาวะ ซึ่งภาวะหมายถึงสภาวะที่เกิดขึ้นแก่จิตใจและร่างกายมนุษย์ นาฏยศาสตร์อธิบายความหมายไว้ว่า “ศัพท์ว่าภาวะนี้มาจาก ภู ธาตุ แปลว่ากริยา หรือการกระทำ” และ “อันใดอยู่ภายในใจของกวี อันจะต้องให้ปรากฏออกมาโดยการแสดงด้วยคำพูด อวัยวะ สีหน้าและปฏิกริยาอันนั้นท่านเรียกว่าภาวะ”¹³¹ สภาวะ (ภาวะหลัก)¹³² และวยกิจาริภาวะ (ภาวะเสริม)¹³³ ภาวะยังมีองค์ประกอบสำคัญอีก 3 ประการ คือ 1) วิภาวะ (วิภาว) หรือเหตุของภาวะ หมายถึง เหตุการณ์บุคคลหรือสิ่งต่างๆ ที่กวีกำหนดไว้ในเนื้อเรื่องให้เป็นสาเหตุทำให้เกิดภาวะต่างๆ ขึ้นแก่ตัวละครในเรื่อง คืออาลัมพะนะ (ต้นเหตุ) และอุททิปะนะ (เหตุเสริม)¹³⁴ 2) อนุภาวะ (อนุภาว) หรือผลของภาวะ หมายถึง การแสดงออกของตัวละครด้วยคำพูด หรืออากัปกิริยาที่แสดงให้รู้ว่าเกิดภาวะอะไรขึ้นแก่ตัว

¹³⁰ กุสุมา รักขมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 56 – 57.

¹³¹ เรื่องเดียวกัน, 119.

¹³² สภาวะ (สภาวะ) หรือภาวะหลัก หมายถึง พื้นอารมณ์ปกติของมนุษย์มีด้วยกัน 8 ชนิด ได้แก่ 1) รติ (ความรัก), 2) หาสะ (ความขบขัน), 3) โศกะ (ความทุกข์โศก), 4) โกรธะ (ความโกรธ), 5) อุตสาหะ (ความมุ่งมั่น), 6) ภยะ (ความน่ากลัว), 7) ชุคุปสา (ความน่ารังเกียจ), 8) วิสมยะ (ความน่าพิศวง) และมีเพิ่มมาภายหลังคือ 9) ศมะ (ความสงบ) (กุสุมา รักขมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 120.)

¹³³ วยกิจาริภาวะ (วยกิจาริภาว) หรือภาวะเสริม หมายถึง ภาวะที่เป็นตัวแปร อาจเกิดขึ้นเพื่อหนุนสภาวะให้เด่นเป็นที่ประจักษ์แก่ผู้ชมได้ง่ายขึ้น แต่ในบางกรณีก็อาจกลายเป็นตัวแปรที่ทำให้ผู้ชมได้รับรสอารมณ์ต่างไปจากพื้นอารมณ์ของกวี มีด้วยกัน 33 ชนิด ได้แก่ 1) นิรเวท (ไม่แยแส), 2) คลานิ (เหนื่อยอ่อน), 3) ศงกา (สงสัย), 4) อสุยา (ริษยา), 5) มหะ (มัวเมา), 6) ศรมะ (อ่อนเพลีย), 7) อาลัสยะ (เกียจคร้าน), 8) ไทณะ (อับจน), 9) จินตา (วิตก), 10) โมหะ (หลง), 11) สมฤติ (ระลึกรู้ได้), 12) ธฤติ (มั่นคง), 13) วรีธา (ละอาย), 14) จปลตา (หวั่นไหว), 15) ทรระชะ (ยินดี), 16) อาเวคะ (ตระหนก), 17) ชชตา (เฉยชา), 18) ครรวะ (จงทอง), 19) วิษาทะ (สิ้นหวัง), 20) เอาตสุกยะ (โหยหา), 21) นิทรา (ง่วงงุน), 22) อปัสมาระ (สิ้นสติเพราะถูกสิ่ง), 23) สุปตะ (หลับไหล), 24) วิโพชะ (ตื่น), 25) อมรรชะ (แค้น), 26) อวิทถะ (เสแสร้ง), 27) อุครตา (รุนแรง), 28) มติ (พินิจพิจารณา), 29) วยาธิ (ป่วยไข้), 30) อุนมาทะ (บ้าคลั่ง), 31) มรณะ (ตาย), 32) ทราสะ (พรั่นพรึง), 33) วิตรรกะ (ใคร่ครวญ) (กุสุมา รักขมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 121.)

¹³⁴ เรื่องเดียวกัน, 122.

ละครนั้น แต่ผู้ชมจะได้รับรู้ภาวะที่เกิดขึ้นแก่ตัวละครมากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับการที่กวีกำหนดอนุ-
ภาวะไว้ในเรื่องและขึ้นอยู่กับการแสดงออกของผู้แสดงด้วย 3) สาทตวิภาวะ (สาทตวิภาวะ) หรือ
ปฏิกิริยา หมายถึง การแสดงออกที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติเป็นปฏิกิริยาที่ห้ามไม่ได้ เมื่อเราโกรธจัดตัว
จะสั่น หรือหน้าจะแดง ปฏิกิริยาตัวสั่นหรือหน้าแดงนี้เป็นสิ่งที่เราควบคุมมิให้เกิดไม่ได้ต่างกับกิริยา
หุนหันพลันแล่น กระที่บเท้า หรือเงือดเงือมือ ฯลฯ ซึ่งเราอาจจะระงับได้ สาทตวิภาวะตามทฤษฎีการ
ละครมี 8 ลักษณะ¹³⁵

ตามทฤษฎีรสของละครการที่ผู้ดูละครจะได้รับรสจากละครมากน้อยเพียงใด กวีซึ่งเป็น
เจ้าของอารมณ์จะต้องทำให้ผู้อ่าน หรือผู้ชมละครรับรู้ว่ามีภาวะหนึ่งเกิดขึ้นแก่ตัวละคร โดยแสดงเหตุ
ของภาวะ (วิภาวะ) ขึ้น เช่น ชายและหญิงผู้ทำให้เกิดภาวะรักอาจเป็นตัวละครที่มีบทบาทสัมพันธ์กับ
ตัวละครที่แสดงภาวะ เช่น เพื่อน แม่สื่อ และอาจเป็นฉาก หรือการเกริ่นเรื่อง และการทำความเข้าใจ
ระหว่างดำเนินเรื่อง จากนั้นตัวละครจะต้องจำลองอารมณ์ของกวีมาแสดงผลของภาวะ (อนุภาวะ) ให้
รู้ว่าเกิดภาวะหนึ่งขึ้นในใจของตัวละครแล้วอนุภาวะอาจเป็นคำพูด เช่น คำพูดหยาบคาย หรืออาจเป็น
อากัปกิริยา เช่น กระที่บเท้า นอกจากนั้นยังมีการแสดงออกอีกอย่างหนึ่งเป็นภาวะที่เกิดขึ้นตาม
ธรรมชาติ (สาทตวิภาวะ) เช่น เหงื่อออก ตัวสั่น น้ำตาไหล สาทตวิภาวะจึงทำหน้าที่ช่วยอนุภาวะให้
ผู้อ่านได้รับรู้ภาวะในใจของตัวละครได้ง่ายขึ้นซึ่งสภาพจิตใจของผู้อ่าน หรือดูละครจะต้องเป็นจิตใจที่
พร้อมจะรับรู้อารมณ์เรียกว่าเป็นสเหตุทัย เมื่อผู้อ่าน หรือผู้ชมได้รับรู้ภาวะที่กวีเสนอ ก็จะเกิดอารมณ์
ตอบสนองต่อภาวะ เรียกว่า รส การเกิดรสขึ้นในใจของผู้ดูขึ้นอยู่กับสภาวะต่าง ๆ¹³⁶

ทฤษฎีรสถือว่าเป็นทฤษฎีที่ให้ความสำคัญกับทั้งกวี ผลงานของกวี และผู้อ่านผู้ชมละครโดย
ไม่ยิ่งหย่อนกว่ากัน บทละครมฤคฉกฏิกะมีอารมณ์และความรู้สึกหลากหลายประเภท ความรู้สึกคือ
ชีวิตของละครอินเดียในยุคนั้น กวีศูทรกะใช้ความรู้สึกที่หลากหลายเพื่อพัฒนาตัวละคร รสหรือ

¹³⁵ 1) ตะลึงงัน, 2) เหงื่อออก, 3) ขนลุก, 4) เสียงเปลี่ยน, 5) ตัวสั่น, 6) สีหน้าเปลี่ยน, 7) น้ำตาไหล,
(8) เป็นลม (กุสุมา รัชชมนี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 123 - 124.)

¹³⁶ 1) ศฤงคารรส (ความรัก) เป็นอารมณ์ตอบสนองต่อภาวะรัก (รติ), 2) หาสยรส (ความสนุกสนาน)
เป็นอารมณ์ตอบสนองต่อภาวะขบขัน (หาสะ), 3) กรุณารส (ความสงสาร) เป็นอารมณ์ตอบสนองต่อภาวะทุกข์โศก
(โศกะ), 4) เราทรรส (ความแค้นเคือง) เป็นอารมณ์ตอบสนองต่อภาวะโกรธ (โกรธะ), 5) วีรรส (ความกล้าหาญ) เป็น
อารมณ์ตอบสนองต่อภาวะมุ่งมั่นในการต่อสู้ (อุตสาหะ), 6) ฌยานกรส (ความเกรงกลัว) เป็นอารมณ์ตอบสนองต่อ
ภาวะน่ากลัว (ภยะ), 7) พีภิตสรส (ความเปื้อนระอา ชิงชัง) เป็นอารมณ์ตอบสนองต่อภาวะน่ารังเกียจ (ชุกุปสา),
8) อัฏฐตรส (ความประหลาดใจ) เป็นอารมณ์ตอบสนองต่อภาวะน่าพิศวง (วิสมยะ), 9) ศานตรส (ความสงบใจ) เป็น
อารมณ์ตอบสนองต่อภาวะสงบ (ศมะ)

ความรู้สึกเพิ่มขึ้นจากความรู้สึกเชิงกวีได้กระจัดกระจายไปทั่วทั้งละคร เช่น ศฤงคารรส (ความรัก) เป็นความรู้สึกหลักในละครเรื่องมัจฉกฏิกะ ได้แก่ ความรักระหว่างจารุทัตตะและวสันตเสนา หรือความรักระหว่างศรวริลกะกับมณฑิกา เป็นต้น นอกจากนี้ ในบทละครยังมีรสอื่นๆ ที่สำคัญรองลงมา คือ กรูณารส (ความสงสาร) หาสยรส (ความขบขัน) ฌยานกรส (ความกลัว) วีรรส (ความกล้าหาญ) พีภัตสรส (ความรังเกียจ) เราทรรส (ความโกรธ) อัทภูตรส (ความประหลาดใจ) และศานตรส (ความสงบ)

ผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์ทฤษฎีรสทั้ง 9 รสนี้ผ่านบทบทละครมัจฉกฏิกะในองก์ที่ 1 และองก์ที่ 2 โดยใช้หลักของภาวะต่างๆ เช่น วิภาวะ อนุภาวะ สาทตวิกภาวะ เป็นต้น ดังนี้

4.1.1 ศฤงคารรส (ศฤงคารรส)

ศฤงคารรส (ศฤงคารรส) หรือรสรัก คือความซาบซึ้งในความรัก เป็นปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ความรักของตัวเอง เป็นรสที่เด่นที่สุดในวรรณคดี สันสกฤตประการหนึ่งเพราะเกี่ยวกับความรัก (กามะ) ซึ่งเป็นเนื้อหาที่แสดงบุรุษารณะ (เป้าหมายของชีวิต) และเพราะเอื้อต่อการดำเนินเรื่องให้น่าสนใจชวนติดตาม กวีเกือบทุกคนล้วนกล่าวถึงศฤงคารรส แม้จะเป็นงานที่มุ่งแสดงรสอื่นก็ตาม¹³⁷ ความรักมี 2 ประเภท ได้แก่ (1) สัมภोजะ (สมภोज) คือความรักของผู้ที่ได้อยู่ด้วยกัน หรือความรักที่สมหวัง และ (2) วิประลัมภะ (วิปรลัมภ) คือความรักของผู้ที่อยู่ห่างจากกัน หรือพลัดพรากจากกัน นอกจากนั้น ศฤงคารรสอาจเป็นความซาบซึ้งในความรักระหว่างพ่อ แม่ ลูก หรือระหว่างสหายก็ได้ แต่ภาวะเสริมคือความโหยหา (เอาตสุกยะ) และความหลง (โมหะ) จะไม่ปรากฏเหมือนความรักระหว่างชายหญิงจะมีแต่ความวิตกกังวล (จินตา) เพราะความห่วงใยและความปรารถนาดี

(1) สัมภोजะ (สมภोज) หรือความรักของผู้ที่ได้อยู่ด้วยกันหรือรักที่สมหวังมีเหตุของภาวะ (วิภาวะ) คือการอยู่กับผู้ที่ถูกตาต้องใจ การอยู่ในบ้านเรือน หรือสถานที่ที่สวยงาม การอยู่ในฤดูกาลที่เอื้อต่อการแสดงความรัก เช่น ฤดูใบไม้ผลิ การแต่งตัวงดงาม การลูบไล้ตัวของหอมและประดับด้วยมาลัย การเที่ยวชมสวนหรือเล่นสนุกสนาน การดูหรือฟังสิ่งที่เจริญหูเจริญตา เป็นต้น การแสดงผลของภาวะ (อนุภาวะ) ได้แก่ พุดจาอ่อนหวาน จริตกิริยาแช่มช้อย ชมายชายตา ยิ้มแย้มแจ่มใส เป็นต้น¹³⁸ บทละครมัจฉกฏิกะมีเหตุการณ์ต่างๆ ที่ทำให้นางเอกพบรักกับ

¹³⁷ กุสุมา รักษมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 150.

¹³⁸ เรื่องเดียวกัน, 124 - 125.

พระเอกจนกระทั่งได้มาอยู่ร่วมกันและเกิดศฤงคารรสขึ้นซึ่งถูกกล่าวตั้งแต่ในองก์ที่ 1 และดำเนินต่อไปในองก์ที่ 2 ยกตัวอย่าง ในองก์ที่ 1.57 ภาวะของความรักที่สมหวังและได้อยู่ด้วยกันที่เกิดขึ้น คือ

(1.1) วิภาวะ (เหตุของภาวะ) เป็นเหตุการณ์ในคืนที่วสันตเสนากำลังหนีจากศกการะมาหลบอยู่ในคฤหาสน์เก่าโทรมของจารย์ทัตตะ

(1.1.1) อาลัมพะนะ (ต้นเหตุ) คือความรักระหว่างจารย์ทัตตะและวสันตเสนาที่มีต่อกัน

(1.1.2) อุททีปะนะ (เหตุเสริม) คือ วสันตเสนาหนีจากศกการะและบังเอิญเข้าไปหลบในคฤหาสน์เก่าโทรมของจารย์ทัตตะ

(1.2) อนุภาวะ (ผลของภาวะ) คือจารย์ทัตตะกล่าวแสดงความรักใคร่ต่อวสันตเสนา ดังนี้

อุทยติ หิ ศคางกะ กามินีคณฺหปาณฺหุ –
 รุครหคณฺปริวาโร ราชมารุคฺปรทีปะ |
 ติมิรนิกรมธเย รศฺมโย ยสฺย เคารา
 สรุตฺชล อิว ปงฺเก กุชีรธาราเช ปตฺนติ || 1.57 ||

เพราะว่า ดูนั่นสิ ดวงจันทร์สีขาวนวลเหมือนแก้มของหญิงสาวผู้มีอารมณ์รักมีกลุ่มดวงดาวเป็นบริวารย่อมขึ้นทำหน้าที่เป็นประทีปบนถนนของพระราช (ดวงจันทร์) ซึ่งมีลำแสงสีขาวตกลงมาท่ามกลางความมืดมืดเหมือนธารน้ำนมย่อมตกไปบนโคลนตมซึ่งน้ำได้ไหลออกไปจนแห้ง || 1.57 ||

ในโคลงที่ 1.57 นี้ สถาปีภาวะ (ภาวะหลัก) คือรติ (ความรัก) เป็นอารมณ์ตอบสนองศฤงคารรส (ความรัก) วยกิจาริภาวะ (ภาวะเสริมที่เกี่ยวพัน) คือเอาตสุกยะ (ความโหยหา) และหรรษะ (ความยินดี) เป็นต้น

(1.3) สาทตวิกภาวะ (ปฏิกิริยา) คือความสุขจากการพบเจอและกล่าวชื่นชม

เหตุการณ์ในโคลงนี้ทำให้ผู้อ่าน และผู้ชมละครรู้สึกถึงความรักที่ได้อยู่ร่วมกันของจารุทัตตะกับวสันตเสนา เข้าใจถึงความรักที่ตัวละครทั้งสองมีต่อกัน

(2) วิประลัมภะ (วิปรลมภ) คือความรักของผู้ที่อยู่ห่างกันหรือความรักที่ต้องพลัดพรากจากกันชั่วขณะหนึ่งและได้กลับมาอยู่ด้วยกันอีกครั้ง เหตุของภาวะ คือการพลัดพรากจากกันการแสดงผลของภาวะ ได้แก่ หมตอาลัยตายอยาก วิตกกังวล กระสับกระส่าย พร่ำรำพัน เป็นต้น¹³⁹ และวิประลัมภะนั้นยังแบ่งเป็น 2 ลักษณะ คือ (1) เมื่อแรกรักกันแต่ยังไม่สมหวัง หมายถึง ความรุ่มร้อนทรมานทรมายใจของผู้ที่พบรักแล้วยังไม่สมประสงค์เพราะยังไม่รู้ความในใจของกันและกันและ (2) เมื่อสมหวังแล้วแต่ต้องพลัดพรากกันเพราะอุปสรรค หมายถึง ความทุกข์ระทมเพราะต้องพลัดพรากจากผู้เป็นที่รักเป็นแนวเรื่องที่วินิยัมใช้แสดงศฤงคารรสเพราะถือกันว่า “ความเสนาหาเพิ่มพูนขึ้นเพราะความโหยหาเมื่อต้องพลัดพรากจากสิ่งที่รัก” ความรักที่มีอุปสรรคย่อมแสดงพลังออกมามากกว่าปกติ เช่นเดียวกับกระแสน้ำที่มีสิ่งขวางกั้นย่อมหาทางออกและไหลแรงยิ่งขึ้น¹⁴⁰ ยกตัวอย่างในองก์ที่ 2

(2.1) วิภาวะ (เหตุของภาวะ) เหตุการณ์ที่คนรับใช้ของวสันตเสนานามว่ากรรมปุระกะได้รับผ้าห่มของจารุทัตตะมาเพราะความกล้าหาญที่เขาช่วยเหลือภิกษุจากการทำร้ายของช่างชื่อ ว่าขุนภูมโหมทกะ

(2.1.1) อาลัมพนะ (ต้นเหตุ) คือความรักที่วสันตเสนามีต่อจารุทัตตะ

(2.1.2) อุททิปนนะ (เหตุเสริม) คือการได้ผ้าห่มของจารุทัตตะมาจากคนรับใช้นามว่ากรรมปุระกะ

(2.2) อนุภาวะ (ผลของภาวะ) คือวสันตเสนามีความยินดีอย่างมาก ดังนี้

¹³⁹ กุสุมา รักขมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 125.

¹⁴⁰ เรื่องเดียวกัน, 151.

กรรมปุระ : ตต อารเย สาธุ เร กรรมปุระก สาธุ อิตยเตวาน-
 มาตริ ภณนตี วิชมภรากรานตา อิว เนาเรกตะ
 ปฤษตา สกโลชชยินยาสีต । ตต อารเย เอเกน
 ศุนยานยาภณสถานานิ ปรามฤศโยธรวปฺเรภษย
 ทิรุฆิ นิศฺวสยายิ ปฺราวารโก มโมปริ กุชิปตะ ।

กรรมปุระ : พวกเขา ท่านหญิงผู้เจริญเหมือนเรือบรรทุก
 น้ำหนักไม่เท่ากันจึงเอียงไปข้างหนึ่ง ทุกคนใน
 เมืองอุชชยินต่างพากันร้องแค้นกันว่า ไชโย กรรม-
 ปุระ ไชโย นายหญิง จากนั้น คนคนหนึ่ง (จาก
 ในหมู่พวกเขา) ใช้มือคลำที่ใต้เครื่องประดับ
 (ในตัว) แต่ไม่พบอะไร จึงเงยหน้าขึ้นมอง ถอน
 หายใจลึกๆ และโยนผ้าห่มผืนนี้มาที่ตัวข้า

วสันตเสนา : กรรมปุระ ขานีหิ ตาวตภิเมษ ขาตีกุสมวาสิตะ
 ปฺราวารโก น เวติ ।

วสันตเสนา : กรรมปุระ เจ้าจงดูหน่อยสิว่า ผ้าห่มผืนนี้มีกลิ่น
 หอมที่อบดอกมะลิหรือไม่มี

กรรมปุระ : อารเย มทคนเรน สุขุตุ ตฺ คนธฺ น ชานามิ ।

กรรมปุระ : นายหญิงผู้เจริญ เนื่องจาก กลิ่นมันช่างแรงมาก
 ข้าจึงไม่รู้ว่าผ้าห่มผืนนั้นหอมหรือไม่

วสันตเสนา : นามาปี ตาวตเปฺรภษสว ।

วสันตเสนา : คูสิ ว่ามีชื่อไหม

กรรมปุระ : อิหิ นาม । อารฺโยว วาจยตุ ।

(อิติ ปฺราวารกมฺพนยติ ।)

กรรมปุระ : นี่คือชื่อ ขอให้นายหญิงโปรดอ่านเอง (กล่าวจบ
 เอาผ้าห่มมอบให้นาง)

วสันตเสนา : อาจารย์รุตตสย I (อติ วาจิตวา สสฺปฤหิ
คฤหิตวา ปราวฤโณติ I)

วสันตเสนา : ผ้าห่มผืนนี้เป็นของท่านจารุทัตตะผู้ประเสริฐ
(เมื่ออ่านแล้ว นางถือนันต์ด้วยความรัก และทอห่ม
ตัวเองด้วยผ้าห่มนั้น)

ในบทสนทนานี้ สถายีภาวะ (ภาวะหลัก) คือรติ (ความรัก)
เป็นอารมณ์ตอบสนององศฤงคารรส (ความรัก) ส่วนวยภิจาริภาวะ
(ภาวะเสริมที่เกี่ยวพัน) คือเอาตสุกยะ (ความโหยหา) และหรรษะ
(ความยินดี) เป็นต้น

(2.3) สัตตวิกภาวะ (ปฏิกิริยา) คือวสันตเสนาขอผ้าห่ม
ของจารุทัตตะจากคนรับใช้กรรมปุรกะและนำมาทอห่มตนเอง
ด้วยความรักอย่างโหยหายินดี

เหตุการณ์นี้ทำให้ผู้อ่านและผู้ชมละครรับรู้ถึงความรักที่
ต้องจากกันและถึงแม้วสันตเสนาจะได้พบเจอแม่เพียงผ้าห่มกลิ่น
ดอกมะลิของจารุทัตตะก็แสดงความรักผ่านผ้าห่มนั้นทำให้สัมผัส
ได้ว่านางโหยหาความรักจากจารุทัตตะเพียงใด

4.1.2 หาสยรส (หาสยรส)

หาสยรส (หาสยรส) หรือความสนุกสนาน เป็นรสที่เกิดจากการได้
รับรู้ความขบขัน นาฏยศาสตร์แบ่งความขบขันออกเป็น 2 ลักษณะ คือ (1) ความขบขันที่เกิดแก่ผู้อื่น
หมายถึง การพูดหรือทำให้ผู้อื่นขบขันซึ่งส่วนมากมักจะเป็นไปโดยตนเองไม่รู้ตัว เช่น กิริยาวาจา
แปลกๆ และ (2) ความขบขันที่เกิดแก่ตนเอง หมายถึง ตัวละครรู้สึกขำขึ้นมาเอง หรือมีคนทำให้ขำ
เป็นการแสดงอารมณ์ร่าเริงของตัวละคร เมื่อได้ยินคำพูดหรือการได้เห็นกิริยาอาการที่น่าขบขัน หรือที่
น่าพึงพอใจของตัวละครอื่น วิภาวะของความขบขัน ได้แก่ การแต่งตัวแปลกๆ เช่น ชายแต่งตัวอย่าง
หญิง สวมเสื้อผ้ารุ่มร่ามรุงรัง แต่งตัวผิดกาลเทศะ หรือแต่งตัวมากเกินไป ฯลฯ การทำท่าทางแปลกๆ
เช่น เดินงกๆ เงินๆ ล้มลุกคลุกคลาน หรือทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งซ้ำๆ ซากๆ ฯลฯ การพูดแปลกๆ เช่น พูด
ผิดๆ ถูกๆ พูดรวนรุงฟังไม่ได้ศัพท์ พูดด้วยสำเนียงต่างไปจากคนส่วนใหญ่ หรือพูดซ้ำซาก ฯลฯ อนุภาวะ

ได้แก่ การยิ้ม หรือหัวเราะ ซึ่งนาฏยศาสตร์กล่าวไว้ 6 ลักษณะ¹⁴¹ วยกจิภาวะ ซึ่งเป็นภาวะเสริมของความขบขัน ได้แก่ ความเสแสร้ง ความเกียจคร้าน หรือความง่วงงุน ความริษยา เป็นต้น¹⁴² กวีมักแสดงภาวะขบขันทั้ง 2 ลักษณะที่กล่าวมาแล้วข้างต้นควบคู่กันไปแต่บางครั้งอาจมีเพียงภาวะขบขันลักษณะที่ขบขันผู้อื่นเท่านั้น ตัวละครอื่นอาจไม่ทันสังเกตเห็นความขบขันนั้น ผู้อ่าน หรือผู้ชมจะรู้สึกว่าคุณเป็นผู้เดียวที่แอบรู้ความน่าขบขันนั้น¹⁴³ เจตนา นาควัชระ กล่าวถึงอารมณ์ขันในวรรณคดีว่า เราจะมีอารมณ์ขันได้ต่อเมื่อเราอยู่ในฐานะที่เหนือกว่าผู้ที่ทำให้เราขบขัน ในที่นี้ผู้อ่าน หรือผู้ชมจะอยู่ในฐานะที่รู้มากกว่าตัวละครในเรื่อง เพราะตัวละครเหล่านั้นไม่รู้ว่าอะไรจะเกิดขึ้นกับเขา¹⁴⁴ กวีศูทรกะสร้างอารมณ์สนุกสนาน และตลกขบขันเป็นครั้งคราวตลอดไปทั้งบทละครมฤคฉกฏิกะ โดยส่วนใหญ่ผ่านคำกล่าวของไมเตรยะ (วิทูษกะ) และศการะ ตัวละครอื่นในเรื่องมีปรากฏเพียงเล็กน้อยเท่านั้น ในการวิจัยนี้ผู้ศึกษาจะยกตัวอย่างหาสรสเฉพาะในองก์ที่ 1 และองก์ที่ 2 เช่น หาสรสของศการะ ซึ่งกวีศูทรกะได้สร้างตัวละครที่เป็นตัวร้ายโหดเหี้ยมหยาบคายอย่างศการะให้แสดงความโง่เขลาออกมาเป็นคำพูดและการแต่งตัวที่แปลกตาของเขา จนทำให้ผู้อ่านและผู้ชมละครรู้สึกตลกขบขัน ตัวอย่างเช่น บทสนทนาในองก์ที่ 1 และโคลกในองก์ที่ 1.39 ภาวะของความสนุกสนาน (ความตลกขบขัน) ที่เกิดขึ้น คือ

(1) วิภาวะ (เหตุของภาวะ) เป็นเหตุการณ์ในระหว่างที่ศการะและผู้ติดตามของเขาทั้งสองคนกำลังไล่ล่าสัตว์ในป่าที่มีความมืดมิด

(1.1) อาลัมพะนะ (ต้นเหตุ) คือศการะปรารถนาในตัวของวสันตเสนามาก

(1.2) อุททิปะนะ (เหตุเสริม) คือศการะและผู้ติดตามของเขาทั้งสองคนจึงพยายามจับตัวของวสันตเสนาให้ได้

(2) อนุภาวะ (ผลของภาวะ) คือด้วยความมืดทำให้ศการะจับตัวผิดๆ ถูกๆ และเมื่อเขาคิดว่าจับได้แล้วก็กล่าวถึงตำนานใน

¹⁴¹ 1) ยิ้มน้อยๆ ไม่เห็นไรฟัน (เป็นลักษณะของชนชั้นสูง), 2) แยมปากพอเห็นไรฟัน (เป็นลักษณะของชนชั้นสูง), 3) หัวเราะเบาๆ (เป็นลักษณะของชนชั้นกลาง), 4) หัวเราะเฮฮา (เป็นลักษณะของชนชั้นกลาง), 5) หัวเราะงอหาย (เป็นลักษณะของสามัญชนทั่วไป), 6) หัวเราะท้องคัดท้องแข็ง (เป็นลักษณะของสามัญชนทั่วไป)

¹⁴² กุสุมา รักขมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 125.

¹⁴³ เรื่องเดียวกัน, 173.

¹⁴⁴ เรื่องเดียวกัน, 174.

แบบผิดๆ แสดงความโง่เขลาของตนออกมา ดังเช่นบทสนทนา
และโคลกที่ยกมากล่าว ดังนี้

ศการะ : ภาว ภาว อนเวษยามิ วสนตเสนิกา ।

ศการะ : สหาย สหาย ข้าจะมองทวารสันตเสนา

วิภูษะ : อนวิษยตามนวิษยตาม ।

วิภูษะ : หาเลยๆ

ศการะ : (ตถา กฤตวา ।) ภาว ภาว คฤหิตา คฤหิตา ।

ศการะ : (ทำตามนั้น) สหาย สหาย ข้าจับนางได้แล้ว

วิภูษะ : มุรข นนวม ।

วิภูษะ : เจ้าโง่ นี่ข้าเองนะ

ศการะ : อิตสตาทภูตไวกานเต ภาวสติษฐตุ ।

(ปุณรนวิษย เจฏฐิ คฤหิตวา ।) ภาว ภาว

คฤหิตา คฤหิตา ।

ศการะ : เจ้าควรมาทางนี้ และยืนอยู่ในมุมหนึ่ง (ค้นหาอีก
ครั้ง และจับคนรับใช้) สหาย สหาย ข้าจับนาง
ได้แล้ว

เจฏฐะ : ภฏฐารก เจฏฐ'หม ।

คนรับใช้ : นายท่าน นี่มันข้า คนรับใช้

ศการะ : อีโต ภาว อิตศเจฏฐะ । ภาวศเจฏฐเจฏฐ ภาวระ ।

ยุว่า ตาวเทกานเต ติษฐตม । (ปุณรนวิษย รทนิกา

เกเศษุ คฤหิตวา ।) ภาว ภาว สำปรต คฤหิตา

คฤหิตา วสนตเสนิกา ।

ศการะ : นี่คือสหาย (วิภูษะ) นี่คือ เจฏฐะ วิภูษะและเจฏฐะ
สำหรับเจ้า เจ้าทั้งสองไปยืนอยู่ในมุมเดียวกัน
(ค้นหาอีกครั้งและจับภทนิกาด้วยผม) สหาย
สหาย คราวนี้ข้าจับนางได้ ข้าจับวสันตเสนาได้
แล้ว

อนธกาเร ปลายมานา มาลยคนธเน สุจิตา ।

เกศหสเต ปรามฤชฎา จาณกเยเนว เทราปที

॥ 1.39 ॥

เหมือนเทราปทีที่ถูกจับโดยจาณกยะ ข้าได้จับนางที่ผมที่
รวบไว้ ข้ารู้ว่าเป็นนางด้วยกลิ่นหอมของมาลย์ ในขณะที่วิ่งหายไป
ในความมืด ॥ 1.39 ॥

ในบทสนทนาและในโคลกที่ 1.39 นี้ สถายีภาวะ (ภาวะ
หลัก) คือหาสะ (ความขบขัน) เป็นอารมณ์ตอบสนองหาสยรส
(ความสนุกสนาน) ส่วนวยภิจาริภาวะ (ภาวะเสริมที่เกี่ยวพัน) คือ
มทะ (ความมัวเมา) ศงกา (ความสงสัย) โมหะ (ความหลง) และ
หรรษะ (ความยินดี) เป็นต้น

(3) สาตตวิกภาวะ (ปฏิภิริยา) คือศการะหัวเราะเมื่อคิด
ว่าจับบวสันตเสนาได้

เหตุการณ์นี้ทำให้ผู้อ่านและผู้ชมละครรู้สึกตลกขบขัน
ศการะเป็นอย่างมากในท่าทางงกๆ เงิ่นๆ ในการจับคนผิดๆ ถูกๆ
และตลกกับคำกล่าวถึงตำนานที่ผิดๆ พร้อมกับการหัวเราะอย่าง
เข้าใจผิดของศการะที่เขาคิดว่าเขาสามารถจับบวสันตเสนาได้แล้ว

4.1.3 กรุณารส (กรุณารส)

กรุณารส (กรุณารส) หรือความสงสาร เป็นรสที่เกิดจากการได้รับรู้
ความทุกข์โศก จำแนกอย่างกว้างๆ ได้ 3 ประเภท คือ (1) เกิดจากความอยู่ดีธรรม เช่น ถูกลงโทษ
กักขัง จองจำ ถูกจองเวร ถูกเยาะเย้ยดูหมิ่น (2) เกิดจากความเสื่อมทรัพย์ เช่น ทรัพย์สมบัติสูญหาย
หรือถูกริบ (3) เกิดจากเหตุวิบัติ เช่น สูญเสียคนรัก ประสบเคราะห์กรรม ตกทุกข์ได้ยาก โดยอาจมี
ภาวะเสริมคือความไม่แยแส ความเหนื่อยอ่อน ความวิตก ความโหยหา ความตื่นตระหนก ความหลง
ความอ่อนเพลีย ความสิ้นหวัง ความอับจน ความป่วยไข้ ความเฉยชา ความบ้ำคลั่ง ความสิ้นสติ ความ
พรันพริ้ง ความเกียจคร้าน ความตาย ฯลฯ ภาวะของความทุกข์โศก คือการพลัดพรากจากคนรักโดย
ไม่มีโอกาสกลับมาพบกัน ทรัพย์สมบัติเสียหาย ถูกขังด่า ถูกฆ่า ถูกลงโทษ กักขัง จองจำ ถูกจองเวร
ประสบเคราะห์กรรม ตกทุกข์ได้ยาก เป็นต้น อนุภาวะของความทุกข์โศกพึงแสดงออกด้วยการร้องไห้
คร่ำครวญ แต่การร้องไห้นั้นเป็นลักษณะของคนชั้นต่ำและสตรีเท่านั้น นอกจากนั้นอาจมีอนุภาวะอื่น

เช่น การทอดถอนใจ พุ่มทอดตัว ตีอกชกหัว ฯลฯ หรือมีปฏิกิริยา (สาตตวิกภาวะ) เช่น นิ่งตะลึงงัน ตัวสั่น สีหน้าเปลี่ยน น้ำตาไหล เสียงเปลี่ยน เป็นต้น¹⁴⁵ แต่แม้จะทุกข์โศกเพียงใดชนบธรรมนิยมของละครสันสกฤตมีว่าละครทุกเรื่องต้องจบลงด้วยดี ตัวเอกไม่ควรถูกฆ่าตายและเนื้อเรื่องจะต้องแสดงให้เห็นทางบรรลุเป้าหมายของชีวิต 4 ประการ คือ (1) ธรรมะ (2) อรรถะ (3) กามะ และ (4) โมกษะ วรรณกรรมที่มีจึงมีใช้เพื่อความสะเทือนอารมณ์ประการเดียวแต่เพื่อหวนรสอื่นๆ เช่น ศฤงคารรส วีรกรรมมากกว่า¹⁴⁶ ในบทละครมฤคฉกฏิกะในองก์ที่ 1 และองก์ที่ 2 วรรณกรรมนั้นมีปรากฏมากกว่าศฤงคารรส (รสรัก) ส่วนใหญ่เกิดจากคำพูดและการกระทำของจารุทัตตะเพราะด้วยบุคลิกของเขาที่ใจดีมีเมตตา ชอบช่วยเหลือผู้อื่นเสมอแม้เขาจะยากจนก็ตามและมีปรากฏวรรณกรรมจากตัวละครอื่นๆ อีก เช่น วสันตเสนา เป็นต้น วรรณกรรมของจารุทัตตะนั้นกวีศูทรกะได้สร้างพระเอกที่หล่อเหลาใจดีมีเมตตาแต่กลับยากจน จึงทำให้การกระทำของจารุทัตตะเต็มไปด้วยกมลารมณ์มากมาย ซึ่งวรรณกรรมของจารุทัตตะปรากฏตั้งแต่องก์ที่ 1 กระจายไปตลอดทั้งเรื่อง ยกตัวอย่างเช่น ในโคลกที่ 1.14 ภาวะของความเมตตากรรมที่เกิดขึ้น คือ

(1) วิภาวะ (เหตุของภาวะ) เป็นเหตุการณ์ต่อเนื่องมาจาก จารุทัตตะปรับทุกข์กับไมเตรยะ (วิหุชกะ) สหายของเขาว่าเขาไม่มีเครื่องสังเวทแก่เทพเจ้าที่ตรงประตูเลย

(1.1) อาลัมพะนะ (ต้นเหตุ) คือความยากจนของจารุทัตตะ

(1.2) อุททิปะนะ (เหตุเสริม) คือเขารู้สึกสูญเสียจิตวิญญาณ และไม่มีของที่จะบูชาหรือให้ทานแก่ผู้อื่น

(2) อนุภาวะ (ผลของภาวะ) คือจารุทัตตะเอาแต่ครุ่นคิด และปรับทุกข์กับไมเตรยะ (วิหุชกะ) ด้วยความเศร้าโศก ดังเช่น โคลกที่ยกมากล่าวนี้ว่า

ทาทิทรยาทธรียเมติ หลิปริคตะ ปรภรศยเต เตชโส

นิสเตชชะ ปริภุยเต ปริภวานนิรเวทมาปทยเต ।

นิรวินณะ ศุจเมติ โศกวิหโต พุทฐยา ปริตยชยเต

นิรพุททะ กุชยเมตยโห นิธนตา สรวาปทามาสุปทม

॥ 1.14 ॥

¹⁴⁵ กุสุมา รักษมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 126.

¹⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, 178.

นรชนย่อมถึงความละอายเพราะความยากจน เมื่อถูก
ความละอายครอบงำย่อมสูญเสียจิตวิญญาณ เมื่อสูญเสียจิต
วิญญาณย่อมถูกดูหมิ่น เพราะถูกดูหมิ่นเขาจึงประสบเวทนา เมื่อ
เต็มไปด้วยความหดหู่ใจย่อมเศร้าโศก เมื่อถูกความโศกครอบงำ
ย่อมละทิ้งเหตุผล เมื่อไร้เหตุผลเขาย่อมพังพินาศ โธหนอ ความ
ยากจนชั้นแค้นเป็นศูนย์รวมความโศคร้ายทั้งปวง ॥ 1.14 ॥

ในโคลกที่ 1.14 นี้ สภาวะภาวะ (ภาวะหลัก) คือโศก
(ความเศร้าโศก) เป็นอารมณ์ตอบสนององกรณารส ส่วน วยภิจา-
ภาวะ (ภาวะเสริมที่เกื้อหนุน) คือจินตา (ความวิตก), วิชาตะ
(ความสิ้นหวัง), ไทนยะ (ความอับจน) และจปลตา (ความ
หวนไหว) เป็นต้น

(3) สาตตวิกภาวะ (ปฏิภิริยา) คือความเศร้าและความอึด
อัดขัดข้องใจอย่างมากของจรรูตตะจนวิหุขกะสังเกตเห็น
เหตุการณ์นี้ทำให้ผู้อ่านและผู้ชมละครสัมผัสได้ถึงความ
เศร้าและความอึดอัดขัดข้องใจของจรรูตตะทำให้รู้สึกเกิดความ
สงสารจรรูตตะอย่างมาก

4.1.4 เราทรรส (เราทรรส)

เราทรรส (เราทรรส) หรือความแค้นเคือง เป็นรสที่เกิดจากการ
รับรู้ความโกรธ ตัวละครผู้มีความโกรธเป็นเจ้าของเรื่องมักจะมีกรกระทำที่รุนแรงประกอบอยู่ด้วย ได้แก่
รากษส ทานพ คนฉุนเฉียว เป็นต้น อาจมีภาวะเสริม คือความตื่นตระหนก ความแค้น ความหวนไหว
 ฯลฯ วิภาวะของความโกรธ ได้แก่ การพูดใส่ความ พูดให้เจ็บใจ ดูหมิ่น กล่าวเท็จ อาฆาตจองเวร
 กล่าวคำหยาบ ข่มขู่ อัจฉาธิษยา ทะเลาะทู่เถียง ต่อสู้ ฯลฯ อนุภาวะของความโกรธ ได้แก่ การเขียน
 ตัด ตี ฉีก ปีบ ขว้าง ทำให้เลือดตก ฯลฯ และอาจมีปฏิภิริยา คือเห็ง้อออก ขนลุก ตัวสั่น เสียงเปลี่ยน
 เป็นต้น เนื่องจากความโกรธนั้นมีหลายอย่าง ได้แก่ ความโกรธที่เกิดจากศัตรู เกิดจากผู้ใหญ่ เกิดจาก
เพื่อนรัก เกิดจากคนรับใช้และเกิดขึ้นเอง การแสดงความโกรธจึงมีต่างกันไปด้วย เช่น เมื่อผู้ใหญ่ทำให้
โกรธผู้แสดงพึงก้มหน้าเล็กน้อย มีน้ำตาคลอเบา อัดอั้นตันใจ ฯลฯ แต่เมื่อคนรับใช้ทำให้โกรธ อาจชี้
 นิ้ว ตวาด ถลึงตา ฯลฯ ในบทละครมฤคฉกฏิกะนั้นส่วนใหญ่ถูกแสดงออกมาโดยตัวละครที่เป็นตัวร้าย
อย่างศการะ นอกจากนั้น ก็ยังมีตัวละครอื่นๆ ที่แสดงอารมณ์โกรธกระจายกันไปตลอดทั้งเรื่อง เช่น

ศรรวิลกะ ไมเตรยะ (วิทุษกะ) วสันตเสนา เป็นต้น ยกตัวอย่างเช่น เราสรรสของศการะอัน
เนื่องมาจากบุคลิกและพื้นฐานอารมณ์ของเขที่เป็นคนโหดเหี้ยม เหย่อหยิ่ง หยาบคายและหลงตัวเอง
เพราะเขาคิดว่าตนเป็นถึงน้องเขยของพระราชปาลกะแห่งกรุงอุชชินีจะข่มเหงผู้ใดก็ได้ที่เขาไม่ชอบ
ใจ เช่น ในองก์ที่ 1.30

(1) วิภาวะ (เหตุของภาวะ) เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น
ขณะที่วสันตเสนากำลังหนีการไล่ตามของศการะ

(1.1) อาลัมพะ (ต้นเหตุ) คือศการะถูก

วสันตเสนาปฏิเสธจากการขอความรักจากนาง

(1.2) อุททิปะนะ (เหตุเสริม) คือวสันตเสนารัก
จารุทัตตะและไม่ยอมไปกับศการะ

(2) อนุภาวะ (ผลของภาวะ) คือศการะโกรธวสันตเสนา
ดังเช่นโคลกที่ยกมากล่าวนี้ว่า

อลิเ สุตทิษโณ วลิตัง จ มสตุกัม กลปะเย ศิระษมุต
มารยามิ วา ।

อลิ ตไวตนะ ปลาโยเตนะ มุมุรุษุโรโย ภวาติ น ส ขล
ชีวติ ॥ 1.30 ॥

ดาบของข้าแหลมคมยิ่งนักและศีรษะของเจ้าก็หันมา (ทาง
ข้า) ไม่ว่าจะข้าจะฟันศีรษะ หรือจะฆ่าเจ้า พอที่สำหรับการวิ่งหนีของ
เจ้า หรือถึงแม้เจ้าจะพอใจด้วยการวิ่งหนีไปก็ตาม คนที่ถูกลิขิตให้
ตายจะไม่สามารถมีชีวิตอยู่ต่อไปได้ ॥ 1.30 ॥

ในโคลกที่ 1.30 นี้ สถายีภาวะ (ภาวะหลัก) คือโกรธะ
(ความโกรธ) เป็นอารมณ์ตอบสนองเราสรรส (ความโกรธแค้น)
ส่วนวยภิจาริภาวะ (ภาวะเสริมที่เกี่ยวพัน) คือมทะ (ความมัวเมา)
อมรรษะ (ความแค้น) และอุครตา (ความรุนแรง) เป็นต้น

(3) สาตตวิกภาวะ (ปฏิกริยา) คืออาการเกรี้ยวโกรธของ
ศการะและอาการกลัวของวสันตเสนา

เหตุการณ์นี้ทำให้ผู้อ่านและผู้ชมละครรับรู้ถึงความโกรธ
แค้นของศการะที่กล่าวข่มขู่สันตเสนา ทำให้ผู้อ่านและผู้ชมละคร
รู้สึกโกรธศการะ

4.1.5 วีรรส (วีรรส)

วีรรส (วีรรส) คือความกล้าหาญ หรือชื่นชมในความกล้าหาญ เป็น
รสที่เกิดจากการรับรู้ความมุ่งมั่น (อุตสาหะ) ในการแสดงความกล้าหาญอันเป็นคุณลักษณะของคน
ชั้นสูง ความกล้าหาญมี 3 อย่างคือ (1) กล้าให้ (ทานวีระ) (2) กล้าประพาศธรรม หรือหน้าที่ (ธรรม-
วีระ) และ (3) กล้ารบ (รณวีระ) อาจมีภาวะเสริม คือความมั่นคง ความพินิจพิเคราะห์ ความจงหอง
ความตื่นตระหนก ความรุนแรงความแค้น ความระลึกได้ ฯลฯ ภาวะของความมุ่งมั่น ได้แก่ การ
เอาชนะศัตรู การบังคับอินทรีย์ของตนได้ การแสดงพลังกำลัง ฯลฯ อนุภาวะ ของความมุ่งมั่น ได้แก่
ทำที่มั่นคง เฉลียวฉลาดในการงาน เข้มแข็ง ชะมักเขม้น พุดจาแข็งขัน เป็นต้น ในบทละครเรื่องมัจ-
ฉกฏิกะไม่มีความกล้าหาญแบบวีรบุรุษหรือกษัตริย์ แต่เป็นความกล้าหาญแบบปุถุชนคนธรรมดา
อย่างเช่น กรรมปุรกะ (คนรับใช้ของวสันตเสนา) ที่เข้าช่วยภิกษุสังฆวาหะจากข้างตม้นชื่อว่าขุนภู-
โมทกะ (ข้างของวสันตเสนา) ซึ่งวีรรส (ความกล้าหาญ) เช่น วีรรสของกรรมปุรกะ ในบทละครมัจฉ-
กฏิกะ กรรมปุรกะคือคนรับใช้คนหนึ่งของวสันตเสนาไม่มีที่มาที่ไปในบุคลิกของเขา เขาปรากฏตัวใน
ตอนท้ายขององก์ที่ 2 เพื่อเล่าถึงความกล้าหาญของเขาจนได้รับรางวัลเป็นผ้าห่มที่มีกลิ่นหอมของดอก
มะลิจากจารุทัตตะ ดังตัวอย่างในโคลกที่ 2.20

(1) ภาวะ (เหตุของภาวะ) เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นบน
ถนนหลวงในเมืองอุชชยีนี ข้างตม้นชื่อว่าขุนภูโมทกะกำลังเตลิด
วิ่งไปตามถนนและเข้าทำร้ายภิกษุ

(1.1) อาลัมพะ (ต้นเหตุ) คือข้างตม้นชื่อว่าขุนภูโม-
ทกะเข้าทำร้ายภิกษุ

(1.2) อุททิปะนะ (เหตุเสริม) คือกรรมปุรกะกำลังเดินอยู่
บนถนนหลวงเพื่อเดินทางกลับคฤหาสน์ของวสันตเสนา
อยู่พอดี

(2) อนุภาวะ (ผลของภาวะ) คือกรรมปุรกะแสดงความ
กล้าหาญของเขาโดยเข้าไปช่วยเหลือภิกษุจากการโดนข้างทำร้าย
ได้สำเร็จ ดังโคลกที่ยกมา ดังนี้

วสันตเสนา : ตตสตะ |

วสันตเสนา : แล้วเกิดอะไรขึ้น

กรรมปุระ:

อาหตย สโรษํ ตํ หสตินํ วินธยโศลศิขราภม |

โมจิโต มยา ส ทนทานตรสส์ถิตะ ปวิวราชกะ

|| 2.20 ||

ข้าตีข้างที่โกรธเกรี้ยวตัวนั้นซึ่งใหญ่โตเหมือนกับว่าเป็น
ยอดเขาวินธยและทำให้ภิกษุรูปนั้นซึ่งติดอยู่ระหว่างขาของม้านหลุด
ออกมาได้ || 2.20 ||

วสันตเสนา : สุขุ ตวยา กฤตม | ตตสตะ |

วสันตเสนา : นั่นคือ สิ่งที่เขาทำอย่างกล้าหาญ อะไรต่อไป

ในโคลกที่ 2.20 นี้ สถายีภาวะ (ภาวะหลัก) คืออุตสาหะ
(ความพยายาม) เป็นอารมณ์ตอบสนององวีรรส (ความกล้าหาญ) มี
วยภิจาริภาวะ (ภาวะเสริมที่เกี่ยวพัน) คืออัครตา (ความรุนแรง),
อาเวคะ (ความตื่นตระหนก), ตราสะ (ความพรั่นพรึง), วิตรรกะ
(ความใคร่ครวญ) และธฤติ (ความมั่นคง) เป็นต้น

(3) สาตตวิกภาวะ (ปฏิกิริยา) คืออาการตื่นเต้นหวาดกลัว
ตื่นตระหนก

เหตุการณ์นี้ทำให้ผู้อ่านและผู้ชมละครได้รับรู้ว่ากรรม-
ปุระมีความกล้าหาญอย่างมากที่จะช่วยเหลือภิกษุให้รอดชีวิต
จากข้างตม้านที่แสนอันตราย

4.1.6 ภยานกรส (ภยานกรส)

ภยานกรส (ภยานกรส) หรือความเกรงกลัว เป็นรสที่เกิดจากการ
รับรู้ความน่ากลัวซึ่งแบ่งเป็น 3 ประเภท คือ (1) เกิดจากการหลอกลวง (2) เกิดจากการลงโทษ และ
(3) เกิดจากการข่มขู่ อาจมีภาวะเสริม คือความสงสัย ความหลง ความอับจน ความตื่นตระหนก ความ
เฉยชา ความพรั่นพรึง ความสิ้นสติ ความตาย ฯลฯ วิภาวะของความน่ากลัว ได้แก่ การได้ยินเสียง
ผิดปกติ การเห็นภูตผีปีศาจหรือสัตว์ร้าย การอยู่คนเดียว การไปในป่าเปลี่ยวรกร้าง การทำผิด ฯลฯ
อนุภาวะของความน่ากลัว ได้แก่ การวิ่งหนี การส่งเสียงร้อง เป็นต้น และอาจมีปฏิกิริยา เช่น อาการ

ตะลึงงัน เหงื่อออก ขนลุก ตัวสั่น สีหน้าเปลี่ยน เสียงเปลี่ยน น้ำตาไหล หรือเป็นลม¹⁴⁷ และการแสดงความหวาดกลัวเป็นบุคลิกลักษณะด้อยมักปรากฏแก่เด็ก สตรีและคนชั้นต่ำ ตัวละครเอกซึ่งส่วนใหญ่เป็นวีรบุรุษจึงไม่แสดงบทบาทนี้¹⁴⁸ ในบทละครมฤคฉกฏิกะมีกระจายไปทั่วทุกองก์ ส่วนใหญ่จะเกิดจากความกลัวของวสันตเสนาที่มีต่อศการะซึ่งเป็นตัวร้ายในเรื่องเพราะเขาเป็นคณโหดเหี้ยม หยาบคาย เป็นต้น ตัวอย่างเช่น ฆยานกรสของวสันตเสนา ในตอนต้นขององก์ที่ 1 มีฉากการไล่ล่าวสันตเสนาโดยศการะและวิภูษะกับเงาะ ผู้ติดตามทั้งสองคนของศการะพวกเขาวิ่งไล่ตามพร้อมกับปลัดกันกล่าวขู่ ดูถูกและปลอบวสันตเสนาให้ยอมหยุดวิ่งหนีจากพวกเขา แต่ก็ไม่เป็นผล ดังตัวอย่างโคลกที่ 1.17

(1) วิภาวะ (เหตุของภาวะ) เป็นเหตุการณ์ขณะที่ศการะและผู้ติดตามอีกสองคนของเขากำลังไล่ล่าวสันตเสนาไปตามถนนหลวงอันมืดมิด

(1.1) อาลัมพะนะ (ต้นเหตุ) คือศการะและบริวารอีกสองคนของเขาปรารถนาจะจับตัวของวสันตเสนา

(1.2) อุททิปะนะ (เหตุเสริม) คือศการะและผู้ติดตามอีกสองคน คือวิภูษะกับเงาะ จึงวิ่งไล่ตามพร้อมทั้งตะโกน ทั้งขู่และทั้งปลอบวสันตเสนาไปตลอดทางที่มีมืดมิด

(2) อนุภาวะ (ผลของภาวะ) วสันตเสนาวิ่งหนีสุดชีวิตด้วยความหวาดกลัวต่อพวกเขาอย่างมาก ดังโคลกที่ 1.17 ที่ยกมาเป็นตัวอย่าง ดังนี้

วิภูษะ : วสันตเสเน ติษฐุ ติษฐุ ।

วิภูษะ : วสันตเสนา หยุดก่อน หยุดก่อน

ก็ ตวั ภเยน ปริวรัตติเสากุมารยา

นฤตยปรโยควิศเทา จรณา กุชิปนตี ।

อุทวิคณจลจลกฏากุชวิสฤษฐฐุภุชฐุ –

วรยาธานุสารจกิตา ทริณิว ยาสิ ॥ 1.17 ॥

¹⁴⁷ กุสุมา รักษมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 127.

¹⁴⁸ เรื่องเดียวกัน, 185.

ทำไม นางจึงถูกความหวาดกลัวทำให้ความนุ่มนวลของนางเปลี่ยนไปและก้าวเท้าทั้งสองที่เชี่ยวชาญในการแสดงท่ารำไปอย่างรู้กรู้รุกรน วิ่งหนีเหมือนกวางตัวเมียที่ตื่นตระหนก มีตาชำเลื่องมองด้วยความหวาดผวาเมื่อถูกนายพรานไล่ล่า || 1.17 ||

ในโคลกที่ 1.17 นี้ สถาปัตยกรรม (ภาวะหลัก) คือภาวะ (ความกลัว) เป็นอารมณ์ตอบสนองของภยานกรส (รสความเกรงกลัว) มีวยภิจาริภาวะ (ภาวะเสริมที่เกื้อหนุน) คือจินตา (ความวิตก), วิษาทะ (ความสิ้นหวัง), อุครตา (ความรุนแรง), คลานิ (ความเหนื่อยอ่อน), ไทนยะ (ความอัปจน), จปลตา (ความหวั่นไหว), อาเวตะ (ความตื่นตระหนก) และตราสะ (ความพรั่นพรึง) เป็นต้น (3) สาดตวิภาวะ (ปฏิกิริยา) คือเหนื่อยหอบ ใจสั่น แขนขาอ่อนแรง ตื่นตระหนก สายตาชำเลื่องมองไปมาด้วยความหวาดผวา

เหตุการณ์นี้ทำให้ผู้อ่านและผู้ชมละครรับรู้ถึงความหวาดกลัวของวสันตเสนาที่กำลังถูกไล่ล่าอย่างเอาเป็นเอาตายจากศการะและบริวารทั้งสองของเขา

4.1.7 พิกัตสรส (พิกัตสรส)

พิกัตสรส (พิกัตสรส) คือความเปื้อนระอา ชิงชัง หรือรำคาญ ขยะแขยง เป็นรสที่เกิดจากการรับรู้ความน่าเบื่อ น่ารังเกียจ ซึ่งมี 2 ประเภท คือ (1) เกิดจากสิ่งน่ารังเกียจที่ไม่สกปรก เช่น เลือดและ (2) สิ่งน่ารังเกียจที่สกปรก เช่น อุจจาระ หนอง อาจมีภาวะเสริม คือความสิ้นสติ ความตื่นตระหนก ความหลง ความป่วยไข้ ความตาย เป็นต้น วิภาวะของความน่าเบื่อ น่ารังเกียจ ได้แก่ สิ่งที่ไม่สบอารมณ์ หรือไม่ต้องประสงค์ สิ่งชวนสลดใจ สิ่งสกปรก เป็นต้น อนุภาวะของความน่าเบื่อ น่ารังเกียจ คือการทำท่าทางขยะแขยง นิ้วหน้า อาเจียน ถ่มน้ำลาย ตัวสั่น ฯลฯ¹⁴⁹ บางครั้งพิกัตสรสมักปรากฏคู่กับภยานกรส เมื่อแสดงสภาพที่ไม่ต้องประสงค์ซึ่งมีทั้งความน่ากลัวและน่ารังเกียจอยู่ด้วยกัน ในบทละครมฤคฉกฏิกะ ความเปื้อนหน่ายปรากฏน้อยมากและไม่ชัดเจน แต่ปรากฏความขยะแขยงและความรังเกียจอย่างชัดเจน ตัวอย่างเช่น พิกัตสรสของวสันตเสนาซึ่งกล่าวโดยวิภูะ ในองก์ที่ 1.49 แม้ว่าศการะจะถูกวสันตเสนาปฏิเสธแต่เขาก็ไม่สนใจ ยังพยายามที่จะไล่

¹⁴⁹ กุสุมา รักษมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 128.

ติดตามนาง วิษณุผู้เป็นสหายและผู้ติดตามของศकारะจึงกล่าวบอกศकारะว่าสันตเสนานั้นรังเกียจเขา
อย่างไร

(1) วิภาวะ (เหตุของภาวะ) เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น

ขณะที่ศकारะกำลังไล่ติดตามวสันตเสนา

(1.1) อาลัมพะ (ต้นเหตุ) คือวสันตเสนาปฏิเสธความรัก
ของศकारะ

(1.2) อุทที่ปนนะ (เหตุเสริม) คือวสันตเสนาพยายามวิ่งหนี

(2) อนุภาวะ (ผลของภาวะ) คือวิษณุกล่าวบอกศकारะให้
มองเห็นถึงความรู้สึกที่แท้จริงของวสันตเสนา

ศकारะ : อคฤทิตวา วสันตเสนาม ।

ศकारะ : โดยไม่พาวสันตเสนาไปกับเราหรือ

วิษณุ : นษฏา วสันตเสนา ।

วิษณุ : ท่านสูญเสียวสันตเสนาแล้ว

ศकारะ : กถมิว ।

ศकारะ : แท้จริงแล้วเป็นอย่างไร

วิษณุ :

อนธสย ทฤษฏีริว ปุษฏีริวาตุรสย

มูรขสย พุทธิริว สิทธิริวาลสสย ।

สวลปสมฤเตวรายสนินะ ปรมเว วิทยา

ตว่า ปราปย สา รติริวาริชนะ ปฺรณษฏา ॥ 1.49 ॥

นางจะอันตรายหายไประหว่างได้พบเจ้า เหมือนกับสายตา

ของคนตาบอด เหมือนกับเรี่ยวแรงของคนป่วย เหมือนการคิด

แยกแยะของคนโง่ อำนาจของคนเกียจคร้าน คลังปัญญาของคนที่

ไร้ความคิด หรือเช่นเดียวกับความรู้สึกรักในคนผู้เป็นศัตรู

॥ 1.49 ॥

ในโคลงที่ 1.49 นี้ สถายีภาวะ (ภาวะหลัก) คือชุกุปลา
(ความเกลียดชัง) เป็นอารมณ์ตอบสนองพีภัตสรส (รสความเบื่อ
หน่าย หรือขยะแยะ) มีวยภิจาริภาวะ (ภาวะเสริมที่เกื้อหนุน) คือ
นิรเวท (ความไม่แยะ), ชตตา (ความเฉยชา), มทะ (ความมัวเมา),

วิชาหะ (ความสิ้นหวัง), อุครตา (ความรุนแรง), มรณะ (ความตาย), และอนุมาหะ (ความบ้ำคลั่ง) เป็นต้น

(3) สาตตวิกภาวะ (ปฏิกิริยา) คือใจสั่น เสียงสั่น ตื่นตระหนก โกรธกราดเกรี้ยว

เหตุการณ์นี้ทำให้ผู้อ่านและผู้ชมละครรับรู้ถึงความขยะแขยง รังเกียจของวสันตเสนา

4.1.8 อัทฤตส (อัทฤตส)

อัทฤตส (อัทฤตส) คือความอัศจรรย์ใจ หรือความประหลาดใจ เป็นรสที่เกิดจากการรับรู้ความน่าพิศวงอันมี 2 ประเภท คือ 1) เกิดจากสิ่งที่เป็นทิพย์หรืออภินิหารและ 2) เกิดจากสิ่งที่น่ารื่นรมย์ อาจมีภาวะเสริม คือความตื่นตระหนก ความหวั่นไหว ความยินดี ความบ้ำคลั่ง ความมั่นคง เป็นต้น ภาวะของความน่าพิศวง ได้แก่ การพบเห็นสิ่งที่เป็นทิพย์การได้รับสิ่งที่ปรารถนา การไปเที่ยวในสถานที่ที่งดงาม น่ารื่นรมย์ เช่น อุทยาน วิหาร การเห็นสิ่งที่เป็นมายา หรือมีเวทมนตร์ ฯลฯ อนุภาวะของความน่าพิศวง คือการทำท่าประหลาดใจ หรืออุทานด้วยความแปลกใจ เป็นต้น อาจมีปฏิกิริยา เช่น การนิ่งตะลึงงัน เหงื่อออก ขนลุก น้ำตาไหล ฯลฯ ในบทละครมฤคฉกฏิกะความอัศจรรย์ใจในตัวละครเช่นได้รับของทิพย์ เวทมนตร์ การสำเร็จในการอธิษฐานและพบเจอกับเทพเจ้าบนสวรรค์นั้นไม่มีปรากฏเพราะบทละครเรื่องมฤคฉกฏิกะเน้นเรื่องของสภาพชีวิตปุถุชนคนธรรมดาสามัญและเป็นมนุษย์เท่านั้นจะปรากฏเพียงแต่ความอัศจรรย์ใจหรือประหลาดใจในเหตุการณ์ที่ไม่คาดคิดที่เกิดขึ้นกับตัวละคร ยกตัวอย่างเช่น ในองก์ที่ 2 อัทฤตสของสังวาทกะ เมื่อวสันตเสนาทราบวาทกะเคยรับใช้จารุทัตตะนางถึงกับยอมใช้หนี้พินันแทนสังวาทกะ ทำให้สังวาทกะรู้สึกอัศจรรย์ใจในชื่อเสียงด้านคุณธรรมความดีงามของจารุทัตตะอย่างมาก

(1) วิภาวะ (เหตุของภาวะ) เป็นเหตุการณ์ที่สังวาทกะหนีหนี้พินันเข้าไปในคฤหาสน์ของวสันตเสนา

(1.1) อาลัมพะนะ (ต้นเหตุ) คือวสันตเสนาใช้หนี้พินันให้แก่สังวาทกะ

(1.2) อุททิปะนะ (เหตุเสริม) คือสังวาทกะเคยรับใช้จารุทัตตะและชื่อเสียงด้านคุณธรรมความดีงามของจารุทัตตะ

(2) อนุภาวะ (ผลของภาวะ) สังกวาทะรู้สึกอัศจรรย์ใจใน
ชื่อเสียงคุณธรรมความดีของจารุทัตตะที่สามารถช่วยให้เขาพ้นจาก
หนี้พินันได้ ดังบทสนทนา

สังวาทะ : อารเย ก อิทานิม ตสย ภูตลมฤคางกสย นาม น
ชานาติ । ส ขลु เศรษฐิจิตฺวเร ปฺรติวสติ ।
ศฺลาขณีนฺยนามเฮย อารยจารุทัตฺโต นาม ।

สังวาทะ : ท่านหญิงผู้เจริญ ตอนนี้ใครบ้างที่ไม่รู้จักชื่อของ
ดวงจันทร์บนโลกนี้ เขาอาศัยอยู่ในย่านพ่อค้า
เขามีชื่อมงคลเรียกว่าท่านจารุทัตตะผู้ประเสริฐ

วสันตเสนา : (สหรุขมาสนาทวีรย)

อารยสฺยาตมียเมตทเคหม । เจฏฺฐิ เทหฺยสฺยาสนม ।
ตาลวณฺตกํ คฤหาณ । ปรีศรม อารยสฺย พาทเต ।

วสันตเสนา : (ลงจากที่นั่งอย่างมีความสุข) บ้านหลังนี้เป็น
เหมือนบ้านตัวเองเอง สำหรับท่านผู้เจริญ
สาวรับใช้ จงจัดอาสนะให้เขา

(เจฏฐิ ตถา กโรติ)

(สาวรับใช้ทำตามคำสั่ง)

สังวาทะ : (สวคตม) กถมารยจารุทัตฺตสย นามสํกীরฺต-

เนเนทฺถโส ม อาทระ । สาธุ อารยจารุทัตฺต สาธุ ।

ปฏฺถิยา ตวเมโก ชิวฺสิ । เศษะ ปุณฺรชนะ ศฺวสิตี ।

(อิติ ปาทโยรณิปตฺย) ภาตฺวารเย ภาตฺสุ । อาสเน

นิชีทฺวารฺยา ।

สังวาทะ : (กล่าวกับตัวเอง) เป็นไปได้ยังไง เพียงแค่ข้าเอ่ย

นามท่านจารุทัตตะผู้ประเสริฐ ข้าก็ยังสามารถ

เคารพขนาดนี้ ท่านจารุทัตตะผู้ประเสริฐ เยี่ยม

มาก เยี่ยมจริงๆ ท่านคนเดียวจริงๆ บนแผ่นดินนี้

คนอื่นๆ สักแต่ว่าหายใจเท่านั้นเอง (กล่าวจบ ล้ม

ลงที่เท้าของวสันตเสนา) ไม่ ไม่ ท่านหญิง ท่าน

โปรดนั่งบนที่นั่งเถิด

ในบทสนทนาที่ สภาวะภาวะ (ภาวะหลัก) คือวิสมยะ (ความอัศจรรย์ใจประหลาดใจ) เป็นอารมณ์ตอบสนองอัทธูตรส (ความอัศจรรย์ใจ) มีวยกิจารภาวะ (ภาวะเสริมที่เกื้อหนุน) คือ หารระ (ความยินดี), วิชาทะ (ความสิ้นหวัง) เป็นต้น

(3) สาตตวิกภาวะ (ปฏิกิริยา) คือใจสั้น เสียงสั้น ตัวสั้น และยิ้มไปด้วย

เหตุการณ์นี้ทำให้ผู้อ่านและผู้ชมละครรับรู้ความรู้สึก อัศจรรย์ใจของสิ่งวาทะที่มีต่อชื่อเสียงด้านคุณธรรมความดีของ จารุทัตตะที่อยู่ดีๆ ก็ทำให้เขาได้รับความเคารพโดยทันทีทันใด

4.1.9 ศานตรส (ศานตรส)

ศานตรส (ศานตรส) คือความสงบใจ เป็นรสที่เกิดจากการรับรู้ความสงบ ศานตรสเป็นความรู้สึกไม่ทุกข์ ไม่สุข ไม่เกลียด ไม่ริษยา ประกอบด้วยความตั้งมั่นแห่งใจที่กั้นกระแสนอนินทรีย์ทั้ง 5 (คือการรับรู้ด้วยตา หู จมูก ลิ้น กาย) และกั้นกระแสกรรมอนินทรีย์ทั้ง 5 (คือ มือ เท้า ปาก ท้อง อวัยวะสืบพันธุ์ ซึ่งเป็นอินทรีย์ที่กระทำ) ศานตรสจึงเป็นความสุขและประโยชน์แก่สัตว์ทั้งปวง ศานตรสประกอบด้วยเหตุแห่งเนื้อความตัดตวญาณ (รู้ความจริงอันถ่องแท้) ซึ่งเกิดในโมกษะและการตรัสรู้aatมันที่สั่งสอนกันเพื่อประโยชน์สุดท้ายคือนิพพาน ความสงบซึ่งเป็นสภาวะของศานตรสอาจมีภาวะเสริม คือความไม่แยแส ความระลึกได้ ความมั่นคง เป็นต้น วิภาวะของความสงบ ได้แก่ การรู้ความจริงอันถ่องแท้ การพ้นจากราคะ การมีจิตบริสุทธิ์ ฯลฯ อนุภาวะของความสงบ คือการข่มอินทรีย์ การประพฤติตามวินัย การเพ่งสมาธิ การแสดงความเมตตาปราณีต่อผู้อื่น¹⁵⁰ ในบทละครมฤจฉกฏิกะ ความสงบไม่ได้สงบลึกซึ่งเข้าไปในจิตวิญญาณจนถึงขั้นบรรลุสุโมกษธรรม แต่เป็นความสงบสุขภายในจิตใจที่ให้อภัยหวังดีต่อผู้อื่นและไม่คิดร้ายต่อผู้อื่น เช่น ความสงบที่เกิดขึ้นจากการเคารพบูชาองค์เทพพระศิวะในองก์ที่ 1 ศานตรสของบทสรรเสริญ ในบทละครเรื่องมฤจฉกฏิกะ ศานตรสนั้นมีปรากฏไม่มากนักที่ชัดเจนที่สุดคือบทสรรเสริญองค์เทพพระศิวะดังโคลกที่ 1.1 กล่าวโดยสุตรธาระ (ตัวละครตัวหนึ่งที่ทำหน้าที่เป็นผู้จัดการแสดงบนเวที)

(1) วิภาวะ (เหตุของภาวะ) เป็นเหตุการณ์ในบนเวที มี สุตรธาระ (ผู้จัดการแสดงบนเวที) ออกมากล่าวคำสรรเสริญพระ

¹⁵⁰ กุสุมา รักขมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 128.

ศิวะเพื่อนำผู้ชมเข้าสู่การแนะนำประวัติของกวีและการแสดงละคร เรื่องมฤจฉกฏิกะ

(1.1) อาลัมพะนะ (ต้นเหตุ) คือการกล่าวสรรเสริญองค์พระ ศิวะ

(1.2) อุททีปะนะ (เหตุเสริม) คือเพื่อเป็นศิริมงคล ขจัดอุปสรรคและสิ่งชั่วร้ายต่างๆ ไม่ให้เกิดขึ้นขณะทำการแสดงละคร เรื่องมฤจฉกฏิกะ

(2) อนุภาวะ (ผลของภาวะ) การสวดสรรเสริญองค์พระ ศิวะ ทำให้เกิดศานตรส (ความสงบ) เกิดเป็นสมาธิขึ้นภายในจิตใจ ทั้งของผู้ชมและผู้แสดงละคร อีกทั้งทำให้ผู้อ่านผู้ชมละครได้รับรู้รสของการแสดงละครได้อย่างเต็มที่ไม่มีอุปสรรคใดๆ มาขัดขวาง ดังโคลกที่ 1.1 ที่ยกมาเป็นตัวอย่าง ดังนี้

ปรยงก ครานถิพนธทวิคุณิตฤชคาศเลขสวิตชาโน -
 รนตะปราณาวโรธวยุปรตสกลชฎานรุตเรนทริยสย ।
 อาตมนยาตมาน เมว วุยปคตกรณั ปศยตสตตตว-
 ทฤชฎยาศิโภระวะ ปาตุ ศุนเยกษณทฤชิตลยพรหม-
 ลคนะ สมาธิะ ॥ 1.1 ॥

ขณะที่พระศิวะผู้มีพระขานู (เข้า) ถูกพันรอบด้วยการรัดของงูที่ถูกทำให้แน่นเป็นสองเท่าด้วยการผูกให้เป็นปมด้วยผ้า (โยคปฏฐะ) ผู้มีอินทรีย์ (ประสาทสัมผัส) หยุดทำงานเพราะไม่มีการรับรู้ทางประสาทสัมผัสเนื่องจากว่าลมหายใจถูกหยุดไว้ภายใน ทรงใช้ตาที่รู้ความจริงมองเห็นอาตมัน (ภายนอก) ที่ไม่มีอินทรีย์ภายในเพื่อการรับรู้ ในตนเองนั่นเอง ขอสมาธิของพระศิวะนั้นที่แนบชิดอยู่กับพรหมสูงสุดด้วยการละลายติดอยู่กับดวงตาที่เห็นความว่าง จงคุ้มครองพวกท่าน ॥ 1.1 ॥

ในโคลกที่ 1.1 นี้ สถายีภาวะ (ภาวะหลัก) คือศามะ (ความมีใจสงบ) เป็นอารมณ์ตอบสนองศานตรส (ความสงบ) มีวยภิจาริภาวะ (ภาวะเสริมที่เกี่ยวพัน) คือนิรเวท (ความไม่แยแส),

ชชตา(ความเฉยชา), ธฤติ (ความมั่นคง), วิตรรกะ (ความ
ใคร่ครวญ) และมติ (ความพินิจพิเคราะห์) เป็นต้น

(3) สาตตวิภาวะ (ปฏิภิกิริยา) คือใจสงบ มีสมาธิ

เหตุการณ์นี้ทำให้ผู้อ่านและผู้ชมละครรู้สึกสงบใจต่อการ
บูชาองค์พระศิวะ มีสมาธิต่อการอ่านและชมละคร รวมถึงได้รับความ
ความคุ้มครองจากองค์พระศิวะอีกทั้งยังทำให้รู้สึกซาบซึ้งในจิต
วิญญาณของตนเอง รับรู้ถึงสิ่งที่กวีศูทรกะและผู้แสดงละคร
ต้องการจะถ่ายทอดละครออกมา

4.2 ทฤษฎีอลังการ (อลงการ)

อลังการ หมายถึง การเลือกใช้ถ้อยคำที่ไพเราะและโวหารที่มีความหมายลึกซึ้งให้ประหนึ่ง
อารมณ์ของบทประพันธ์แบ่งออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่ (1) อลังการทางเสียง หรือศัพทาลังการ (ศพ-
ทาลงการ) และ (2) อลังการทางความหมาย หรืออรรถาลังการ (อรรถาลงการ) ตำราต่างๆ แบ่ง
อลังการออกเป็นชนิดต่างๆ จำนวนมากน้อยแตกต่างกัน เช่น คัมภีร์นาฏยศาสตร์ของภทรตมุนี มี
อลังการทางเสียงเพียงชนิดเดียว แต่ในตำราของโกชะมีอลังการทางเสียงมากถึง 24 ชนิด ในคัมภีร์
กาวยประกาศมีอลังการทางเสียง 10 ชนิด ส่วนอลังการทางความหมายปรากฏในคัมภีร์นาฏยศาสตร์
เพียง 3 ชนิด ในคัมภีร์กาวยประกาศมีอลังการทางความหมาย 60 ชนิดและคัมภีร์อัปยทิกษิตะ มี
อลังการทางความหมายถึง 123 ชนิด บทละครเรื่องมัจฉฉกฏิกะในส่วนของอลังการนั้นมีทั้งในส่วน
ของโคลกและบทสนทนา อลังการที่ปรากฏมี 2.1 อลังการทางเสียง (ศัพทาลังการ) และ 2.2 อลังการ
ทางความหมาย (อรรถาลังการ) ดังนี้

4.2.1 ศัพทาลังการ (ศพทาลงการ)

ศัพทาลังการ (ศพทาลงการ) หรืออลังการทางเสียง คือการเล่น
คำให้เกิดความไพเราะของเสียงในบทประพันธ์อลังการทางเสียงที่สำคัญในมัจฉฉกฏิกะ คืออนุปราสะ
(อนุปราส) คือการพูดซ้ำๆ หรือการเล่นเสียง

4.2.1.1 อนุปราสะ (อนุปราส)

คือการเล่นเสียงโดยการซ้ำเสียงพยัญชนะในคำประพันธ์
วรรคเดียวกัน (อาจเป็นพยัญชนะเดียวหรือพยัญชนะซ้อนก็ได้) ส่วนใหญ่มีเสียงสระต่างกัน

“ส สถลิตะ สาสุสฺส สาสโต”

คำประพันธ์วรรคนี้ใช้พยัญชนะเสียงเดียวกันทุกพยางค์ คือเสียง ส นอกจากจะทำให้มีเสียงไพเราะแล้วยังแสดงฝีมือของกวีในการเรียงร้อยคำด้วย เพราะทุกคำมีความหมายที่สอดคล้องกันได้ดี ดังนี้ เขา (ส) เป็นผู้มิธนู (สาส) พร้อมด้วยลูกศร (ส + อสุสฺ) พร้อมด้วยดาบ (ส + อสิ) บางครั้งกวีอาจใช้อนุปราสเพียงบางส่วนในคำประพันธ์วรรคหนึ่งๆ เช่น

“อวยเมติ มนทหนท์ กาเวรีวาริปาวนะ ปวนะ”

ณ ที่นี้ (อวย) สายลม (ปวน) ที่บริสุทธิ์ (ปาวน) ด้วยสายน้ำ (วาริ) แห่งลำน้ำกาเวรี (กาเวรี) พัดมา (เอติ) แผ่ๆ (มนทหนท์) คำนี้ไม่ใช่การเล่นคำแบบขมก แต่เป็นการซ้ำคำเท่านั้น เพราะ (มนท) และ (มนท) เป็นคำเดียวกัน แปลว่า ซ้ำ

อลังการทางเสียง อนุปราสา (การเล่นเสียง) ในบทละครมฤคฉกฏิกะ ตัวอย่างเช่น ในโคลกที่ 1.11

ทาทริทรยานมรณาท วา มรณิ มม โจรเต น ทาทริทรยม |

อลปเกลศิ มรณิ ทาทริทรยมนนตคิ ทุชชม || 1.11 ||

ระหว่างความขัดสนกับความตาย เราชอบใจความตายมากกว่า ไม่ชอบความขัดสนเลย เพราะความตายยังความเจ็บปวดให้เกิดในช่วงเวลาสั้น ๆ แต่ความขัดสนเป็นความทุกข์ยากไม่มีที่สิ้นสุด || 1.11 ||

ทาทริทรยาต ทาทริทรยม และทาทริทรย เป็นคำเดียวกัน แปลว่า ความขัดสน

มรณาต และ มรณม เป็นคำเดียวกัน แปลว่า ความตาย

4.2.2 อรรถาลังการ (อรรถาลงการ)

อรรถาลังการ (อรรถาลงการ) หรืออลังการทางความหมาย คือการใช้โวหารเปรียบเทียบ หรือโวหารแฝงความหมาย เพื่อให้มีการตีความได้ลึกซึ้งต่างๆ กันไป ในระยะแรกๆ มักเป็นโวหารง่ายๆ ซึ่งเปรียบว่า สิ่งหนึ่ง ดี งาม ฯลฯ เหมือนอีกสิ่งหนึ่ง เช่น อุปมารูปกะ ต่อมาจึงพลิกแพลงใช้สลับซับซ้อนมากขึ้นจนเป็นการใช้ความหมายที่ซ่อนเร้นเจตนาของผู้พูด ซึ่งอลังการทางความหมายในบทละครมฤคฉกฏิกะมี ดังนี้

4.2.2.1 อุปมา (อุปมา)

อุปมา คือ การเปรียบเทียบของสองสิ่งซึ่งมีคุณสมบัติเหมือนกัน ซึ่งองค์ประกอบของอุปมา เรียกว่า ปุโรโณปมา (ปุโรโณปมา) หรืออุปมาที่สมบูรณ์ จะต้องมียุคประกอบ 4 ประการ ดังนี้ (1) อุปมานะ (อุปมาน) คือตัวนำมาเปรียบเทียบ (2) อุปเมยะ (อุปเมย) คือตัวถูกเปรียบเทียบ (3) สาธารณะธรรม (สาธารณธรรม) คือลักษณะธรรมชาติที่ร่วมกัน (4) อุปมาประติ-

บาทกะ (อุปมาปรติบาทกะ) คือศัพท์ที่บ่งการเปรียบเทียบและอุปมาที่องค์ประกอบไม่ครบ 4 ประการตามที่กล่าวข้างต้นเรียกว่า ลุปโตปมา (ลุปโตปมา) ส่วนวาคภฏะกล่าวว่า “อุปมา คือลักษณะที่กล่าวความเหมือนระหว่างอุปมานและอุปไมย ด้วยใช้ปรตยยะ (ปรตยยะ)¹⁵¹ และอวยยะ (อวยยะ)¹⁵² คำที่มีความหมายว่าเหมือนกัน เป็นต้น และสมาส”¹⁵³ ซึ่งแบ่งอุปมาเป็น 7 ประเภทได้แก่ (1) ปรตยโยปมา (ปรตยโยปมา) คือใช้อักษร หรือคำมาเติมตอนเมื่อผันรูปจะได้ความหมายแปลกไปจากเดิม (2) อวยโยปมา (อวยโยปมา) คือมีคำว่า อิว ที่แปลว่า เหมือน อยู่ท้ายวลีและไม่ผันรูปตามวิภक्ति (3) ตุลยารโถปมา (ตุลยารโถปมา) คือใช้คำว่า อนุโครติ ที่แปลว่า ทำตาม ประกอบไว้ (4) สมาสโยปมา (สมาสโยปมา) คือใช้คำสมาสซึ่งแปลแล้วสามารถใส่คำว่า เหมือน ให้แก่ความหมายของคำที่สมาสกันอยู่ข้างในได้ (5) อุปเมโยปมา (อุปเมโยปมา) คืออุปไมยเป็นอุปมาอันมีชื่ออีกอย่าง 1 ว่าอันโยนโยปมา (อันโยนโยปมา) คือ อุปมาแก่กันและกัน (6) อุปเมยสมัจโยปมา (อุปเมยสมัจโยปมา) คืออุปไมยหลายๆ อย่างไว้ร่วมกันและ (7) อุปมานสมัจโยปมา (อุปมานสมัจโยปมา) คืออุปมานหลายๆ อย่างไว้ร่วมกันและอุปมาชนิดนี้มีชื่ออีกอย่าง 1 ว่า มาโลปมา (มาโลปมา) คืออุปมาเหมือนพวงมาลัย¹⁵⁴ ส่วน กุสุมา รักษมณี กล่าวว่า “อุปมา คือการนำสิ่งที่ต้องการแสดงลักษณะเด่นไปเปรียบเทียบกับอีกสิ่งหนึ่งที่มีลักษณะเด่นนั้น โดยมีคำที่มีความหมายทำนองว่า เหมือน คล้าย เป็นคำแสดงความหมายเปรียบเทียบ” เช่น ดวงหน้านางนวลกระจ่างดุจดวงจันทร์ สิ่งที่เป็นหลักในการเปรียบเทียบ เรียกว่า อุปมานคือดวงจันทร์ มีลักษณะเด่น คือแสงนวลกระจ่าง สิ่งที่ถูกนำไปเปรียบเรียกว่า อุปไมย คือดวงหน้าของนาง มีลักษณะเด่น คือความนวลกระจ่างเช่นเดียวกับดวงจันทร์ลักษณะร่วมของอุปมานกับอุปไมย (คือความนวลกระจ่าง) เรียกว่า สาธารณธรรม หรือสาธารณยะ อุปมาเต็มรูปแบบจะมีองค์ประกอบครบทั้ง 4 ส่วน ดังตัวอย่างข้างต้น แต่หากเมื่อใดลักษณะเด่นของอุปมานเป็นที่เข้าใจกันก็อาจละองค์ประกอบส่วนนี้ได้ เช่น ดวงหน้านางดุจดวงจันทร์ เป็นอุปมาที่มีลักษณะเด่น คือความนวลกระจ่าง¹⁵⁵ ตัวอย่างเช่น ในองก์ที่ 1.17 ดังนี้

¹⁵¹ ปรตยยะ (ปรตยยะ) คือ อักษรหรือคำที่ต่อเติมไว้ตอนท้ายคำสันสกฤต ในเมื่อผันรูปให้ได้ ความหมายแปลกออกจากของเดิม

¹⁵² อวยยะ (อวยยะ) คือ คำสันสกฤต เช่น “อิว” (ประหนึ่งว่า) เป็นต้น อันไม่ผันแปรรูปตามวิภक्ति

¹⁵³ วาคภฏะ, **อลังการศาสตร์**, แปลโดย ป.ส. ศาสตรี (ม.ป.ท., 2504). พิมพ์เป็นงานอนุสรณ์ในงาน ฌาปนกิจศพคุณหญิงรีว เกษตรศิริธรรมาภรณ์ 23 พฤศจิกายน 2504), 24.

¹⁵⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 55 - 56.

¹⁵⁵ กุสุมา รักษมณี, **การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต**, 28.

กี ติว ภเณน ปวิรรตติเสากุมารยา

นฤตยปรโยควิศเทหา จรณา กุชิปนดี ।

อุทวิคนจณจลภาภษวิสฤษฐฤทษฎิ –

รวยาธานูสารจกิตา หริณิว ยาสี ॥ 1.17 ॥

ทำไม นางจึงถูกความหวาดกลัวทำให้ความนุ่มนวลของนางเปลี่ยนไป และก้าวเท้าทั้งสองที่เชี่ยวชาญในการแสดงท่ารำไปอย่างรุกรี้รุกรน วิ่งหนีเหมือนกวางตัวเมียที่ตื่นตระหนก มีตาชำเลืองมองด้วยความหวาดผวामื่อถูกนายพรานไล่ล่า ॥ 1.17 ॥

อุปมา ในโคลงนี้ คือสิ่งที่เป็นหลักในการเปรียบเทียบ เรียกว่า อุปมาน คือ กวางตัวเมีย สิ่งที่น่าไปเปรียบเทียบ เรียกว่า อุปไมย (อุปเมยในภาษาสันสกฤต) คือ การวิ่งหนี ลักษณะเด่น คือความตื่นตระหนกเช่นเดียวกับกวางตัวเมีย ลักษณะร่วมของอุปมากับอุปเมย คือความตื่นตระหนก เรียกว่า สาธารณธรรม หรือสาธารณเมย ปรากฏอุปมาในองค์ที่ 1.3, 1.6, 1.17, 1.19, 1.20, 1.21, 1.24, 1.27, 1.28, 1.29, 1.31, 1.34, 1.46, 1.52, 1.55; 2.1, 2.5, 2.20 (18 โคลง)

4.2.2.2 รูปกะ (รูปก) หรือ รูปกัม (รูปกม)

วาคภฏะ กล่าวว่ “รูปกัม (รูปกม) คืออลงการที่กล่าวอุปมาและอุปไมยเป็นหนึ่งสิ่งเดียวกันเพราะมีลักษณะเหมือนกันจะกล่าวคำที่หมายถึงอุปมาและอุปไมยรวมเข้าเป็นสมาส หรือไม่รวมก็ได้จะกล่าวลักษณะเพียงส่วนเดียว หรือทั้งหมดก็ได้”¹⁵⁶ และวาคภฏะยังแบ่งรูปกะออกเป็น 4 ประเภท ได้แก่ (1) รูปกะที่รวมคำกล่าวถึงอุปมาและอุปไมยเป็นสมาสและกล่าวลักษณะของสองสิ่งนั้นโดยครบถ้วน ยกตัวอย่างเช่น “นางปิศาจ คือเวลากลางคืน มีผมอันสยายแล้ว คือความมืด มีสร้อยลูกประคำอันแล้วด้วยกระดุก คือดาวและมีเสียงคำรามใหญ่ คือเสียงนกก้าแมวได้เดินออกจากที่แห่งหนึ่ง”¹⁵⁷ (นางปิศาจเป็นอุปมาน เวลากลางคืนเป็นอุปไมย)¹⁵⁸ (2) รูปกะที่ไม่รวมคำที่กล่าวถึงอุปมาและอุปไมยเป็นสมาสแต่กล่าวลักษณะของสิ่งทั้งสองนั้นโดยครบถ้วนเหมือนกัน “ที่นี้สงสารวิญญูเองเป็นบ่อ วิบัติ ชนมและทุกข์ทั้งนี้เองเป็นน้ำและธรรมเองเป็นเชือกธรรมจึงดึงคนที่จมลงไปแล้วให้กลับขึ้นมาสู่ที่เบื้องบน”¹⁵⁹ (“สงสารวิญญู” เป็นอุปไมย และ “บ่อ”

¹⁵⁶ วาคภฏะ, อลังการศาสตร์, แปลโดย ป.ส. ศาสตรี, 26.

¹⁵⁷ กุสุมา รักษมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 26.

¹⁵⁸ เรื่องเดียวกัน, 57.

¹⁵⁹ เรื่องเดียวกัน, 26.

เป็นอุปมาน)¹⁶⁰ (3) รูปกะที่ใช้สมาสแต่ไม่กล่าวลักษณะ (ของอุปมาน) โดยครบถ้วน (4) รูปกะที่ไม่รวม คำกล่าวอุปมานและอุปไมยเข้าเป็นสมาส และไม่กล่าวถึงลักษณะ (ของอุปมาน) โดยครบถ้วน ส่วน กุสุมา รักษมณี กล่าวว่า “รูปกะ คือการเปรียบเทียบทำนองเดียวกับอุปมาแต่กล่าวเสียใหม่ว่าสิ่งหนึ่ง เป็นอีกสิ่งหนึ่ง” เช่น ดวงหน้าของนาง คือดวงจันทร์ ความหมายจึงลึกซึ้งกว่าอุปมา เพราะมิใช่ เพียงแต่ดวงหน้าเหมือนดวงจันทร์เท่านั้นแต่เป็นดวงจันทร์เลยทีเดียวจึงสามารถแทนที่ดวงจันทร์ได้¹⁶¹ ตัวอย่างเช่น ในองก์ที่ 1.2 ดังนี้

ปาตุ โว นีลกณฐสุย กณฐะ ศยามามพุโทปมะ ।

เคารี ภูชลตา ยตร วิทยุลเลเชว ราชเต ॥ 1.2 ॥

ขอพระศอจุลมณฑำทะมั้นของพระศิวะ ซึ่งมีเถาว์ลัย คือแขนของ นางปารวตีสว่างไสวราวกับแสงฟ้าแลบพันอยู่ จงคุ้มครองพวกท่าน ॥ 1.2 ॥

รูปกะ ในโคลกนี้คือ เถาว์ลัย คือแขนของนางปารวตีที่สว่างไสว

4.2.2.3 อติศโยกติ (อติศโยกติ) หรือ อติศยะ (อติศย)

วาคภุชะ กล่าวว่า “การกล่าวสิ่งที่ไม่น่าจะเป็นไปได้ เพื่อ แสดงความประเสริฐของวัตถุต่างๆ นั้น นักปราชญ์ว่าเป็นอลงการซึ่ง อติศยะ (อติศย)” ยกตัวอย่าง เช่น “หากจะมีฉัตรเจ็ดคั่นอันมีด้ามๆ เดียว ตั้งอยู่บนภูเขาก็จะเป็นที่เปรียบเทียบกับงูเจ็ดหัวอันแผ่ พังพานอยู่เหนือพระเศียรพระปารศวนาถชินเจ้า”¹⁶² (ข้อความบทนี้ตรงกับลักษณะ “อติศยะ” (อติศย) เพราะจะให้เข้าใจว่าพระปารศวนาถมีรูปร่างใหญ่เท่าภูเขา¹⁶³ ส่วน กุสุมา รักษมณี กล่าวว่า “อติศโยกติ คือการกล่าวให้เกินจริงด้วยวิธีการเดียวกับอุตเปรกษา แต่ไม่ใช่คำว่าประหนึ่ง (อิวิ)” เช่น จงอวดผิวเรื่องรองของนางเถิด ทองจะหมองลงทันที จงเงยหน้าขึ้นมาเถิด ท้องฟ้าจะมีดวงจันทร์ถึง สองดวง¹⁶⁴ ตัวอย่างเช่น ในองก์ที่ 2.11 ดังนี้

¹⁶⁰ เรื่องเดียวกัน, 57.

¹⁶¹ เรื่องเดียวกัน, 28.

¹⁶² วาคภุชะ, *อลังการศาสตร์*, แปลโดย ป.ส. ศาสตรี, 30.

¹⁶³ เรื่องเดียวกัน, 60.

¹⁶⁴ กุสุมา รักษมณี, *การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต*, 30.

ปาเทโนเคน คคน ทวีตีเณ จ ภูตเล ।

ติขภูมยกุลมพิตสดาวทยาวตติษฐติ ภาสกระ ॥ 2.11 ॥

สามารถยื่นโดยขาข้างหนึ่งอยู่บนท้องฟ้าและอีกข้างหนึ่งอยู่บนพื้น
(ยื่นขาเดียว) ได้ทราบเท่าที่ดวงอาทิตย์ยังอยู่บนท้องฟ้า (ตั้งแต่เช้าถึงเย็น)

॥ 2.11 ॥

อติศโยกติ ในองค์นี้ คือการกล่าวเกินจริงว่าขาข้างหนึ่งอยู่บน
ท้องฟ้าและอีกข้างหนึ่งอยู่บนพื้นดิน ตราบเท่าที่ดวงอาทิตย์ยังอยู่บน
ท้องฟ้า ปรากฎอติศโยกติในองค์ที่ 1.45 ; 2.11

4.2.2.4 समासक्ति (สมาโสक्ति)

วาคภุช กล่าวว่ “อยากจะทำถึงสิ่งๆ หนึ่งแต่ไปพูด
ถึงอีกสิ่งหนึ่งอันมีลักษณะเหมือนๆ กันจึงสามารถทำให้นึกถึงสิ่งๆ หนึ่งนั้น เรียกว่า समासक्ति หรือ
อนุโยกติ” ส่วน กุสุมา รักษมณี กล่าวว่ “สมาโสक्ति คือการเปรียบเทียบโดยกล่าวถึงสิ่งหนึ่งแต่
หมายถึงอีกสิ่งหนึ่งซึ่งมีอาจกล่าวออกมาได้ตรงๆ เช่น ยอดอโศกไหวระริกเมื่อหม่อมมรดุดน้ำหวานจาก
เกสร กวีกล่าวถึงอโศกแต่หมายถึงหญิงสาวและภรรยาหมายถึงชายหนุ่ม¹⁶⁵ ตัวอย่างเช่น ในองค์ที่ 1.22
ดังนี้

กี ตวั ปไทรम्म ปทานิ วิเศษยนตี

วยาสิว ยาสี ปตเคนทรภยาภิกูตา ।

เวคาหตี ปรวิสฤตตะ ปวนัน นิรุนธยา

ตวนนัครเห ตุ วรคาตรี น เม ปรอยตนะ ॥ 1.22 ॥

เหตุใดหนอ นายหญิงจึงวิ่งแข่งฝีเท้า (ความเร็ว) ของพวกข้าแล้วได้วิ่งหนีไป
ดูนางอสรพิษที่ผิวเจ้าเวหา (ครุฑ) แล้วเลื้อยหนีไป ฉะนั้น พูดเรื่องความว่องไว ข้า
นี้พิชิตได้แม้ว่าอายุ แต่เพื่อจะชนะเจ้า โอ แม่ผู้ข้าเรียวงาม ข้าไม่จำเป็นต้องออกแรง
อะไร (พิเศษ) ॥ 1.22 ॥

สมาโสक्ति ในโคลงนี้ คือ กวีกล่าวถึงนางอสรพิษแต่หมายถึงวสันตเสนา
และเจ้าเวหา (ครุฑ) หมายถึงพวกของตน (ศการะและวิภูษะกับเจษณะ) ปรากฎสมา-
โสक्तिในองค์ที่ 1.22, 1.25, 1.39, 1.54 ; 2.7, 2.16

¹⁶⁵ กุสุมา รักษมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 31.

4.2.2.5 อุตเปรกษา (อุตเปรกษา)

วาคภุญะ กล่าวว่า “การสมมติขึ้นกล่าวว่าสิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่งนั้นเมื่อประกอบไปด้วยคำ เช่น “ประหนึ่งว่า” เป็นต้น เป็นอลงการชื่อ อุตเปรกษา (การสมมติ)” ตัวอย่างเช่น “หนอแสงพระจันทร์ อันแผ่ออกไปตามท้องฟ้านิดหน่อยปรากฏประหนึ่งว่าเป็นฟันของยักษ์ คือความมืดอันได้กลืนโลกเข้าไปแล้ว หัวเราะด้วยความพอใจ”¹⁶⁶ ส่วน กุสุมา รักษมณี กล่าวว่า “อุตเปรกษา คือการกล่าวโดยแสดงจินตนาการให้เกินจริงว่าสิ่งหนึ่งมีลักษณะประหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่ง” เช่น ไฟทำตัวประหนึ่งเป็นดอกทองกวาวแดงฉานอยู่บนยอดไม้ มองลงมาว่าป่าไหม้ไปแล้วเท่าใด¹⁶⁷ ตัวอย่างเช่น ในองก์ที่ 1.57 ดังนี้

อุทยติ หิ ศตางกะ กามินีคณทปาณทุ –

รครหคณปริวาโร ราชมารคปรทีปะ ।

ติมิรนิกรมธเย รคมโย ยสย เคารา

สรุตชล อิว ปงเก กุชীরาระ ปตนติ ॥ 1.57 ॥

เพราะว่า คุณันลี ดวงจันทร์สีขาวนวลเหมือนแก้มของหญิงสาวผู้มีอารมณ์รัก มีกลุ่มดวงดาวเป็นบริวาร ย่อมขึ้นทำหน้าที่เป็นประทีปบนถนนของพระราชา (ดวงจันทร์) ซึ่งมีลำแสงสีขาวตกลงมาท่ามกลางความมืดมิด เหมือนธารน้ำนมย่อมตกไปบนโคลนตมซึ่งน้ำได้ไหลออกไปจนแห้ง ॥ 1.57 ॥

อุตเปรกษา ในโคลงนี้ คือการกล่าวเกินจริงว่า หญิงสาว คือวสันตเสนา มีแก้มประหนึ่งดวงจันทร์สีขาวนวลผู้มีอารมณ์รักและมีกลุ่มดวงดาวเป็นบริวาร ทำหน้าที่เป็นประทีปบนถนน อีกทั้งนางที่เปรียบประหนึ่งดวงจันทร์ยังมีลำแสงสีขาวตกลงมาท่ามกลางความมืดมิดตั้งธารน้ำนมตกไปบนโคลนตมซึ่งน้ำได้ไหลออกไปจนแห้ง ปรากฏอุตเปรกษาในองก์ที่ 1.18, 1.21, 1.35, 1.38, 1.57; 2.6

4.2.2.6 ตลยโยคิตา (ตลยโยคิตา)

วาคภุญะ กล่าวว่า “จะให้อุปมาได้ระดับกับอุปไมย จึงกล่าวการกระทำอันสิ่งทั้งคู่อำอยู่เหมือนกัน และพร้อมๆ กันนั้นในอลงการใด อลงการนั้น คือ ตลยโยคิตา (ประกอบกับสิ่งที่เหมือนกัน)” ยกตัวอย่างเช่น “ความเป็นใหญ่ของท่านและของพระอาทิตย์ปรากฏขึ้นในโลกนี้เพื่อประโยชน์ทำให้หนทางที่ตีอันความมืดได้ลบแล้วนั้นกลับชัดเจน”¹⁶⁸

¹⁶⁶ วาคภุญะ, *อสังการศาสตร์*, แปลโดย ป.ส. ศาสตรี, 28 - 29.

¹⁶⁷ กุสุมา รักษมณี, *การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต*, 30.

¹⁶⁸ วาคภุญะ, *อสังการศาสตร์*, แปลโดย ป.ส. ศาสตรี, 28.

(เมื่อหมายถึงบุคคลอันผู้แต่งบทเปรียบว่าเหมือนพระอาทิตย์ “หนทางที่ดี” หมายถึง แบบแผนที่ดี และ “ความมืด” หมายถึง ความรู้อันไม่ถูกต้อง)¹⁶⁹ ส่วน กุสุมา รัชชมนี กล่าวว่า “ตลยโยคิตา คือการเปรียบเทียบให้เห็นว่าของสองสิ่ง (หรือมากกว่านั้น) มีคุณลักษณะ หรือการกระทำที่ส่งผลได้เหมือนกัน แต่มีนัยว่าสิ่งหนึ่งเหนือกว่าอีกสิ่งหนึ่ง” เช่น ใครเล่าที่ได้สัมผัสความนุ่มละมุนของผิวนางแล้วจะไม่รู้สึกรว่ามะลิ รัชมีจันทร์ และผิวหยวกกล้วย กระด้างเกินไป (ตามปกติดอกมะลิ รัชมีจันทร์ และผิวหยวกกล้วย เมื่อเราสัมผัสหรือมองดูจะรู้สึกเนียนมือ นวลตา กวีต้องการจะเทียบว่า ผิวนางนุ่มละมุนเหมือนสิ่งเหล่านี้ แต่กวียกให้เหนือกว่าสิ่งเหล่านี้)¹⁷⁰ ตัวอย่างเช่น ในองค์ที่ 1.8 ดังนี้

ศุณยมบุตรสย คฤห์ จิรศุณย์ นาสติ ยสย สนมิตรม ।

มูรขสย ทิศะ ศุณยาะ สรวุ ศุณย์ ทริทรสย ॥ 1.8 ॥

บ้านของคนไร้บุตรย่อมว่างเปล่า ผู้ที่ไม่มีเพื่อนแท้จะพบว่าเวลาผ่านไปช้ามาก ทิศทั้งหลายย่อมว่างเปล่าสำหรับคนโง่และทุกสิ่งก็ว่างเปล่าสำหรับคนยากจน ॥ 1.8 ॥

ตลยโยคิตา ในโคลงนี้ คือความว่างเปล่าของบ้านคนไร้บุตร ความว่างเปล่าของเวลาที่ผ่านไปช้ามากสำหรับผู้ที่ไม่มีความสัมพันธ์ ความว่างเปล่าของทิศทั้งหลายสำหรับคนโง่ ความว่างเปล่าทั้งสามรวมอยู่ในคนยากจน ทำให้คนยากจนพบความว่างเปล่าเหมือนที่สามที่กล่าวมาข้างต้น แต่เหนือกว่าสามสิ่งเหล่านั้นทั้งหมด ปรากฏตลยโยคิตาในองค์ที่ 1.8, 1.14

4.2.2.7 อรรถาณตริณยาสะ (อรรถาณตริณยาสะ)

วาคภุชะ กล่าวว่า “การแทรกเรื่องอื่นเข้ามาเป็นหลักฐาน เพื่อให้เห็นจริงตามที่ได้กล่าวไว้ก่อนแล้วนั้นเป็นอลงการชื่อ “อรรถาณตริณยาสะ” (อ้างเรื่องอื่น) นั้นเป็นสองอย่างโดยที่ใช้คำพูดอันมีความหมายสองแง่ หรือไม่มีความหมายสองแง่ ยกตัวอย่างเช่น “เนื่องจากการตีเมล็ดข้าว ตาของพวกหญิงอัน (ตามธรรมดา) งามเหมือนดอกนีลบล ได้กลายเป็นสีแดง การพูดก็ผิดปกติไป สุรานภาพเป็นอันเหลือที่จะคาดรู้งหน้าว่าจะแสดงออกมาประการใด มิใช่หรือ”¹⁷¹(ประเภทที่ใช้คำพูดอันมีความหมายสองแง่ คือคำว่า “สุรานภาพ” (“สุรานภาพ”) เมื่อแยกออกเป็น “สุร” และ “อนุภาพ” แปลว่า อานุภาพของเทวดา เมื่อแยกออกเป็น “สุรา” และ “อนุภาพ” ก็แปลว่า อานุภาพของเหล่า ผู้แต่งบทจึงถือโอกาสล้อเลียนคำพูดของชาวบ้าน ผู้มักจะปลอบใจ

¹⁶⁹ เรื่องเดียวกัน, 59.

¹⁷⁰ กุสุมา รัชชมนี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 30 - 31.

¹⁷¹ วาคภุชะ, อลังการศาสตร์, แปลโดย ป.ส. ศาสตรี, 29.

คนที่ได้รับความทุกข์ร้อนเป็นทำนองว่า อย่าเพิ่งคิดอะไรมากมายจะกลายเป็นการรอนกำลังใจมันเป็น เรื่องที่เทวดาบ้นดาลให้เป็นไป อานุภาพของเทวดาเป็นอันเหลือที่จะคาดรู้อ่างหน้าว่าจะแสดงออกมา โดยประการใดมิใช่หรือ ดังนี้)¹⁷² ส่วน กุสุมา รักษมณี กล่าวว่า “อรรณตวรรษยาสะ คือการหา หลักฐานมายืนยันสิ่งที่กล่าวถึง อาจเป็นการยกหลักทั่วไปมาสนับสนุนกรณีเฉพาะ หรือยกกรณีเฉพาะ มาสนับสนุนหลักทั่วไปก็ได้ หลักทั่วไปที่นิยมยกมาอ้างมักเป็นคำพังเพยหรือสุภาษิต” เช่น คนโง่ เท่านั้นที่ปรารถนาสิ่งที่เกินไขว่คว้า ใครบ้างนอกจากเด็กน้อยจะหลงคว่ำดวงจันทร์ในสระน้ำ (วรรค แรกเป็นหลักทั่วไป วรรคหลังเป็นกรณีเฉพาะที่ยกมายืนยันคำกล่าวในวรรคแรก)¹⁷³ ตัวอย่างเช่น ใน องค์กรที่ 1.12 ดังนี้

เอตตตุ มา ทหติ ยทฤทหมสมทียิ

กษีณารฤมิตยติถยะ ปรีวระชนนติ ।

สึศุชกसानทรมทเลขมิว ภรมนตะ

กาลาตยเย มธูกราะ กริณะ กโปลม ॥ 1.12 ॥

แต่สิ่งนี้ต่างหากที่เผาซ้ำ (ทำให้เจ็บปวด) คือการที่แขกหลักเลี้ยงในการมาสู่ บ้านของเรา เพราะนี่กว่าบ้านของข้านี้ไม่มีทรัพย์แล้ว เหมือนฝูงผึ้งที่บินวนเวียนอยู่ ทั่วกระพองข้างที่มีมันที่ไหลเป็นทางแห่งหมดแล้ว เมื่อหมดฤดู (ผสมพันธุ์ของข้าง) ॥ 1.12 ॥

อรรณตวรรษยาสะ ในโคลกนี้คือ การที่แขกหลักเลี้ยงในการมาสู่บ้านของ เรา เพราะนี่กว่าบ้านของข้านี้ไม่มีทรัพย์แล้ว ยืนยันจากหลักฐานโดยยกตัวอย่าง ยืนยันว่าเหมือนกับ ฝูงผึ้งที่บินวนเวียนอยู่ ทั่วกระพองข้างที่มีมันที่ไหลเป็นทางแห่ง หมดแล้ว เมื่อหมดฤดู (ผสมพันธุ์ของข้าง) ปรากฏอรรณตวรรษยาสะ ในองค์กรที่ 1.10, 1.11, 1.12, 1.30, 1.32

4.2.2.8 สมุจยยะ (สมุจย)

วาคภุวะ กล่าววว่า “ที่กล่าวสิ่งอันประเสริฐ หรือเลวทราม หลายสิ่งไว้ในแห่งเดียวกันนั้น ท่านว่าเป็นอลงการชื่อสมุจยยะ (ซุมนุมน)” และแบ่งสมุจยยะออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่ (1) กล่าวถึงสิ่งอันประเสริฐหลายสิ่งไว้ด้วยกัน ยกตัวอย่างเช่น “นครอนทิลลปาฏลม พระราชาผู้เป็นโอรสพระเจ้ากรรมเทพ (คือพระเจ้าชัยสิงห์) และข้างชื่อศรีกลศ เป็น (ของประเสริฐ

¹⁷² วาคภุวะ, อลังการศาสตร์, แปลโดย ป.ส. ศาสตรี, 59.

¹⁷³ กุสุมา รักษมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 33.

เหมือน) แก้วมณีในโลกนี้” (2) กล่าวถึงสิ่งอันเลวทรามหลายสิ่งไว้ด้วยกัน ยกตัวอย่างเช่น “บุคคลผู้อยู่ในคาม มีผู้ที่ไม่รู้คิดไม่รู้ชอบเป็นผู้นำ มีหญิงอันเป็นที่ตั้งแห่งเดียวของความคดโกงทั้งหลายเป็นภรรยาป่วยเป็นนิตย และอยู่ในบังคับของผู้อื่นนั้น ถึงว่ามีชีวิตก็เท่ากับคนตาย”¹⁷⁴ ตัวอย่างเช่น ในองก์ที่ 1.14 ดังนี้

ทาทริยาทฤตริยเมติ หลิปริตตะ ปรภรศยเต เตชโส

นิสฺเตชชะ ปริภุยเต ปริภวานนิรเวทมาปทยเต ।

นิรวินฺณณะ ศุจเมติ โศกวิทโต พุทฺธยา ปรีตยชยเต

นิรพฺุทธะ กษยเมตยโห นิธนตา สรวาปทามาสุปทม ॥ 1.14 ॥

นรชนย่อมถึงความละลายเพราะความยากจน เมื่อถูกความละลายครอบงำ ย่อมสูญเสียจิตวิญญาณ เมื่อสูญเสียจิตวิญญาณย่อมถูกดูหมิ่น เพราะถูกดูหมิ่นเขาจึงประสบเวทนา เมื่อเต็มไปด้วยความหดหู่ใจย่อมเศร้าโศก เมื่อถูกความโศกครอบงำ ย่อมละทิ้งเหตุผล เมื่อไร้เหตุผลเขาย่อมพึ่งพินาศ โอิหนอ ความยากจนชั้นแค้นเป็นศูนย์รวมความโชคร้ายทั้งปวง ॥ 1.14 ॥

สมุจยะ ในโคลกนี้ กล่าวถึงสิ่งอันไม่ดีเพราะเหตุจากความยากจนมารวมกันไว้ คือความละลายเพราะยากจน สูญเสียจิตวิญญาณย่อมถูกดูหมิ่น ถูกดูหมิ่นจึงประสบเวทนา หดหู่ใจย่อมเศร้าโศก ความเศร้าโศกทำให้ละทิ้งเหตุผล เมื่อไร้เหตุผลก็พึ่งพินาศ ดังนั้น ความยากจนคือศูนย์รวมความโชคร้ายทั้งปวง ปรากฎสมุจยะในองก์ที่ 1.14, 1.23, 1.36, 1.37 ; 2.13

4.2.2.9 อปฺริสฺตฺตฺประคังสา (อปฺริสฺตฺตฺปรคังสา)

วาคภฺภูจะ กล่าวว่ “ในองการอันใด กล่าวสรรเสริญ แม้สิ่งที่เขาไม่สรรเสริญกัน นักปราชญ์ว่า อลังการอันนั้นคือ อปฺริสฺตฺตฺปรคังสา (สรรเสริญสิ่งที่เขาไม่ชมเชยกัน)” ยกตัวอย่างเช่น “ในโลกนี้ มีคน (จำพวก) เดียวเท่านั้นอยู่เย็นเป็นสุข คือคนขอทาน ผู้สำราญอยู่ตามอำเภอใจนอนตามอำเภอใจพูดตามอำเภอใจไม่กลัวเจ้าไม่กลัวโจร”¹⁷⁵ ส่วน กุสุมา รักษมณี กล่าวว่า “อปฺริสฺตฺตฺประคังสา คือการกล่าวสรรเสริญโดยอ้อม สิ่งที่ต้องการสรรเสริญมิได้ถูกเอ่ยถึงแต่เป็นที่เข้าใจว่าเป็นต้นเหตุของคำกล่าวนั้น” เช่น เมื่อสิดาปรากฏร่าง ดวงจันทร์ดูราวลูบไล้ด้วยอัญชัน นัยน์ตานางเนื้อทรายไม่มีชีวิตชีวา ทองดูหมองคล้ำ กิ่งปะการังเหมือนรุ่งอรุณที่หมองมัว เสียงนก

¹⁷⁴ วาคภฺภูจะ, อลังการศาสตร์, แปลโดย ป.ส. ศาสตรี, 34.

¹⁷⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 34.

โกกิลาก็แหบเคี้ยว รำแพนทางกลับกลายเป็นจุดด้อยของนกยูง (กวีต้องการสรรเสริญความงามของ สีดดา แต่กวีมิได้เอ่ยตรงๆ เพียงแต่กล่าวว่าสีดาทำให้ทุกอย่างที่เคยสวยงามและไพเราะดูด้อยค่าไปหมด)¹⁷⁶ ตัวอย่างเช่น ในองค์ที่ 1.48 ดังนี้

วิภูษะ : มุรุข อารยจรรุทตตะ ขลวเสา ।

วิภูษะ : เจ้าโง่ เขาเป็นที่รู้จักกันดี คือ ท่านจรรุทตตะผู้ประเสริฐ

ที่นำหน้า กลบวฤกษะ สวคุณผลนตะ ตชชนานำ กุฎุมพี

โอทตะ ศิกษิตานำ สุจรัตนิกษะ สีลเวลาสมุทระ ।

สตรกรตา นาวมนตา ปुरुษคุณ นิธิรทกษิโณหารสตรโต

หเวกะ ศลาธยะ ส ชิวตยธิกคุณตยา โจจฉวนสนติว จานเย ॥ 1.48 ॥

สำหรับผู้ขัดสน เขาคือต้นกล้วยที่ผลของมันคือคุณงามความดีทำให้กิ่ง โนมลงมา สำหรับคนมีคุณธรรม เขาคือกุฎุมพี (หัวหน้าครอบครัวที่ให้การอุปถัมภ์ค้ำ จุน) สำหรับคนใฝ่รู้ เขาคือกระจกวิเศษ (ส่องให้เห็นศาสตร์) สำหรับคนประพฤติ ชอบ เขาคือหินฝนทดสอบทอง เขาคือมหาสมุทรที่มีคลื่นเป็นฝั่ง ให้การต้อนรับกับผู้ เยือนทุกคน ไม่ดูหมิ่นใคร เป็นชุมทรัพย์แห่งคุณงามความดีของมนุษย์ มีความสุภาพ และใจกว้างเป็นแก่นแท้ เขาคนเดียวเท่านั้นที่มีชีวิตที่น่ายกย่องสรรเสริญจริงๆ ส่วน คนอื่นมีชีวิตอยู่แบบสักแต่ว่าหายใจเท่านั้นเอง ॥ 1.48 ॥

อปรัสตุตประคังสา ในโคลงนี้ คือวิภูษะต้องการสรรเสริญถึงคุณธรรมความดี ของจรรุทตตะโดยมิได้เอ่ยถึงชื่อของเขาโดยตรง

4.2.2.10 สวภาโวคติ (สวภาโวคติ)

สวภาโวคติ (สวภาโวคติ) หรือชาติ หมายถึง การพรรณนา ธรรมชาติ ดั่งนิยามว่า “สวภาโวคติสตุ ชิมภาเทะ สวกรियารูปวรณนม ।” หมายถึง เมื่อการกระทำ หรือรูปร่างของตนเองถูกพรรณนา เรียกว่า สวภาโวคติ” วาควภูษะ กล่าวว่า “ชาติ คือการพรรณนา สภาพของบุคคล หรือของธรรมชาตินับว่างามเป็นพิเศษ ณ ที่กล่าวถึงคนชั้นต่ำ คนมีความกลัวและ เด็ดก เป็นต้น” ยกตัวอย่างเช่น “หญิงชาวคง คนงามด้วยสายรัดเอวทำอย่างหนาที่บดด้วยขนหางนกยูง และผ้าห่มทำด้วยเปลือกไม้ “ภุระ” อันเป็นสีต่างๆ และมีสร้อยคอร้อยขึ้นด้วยเมล็ดมะกล่ำ เดินเยื้อง กรายเล่นอยู่ในป่า”¹⁷⁷ เข้าใจว่า “ภุระ” คือต้นทองกวาวพืช “ชาติะ” ตรงนี้เป็นชนิดพรรณนาคคนชั้น

¹⁷⁶ กุสุมา รัชมนณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 35.

¹⁷⁷ วาควภูษะ, อลังการศาสตร์, แปลโดย ป.ส. ศาสตรี, 23.

ต่ำ¹⁷⁸ ส่วน กุสุมา รักษมณี กล่าวว่า “สวภาโวคติ (ชาติ) คือการกล่าวถึงสิ่งใดสิ่งหนึ่งตามสภาพที่เป็นอยู่โดยธรรมชาติ โดยไม่นำความรู้สึกของกวีเข้าไปแทรกมากนัก อาจมีการใช้ภาพพจน์บ้างเล็กน้อย มักเป็นบทพรรณนาสัตว์หรือต้นไม้” เช่น นกกระเด็นบินเหินขึ้นฟ้า กระพือปีกขึ้นลง มองเล็งลงมา ชั่วพริบตาภิโฉบลงในน้ำ แล้วโฉบกลับขึ้นไปพร้อมกับปลาในกรงเล็บ¹⁷⁹ ตัวอย่างเช่น ในองค์ที่ 1.51 ดังนี้

กุษมาณที โคมยลิตตวณตา ศากํ จ ศุขกํ ตลิตํ ขลฺ มําสม ।

ภกตํ จ ไหมนติกรตรสิทฺธิสํยา ยํ จ เวลายํ น ขลฺ ภวติ ปุติ ॥ 1.51 ॥

ฟักทองที่ฉาบทาด้วยมูลวัว เก็บผักไว้ให้แห้ง เนื้อสัตว์ที่ทอดแล้ว และข้าวที่หุงในเวลากลางคืนในฤดูหนาวสิ่งเหล่านี้จะไม่เน่าเสีย (หมดจด) แม้เวลาจะล่วงเลยไปแล้วก็ตาม ॥ 1.51 ॥

สวภาโวคติ หรือชาติ ในโคลงนี้ คือคำกล่าวของศการะ (ตัวร้าย) ที่กล่าวถึงสภาพธรรมชาติของตนขณะอาบน้ำอย่างมีความสุขโดยไม่นำความรู้สึกของกวีเข้ามาแทรกมากนัก ปรากฏสวภาโวคติหรือชาติ ในองค์ที่ 1.9, 1.33, 1.51 ; 2.12

4.2.2.11 ทิปกะ (ทีปก) หรือ ทิปกัม (ทีปกม)

การกล่าวด้วยข้อความที่มีส่วนขยายเพียงหนึ่งส่วน แต่มีกริยาหลายตัว หรือกริยาตัวเดียวแต่มีส่วนขยายมากกว่าหนึ่งส่วน ดั่งนิยามในตำราท้าวประกาศว่า “มาลาทีปกมาทฺยํ เจทฺยโถตตรคฺฌวาม ๑” ส่วน วาคภฺญะ กล่าวว่า “ในอลงการอันใด ความหมายของประโยค (หลายประโยค) สัมพันธ์กันอยู่กับความหมายของคำๆ เดียว (หรือแปลโดยอีกนัย 1 สัมพันธ์กันอยู่กับคำต่างๆ อันหมายความว่าอย่างเดียวกัน) อันอยู่ตอนต้น ตอนกลาง หรือตอนปลาย (บท) อลงการนั้นชื่อว่า ทิปกม (ประทีป)” และ วาคภฺญะ ยังแบ่งทีปกะออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่ (1) ทิปกะ หรือทีปกัม ชนิดที่ มีความหมายของประโยคหลายประโยคสัมพันธ์กันอยู่กับความหมายของคำๆ เดียวหรือกริยาตัวเดียว ยกตัวอย่าง เช่น “ข้าแต่พระเจ้า เภยริตของท่านอันทำ (ผู้ฟัง) ให้บริสุทธิ์นั้น พวกคนธรรพ์ได้กล่าวสรรเสริญบ่อยๆ ในสวรรค์ และพวกกนิร (ได้กล่าวสรรเสริญบ่อยๆ) ในถ้ำของเขาหลวงทั้งหลาย” (2) ทิปกะ หรือทีปกัม ชนิดที่ มีความหมายของประโยคหลายประโยคสัมพันธ์กันอยู่กับความหมายคำต่างๆ อันหมายความว่าอย่างเดียวกัน ยกตัวอย่างเช่น “ในเวลาค่า ความมืดปรากฏอย่างงาม ดาวทั้งหลายปรากฏอย่างงามบนฟ้า บรรดาแถวดอกกุณฑลปรากฏอย่างงาม

¹⁷⁸ เรื่องเดียวกัน, 54.

¹⁷⁹ กุสุมา รักษมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 36.

ประทีปทั้งหลายปรากฏอย่างงาม”¹⁸⁰ส่วน กุสุมา รักษมณี กล่าวว่า “ทีปกะ คือการกล่าวด้วยข้อความที่มีส่วนขยายเพียงหนึ่ง แต่มีกริยาหลายๆตัว หรือมีกริยาเพียงตัวเดียว แต่มีส่วนขยายมากกว่าหนึ่ง” เช่น เขาบันดาลให้ทะเลสาบมีฝูงหงส์ ต้นไม้มีดอกไม้ ดอกบัวมีฝูงอมร ฯลฯ คำกริยา บันดาลให้ เป็นความหมายหลักของข้อความนี้ ทะเลสาบมีฝูงหงส์ ต้นไม้มีดอกไม้และดอกบัวมีฝูงอมร ล้วนมีความสัมพันธ์กับกริยาบันดาลให้ ทีปกะ แปลว่าดวงประทีป มีความหมายหลักเปรียบดั่งใจกลางของดวงประทีป ข้อความต่างๆ เป็นเปลวไฟที่แผ่ออกจากจุดนั้น¹⁸¹ตัวอย่างเช่น ในองก์ที่ 1.50 ดังนี้

อาลาเน คฤหเต หสตี วาซี วลคาสู คฤหเต ।

หฤหเต คฤหเต นารี ยทีทำ นาสติ คมยตาม ॥ 1.50 ॥

ในการจับม้าท่านต้องมีสายผูกบังเหียน การจับช้างต้องใช้โซ่เพื่อคล้องช้าง ในการจับผู้หญิงให้ใช้หัวใจ แต่ถ้าท่านยังไม่มีของเหล่านี้ ก็จงหลีกเลี่ยง ॥ 1.50 ॥

ทีปกม หรือทีปกะ ในโคลงนี้ คือ กริยาการจับ ได้แก่ การจับม้า, การจับช้าง, การจับผู้หญิง ปรากฏทีปกะในองก์ที่ 1.15, 1.16, 1.47, 1.50 ; 2.10

4.2.2.12 มาโลปมา (มาโลปมา)

วาคภุจะกล่าวว่า “มาโลปมา คืออุปมาที่กล่าวต่อเนื่องกันเหมือนดอกไม้ร้อยมาลา เป็นอีกชื่อหนึ่งของ อุปมานสมุจโยปมา คือ กล่าวอุปมานหลายๆ อย่างไว้ร่วมกัน เป็นข้อย่อยข้อหนึ่งของอุปมา”¹⁸²ยกตัวอย่างเช่น “พระองค์พระชินเจ้า ย่อมปราศจากมลทินเหมือนเสี้ยวพระจันทร์ ประกอบด้วยคุณอันใหญ่ เหมือนสร้อยไข่มุกประกอบไปด้วยคุณ (คือเส้นด้าย) เส้นใหญ่ และประสานสิ่งที่ต้องการให้แก่ชาวโลกทั้งสามเหมือนเถา “กลุปลตา”¹⁸³ (กลุปลตาก็เหมือนกับ กัลปพฤกษ์ ทุกอย่าง เว้นแต่มีรูปเป็นเถา ไม่ใช่ต้นยืนตรง) ตัวอย่างเช่น ในองก์ที่ 1.49 ดังนี้

อนธสย ทฤษฏีริว ปุษฏีริวาตุรสย

มูรขสย พุทธิริว สิทธิริवालสย ।

สवलปสมฤเตวฤษณินะ ปรมเว วิทยา

ตว่า ปฺราปย สา รติริวาริชนเ ปฺรณษฏา ॥ 1.49 ॥

¹⁸⁰ วาคภุจะ, อลังการศาสตร์, แปลโดย ป.ส. ศาสตรี, 30.

¹⁸¹ กุสุมา รักษมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 32.

¹⁸² วาคภุจะ, อลังการศาสตร์, แปลโดย ป.ส. ศาสตรี, 56.

¹⁸³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 25.

นางจะอันตรธานหายไปเมื่อได้พบเจ้า เหมือนกับสายตาของคนตาบอด เหมือนกับเรียวแรงของคนป่วย เหมือนการคิดแยกแยะของคนโง่ อำนาจของคนเกียจคร้าน คลังปัญญาของคนที่ไม่มีความคิด หรือเช่นเดียวกับความรู้สึกรักในคนผู้เป็นศัตรู || 1.49 ||

มาโลปมา ในโคลงนี้ คือ นางจะอันตรธานหายไปเมื่อได้พบเจ้า เหมือนกับสายตาของคนตาบอด เหมือนกับเรียวแรงของคนป่วย เหมือนการคิดแยกแยะของคนโง่ เหมือนอำนาจของคนเกียจคร้าน เหมือนคลังปัญญาของคนที่ไม่มีความคิด เหมือนความรู้สึกรักในคนผู้เป็นศัตรู (เป็นการกล่าวต่อเนื่องกันไปเหมือนร้อยมาลัย)

4.3 สรุปรวมศิลป์ในบทละคร

จากการศึกษาวิเคราะห์บทละครเรื่องมัจฉกฏิกะในองก์ที่ 1 และองก์ที่ 2 พบว่ากวีศูทรกะได้แสดงความรู้สึกที่หลากหลายลงในบทละครของเขา ส่งผลทำให้ตัวละครแต่ละตัวมีบุคลิกเฉพาะที่ชัดเจน และมีความน่าสนใจแม้แต่ตัวละครที่ไม่สำคัญ เพราะความรู้สึกถือเป็นส่วนสำคัญในบทละครของอินเดียทุกเรื่อง ในส่วนของรสผู้วิจัยพบว่ารสที่เด่นที่สุด คือ กรณารส (ความสงสาร) มักพบในคำกล่าวตัดพ้อถึงความยากจนของจารุทัตตะ รองลงมาคือเราทรรส (ความโกรธ) ภัยานกรส (ความกลัว) และศฤงคารรส (ความรัก) ส่วนรสอื่นๆ นั้นมีอยู่บ้างแต่ไม่มากนัก ในส่วนของอสังการผู้วิจัยพบว่า อสังการทางเสียง คืออนุปราสะ และพบอสังการทางความหมาย 12 ชนิด อสังการทางความหมายที่พบมากที่สุดคือ อุปมา รองลงมาคือ อุตเปรกษา และสมาโสภิต เป็นต้น

บทที่ 5 บทสรุป และข้อเสนอแนะ

5.1 สรุปผลการศึกษา

บทละครมฤคฉกฏิกะของศุทระกะมีลักษณะเป็นบทละครประเภทรูปกะ (รูปก) แบบประ-
กรณะ (ปรกรณ) หรือละครประดิษฐ์และเป็นประกรณะชนิดสังกัรณะ (สังกัรณ) คือประเภทรวม
ระหว่างนางเอกที่มีฐานะร่ำรวยมีจิตใจสูงส่งรวมกับนางเอกที่เป็นหญิงงามเมืองและยังเป็นแบบมีศระ
คือการผสมเนื้อเรื่องเดิมกับเนื้อเรื่องใหม่ที่คิดขึ้นเอง บทละครมฤคฉกฏิกะไม่ได้หยิบยืมโครงเรื่องมา
จากเทพนิยาย ตำนานประวัติศาสตร์ หรือมหากาพย์ แต่กวีศุทระกะเป็นผู้คิดค้นละครด้วยตัวเอง โครง
เรื่องมาจาก ‘ชีวิตจริง’ เป็นการแต่งเรื่องที่เรียบง่าย ชัดเจน ไม่ซับซ้อน จึงทำให้บทละครเข้าถึงคนได้
ทุกชนชั้นวรรณะถือว่าเป็นบทละครที่ดีและน่าสนใจเรื่องหนึ่งของอินเดีย อีกทั้งชาวยุโรปยังให้ความ
สนใจมีการนำไปศึกษา แปลและนำไปแสดงเป็นละครเวทีหลายครั้ง โดยสามารถสรุปความสำคัญ
ต่างๆ ได้ดังนี้

ที่มาของบทละครเรื่องมฤคฉกฏิกะ กวีศุทระกะได้นำโครงเรื่อง 4 องค์แรกมาจากบทละครเรื่อง
ทริทจารุทัตตะของภาสะนำมาดัดแปลงและแต่งเพิ่มเติมอีก 6 องค์ เนื้อหาส่วนใหญ่ของเรื่องมฤ-
คฉกฏิกะอยู่ในเมืองอุชชยนิ ซึ่งเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับความรักระหว่างพราหมณ์หนุ่มจารุทัตตะผู้ยากไร้
แต่มีคุณธรรมสูงส่งกับหญิงงามเมืองผู้งดงามร่ำรวยนามว่าสันตเสนา ในละครเรื่องเดียวกันนี้ยังมี
ความรักของหนุ่มสาวอีกคู่หนึ่ง คือพราหมณ์หนุ่มศรวิลกะหวัชโมยกกับสาวรับใช้มัทนิกา อีกทั้งยังมี
การแทรกเนื้อเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการโค่นล้มพระราชบิดาผู้ครองเมือง บทละครเรื่องมฤคฉกฏิกะ
แบ่งเนื้อเรื่องทั้งหมด 10 องค์ มีการใช้ภาษาที่มีทั้งบทร้อยกรอง (ฉันท) และบทร้อยแก้ว (บทสนทนา)
สลับกันไปทั้งเรื่อง ต้นฉบับที่กวีศุทระกะแต่งเป็นการใช้ภาษาสันสกฤตและภาษาปรากฤต (ตามวรรณะ
ของตัวละครในบทละคร) จากนั้นมีการแปลเป็นภาษาสันสกฤตทั้งหมดโดย เอ็ม. อาร์. กาล (M.R.
Kale) นักวิชาการภาษาสันสกฤต โดยเอ็ม. อาร์. กาล ได้ใช้ภาษาสันสกฤตแบบแผน (Classical
Sanskrit) พร้อมทั้งแปลเป็นภาษาอังกฤษประกอบตลอดทั้งเล่ม

กวีผู้ประพันธ์บทละครเรื่องมฤคฉกฏิกะมีนามว่า ศุทระกะ ผู้เป็นทั้งกษัตริย์และนักประพันธ์
บทเกริ่นนำของเรื่องกล่าวว่า “ศุทระกะเป็นกวีและกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ เคยทำพิธีอศวมธและสิ้นพระชนม์
หลังจากมีพระชนมายุ 110 ปี” ข้อมูลอื่นๆ เช่น ในสกันทปุราณะ กล่าวว่า “เป็นกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่”
ในวันติสุนทรภัสระของทณดินที่พบที่มัทราสในประเทศอินเดียซึ่งกล่าวว่า “ศุทระกะเป็นกษัตริย์แห่ง

อุชชยีนีและเป็นกวีผู้ยิ่งใหญ่” ในกาพย์มีมังสาของราชเศรษฐ กวีในคริสต์ศตวรรษที่ 10 กล่าวสรรเสริญ กวี 4 ท่าน ได้แก่ ศุทระกะ วาสุเทวะ ศาตะวาหนะ และสาหะสาวกะ ว่าเป็นกวีราชที่ควรถือเป็น แบบอย่างและนามของศุทระกะยังปรากฏในเวตาลปัญญาวิมคติ กถาสัตตสาคระ กาทัมพรี และทศ กุมารจรีตะ เป็นต้น ผู้วิจัยได้เลือกศึกษาวิเคราะห์บทละครมฤคฉกฏิกะของศุทระกะในองก์ที่ 1 และ องก์ที่ 2 สรุปได้ดังนี้

รูปแบบของการประพันธ์บทละครมฤคฉกฏิกะของศุทระกะ เป็นบทร้อยแก้ว (บทสนทนา) จำนวน 445 ครั้ง สลับกับบทร้อยกรอง (ฉันท) จำนวน 78 บท มีการใช้ฉันทที่หลากหลายจำนวน 14 ชนิด โดยกวีศุทระกะได้แสดงให้เห็นถึงการใช้นั้นที่มีการใช้ฉันทมากที่สุด ส่วนฉันทอื่นๆ มีการกระจายการนำไปตามองก์ต่างๆ อย่างสมดุล จะสังเกตได้ว่าสัทธิฐานันท์ที่เป็นฉันทที่ยาวที่สุดมี มากถึง 21 พยางค์ และถูกใช้ในองก์เปิดคือองก์ที่ 1 ส่วนฉันทที่มีการพรรณนาอย่างละเอียด ได้แก่ อุปชาติฉันท วัสนัตติลกาฉันท และศารทูลวิกรีชิตะฉันท

วรรณศิลป์ในบทละครมฤคฉกฏิกะ ผู้วิจัยได้นำทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตมาวิเคราะห์ โดยใช้ หลักของทฤษฎีรส และทฤษฎีอลังการ เรื่องของรสในบทละครสันสกฤตกล่าวว่า รส คือ ปฏิบัติทาง อารมณ์ที่เกิดขึ้นในใจของผู้อ่าน และผู้ชม เมื่อได้รับรู้อารมณ์ที่กวีได้ถ่ายทอดผ่านตัวละคร รสในทาง วรรณคดีสันสกฤตท่านภรตมุนี (ภรตมุนี) ถือว่าเป็นเรื่องสำคัญของบทละคร อีกทั้งนักวิชาการบาง ท่านกล่าวว่า “รสเป็นวิญญาณของคำประพันธ์” จากการวิเคราะห์มฤคฉกฏิกะในองก์ที่ 1 และองก์ที่ 2 มีรสหลัก คือกรูณารส (ความสงสาร) มักพบในคำกล่าวตัดพ้อถึงความยากจนของจารุทัตตะ รองลงมาคือเราทรรส และภยานกรส ส่วนรสอื่นๆ นั้นมีอยู่บ้างแต่ไม่มากนัก ในส่วนของทฤษฎี อลังการ ทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตถือว่า อลังการ เป็นเครื่องประดับของคำประพันธ์ ในบทละครมฤค ฉกฏิกะมีอลังการทั้งในส่วนของบทร้อยกรอง และบทสนทนา จากการวิเคราะห์พบว่า อลังการทางเสียง คืออนุปราสะ และพบอลังการทางความหมาย 12 ชนิด อลังการทางความหมายที่พบมากที่สุด คือ อุปมา รองลงมาคืออุปเปรกษา และสมาโสภิตี เป็นต้น

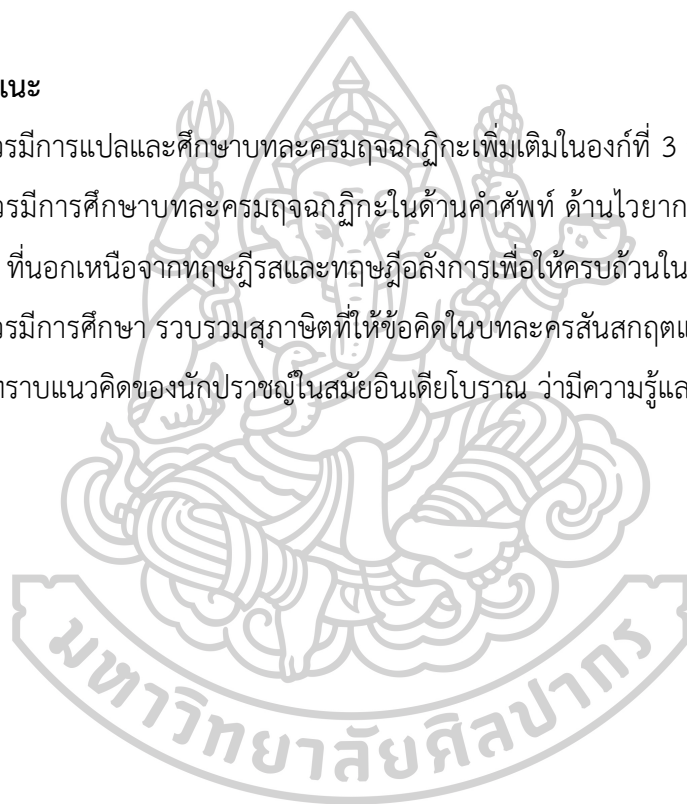
การวิเคราะห์สภาพสังคม และวัฒนธรรมที่ปรากฏในบทละครมฤคฉกฏิกะของศุทระกะ ทำให้ สามารถทราบเรื่องราวอินเดียในยุคโบราณจากตัวละครที่มีทั้งชนชั้นสูง ชนชั้นกลาง และชนชั้นต่ำ เนื่องจากเป็นละครที่มาจากชีวิตจริงสะท้อนสภาพทางสังคม เช่น หญิงงามเมืองเป็นอาชีพที่ร่ำรวย และมีความรู้ภาษาสันสกฤต สังคมยอมรับไม่จำเป็นต้องแอบทำอาชีพหญิงงามเมือง มีการซื้อขายทาส กันอย่างเป็นเรื่องปกติ สามารถนั่งขายทาสได้เลยตามข้างถนน มีการนับถือพระพุทธศาสนานอกจาก การนับถือเทพเจ้าฮินดู มีเทศกาลงานดนตรี การวาดภาพพระบายสี แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองทาง

วัฒนธรรม และศิลปะต่างๆ อีกทั้งระบบวรรณะยังได้รับการยอมรับมีการแบ่งชนชั้นอย่างชัดเจน แต่วรรณะไม่ใช่เกณฑ์วัดคุณค่าของมนุษย์ในสังคมแต่อย่างใด เช่น ถึงแม้นางเอกจะเป็นหญิงงามเมืองอยู่ในวรรณะต่ำ แต่ก็ยังมีจิตใจที่ติงาม มีฐานะที่ร่ำรวย และมีความรู้ภาษาสันสกฤต เป็นต้น

จากการที่ผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์ทำความเข้าใจบทละครเรื่องมฤคฉกฤกะของศุทระกะ ทั้งในแง่ของประวัติของผู้ประพันธ์ เนื้อเรื่อง บุคลิกของตัวละคร โครงเรื่อง ที่มาของเรื่อง ภาษา สภาพสังคม วัฒนธรรม คำประพันธ์ และวรรณศิลป์ ทำให้ผู้วิจัยมีความเข้าใจอย่างลึกซึ้งซึ่งมากยิ่งขึ้นเกี่ยวกับบทละครสันสกฤต และทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต

5.2 ข้อเสนอแนะ

1. ควรมีการแปลและศึกษาบทละครมฤคฉกฤกะเพิ่มเติมในองก์ที่ 3 จนถึงองก์ที่ 10
2. ควรมีการศึกษาบทละครมฤคฉกฤกะในด้านคำศัพท์ ด้านไวยากรณ์และทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตอื่นๆ ที่นอกเหนือจากทฤษฎีรสและทฤษฎีอสังการเพื่อให้ครบถ้วนในทุกๆ ด้าน
3. ควรมีการศึกษา รวบรวมสุภาษิตที่ให้ข้อคิดในบทละครสันสกฤตและในวรรณคดีสันสกฤตต่างๆ เพื่อให้ทราบแนวคิดของนักปราชญ์ในสมัยอินเดียบราณ ว่ามีความรู้และความเชื่ออะไรบ้าง

รายการอ้างอิง

- Apte, V. S. (1920). "The Student's English-Sanskrit Dictionary. 3rd revised and enlarged. reprint, Delhi : Motilal Banarsidass Publishers Pvt. Ltd."
- Arthur William Ryder, P. D. (1905). "The Little Clay Cart Mṛcchakaṭika. Published by Harvard University."
- Basham, A. L. (1959). "The wonder that was India. Grove Press.inc New York."
- Kale, M. R. (1972). "The Mṛcchakaṭika of Śūdraka. 3rd revised and Delhi: Motilal Banarsidass."
- Keith, A. B. (1992). "The Sanskrit drama in its origin, development, theory & practice. Delhi : Motilal Banarsidass."
- Morgan, L. (2011). "Croaking Frogs : A Guide to Sanskrit Metrics and Figures of Speech. Mohodara Press."
- Rider, A. W. (1950). "The little clay cart. U.S.A.: Harvard University."
- Wilson, H. H. (1832). "A Dictionary in Sanskrit and English. Calautta."
- กฤษณา รัชมนันท์ (2549). "การวิเคราะห์วรรณคดีไทย ตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต. กรุงเทพฯ : ธรรมสาร."
- จำลอง สารพัดนึก (2546). "ประวัติวรรณคดีสันสกฤต. กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาภาษาไทย และภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง."
- ชลภัศสรณ์ บินอับรอฮีม (2557). "การศึกษาวิเคราะห์บทละครสันสกฤตเรื่องรัตनावลี ของพระเจ้าหรรษวรรณะ. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาสันสกฤตภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยศิลปากร."
- ดารณี บูรณวัฒน์ (2522). "อุปมาในบทละครสันสกฤต ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 4 – 12. ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต."
- ธวัชชัย ดุลยสุจริต (2554). "การศึกษาวิเคราะห์บทละครสันสกฤต อภิชูณานศากุนตลมองก์ที่ 1 – 2. สาขาวิชาภาษาสันสกฤต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศิลปากร. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต."
- นิยะดา สาริกภูติ (2515). "ความสัมพันธ์ระหว่างละครไทยและละครภารต. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย."
- เบญจมาศ ขุนประเสริฐ (2560). "การศึกษาวิเคราะห์บทละครสันสกฤต อภิชูณานศากุนตลมองก์ที่ 3 – 4. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสันสกฤต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร."

วิทยาลัยมหาวิทยาลัยศิลปากร."

ปราณี พาพานิช แปล (2542). "สุวฤตตติลก ยอดแห่งฉันท์วรรณพฤตทั้งดงาม. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย."

ปาจารย์ ณ นคร (2550). "ความรักในทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต. ภาควิชาภาษาตะวันออก. บัณฑิตวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตร มหาบัณฑิต."

รัตน์ สนนแก้ว (2530). "การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องการพนันในวรรณคดีสันสกฤตและวรรณคดีบาลี. วิทยานิพนธ์
ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย."

ลลลนา ศิริเจริญ (2525). "อสังการในมหาชาติคำหลวง. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต ภาควิชา
ภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย."

วราภรณ์ จิรวาณิช (2522). "พิธีอุปนัยในอินเดียมัยโบราณ. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต
แผนกวิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย."

แสง มนวิฑูร (2511). "นาฏยศาสตร์ของภรตมุนี. พระนคร. กรมศิลปากร."

อัจฉราภรณ์ ธาตุวิสัย (2556). "การศึกษาวิเคราะห์คีตโควินทกาวยะ. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหา
บัณฑิต สาขาวิชาภาษาสันสกฤต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
ศิลปากร."

อุดม สมพร (2522). "โสภณในวรรณคดีบาลีและสันสกฤต : การศึกษาเชิงวิเคราะห์. วิทยานิพนธ์ปริญญา
อักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย."

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ-สกุล	ประดัดบั้ง เรืองเดช
วัน เดือน ปี เกิด	31 สิงหาคม 2525
สถานที่เกิด	กรุงเทพมหานคร
วุฒิการศึกษา	ปริญญาตรี สาขาบาลีสันสกฤต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปริญญาโท สาขาวิชาสันสกฤตศึกษา มหาวิทยาลัยศิลปากร
ที่อยู่ปัจจุบัน	19 ม. 3 ต.ยายแพ่ง อ.บางคนที จ.สมุทรสงคราม 75120

